

**T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**ULUSAL GÜVENLİK VE KÜRESELLEŞME: TÜRKİYE’NİN
ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE
KÜRESELLEŞMENİN ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH TORUN

ANKARA–2012

**T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**ULUSAL GÜVENLİK VE KÜRESELLEŞME: TÜRKİYE’NİN
ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE
KÜRESELLEŞMENİN ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH TORUN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhan UZGEL**

ANKARA–2012

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

ULUSAL GÜVENLİK VE KÜRESELLEŞME: TÜRKİYE'NİN ULUSAL
GÜVENLİK POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜNDE
KÜRESELLEŞMENİN ROLÜ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlhan Uzunel

Prof. Dr. Erel Tellal

Prof. Dr. Mustafa Türker

Prof. Dr. Sinan İTİ

Yrd. Doç. Dr. Özlem Kaya

İmzası

E. Tellal

Tez Sınav Tarihi 20.04.2012

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (20../04../2002..)

Adı ve Soyadı

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Abdullah TORUN

İmzası

At

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	İ
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL GÜVENLİK VE KÜRESELLEŞME: KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

A. ULUSAL GÜVENLİK KAVRAMI VE KÜRESELLEŞMENİN ANLAMI. 14	
1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ulusal Güvenlik Kavramı.....	14
2. Küreselleşme Tartışması.....	20
a. Kuramsal Yaklaşımlar	20
b. Küreselleşmenin Tarihselliği.....	29
B. GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ALANINDA KÜRESELLEŞME	
SORUNSAI	37
1. Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Çalışmaları Alanının Gelişimi	37
2. Gelenekselci Güvenlik Yaklaşımı.....	45
3. Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı.....	52

C. KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE ULUSAL GÜVENLİK.....	56
1.Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Neoliberal Yapılandırılması:	
Paradoksal Bir İlişki	56
2. Küreselleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Yeni Egemenlik	
Düşüncesi.....	66
3. Küreselleşme Sürecinde Ulusal Güvenliğin Ekonomik ve Askeri-Siyasal	
Boyutları	74
a. Ulusal Güvenliğin Ekonomik Boyutu	75
1. Kavramsal Açıdan Ekonomik Güvenlik.....	75
2. IMF, DB ve DTÖ'nün Değişen Rollerini	78
3. Sermayenin Küreselleşmesi	86
4. Çok-Uluslu Şirketler	88
b. Küreselleşme Sürecinde Siyasal ve Askeri Güvenlik.....	91
1. Siyasal Güvenlik Kavramı	91
2. Askeri Güvenlik Kavramı.....	93
3. Küreselleşme Sürecinde Devletin Ulusal Güvenlik Fonksiyonu	95
a. Devletlerarası Savaşlar	97
b. Askeri Harcamalar	101
c. Küresel Terörizm	103
d. Devlet-dışı Aktörler	107

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE YENİDEN YAPILANMA VE İÇ TEHDİTLER BAĞLAMINDA ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI

A. KÜRESELLEŞMEYE UYUM VE KÜRESEL KAPİTALİZME

EKLEMLENME SÜRECİ 113

1. 1980’li ve 1990’lı Yıllar: Neoliberal Modele Geçiş ve Görelî Yavaşlama 114

2. 2000’li Yıllar ve AKP İktidarı: Yeni Neoliberal Dönem..... 119

3. Küreselleşme Sürecine Ordunun Çelişkili Yaklaşımı 126

B. ULUSAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE ORDUNUN YERİ VE SİVİLLEŞME

ÇABASI..... 134

1. 1990’larda Ulusal Güvenlik Sisteminde Ordunun Yeri..... 134

2. Ulusal Güvenliğin Yasal ve Kurumsal Mekanizması: Milli Güvenlik

Kurulu..... 137

a. Tarihsel Arka Plan 137

b. 12 Eylül 1980 Askeri Darbe Sonrası MGK..... 144

c. 1999 AB Helsinki Zirvesi’nden Sonra MGK’nın Yeniden

Yapılandırılması: Ulusal Güvenlik Sisteminde “Sivilleşme” Çabası... 147

3. Bazı Ülkelerde Ulusal Güvenlik Kuruluşları 156

4. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi..... 162

C. İÇ TEHDİTLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI.....	168
1. Kürt Sorunu ve “Bölücülük” Tehdidi	169
a. Geleneksel Söylem Çerçevesinde Kürt Sorununun Algılanışı	169
b. Küreselleşme Sürecinde Kürt Sorunu: Güvensizlikleştirme (Desecuritization) Politikası.....	176
2. İrtica/Siyasal İslamcılık Tehdidi	182
a. Türkiye’nin Geleneksel Güvenlik Söyleminde İrtica/Siyasal İslamcılık Tehdidi.....	182
b. 28 Şubat Sürecinde İrtica Tehlikesi ve Laik Rejimin Korunması Çabası	186
1. 28 Şubat Müdahalesine Neden Olan Olaylar	186
2. MGK Toplantısı ve Alınan Kararlar	189
3. Genelkurmay Başkanlığı Brifingleri.....	192
4. 28 Şubat Müdahalesinin Sonuçları	194
c. AKP İktidarı: İşbirliği Arayışları ve Yeniden Yükselen İrtica/Siyasal İslam Kaygısı.....	197
1. AKP’nin Neoliberalist Uzlaşmacı Politikası.....	197
2. AKP’ye Karşı Laik ve Kemalist Tepkiler	200
3. 22 Temmuz Seçimleri Sonrası AKP’nin Hegemonya Kurma Mücadelesi.....	204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TEHDİTLER EKSENİNDE TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI

A. RUSYA FEDERASYONU.....	209
1. SSCB Sonrası Türkiye- RF Güvenlik İlişkileri	209
2. Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Güvenlik Sorunları.....	217
a. AKKA Sorunu	217
b. PKK/Çeçenistan Sorunu.....	222
3. 2000’li Yıllar: İkili İlişkilerde Pragmatizm Dönemi	224
B. ERMENİSTAN	232
1. 1990’lı Yıllar	232
a. Yükselen Karşılıklı Güvensizlik.....	232
b. Gizli Diplomasi Dönemi.....	236
2. 2000’li Yıllar: Normalleşme Süreci.....	238
3. 2009 Zürih Protokolleri	243
C. YUNANİSTAN	245
1. Güvensizlik Algılamasında Temel Faktörler	245
2. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Yunanistan Güvenlik İlişkileri.....	248

3. 1990'lı Yıllar: Krizler ve Yumuşama Dönemi	252
a. Madrid Deklarasyonu	255
b. 1999 Yılı Gelişmeleri ve Helsinki Zirvesi	258
c. 2000 Sonrası Süreç.....	262
D. İRAN.....	266
1. İran'ın Devrim İhraç Politikası.....	268
2. İran'ın PKK'ya Desteği	272
3. İran'ın Nükleerleşme Sorunu.....	275
a. Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri.....	277
b. Tahran Bildirisi ve Sonuçları.....	278
E. IRAK.....	281
1. Birinci Körfez Savaşı Sonrası Türkiye'nin Güvenlik Kaygıları.....	281
2. ABD'nin Irak İşgali ve Türkiye'nin Artan Güvenlik Endişeleri.....	285
3. Türkiye-Irak Güvenlik İlişkilerinde Kuzey Irak Sorunu.....	287
4. 2008 Sonrası Süreçte Türkiye-Irak Arasında Artan Güvenlik İşbirliği ..	288
F. SURİYE	293
1. 1990'lı Yıllarda Türkiye-Suriye Güvenlik İlişkileri.....	293
a. PKK Sorunu.....	295
b. Adana Uzlaşması ve Güvenlik İlişkilerinde Yumuşama Dönemi	297

c. Suriye'nin Kitle İmha Silahları Geliştirme Çabası	298
2. 2000'li Yıllar: "Düşmanlıktan" Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliğine	300
SONUÇ.....	307
KAYNAKÇA	320
ÖZET.....	377
SUMMARY	379

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
AU	: African Union (Afrika Birliği)
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DB	: Dünya Bankası
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYP	: Doğru Yol Partisi
GATT	: General Agreement on Tarriffs and Trade (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması)
GCC	: Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi

IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IGO	: Inter-Governmental Organizations (Hükümetler-Arası Örgütler)
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NGO	: Non-Governmental Organizations (Hükümetler-Dışı Örgütler)
NPT	: Nuclear Nonproliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OAS	: Organization of American States (Amerikan Devletleri Örgütü)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PJAK	: Partiya Jiyana Azad a Kürdistane (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK	: Partîye Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)

RF	: Rusya Federasyonu
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNIFIL	: United Nations Interim Force in Lubnan (Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Gücü)
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
et al.	: et alii (ve diğerleri)
Ibid.	: ibidem (aynı eserde)
s.	: sayfa
vs.	: ve saire

GİRİŞ

“Ulusal güvenlik” ve “küreselleşme”, her ikisi de Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezi kavramlarından. Buna rağmen, diğer çoğu sosyal bilim kavramları gibi, her iki kavram üzerinde de ontolojik ve epistemolojik açılardan bir konsensüsün varlığından söz edilemez. Başlangıç amacıyla, ulusal güvenlik kavramı; “devletler açısından egemen bir mekanda hayati çıkarların korunması” anlamını taşır.¹ Kavramsal olarak ekonomik, siyasal, kültürel ve teknolojik değişimleri açıklayabilme amacına yönelik bir anlam ifade eden küreselleşme ise; “kıtalararası veya bölgelerarası akımlar ve aktivite ağları, etkileşim ve güç kullanımı oluşturan; genişleme, yoğunluk, hız ve etki bakımından değerlendirilen toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin uzamsal örgütlenmelerdeki dönüşümünü kapsayan bir süreç (veya süreçler bütünü)” olarak tanımlanabilir.²

Her iki kavram üzerinde geniş bir literatür olduğu bilinmekle birlikte, 1990’lardan itibaren küreselleşmenin sosyal bilimler alanında en çok tartışılan kavram olduğu iddia edilebilir. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde de küreselleşmenin dinamiklerini ve sonuçlarını anlamaya çalışan çalışmalarda yoğunluk yaşanmıştır.³ Sürdürülen bu tartışmalar doğal olarak Güvenlik Çalışmaları

¹ Ian Clark, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 114; farklı tanımlama örnekleri için bkz., Barry Buzan, *People, States and Fear*, Pearson Education, Harlow, 2. Baskı, 1991, s. 16–17.

² David Held, *et al.*, *Global Transformations*, Polity Press, Cambridge, 1999, s. 16.

³ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, 4. Baskı, Pearson, New York, 2010, s. 2.

alanını da etkilemiştir. Bu süreçte metodolojik olarak, Güvenlik Çalışmaları alanını hangi konuları çalışması gerektiğine ilişkin sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.⁴

Statik bir durum olmaktan ziyade, dinamik ve gelişen bir özelliğe sahip olan küreselleşme, dünden bugüne gerçekleşebilecek bir olgu değildir. 1980’lerde başlayan ekonomik, teknolojik ve siyasal gelişmeler ile Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla simgeleşen Soğuk Savaş⁵ sonrası oluşan yeni uluslararası sistemi tanımlama amacıyla küreselleşme kavramı, 1990’lardan itibaren yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir anlamda iki kutuplu sistemin⁶ sona ermesinin ardından oluşan uluslararası sisteminin⁷ “tek kutuplu” yapısını tanımlama ihtiyacını karşılama amacı taşıyan küreselleşmenin bu evresi, yani ‘çağdaş küreselleşme’, gerek ulus-devlet düzeyinde gerekse uluslararası sistem düzeyinde geçmiş dönemlere kıyasla önemli siyasi, ekonomik ve kültürel farklılıklar içermektedir. Bu durum, ulus-devletlerin

⁴ Edward A. Kolodziej, “Security Studies for the Next Millennium: Quo Vadis?,” *Contemporary Security Policy*, Cilt: 30, Sayı: 3, 1999, s. 18.

⁵ Genel anlamıyla Soğuk Savaş kavramı, iki süper güç ve bunların önderlik ettiği bloklar arasında askeri ve stratejik rekabetin arttığı, karşılıklı görüşmelerin en alt düzeyde sürdürüldüğü veya hiç olmadığı bir küresel anlaşmazlık süreci olarak tanımlanabilir. Fred Halliday, *Yeni Soğuk Savaş: Sovyet-ABD İlişkileri*, çev., İlker Özünü, İstanbul, Belge Yayınları, 1985, s. 15–18.

⁶ Morton Kaplan sistem kavramını birbiriyle aralarında karşılıklı ilişkiler bulunan ve fiziksel veya kavramsal olarak dış çevreden ayrılan öğeler kümesi olarak tanımlar. Morton A. Kaplan, *Towards Professionalism in International Theory: Macrosystem Analysis*, Macmillan Publishing, New York, 1979, s. 96; iki kutuplu sistem ise, tüm diğer devletlerin güvenlik amaçlarını onlarla ilişkilendirmek zorunda kaldıkları birbirine düşman iki süper gücün oluşturduğu sistem demektir. Lawrence Freedman, “Order and Disorder in the New World,” *Foreign Affairs*, Cilt: 71, Sayı: 1, 1992, s. 23.

⁷ Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Kenneth N. Waltz, “The Emerging Structure of International Politics,” *International Security*, Cilt: 18, Sayı: 2, (Güz/1993), s. 44–79; Christopher Layne, “The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Arise,” *International Security*, Cilt: 17, Sayı: 4, (Bahar/1997), s. 5–51; Michael Mastanduno, “Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold War,” *International Security*, Cilt: 21, Sayı: 4, (Bahar/1997), s. 49–88.

diğer politikalarında olduğu gibi, ulusal güvenlik sistem ve politikalarında da önemli değişikliklere neden olmaktadır.

Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri, devletlerin güvenliğin iktisadi, sosyal ve fiziki unsurlarını sağlayabilme kapasitesini zorlaştırmış olmasıdır.⁸ Dolayısıyla, küreselleşme sadece devlete dışarıdan etki eden bir süreç değil, aynı zamanda içinde devletin faaliyet yürüttüğu güvenlik çevresini de (security environment) değiştirmektedir.⁹ Bu değişim, özellikle iki temel alanda dikkat çekmektedir: Ekonomik güvenlik ve askeri/siyasal güvenlik.

1970'lerden itibaren başlayan Güvenlik Çalışmaları alanını genişletme ihtiyacının bir sonucu olarak, ekonomik faktörler ve ekonomik güvenlik kavramı, küreselleşme sürecinin etkisini göstermeye başladığı 1980'lerden itibaren Güvenlik Çalışmaları analizlerinde kullanılmaya başlandı. Özellikle, Barry Buzan'ın 1982 yılında yapmış olduğu *People, States and Fear* başlıklı çalışması, güvenlik kavramının farklı boyutlarda incelenebileceğini gösteren önemli ve farklı bir analiz çerçevesi sunmuştur. Ayrıca, Robert Keohane ve Nye'in birlikte kaleme aldıkları *Power and Interdependence* başlıklı çalışma da¹⁰ askeri güvenlik sorunları ile ekonomik kalkınmışlık arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, güvenliğin anlam ve sınırlarının genişletilmesinde literatüre katkı sağlamış ve Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nın kuramsallaşmasında önemli yer edinmiştir.

⁸ Richard Falk, *Yırtıcı Küreselleşme*, 4. Baskı, çev. Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2005a, s. 65.

⁹ Clark, 1999, s. 107.

¹⁰ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, 2. Baskı, Harper Collins, London, 1989.

Güvenlik Çalışmaları alanında yaşanan kuramsal dönüşüme paralel olarak, özellikle 1990'lerden itibaren bazı devletlerin güvenlik konseptlerinde askeri ve siyasal güvenlik planlamaların yanında, ekonomik sorunlar ve doğrudan ekonomik güvenlik kavramına atıflar yapılarak, bu alanın ulusal güvenlik kapsamına dahil edildiği ve buna ilişkin stratejilerin oluşturulmaya başlandığı görülmüştür. Örneğin, RF'nin 1993 tarihli Askeri Doktrini¹¹ ile 1999 tarihli Milli Güvenlik Konsepti'nde¹² ve ABD'nin 1991 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde¹³ ekonomik sorunların ulusal güvenliğe tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. RF'nin son olarak 2008 yılında hazırladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde¹⁴ ise doğrudan ekonomik güvenlik kavramına atıf yapılarak, bu alan ulusal güvenlik çerçevesinde tutulmuş fakat askeri güvenlikten ayrı bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Türkiye de küreselleşmenin dinamiklerinden yoğun biçimde etkilenmiş bir ülkedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenliğini NATO aracılığıyla sağlamaya çalışan Türkiye, 1980'lerden itibaren neoliberal ekonomik modele geçerek küresel kapitalist sistemle bütünleşme sürecine girmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye

¹¹RF'nin 1999 tarihli Milli Güvenlik Konsepti için bkz. Yılmaz Tezkan, der., *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, 212-223.

¹² "The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation,"

<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

¹³ "National Security Strategy of the United States,"

<http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

¹⁴ "Russia's National Security Strategy to 2020,"

<http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

neoliberal küreselleşmenin yasal ve kurumsal mekanizmalarını büyük ölçüde içselleştirerek, özellikle ekonomik alanda buna uygun dönüşümleri gerçekleştirmiştir. Fakat 1990'lı yıllar boyunca Türkiye siyasal rejiminin ve toprak bütünlüğünün aynı anda tehdit altında olduğunu algılayan bir ülke oldu. Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin hem dışta hem de içte oluştuğu algısı, bu güvensizlik duygusunu ilginç kılan bir başka özellikti. Örneğine pek fazla rastlanılmayan bu duruma rağmen, Türkiye'de ulusal güvenlik devletin "mahrem" konuları arasında yer aldı ve bu konuların tartışılması tabu olarak değerlendirildi. 1980'lerin başından itibaren neoliberal modele uyum göstermeye çalışan Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik risk/tehdit algılamasında belirleyici olan tarihsel, jeopolitik ve ideolojik faktörler 1990'larda da etkisini büyük ölçüde sürdürdü. O yıllarda Türkiye, küreselleşme sürecinin etkileri ile Soğuk Savaş sonrası dönemin koşullarına göre oluşan ve ulusal güvenliğin yeni boyutlarını kapsayan bir tehdit algılaması dönüşümünü sağlayamadı.¹⁵

1990'lı yıllar uluslararası sistemde önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak geçti. Bu süreçte gerek Soğuk Savaş sonrası yeni koşulları gerekse küreselleşmenin dinamikleri sonucu güvenlik kavramının anlam ve sınırlarında önemli dönüşümler yaşanırken, Türkiye'nin ulusal güvenlik politikası ve sistemi Soğuk Savaş koşulları altında oluşturulmuş bir yasal, kurumsal ve kavramsal

¹⁵ Bu saptama, ulusal güvenlik politikasının uygulanmasından sorumlu olan resmi makamlar tarafından da kabul edilmektedir. Örneğin, 1996 tarihli *Beyaz Kitap*'ta, Türkiye'nin savunma politikasını uzun yıllar boyunca etkileyen faktörlerin yıllar boyunca aynı kaldığını iddia etmenin abartılı bir yaklaşım olmayacağı belirtilerek, bunun asıl sebebinin ülkenin jeo-politik konumu, bölgenin dinamikleri ve tarihi olduğu belirtilmektedir. Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 1996, s. 3.

çerçevede yürütülmeye devam etti.¹⁶ Soğuk Savaş mücadelesinin kazanan tarafında yer almış olmasına rağmen, Soğuk Savaş sonrası dönemin Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından bir rahatlama sağlayamaması, hatta siyasal İslamcılık ve Kürt sorununun ülkenin siyasal ve toplumsal düzeni üzerinde etkisinin artması güvenlik anlayışındaki olası dönüşümün önündeki en büyük engeli oluşturmakla birlikte, ulusal güvenliğe yönelik tehdit yaratma noktasında zorlanmayan zihniyetin 1990'larda baskın rolünü sürdürmesi de bu dönüşümün gerçekleşmemiş olmasında önemli katkı sağladı. Burada ironik olan, neoliberal küreselleşmesinin kurum ve kurallarını görece erken bir tarihte uygulayan bir ülke olarak Türkiye'nin güvenlik alanında yaşanan bu değişim ve dönüşüm sürecini gerçekleştirememiş olmasıdır.

1990'larda sürdürülen geleneksel güvenlik anlayışı üç temel parametreye dayanmaktaydı; tarihsel, jeopolitik ve ideolojik faktörler. Tarihsel faktörler, Türkiye'nin “dört tarafımız düşmanlarla çevrili” söylemine dayalı, dışarısını Türkiye'yi bölmek için ittifak oluşturmuş bir dünya, iç tehditleri ise dışarısının bir uzantısı olarak kavrayan bir düşüncenin ürünüydü. Bu anlayış “Sevr korkusu” veya “Sevr fobisi” olarak adlandırılmıştı.¹⁷ Tarihsel faktörlerin etkisiyle 1990'larda

¹⁶ Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi,” Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 65; Ümit Cizre, “ ‘İtaat’ Kültürü Yerine Bilimsel ‘İtiraf’ ve ‘İtiraz’,” Ümit Cizre, der., *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, 2. Baskı, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

¹⁷Sevr fobisi; Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından hazırlanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki topraklarını küçük devletlere ve işgal alanlarına bölmeyi içeren 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın yeniden canlandırılacağı yönündeki korku olarak tanımlanabilir. Kemal Kirişçi, “ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler,” Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 216.

“*kuşatılmış olma duygusu*” Türkiye’de varlığını devam ettirmiş ve Türkiye komşularından sürekli olarak tehdit algılayan bir ülke olmuştur. “*Türk’ün Türk’ten başka dostu yok*” gibi içinde bulunduğu durumu sürekli güvensizlik biçiminde tanımlayan ve dış dünyayı sürekli tehdit olarak algılayan sözler kamuoyunda sıkça kullanılmış ve kimi zaman paranoyaya dönüşmüştü. 1990’larda dışta gerçekleşen Sovyetler Birliği’nin çöküşü, Yugoslavya’nın dağılması ve Irak’ın fiilen parçalanması gibi faktörler ve içte siyasal İslamcılık ve Kürt sorununun ağırlaşması Sevr fobisinin o konjonktürde canlı tutulmasına neden olmuştur.

Jeopolitik faktörler açısından, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin güvensiz bir coğrafyada bulunduğu düşüncesi gerek kamuoyu gerekse güvenlik kurumları tarafından kabul gören bir argümandır. “*Dört yanımız düşmanlarla çevrili*” deyimini ile sloganlaştırılan bu anlayış, Türkiye’nin ulusal güvenlik politikasını fazlaca etkilemişti. 1990’lı yıllarda Türkiye, Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu jeopolitik avantajın ortadan kalktığını ve içinde bulunduğu yeni jeopolitik ortamın kendisi için güvensizlik ürettiğini algılamaya başlamıştı. Nitekim 1990’larda güvenlik kurumları tarafından yapılan değerlendirmelerde Türkiye yeni konumu; bir zamanlar NATO’nun “kanat ülkesiyken” Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu’nun merkezinde birçok tehditle karşı karşıya olan bir “cephe ülkesi” olarak tanımlanmıştı.¹⁸ Bu tür değerlendirmelerin amacı, jeopolitik açıdan Türkiye’nin Batı için hala önemli olduğunu vurgulayarak, Türkiye’ye sahip olduğundan daha fazla biçimde bir güven duygusu sağlamaya çalışmaktır.

¹⁸ Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 1998, s. 15.

Türkiye'nin geleneksel ulusal güvenlik algısının biçimlenmesinde üçüncü faktör devletin kurucu ideolojisi olan Kemalist ideolojidir. Aynı zamanda devletin resmi ideolojisi olan Kemalist ideoloji, üniter yapının ve laik rejimin korunmasını temel hedef olarak belirlemekte, bu hedeflere yönelik tehditlerin belirlenmesi ve tehlikeler karşısında üniter yapıyı ve laik rejimi koruma görevini de orduya vermektedir. Dolayısıyla, Kemalist ideolojiye göre ulusal güvenliğin nesnesi, yani iç ve dış tehditler nedeniyle tehlike altında olabilecek olan ve korunması gereken; devletin fiziksel varlığı, bütünlüğü ve rejimi, kısacası, devletin kendisidir. 1990'larda yükselişe geçen siyasal İslamcılık hareketleri, başta ordu olmak üzere laik çevrelerde siyasal rejime ilişkin endişelerin yükselmesine neden olmuştur. Laik rejim endişeleri, Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemi ve politikası üzerinde Kemalist ideolojinin etkisini arttırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası döneminde komşu ülkeleri ile her zaman barışçıl olmayan ilişkileri nedeniyle Türkiye, sürekli olarak bir güvensizlik algısı yaşamıştır. Ayrıca, Türkiye Soğuk Savaş döneminde Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu, sol hareketler, Kürt sorunu ve su sorunu gibi güvenlik politikasını doğrudan etkileyen bir takım iç ve dış sorunlara sahipti. 1990'lı yıllarda, Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdidin yok olması dışında bu faktörler etkisini sürdürdü. Başka bir ifadeyle, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'nin güvenliği açısından bir iyileşme sağlamadı. Bu nedenlerle 1990'larda Türkiye, ulusal güvenliğine yönelik tehditlere karşı Soğuk Savaş mantığı ile yaklaştı. Ayrıca bu süreçte küreselleşme doğru biçimde yorumlanmadığı için ulusal güvenlik askeri düşünce (*military mind*) odaklı bir alan olarak görüldü. 1990'ların bu düşünce ikliminde askeri harcamalar da sürekli

arttırılarak, ulusal güvenliğin askeri yöntemler aracılığıyla garanti alınabileceği düşünöldü. 1990 yılında 12,384 milyar Dolar olan Türkiye'nin askeri harcama miktarı, 1995 yılında 14,869 milyar Dolar ve 1999 yılında 20,066 milyar Dolar olmuştur.¹⁹

2000'li yıllarda Türkiye'nin küresel kapitalist sistemle bütünleşme çabasında yeni bir evreye girildi. Bu süreç, aynı zamanda Türkiye'nin neoliberal küreselleşmeye uyum ve küresel kapitalizmle bütünleşmesinde ortaya çıkan baskılar nedeniyle, geleneksel ve askeri parametrelere dayalı ulusal güvenlik anlayışının dönüşmeye başladığı bir dönem oldu. Bu sürecin başlatılmasında iki önemli faktör belirleyici rol oynadı. Birincisi, Avrupa Birliği'nin 10–11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi kararları sonucu Türkiye'nin tam üyeliğe aday ülke ilan edilmesidir. İkincisi ise 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçim sonrası AKP'nin iktidara gelmesidir. Bu süreçte, Türkiye'nin ulusal güvenlik sisteminin ve politikasının neoliberal küresel düzenin işleyişine uygun hale dönüştürölmesi, AKP iktidarının temel güvenlik politikası oldu.

Açıklanmaya çalışılan bu genel çerçevenin ardından çalışmamızın amaç, yöntem ve kapsamı üzerine bazı bilgilendirmelerde bulunabiliriz. Bu çalışmanın iki temel amacı vardır: Birincisi, küreselleşmenin ekonomik boyutunun ulusal güvenlik üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerindeki

¹⁹ Türkiye'nin askeri harcamaları 1990'lara kıyasla 2000'li yıllardan itibaren azalma eğilimi göstermiştir. Askeri harcama miktarı 2000 yılında 19,420 milyar Dolar, 2005 yılında 14,770 milyar Dolar ve 2010 yılında 15,634 milyar Dolar olmuştur. SIPRI, "Military Expenditure of Turkey,"

<http://milexdata.sipri.org/result.php4>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

etkisi metodolojik olarak, ekonomik güvenlik ve askeri/siyasal güvenlik olmak üzere iki temel düzlemde analiz edilecektir. İkinci amaç ise, 1990'ların sonlarından itibaren bir dönüşüm sürecine girdiği varsayılan, Türkiye'nin geleneksel ulusal güvenlik sistem ve politikasının dönüşümünde küreselleşmenin rolünü incelemeye çalışmaktır.

Bu amaçlar doğrultusunda çalışmamızın iki temel argümanının bulunduğunu belirtebiliriz: Birincisi, küreselleşme sürecinde devletlerin ulusal güvenlik sistem ve politikalarının neoliberal küreselleşme projesinin gerektirdiği bir biçimde dönüştürüldüğüdür. Ancak, bu argüman devletlerin güvenlik sağlama fonksiyonlarını yitirdiği ve askeri/siyasal güvenlik sorunlarının önemini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Devletler açısından askeri/siyasal güvenlik sorunları hala önemlidir ve ulusal güvenliğin sağlanmasında devletler birincil aktör olma konumu korumaktadır. Burada söylenilmek istenilen, küreselleşmenin işlerliğinin sürdürülebilmesinin ancak devletlerin güvenlik sistemlerinde ve politikalarında buna uygun dönüşümler aracılığıyla mümkün olduğudur. İkinci argümanımıza göre, 1990'ların sonlarından itibaren dönüşüm sürecine girdiği varsayılan Türkiye'nin ulusal güvenlik sistem ve politikasının bu dönüşümünde, neoliberal küreselleşmeye uyum sürecinin dayattığı koşullar etkili olmaya başlamış ideolojik, tarihsel ve jeopolitik öncelikler ikincil sıraya düşmüştür. Bu argümanın açık anlamı şudur: Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin ulusal güvenlik sistem ve politikasındaki aktörler ve söylemler değişirken, ulusal güvenlik sorunları varlığını korumuştur.

Çalışmamız ağırlıklı olarak 1990–2010 arası dönem üzerine odaklanmaktadır. Yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminin ilk başta uzun bir dönem olduğu düşünülebilir.

Ancak, devletlerin güvenlik politikalarının uzun bir tarihsel süreç sonucunda olduğu dikkate alındığında bu sürenin makul olduğu görülür. Başlangıç olarak 1990 yılının seçilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, nihayetinde bir güvenlik yapılanması olan Soğuk Savaş'ın sona ermiş olmasıdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi gerek uluslararası sistem açısından gerekse devlet düzeyinde yeni güvenlik yapılanmalarını gerekli kılmıştır. İkincisi, 1990'lardan itibaren küreselleşmenin dinamiklerinin devletlerin güvenlik politikaları üzerindeki etkisinin görünür hale gelmiş olmasıdır. Bitiş tarihi olarak 2010 yılının belirmesinin nedeni ise daha çok Türkiye'ye ilişkin bir durumdur. Son olarak 2010 yılında Türkiye'nin ulusal güvenlik politikası üzerinde birtakım değişiklikler yaptığını açıklaması, çalışmamızın bu süreyi de kapsamasını gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada neoliberal küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin ulusal güvenlik algı ve politikalarındaki değişim Türkiye özelinde odaklanılarak incelenmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızda analiz birimi olarak "devlet" kullanılmaktadır. Çalışmamızın kuramsal çerçevesi, Güvenlik Çalışmalarının bir disipline dönüşmesinde önemli katkıları olan Geleneksel ve Çoğulcu Güvenlik yaklaşımlarından yararlanılarak oluşturulacaktır. Böyle bir yöntemin seçilmesinin nedeni, bu yaklaşımlardan herhangi birinin tek başına Türkiye'nin ulusal güvenlik sistem ve politikasındaki dönüşümü açıklayabilmekte yetersiz kaldıkları varsayımıdır. Küreselleşme sürecinde ekonomik çıkarlar tehdit algılamasının önüne geçtiği için Geleneksel Yaklaşım bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Türkiye'nin güvenlik politikasının çoğu zaman küreselleşmeden kaynaklanan tehditler nedeniyle belirlenmemesi ve geleneksel güvenlik sorunlarının varlığını devam ettirmesi

nedeniyle de oğulcu Yaklaşımın açıklayıcılığı zayıflamaktadır. Dolayısıyla, her iki yaklaşımdan oluşan bir senteze dayalı olarak çalışmamızın kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede hazırlanan çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ulusal güvenlik ve küreselleşme kavramları arasında bir nedensellik ilişkisi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kavramsal ve kuramsal çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığı bu bölümde, ulusal güvenlik kavramının anlamı ve Uluslararası İlişkiler literatüründeki yeri belirtildikten sonra, küreselleşme kavramının çalışmamız açısından taşıdığı anlam ve 1980'lerden itibaren neoliberal yapılanma süreci olarak gördüğümüz çağdaş küreselleşme süreci ekonomik boyut ön plana çıkartılarak incelenmeye çalışılacaktır. Güvenlik Çalışmalarının küreselleşme olgusuna yaklaşımının inceleneceği ikinci alt başlıkta, küreselleşme sürecinden ulusal güvenlik kavramının nasıl etkilendiği ve Güvenlik Çalışmaları alanında küreselleşmenin rolü incelenecektir. Bu bölümün üçüncü alt başlığında, küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerine etkisi ekonomik ve askeri/siyasal boyutlarıyla değerlendirilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, küreselleşmenin Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemi ve politikası üzerindeki etkileri iç tehditler ekseninde incelenecektir. Birinci alt başlıkta Türkiye'nin küresel kapitalizme eklemlenme süreci ve bu süreçte ordunun rolü değerlendirilmektedir. İkinci alt başlıkta ise, ulusal güvenlik sisteminde ordunun yeri ve sivilleşme çabası incelenen konular arasındadır. Bu alt başlıkta ayrıca, MGK özelinde ulusal güvenlik sisteminin neoliberal küreselleşme sürecinden nasıl etkilendiğinin yanıtı aranmaya çalışılacaktır. İç tehditler alt başlığında

irtica/siyasal İslamcılık ve Kürt sorunları, Türkiye'nin güvenlik politikası bakımından incelenecektir.

Üçüncü bölümse ise dış tehditler kategorisinde Rusya Federasyonu, Ermenistan, Yunanistan, İran, Irak ve Suriye ile Türkiye'nin güvenlik ilişkileri ve bu ülkelere karşı yürütülen güvenlik politikaları analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL GÜVENLİK VE KÜRESELLEŞME: KAVRAMSAL

AÇIKLAMALAR VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

A. ULUSAL GÜVENLİK KAVRAMI VE KÜRESELLEŞMENİN ANLAMI

1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ulusal Güvenlik Kavramı

Güvenlik insanoğlunun en temel ve en ilkel ihtiyaçlarından biridir. Geçmiş çağlarda doğadan gelebilecek bir zararı savuşturmak amacıyla bir mağaraya sığınma refleksi biçiminde algılanırken, bugün bir ulusu nükleer silahlardan koruma amacı güvenlik kapsamında düşünülmektedir. Dolayısıyla toplumsal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak güvenlik algılaması dönemin ihtiyaçlarına göre yeni anlamlar kazanmakta ve farklı boyutlara ulaşmaktadır. Bir birey açısından güvenlik, kendisine ve sahip olduğu kazanımlarına karşı herhangi bir tehdit veya tehlikenin olmaması durumunu ifade eder. Devletler için olduğu kadar bireyler için de en önemli ve öncelikli sorunlardan biri olan güvenlik sorunsalı, birey yaşamının tüm evresinde etkisini gösteren ve yaşamın ekonomik, siyasal, toplumsal, psikolojik vs. tüm boyutlarında dikkate alınmak zorunda kalınan bir olgudur.

Bu noktada Richard Ullman güvenliğin yalnızca bir amaç olarak değil, bir sonuç olarak da tanımlanması gerektiğini ve onu kaybetme tehdidi ile karşılaşana kadar, onun (güvenliğin) ne olduğu ve ne kadar önemli olduğunu kavrayamayacağımızı öne sürer.²⁰ Fakat güvenlik öncelikli olarak amaca ilişkin bir anlamı bünyesinde taşır. Bireye ilişkin yapmış olduğumuz tespitle ortaya çıkan

²⁰ Richard H. Ullman, "Redefining Security," *International Security*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1983, s. 133.

güvenlik olgusu tüm toplumsal, ulusal ve uluslararası kurum, kuruluş, olgu ve olaylarda karşılaşılan bir durumdur. Çünkü güvenlik ile amaç arasında doğrudan bir ilinti bulunmakta, amaç değiştikçe ya da geliştikçe, tehdit algılaması da değişmekte ve yeni güvenlik arayışları ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel anlamda ulusal güvenlik kavramı, korunması gereken değerler olan siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü içermektedir.²¹ Ancak, spesifik bir anlama sahip olmayan, dolayısıyla kendisine atfedilen değerlere bağlı olarak anlam ve mana kazanan ulusal güvenlik, farklı boyutlarda tanımlanabilen bir kavramdır. Örneğin, ulusal güvenlik kavramı sadece askeri boyuta indirgenerek ve olağan olmayan dönemlerde alınacak olan önlemleri de kapsayacak biçimde dar anlamda kullanılabilir. Bu anlamıyla ulusal güvenlik, kısa ve özlü bir ifadeyle, “bir ülkenin iç ve dış tehditlerden korunması” biçiminde tanımlanabilir. Daha genel anlamda, devlet düzenini korumak amacıyla alınan her türlü önlemin ulusal güvenlik kavramının içeriğini oluşturması şeklinde ve geniş olarak kavranılmasıdır. Bu anlamıyla ulusal güvenlik kavramı; bir devletin siyasi bağımsızlığını ve özgür karar verebilme yeteneğini silahlı kuvvetler, diplomasi ve istihbarat servisleri aracılığıyla sağlayabilmesi anlamını ifade eder.²²

²¹ David A. Baldwin, “The Concept of Security,” *Review of International Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, 1997, s. 13.

²² Michael Sheehan, *International Security*, Lynne Rienner, Boulder, 2005, s. 6.

Güvenlik, Uluslararası İlişkiler terminolojisinde özünde tartışmalı,²³ sınırlandırılmayan, karmaşık ya da eksik yorumlanmış bir kavram olarak düşünülmektedir.²⁴ Roger Carey'in anlaşılması zor bir kavram olarak nitelendirmesine karşın,²⁵ güvenliği özünde tartışmalı, az gelişmiş ve ihmal edilmiş bir kavram olarak tanımlayan Buzan, bunun nedenlerini beş olası varsayıma dayandırmaktadır.²⁶ Birincisi, güvenlik kavramının zorluğudur. Ancak, güvenlik kavramı sosyal bilimler içerisindeki güç, adalet, barış ve özgürlük gibi diğer kavramlardan daha zor değildir. İkincisi, güç ve güvenlik kavramlarının kısmen birbirlerinin yerine kullanılmasıdır. Üçüncüsü, Realist düşünce içerisinde çeşitli dönemlerde görülen güvenlik çalışmalarına karşı görülen ilginin azalmasıdır. Dördüncüsü, güvenlik araştırmacılarının, güvenliğin daha kavramsal hale dönüşmesine katkısı olmayan askeri politika sorunları üzerinde yoğunlaşmalarıdır. Beşinci ve son olarak, devlet politikasını yürütenlerin "ulusal güvenlik" kavramının muğlaklığından yararlanıyor olmalarıdır. Ancak, Buzan'ın varsayımları Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezi bir kavramı olmasına karşın, güvenlik üzerine

²³ Özünde tartışmalı olan bir kavramı şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Söz konusu kavram, değer yükleyici ise, yani, açıkladığı durumlar bir değer kazanımı ise, betimlenen pratik içsel olarak karmaşıkta, yani nitelmesi birçok boyuta gönderme yapmayı gerektiriyorsa ve üzerinde hemfikir olunan ve karşı çıkılan uygulama kararları nispeten açıksa, bu durumda söz konusu kavram özsel olarak tartışmalı (bir) kavramdır." David P. Rapkin, *World Leadership and Hegemony*, Boulder: Westview Press, 1990, s. 3'den aktaran E.Fuat Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, çev., Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10.

²⁴ John Baylis, "International and Global Security in the Post-Cold War Era," John Baylis ve Steve Smith, der., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 254.

²⁵ Roger Carey, "The Contemporary Nature of Security," Trevor C. Salmon, der., *Issues in International Relations*, Routledge, London, 2000, s. 55.

²⁶ Buzan, 1991, s. 7-11.

çalışmalar yapan araştırmacıların, mümkün olduğunca güvenlik kavramını tanımlamaktan neden kaçınmaya çalıştıklarını açıklayamamaktadır. Bu durumun nedenini açıklamaya çalışan David Baldwin'a göre, paradoksal bir biçimde güvenlik çoğu bilim adamı için önemli bir analitik kavram olmamıştır.²⁷ Böylece Baldwin analizinde, güvenlik kavramını tanımlamaya yönelik çabaların genellikle kavramın kendisi ile ilgili olmaktan ziyade, ulus-devletlerin politika oluşumlarının yeniden tanımlanması ile ilgili olduğunu öne sürerek, manipüle edilmeye son derece açık olan güvenlik kavramının tanımlanmasına yönelik endişeyi belirtmektedir.

Güvenlik kavramının objektif ve subjektif parçalardan oluşan bir bütünden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bir aktörün objektif güvenliği bir başka aktörün ona zarar verip vermeyeceğine ve onun niyetine bağlıdır. Böylece, bir aktörün güvenliği onun algılamalarına bakılmaksızın işlevsel çevresi ile ilgilidir. Subjektif güvenlik ise objektif güvenlikten daha fazla ucu açık ve sonuca bağlanmamıştır, çünkü bir aktörün kendisini güvende hissetmesinin sınırları belirsizdir.²⁸ Subjektif güvenlik iki faktöre bağlıdır: Güvenliğin diğer değerlere olan tercih derecesine ve bir aktörün diğerlerini tehdit olarak görme derecesine.²⁹ Dolayısıyla, subjektif güvenlik gerçek bir tehdit ya da tehlike olup olmasına değil, güvenlik referans nesnesinin³⁰ algılamalarına bağlı olmaktadır. Arnold Wolfers de güvenliği önceden kazanılmış

²⁷ Baldwin, 1997, s. 9.

²⁸ Alan C. Lamborn ve Joseph Lepgold, *World Politics into the Twenty First Century*, Upper Saddle River, New Jersey, 2003, s. 224.

²⁹ *Ibid.*, s. 225.

³⁰ Referans nesnelere (Referent objects): Varlıklarını sürdürmek için meşru iddiaları olan ve tehdit ediliyor olarak görülen nesnelere. Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, s. 36.

değerlerin korunması olarak tanımlamakta ve güvenliği objektif ve sübjektif olmak üzere ikiye ayırmaktadır.³¹ Bu bağlamda objektif güvenlik; elde edilmiş değerlere yönelik tehdidin yokluğu, sübjektif güvenlik; bu değerlere saldırı olabileceği korkusunun olmaması anlamını taşımaktadır. Güvenliği objektif ve sübjektif olarak ayıran Wolfers'in buradaki amacı, güvenliğin yalnızca algılamaya dönük sübjektif bir kavram olmadığını, objektif olarak ele alınıp incelenebilir bir kavram olduğunu göstermeye çalışmaktır. Buna karşılık Ümit Cizre, ulusal güvenlik kavramının objektif kriterlerle belirlenebilen bilimsel bir olgu olmadığını savunur. Cizre'ye göre ulusal güvenlik:

“Öznel algılayışları, entelektüel bir birikimi, yaşama bakış felsefesini yansıtır. Kimin üstlendiğine bağlı olarak iktidar sahiplerini, dengesini, dağılımını ideolojisini hem belirler hem de açığa vurur. Kimin oluşturduğuna ve formüle ettiğine bağlı olarak içeriği ve dolayısıyla hizmet ettiği amaçlar değişir.”³²

Genel olarak literatürde “güvenlik” ve “ulusal güvenlik” kavramlarının benzer anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak, “güvenlik” ve “ulusal güvenlik” kavramları arasında amaç farklılıkları bulunmaktadır. Çünkü güvenlik kavramına “ulusal” sıfatının eklenmesi suretiyle kavramın “ulusal güvenlik” şeklinde kullanılmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi, *ulus* ve *devlet* arasındaki bağlantıyı vurgulamak amacıyla kullanılır. Ulusal güvenlik kavramı, güvenlik kavramından daha fazla biçimde güvenliğin objesinin, yani güvenliği tehdit altında olanın ve korunması gerekenin (referans nesnesinin) ulus olduğu algısını güçlendirmek

³¹ Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration*, The John Hopkins Press, London, 1962, s. 150.

³² Ümit Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz,” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 159.

amacıyla kullanılmaktadır.³³ Ayrıca, “devlet güvenliği” yerine “ulusal güvenlik” veya “milli güvenlik” gibi kavramların kullanılması, uygulanan güvenlik politikasının meşruluğuna halkın ikna edilmesi ve inandırılması amacı taşımaktadır.³⁴ Çünkü Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezi ve anahtar kavramlarından biri olan ulusal güvenlik, bir devletin dış politika kararlarının alınmasında belirleyici faktördür. Karar vericiler, herhangi bir dış politika kararını veya uygulamayı ulusal güvenliğe aykırı olarak kendi kamuoyuna açıklayamaz ve savunamazlar. Bu nedenle, kimi zaman, manipüle edilmeye son derece açık olan ulusal güvenlik kavramı başka diğer politikaların aracı haline dönüşebilir ve gerek uygulanan politikaların doğruluğunu gerekse siyasal iktidarların ve diğer karar vericilerin toplumsal meşruiyetlerinin artmasına katkı sağlayabilir. İkincisi, Realist ekolün güvenlik kavramına olan yaklaşımıdır. Güvenliği devletlerin askeri güç kullanımından gelecek zararları savuşturma kabiliyeti olarak tanımlayan Realist araştırmacılar, çatışmaların ve savaşların nedenlerini araştırıp bulmayı da Güvenlik Çalışmalarının en temel uğraşısı olarak düşünürler.³⁵ Realistlere göre devlet, vatandaşlarının fiziksel güvenliğini bütünsel olarak sağlamak durumunda olduğundan, devletin güvenliği, aynı zamanda bireyin güvenliği olarak algılanır. Bu sebeple güvenlik kavramı, ulusal güvenlik kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılır.

Bir Amerikan terimi olan ve ilk kez ABD Başkanı Franklin Roosevelt döneminin Denizcilik ve Harry Truman döneminin Savunma Bakanı olan James

³³ Buzan, 1991, s. 70.

³⁴ Pınar Bilgin, “11 Eylül Öncesi ve Sonrasında Küreselleşen Güvenliği Anlamak,” Cem Karadeli, der., *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 64.

³⁵ Stephen M. Walt, “The Renaissance of Security Studies,” *International Studies Quarterly*, Cilt: 35, Sayı: 2, (Haziran/1991), s. 212.

Forrestal tarafından kullanıldığı iddia edilen³⁶ ulusal güvenlik kavramının günümüzde anlaşıldığı şekliyle ortaya çıkışı ve evrensel bir boyut kazanması, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası koşullarda gerçekleşmiştir.³⁷ Bu dönemin ardından, ulusal güvenlik kavramı Uluslararası İlişkiler literatürüne girmiştir.³⁸ Soğuk Savaş döneminin parametrelerine uygunluk ve Realist kuramın alan içindeki üstünlüğüne bağlı olarak şekillenen ulusal güvenlik kavramı, belirtilen geleneksel anlamıyla, bir devletin varlığını sürdürebilmesi için kendisine yönelen tehditleri nasıl algıladığını ifade etmekle birlikte, kavramının anlam ve içeriği süreç içerisinde değişerek, sonraki bölümde inceleyeceğimiz gibi, yalnızca askeri güç kullanımından doğacak zararları savuşturma amacı dışında farklı boyutlara ulaşmıştır.

2. Küreselleşme Tartışması

a. Kuramsal Yaklaşımlar

Tarihin her dönemi kendi egemen özelliklerini içinde barındıran kavramlar üretir ya da eski kavramlara bir içerik, yeni bir anlam yükler.³⁹ İçinde bulunduğumuz dönemin egemen özelliklerini içinde barındıran da “küreselleşme” kavramı oldu. Genel olarak bir süreci, durumu, sistemi ve dönemi açıklamaya yönelik olarak kullanılmaya başlanan küreselleşme kelimesi, ulusal sınırları aşan karşılıklı ekonomi-

³⁶ Stephen J. Del Rosso Jr, “The Insecure State: Reflections on “the state” and “security” in a Changing World,” *Daedalus*, Cilt: 124, Sayı: 2, (Yaz /1995) s. 183.

³⁷ Sheehan, 2005, s. 6.

³⁸ Peter Mangold, *National Security and International Relations*, Routledge, London, 1990, s. 2.

³⁹ Taner Timur, “ ‘Küreselleşme’den ‘İmparatorluk’a 11 Eylül: Dönüm Noktası Mı?” *Praksis*, Sayı: 7, (Yaz/2002), s. 213.

politik ve toplumsal bağlantıların yoğunlaşmasını tanımlayan bir kavram olarak, özellikle 1990'ların başlarından itibaren, sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi, Uluslararası İlişkiler disiplininde de yoğun olarak tartışıldı.⁴⁰

Küreselleşme olgusunun 1990'lardan itibaren yaygın olarak tartışılmasını gerekli kılan bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁴¹ Birincisi, üretim sistemleri, finans ve tüketim alanlarındaki yenilikleri kapsayan küresel bir ekonominin oluşması ve dünya genelinde ekonomik bütünleşme sürecinin artması. İkincisi, ulus-ötesi veya küresel düzeyde kültürel hareketliliğin artması ve yeni bir "küresel kültür"ün oluşmaya başlaması. Üçüncüsü, ulus-ötesi kurumların güçlenmesi ve küresel yönetişimin yaygınlaşması ile güç ve otoritenin farklılaşması ve bunun sonucunda siyasal süreçlerin etkilenmesi. Dördüncüsü, insanların dünya üzerindeki çok yönlü hareketliliklerinin sonucu, yeni toplulukların ve kimliklerin oluşması. Beşincisi ise, yeni toplumsal hiyerarşilerin ortaya çıkmasıdır. Ekonomik, siyasi ve toplumsal

⁴⁰ Küreselleşmenin sosyal bilimlerde kavramsal düzeyde tartışılmasına ilişkin olarak bkz. Ray Kiely, *The New Political Economy of Development: Globalization, Imperialism, Hegemony*, Palgrave Macmillan Press, New York, 2007, s. 76-87; Held, *et al.*, 1999, s. 1-29; Jan Aart Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, 2. Baskı, Palgrave Publishers, New York, 2005, s. 49-84; James H. Mittelman, "Globalization: An Ascendant Paradigm?," *International Studies Perspectives*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2002, s. 1-14; David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev., Sungur Savran, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 317-341; Arif Dirlik, *Kriz, Kimlik ve Siyaset: Küreselleşme Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 47-129; Colin Hay, "Globalisation as a Problem of Political Analysis: Restoring Agents to a 'Process without a Subject' and Politics to a Logic of Economic Compulsion," *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 15, Sayı: 3, 2002, s. 379-392; George Modelski, "Globalization," David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000. 49-59; Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev., Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 21-57.

⁴¹ William Robinson, "Theories of Globalization," George Ritzer, der., *The Blackwell Companion to Globalization*, Blackwell Publishing, Malden, 2007, s. 125.

alanlarda gerçekleşen bu yenilikler küreselleşme olgusu ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, küreselleşmenin bu tür disiplinlerarası karakterine rağmen, kavramın tam olarak ne ifade ettiği, küreselleşme sözcüğünü kullanan bir kişinin temel referansının ne olduğu konusunda bir uzlaşımın varlığından söz edilemez.

ABD Başkanı Bill Clinton 2000 yılında yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında küreselleşmeyi “zamanımızın merkezi gerçekliği” olarak açıkladı.⁴² Bu tanımlamada küreselleşmenin tarafsızlığına yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Ancak, kavramlar kullanıldıkları tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlamda belirli bir içerik yüklenilmeleri ve sözlük anlamının yanı sıra yan anlam kazanmaları nedeniyle tarafsız olarak nitelendirilemezler.⁴³ Bu nedenle, normatif bir yanı bulunan küreselleşme kavramının tarafsız olabileceği düşünülemez. Dolayısıyla, küreselleşme tartışmalarındaki temel sorun, bizzatihi kavramın kendisiyle ilgilidir. Kimilerine göre emperyalizmin yeni adı, Batı hegemonyasının simgesi, Batı’nın tüm dünyaya kendi ekonomik, kültürel ve siyasal değerlerini dayatması olarak görülen küreselleşme, bir başka yaklaşıma göre iki kutupluluk sonrası oluşan yapı içerisinde dünyayı barışa ve refaha ulaştırabilecek yegane evrensel çözüm olarak görülmektedir. Dolayısıyla, buradaki temel sorun şudur: Küreselleşme nedir? Nasıl kavramsallaştırılmalıdır?

⁴² Clinton konuşmasının değişik yerlerinde küreselleşmenin getirdiği değişimin özgürleştirici ve tehdit edici yönlerine vurgu yapmıştır. Bu tehditlerin aşılabilmesi için küreselleşme çağında ABD liderliğinde barış ve özgürlüğün sağlanması gerektiği, bunu yaparken de yerel topluluklara dayanılması gerektiğini savunmuştur.

<http://usgovinfo.about.com/library/ref/blsoufull.htm>,

(Erişim Tarihi 22.02. 2009).

⁴³ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme*, Yordam Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 21.

Küreselleşmeyi sosyolojik perspektiften değerlendiren kuramlar, “zaman-mekan” ilişkisi ve “modernite” sorunsalları üzerinden küreselleşme çözümlemesi yapmaya çalışmışlardır. Örneğin Anthony Giddens, modernliğin yapısal olarak küreselleştirici olduğunu öne sürer. Bu dönemde zaman-uzam uzaklaşması düzeyinin önceki bütün dönemlerden daha yüksek olduğunu, dolayısıyla yerel ve uzak toplumsal biçim ve olayların esnediğini savunur. Giddens’a göre küreselleşme işte tam bu esneme sürecine işaret eder. Buradan hareketle Giddens küreselleşme kavramını, uzak yerellikler arasındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı diyalektik bir süreç olarak tanımlar.⁴⁴ Giddens’a göre küreselleşme modernizmin bir sonucudur. Çünkü Giddens içinde bulunduğumuz dönemin postmodernlik olarak tanımlanmasına karşı çıkmakta ve bu evreyi, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok evrenselleştirdiği ve radikalleştiği bir dönem olarak tanımlamaktadır. Bu anlamıyla küreselleşmenin evrenselleştirici etkisine vurgu yapan Giddens, bu sürecin yeni karşılıklı bağımlılık yapılarını ortaya çıkardığını savunur. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni karşılıklı bağımlılık biçimleri, bir yandan uzak erimli küresel güvenlik olanaklarını geliştirirken diğer yandan yeni güvensizlik ve tehlike biçimleri de yaratır.

Giddens’in argümanına karşı çıkan Roland Robertson ise, küreselleşmenin modernizmin doğrudan bir sonucu olamayacağını öne sürer. Robertson’a göre küreselleşme, hem dünyanın küçülmesi hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi anlamına gelir.⁴⁵

⁴⁴ Anthony Giddens, “The Globalizing of Modernity,” David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000, s. 92.

⁴⁵ Robertson, 1999, 225–236.

Robertson'ın argümanına benzer biçimde, Arif Dirlik de küreselleşme söyleminin modernleşme söyleminden önemli biçimlerde kopma iddiasında olduğunu ve bir değişim paradigması olarak küreselleşmenin modernitenin yerini aldığını savunur.⁴⁶ Dirlik bu argümanını, küreselleşme sürecinde Avrupamerkezciliğe karşı ekonomik, siyasi ve kültürel meydan okumaların gerçekleşmesi ile destekler. Dirlik'e göre yeni ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin ortaya çıkışı, küreselleşmenin modernleşmenin yerini almasını kolaylaştırmıştır.

Küreselleşmeyi ekonomi-politik bir perspektiften çözümlenmeye çalışan David Harvey de Giddens'a benzer biçimde zaman-mekan sorunsalı üzerinden analizini gerçekleştirir.⁴⁷ Harvey, 1970'lerden itibaren ekonomi-politik ve toplumsal alanda devam eden küresel dönüşüm sürecini "zaman-mekan sıkışması" argümanı ile açıklamaya çalışır. Harvey, zaman-mekan sıkışması kavramı ile mekanın zaman yoluyla aşıldığını, böylelikle toplumsal süreçlerin hızlanarak üretim sürecini arttırdığını savunur. Harvey'in buradaki temel amacı, Fordizmden esnek birikime geçişle birlikte zaman ve mekanın kullanım ve anlamlarında nasıl bir dönüşüm olduğunu göstermeye çalışmak olmuştur. Bir zaman mekan sıkışması döneminde yaşadığımızı söyleyen Harvey'e göre bu durum ekonomi-politik uygulamalar, sınıfsal güç dengeleri, kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde sarsıcı etkilere neden olmuştur.

Yapılan tartışmalardan anlaşılabilir ki; küreselleşme kavramsallaştırmalarının ortak noktası, toplumlararası ilişkilerin yoğunlaşmasıdır.

⁴⁶ Dirlik, 2009, s. 53.

⁴⁷ Harvey, 2010, s. 227-341.

John Tomilson, sosyolojik bir bakış açısıyla, toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasını “karmaşık bağlantılılık” (complex connectivity) terimi ile açıklamaya çalışır.⁴⁸ Tomilson bunu yaparken, “yakınlık” ve “küresel teklik” kavramlarından yararlanır. Tomilson’a göre yakınlık, Karl Marx’ın “mekanın zaman tarafından yok edilmesi” ve David Harvey’in “zaman-mekan sıkışması” adını verdiği şeydir. Zaman ve mekanda ortaya çıkan sıkışma toplumlar arasındaki yakınlığı arttırmıştır. Böylelikle metaların ve kültürlerin akışkanlığı kolaylaşmıştır. Tomilson, karmaşık bağlantılılığın tüm dünyayı kuşattığı ve tarihte ilk kez küresel ölçekte tek bir toplum ve kültüre sahip olma duygusunun ortaya çıktığını ve bunun küresel teklik düşüncesini yoğunlaştırdığını savunur. Ancak burada belirtmemiz gerekir ki, daha önce Robertson tarafından kullanılan küresel teklik kavramı karşılıklı bağımlılığı, etkileşimi ve küresel bilincin oluşması gibi durumları açıklamaktadır. Dolayısıyla, Robertson’a göre toplumsal bütünleşmenin anlaşılması anlamında küresel teklik kavramının kullanılması yanlıştır. Robertson, dünyanın toplumsal olarak bütünleşmesini ihtiva eden kavramın küresel teklik değil, ütopya olarak gördüğü küresel birlik kavramı olduğunu öne sürer.⁴⁹

Manuel Castells de küreselleşmenin yeni bir toplumsal yapı oluşturduğunu öne sürer. Castells’e göre bu yeni toplumsal yapı, kapitalizmin küresel olarak yeniden yapılandırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁰ Castells, özellikle enformasyon teknolojisindeki devrimin kapitalist sistemin yeniden

⁴⁸ John Tomilson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev., Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14-26.

⁴⁹ Robertson, 1999, s. 19.

⁵⁰ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev., Ebru Kılıç, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16-26.

yapılandırma sürecinde önemli işlevi olduğunu savunur. Çünkü yeni enformasyon teknolojileri, küresel araçsal ağlarla dünyayı birleştirmektedir. Castells'in tezi temel olarak; toplumların, tarihsel süreçlerde belirlenen üretim, deneyim ve iktidar ilişkileri çevresinde örgütlendikleri argümanına dayanır.⁵¹

Alejandro Colas ise neoliberal küreselleşme sürecini değerlendirdiği ekonomi-politik çalışmasında, küreselleşmenin toplumsal ilişkilerin dünya ölçeğinde yoğunlaşmasına neden olduğunu kabul etmekle birlikte, bu sürecin, aynı zamanda homojenleştirici bir süreç olduğu fikrine karşı çıkar.⁵² Çünkü Colas'a göre küreselleşme toplumsal, ekonomik ve siyasi hiyerarşileri yeniden üreten eşitsiz bir süreçtir. Colas'ın argümanında küreselleşme kavramı, yalnızca küresel ekonominin toplumsal-politik dinamikleriyle değil, yönetici sınıflarla kapitalist devletlerin siyasi otoriteleri arasındaki ilişkiler bütünü dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle Colas küreselleşmeyi, küresel kapitalizmin yürüttüğü politikaları meşrulaştırmada kullanılan bir araç olarak kavramsallaştırır.

Küreselleşme olgusunun günümüzde farklı kavramlarla açıklanmaya çalışıldığına dikkat çeken Jan Aart Scholte'ye göre küreselleşmenin yaygın olarak;

⁵¹ Castells'in argümanında üretim, doğada varolan maddenin birey tarafından el konularak ürüne dönüştürülmesi, eşitsiz biçimde tüketilmesi ve belirli amaçlar doğrultusunda artı değer olarak biriktirilme etkinliğidir. Deneyim, bireylerin biyolojik ve kültürel kimlikleri aracılığıyla toplumsal ve doğal ortamlarda kurdukları ilişkilerle belirlenen etkinliklerdir. İktidar ise, üretim ya da deneyim temelinde, bazı öznelerin isteklerini fiziksel ya da sembolik biçimde, potansiyel veya fiili şiddet kullanarak diğerlerine dayatan özneler arası ilişkilerdir. Ibid., s. 17.

⁵² Alejandro Colas, "Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler," Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam kitap, İstanbul, 2007, s. 123–139.

‘uluslararasılaşma’, ‘liberalleşme’, ‘evrenselleşme’ ve ‘batılılaşma’ olarak kavramsallaştırılmaya çalışılması hem yetersiz hem de gereksizdir.⁵³ Scholte’ye göre, küreselleşme kavramı uluslararasılaşma olarak yorumlanmamalıdır. Çünkü küreselleşme kavramının uluslararasılaşma olarak yorumlanması, ülkeler arasındaki etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın artması anlamına gelir ve bu perspektife göre, daha küresel bir dünya fikirlerin, ticaretin, paranın, yatırımların ve insanların ülkeler arasındaki hareketliliğinin arttığı bir alandır. Ancak, tarihin geçmiş dönemlerinde de bugünkü ile karşılaştırılabilir düzeyde uluslararasılaşmaya rağmen küreselleşme kavramına ihtiyaç duyulmamıştır. Dolayısıyla, Scholte’ye göre, günümüzde eğer küreselleşme uluslararasılaşmadan başka bir şey değilse küreselleşme kavramına neden ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Scholte, günümüzdeki küreselleşme kavramının uluslararasılaşma ile özdeş olamayacağını sürer.

Küreselleşmenin liberalleşme olarak tanımlanması, ticari sınırlamaların önündeki engellerin kaldırılması ve dünyanın sınırsız bir ekonomik alana dönüşmesi anlamına gelir. Scholte’ye göre bu da yeni bir durum değildir. Çünkü 19. yüzyılın son çeyreğinde küresel ekonominin geçirdiği liberalleşme deneyiminde küreselleşme kavramına ihtiyaç duyulmamıştı. Dolayısıyla, küreselleşmenin liberalleşme olarak kavramsallaştırılmaya çalışılması var olan durumu açıklayabilmek için yetersizdir.

Scholte’nin üçüncü itiraz noktası olan küreselleşmenin evrenselleşme olarak kavramsallaştırılması da içinde bulunduğumuz dönemi anlayabilmekte başarısızdır. Küreselleşmenin evrenselleşme olarak kullanılması kültürel, ekonomik, hukuki ve

⁵³ Scholte, 2005, s. 54–64.

siyasal yakınsamalar sonucu dünya çapında bir standartlaşmanın ve homojenleşmenin sağlanacağı anlamına gelir. Scholte, diğer iki tanımlamaya karşı yaptığı gerekçelere benzer biçimde, evrenleşmenin de yeni bir durum olmadığını çeşitli tarihsel örneklerle açıklamakta ve bu eski olguyu açıklayabilmek için yeni bir kavrama gerek olmadığını savunur.

Son olarak Scholte, küreselleşmenin batılılaşma biçiminde kavramsallaştırılmasının modernitenin toplumsal yapılarının (kapitalizm, endüstriyalizm, şehircilik, bireycilik vs.) yayılması anlamına geldiğini söyler. Bu nedenle, günümüz küreselleşme süreci modern ve batılı toplumsal ilişkilerin tüm dünyaya yayılması olarak sunulur. Ancak, Scholteye göre batılılaşma veya modernleşme çağdaş küreselleşmeden daha uzun bir geçmişe sahiptirler. Dolayısıyla, batılılaşma ve küreselleşme farklı kavramlardır.

Bu nedenlerle, Scholte'ye göre indirgemeci bu kavramlar yerine, küreselleşme olgusunu anlayabilmemiz için ayırt edici bir kavrama ihtiyacımız vardır. Scholte küreselleşmenin en uygun şeklinin, insanlar arasında ülkelerüstü bağlantıların (supraterritorial-connections) yayılması anlamına gelen 'yersiz-yurtsuzlaştırma' (deterritorialization) kavramıyla açıklanabileceğini düşünür.⁵⁴ Bu şekilde küreselleşme, toplumsal alanın doğasında bir yeniden biçimlenme anlamına gelir.

⁵⁴ Ibid., s. 59

Yukarıdaki tartışmalardan anlaşılmaktadır ki; küreselleşme olgusundan yaygın kullanımıyla anlaşılan şey, bunun toplumsal ve iktisadi bir dönüşüm sürecine işaret ettiği'dir. Dolayısıyla, genel olarak küreselleşmeyi çözümlenmeye çalışan çalışmalar ekonomik ve sosyolojik argümanlar üzerinden analizlerini yapmaktadırlar. Ancak, her ne kadar indirgemeci bir yaklaşım olsa da, küreselleşmeye bağlı olarak değişen diğer bütün parametrelerin temelinde küreselleşmenin ekonomik boyutunun yer aldığı söyleyebiliriz. Dolayısıyla, küreselleşmenin diğer siyasi, kültürel, toplumsal, çevresel, askeri vs. boyutları bu ekonomik boyutun yansıması veya sonuçlarıdır. Başka bir ifadeyle, ekonomik faktör ve dünya ölçeğinde yayılma eğilimlerini her zaman bünyesinde barındıran küresel kapitalizm, farklı boyutları bulunan küreselleşme olgusunun arkasındaki temel itkidir.

Küreselleşmeyi son dönemlerde hızlandıran temel neden, teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucu toplumlar arası ticaret, ulaşım ve iletişim olanaklarının daha da gelişmesi ve genişlemesidir. Ancak, çağdaş küreselleşme sürecinin teorik ve kurumsal altyapısını oluşturan tarihsel bir süreci bulunmaktadır.

b. Küreselleşmenin Tarihselliği

Küreselleşmenin anlamı üzerinde genel bir uzlaşımın olmadığı gibi, küreselleşmenin köklerinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği ve hatta kökeninin olup olmadığı da tartışma yaratan sorunlardan biridir. Dolayısıyla, küreselleşme literatüründe sürdürülen ikinci temel tartışma konusu şudur: Çağdaş küreselleşme süreci yeni ortaya çıkmış bir durumu mu temsil etmektedir?

Küreselleşmeyi neoliberal perspektiften değerlendiren ve küreselleşme olgusunu liberalleşme ile özdeşleştiren yaklaşımlar dünya ekonomisinin şimdiye değin benzeri görülmemiş biçimde küreselleştiğini ve bu durumun ekonomiden güvenlik alanına kadar birçok sahada radikal değişikliklere neden olduğunu öne sürmektedirler.⁵⁵ Aşırı küreselleşmeciler olarak da tanımlanan bu yaklaşımlara göre, içinde bulunduğumuz zaman insanlık tarihinin yeni bir dönemine işaret eden bir “küresel çağı” tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre piyasaların bütünleşmesi, finans hareketliliği ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sayesinde uzak bölgelere erişim, önceki dönemlerde olmadığı kadar hızlı ve ucuz yapılmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre küreselleşme tarihsel kökleri bulunmayan, öncelsiz ve yeni bir olgu olarak algılanmalıdır. Bu yaklaşımın önde gelen savunucularından Thomas Friedman, statik bir sistem olarak tanımladığı Soğuk Savaş’ın yerine geçen küreselleşme sürecinin dinamik ve kendine özgü bazı özelliklere sahip olduğunu öne sürmektedir.⁵⁶ Bu görüşün karşısında bulunanlar ise 19. yüzyılın ticaret, yatırım ve işgücü akışından elde ettikleri istatistiksel verilere dayanarak, küreselleşmenin çağdaş düzeyinin tarihsel olarak öncelsiz olduğu fikrine katılmazlar. Bu tezi savunanlar, küreselleşmeci tezlerin ulusal ekonomilerin küresel ekonomik faaliyetleri düzenlemedeki devam eden gücünü küçümsedikleri için, küreselleşmeci yaklaşımları esas olarak hatalı ve siyasal olarak naif olarak görürler. Bu yaklaşıma göre, içinde bulunduğumuz dünyada hiçbir şey yeni değildir. Küresel ekonominin günümüzde

⁵⁵ Thomas Friedman, *Lexus ve Zeytin Ağacı*, çev., Elif Özsayar, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 30–31.

ulaşmış olduğu noktayı küreselleşmenin çok uzağında değerlendiren bu yaklaşımın taraftarları argümanlarını dört temel nedene dayandırmaktadırlar:⁵⁷

a) Ekonomik faaliyetler küresel bir ekonomi modelinden çok ulusallığa dayalı bir yönetim altında bulunmaktadır.

b) Uluslararası akımlardaki artış uluslararasılaşmayı temsil etmektedir, yani, küresel ekonomik aktivitelerin oluşumdan ziyade, iyi tanımlanmış ulusal ekonomiler arasındaki yükselen ilişkileri ifade etmektedir. Bu sebeple ulusal ekonomiler en azından potansiyel olarak tutarlılığını ve etkinliğini devam ettirebilmektedirler.

c) Bugünkü küresel akımların düzeyi, 1870–194 periyodunu kapsayan Klasik Altın Standardı ile mukayese edilebilir veya daha düşük seviyededir.

d) Artan uluslararası aktivitelerin çoğu farklı ve gittikçe artan bağımsız bölgesel grupların oluşumunu yansıtmaktadır, bu durum küresel ekonomi yerine bölgeselleşmeye işaret eder.

Bu düşüncenin savunucularından Paul Hirst ve Grahame Thompson, ‘küreselleşmiş bir ekonomi’ olmadan diğer alanlarda öne sürülen küreselleşme yaklaşımının geçerli olmadığını savunmaktadırlar. Hirst ve Thompson, küreselleşmenin yeni bir durum olmadığını örneğin; 14. yüzyıl sonlarında çöküşlü faaliyet gösteren 150 kadar İtalyan bankası olduğunun tahmin edildiğini belirterek,⁵⁸ küreselleşme sürecini yüzyıllar ötesine dayamanın ötesinde, içinde bulunduğumuz

⁵⁷ Jonathan Perraton, *et al.*, “Economic Activity in a Globalizing World,” David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000, s. 287–288.

⁵⁸ Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, çev., Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 45.

dönemin küreselleşme biçiminde izah edilmesinin de yanlış olduğunu savunmaktadırlar.

Bir üretim biçimi olarak kapitalizm sürekli bir genişleme ve yayılma dinamiğine sahiptir. Bu niteliği itibarıyla de, evrensellik özelliğini bünyesinde barındırır.⁵⁹ Sorun bu şekilde algılandığında, küreselleşme savunucularının öngördüğünün aksine, küreselleşmenin yeni bir durum olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü kapitalist üretim biçiminin genişlemesi ve yayılması anlamında küreselleşmenin gerek üretimin gerekse finansın teritoryal sınırların ötesine geçtiğine ilişkin tarihsel bulgular bulunmaktadır. Örneğin, Karl Marx ve Friedrich Engels'in kapitalizmin küreselleştirici etkisine, küreselleşme kavramını kullanmadan dikkat çeken ilk düşünürler olduğu iddia edilebilir. Marx ve Engels'e göre, Amerika'nın keşfi ve Afrika'nın çevresinin dolaşılması yükselen burjuvaziye yeni alanlar açmış, Doğu Hint ve Çin pazarı, Amerika'nın yerleşime açılması ticarete ve sanayide görülmemiş bir atılım yaratmıştır. Gelişen sanayi Amerika'nın keşfiyle dünya pazarını oluşturmaya başlamıştır. Dünya pazarı ticarete, gemiciliğe ve kara ulaştırmasına ölçsüz bir gelişim sağlamış, bu durum geri dönüşerek sanayinin gelişimine katkı sağlamıştır. Sanayi, ticaret, denizcilik ve demiryolları genişledikçe burjuvazi de gelişmiş ve sermayelerini artırmıştır.⁶⁰ Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da söyledikleri günümüz küresel kapitalist sisteminde de büyük ölçüde

⁵⁹ Bkz., Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev., Nail Satlıgan, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 22–27; Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da “kapitalizm” terimini hiç kullanmamışlar, “burjuva sınıfı” veya “burjuva toplumu” gibi terimler kullanmışlardır.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 23.

geçerlidir ve liberal küreselleşmecilerin, içinde bulunduğumuz dönemin yepyeni bir süreç olduğu argümanını yanlışılar.

Tarihsel sürecin varlığına rağmen, çağdaş küreselleşmenin kurumsal temellerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrasında koşulları, ABD'nin o zamana kadarki en başat güç olarak çıkmasını sağladı. Devam eden süreçte ABD teknoloji ve üretimde üstünlüğü ele geçirmesinin yanında, dünya altın arzının desteğini arkasına alan Dolar değerli para ve bu paranın askeri aygıtı dünyanın en güçlü ordusu haline geldi.⁶¹ Savaşı izleyen yıllarda ABD ve Avrupa ekonomileri *laissez faire* (bırakınız yapınlar) düşüncesini reddederek, bunun yerine Bretton Woods sisteminin mimarı olan John Maynard Keynes'in düşüncelerini yansıtan, daha yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan ekonomik sistemi tercih etmişlerdi. Kapitalizm üretim araçlarının kolektif mülkiyetine, planlamaya, devlet zoruna dayalı yeni bir sermaye birikiminin ve sanayileşme modellerinin uygulanmaya başlandığı yeni bir döneme girmişti.⁶² Ancak, savaş sonrası yıllar, aynı zamanda günümüz ekonomik küreselleşmenin temellerinin atılmaya başlandığı dönem oldu.

1–22 Temmuz 1944'de yapılan Bretton Woods Konferansı'nda uluslararası ticareti geliştirme yönünde bir taahhüt oluşmasının yanında, küresel ekonomik faaliyetler konusunda bağlayıcı kurallar belirlendi. Toplantıdan, küresel ekonomiyi yönetecek ve koordine edecek üç kurum (IMF, Dünya Bankası ve GATT/DTÖ)

⁶¹ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev., Hür Güldü, Everest Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 42.

⁶² Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, çev., Fikret Başkaya, Dost Kitabevi, Ankara, 2003 , s. 235.

yaratıldı. Bu üç kurumun değişen fonksiyonları ve ulusal ekonomiler üzerinde artan kontrolleri daha sonra ele alınacaktır. Ancak, burada Şu kadarını belirtelim ki, bu kurumlar tarafsız ekonomik mekanizmalar değil, her birinin oynayacağı belirli rolleri bulunan yapılar olarak kuruldu.

Bilindiği gibi 1970'lerde kapitalizm yeni bir krize girmişti. Aslında yaklaŐmakta olan krizin sinyalleri 1968–1973 yılları arasında üç farklı fakat birbiriyle yakından ilişkili alanda görölmeye başlanmıştı. Askeri olarak ABD ordusu Vietnam'da ciddi açmazlar içindeydi, mali olarak ABD Federal Rezerv Bürosu, Bretton Woods'da kurulmuş olan uluslararası para sistemini kontrol etmekte zorlanmaktaydı ve ideolojik olarak ABD hükümetinin komünizm karşıtı saldırısı gerek ABD ulusal kamuoyunda gerekse dünya kamuoyu nezdinde meşruiyetini yitirmeye başlamıştı.⁶³

ABD'nin 1971'de altına dayalı sabit kur sisteminden vazgeçmesi ve Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından geçen on yıllık dünya ekonomisi; yüksek enflasyon, yüksek işsizlik, kamu kesimi açıkları ve OPEC'in dünya petrol arzının önemli bir kısmını kontrol edebilme gücünden kaynaklanan, daha önce yaşanmamıŐ olan iki enerji krizi biçimindeki küresel ekonomik istikrarsızlık içerisinde geçti.⁶⁴ Çağdaş küreselleşme sürecinde sermaye hareketliliğindeki dönüm noktası olan Bretton Woods sisteminin 1971 yılındaki çöküşü, altın-Dolar ilişkisine bağlı uluslararası para sisteminin de çöküşü anlamına geliyordu. Böylece sabit kur

⁶³ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev., Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000. s. 444.

⁶⁴ Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, çev., Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 64.

sisteminin yerini dalgalı kur sistemi aldı. Wayne Ellwood'un belirttiği gibi, küresel ekonominin genişleyerek rüya gibi geçen 25 yıllık Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından, aşırı dalgalanan döviz kurları, yüksek miktarlarda kontrolsüz sermaye çıkışı ve kronik mali istikrarsızlıkların ön plana çıktığı “güvensizlik çağı” başladı.⁶⁵

1979'da Margaret Thatcher'ın İngiltere'de ve ardından 1980'de Ronald Reagan'ın ABD'de iktidara gelmesiyle küresel ekonomi politiğin yeniden yapılandırılmaya karar verildiği bir dönem başladı. Reagan ve Thatcher hükümetleri tarafından uygulamaya konulan “arz yanlısı” neoliberal iktisat politikaları ve siyasal muhafazakarlık çerçevesinde oluşturulan hegemonya stratejisi ile kapitalizmin içinde bulunduğu krizi çözmeyi amaçlayan yeni bir sermaye birikim stratejisinin, bir başka deyişle kapitalist devletin bir başka formuna geçişin ön koşulları yaratıldı. ABD açısından o dönemde başlatılan neoliberal politikanın dünya düzeninin yeniden yapılanmasıyla ilgili üç temel amacı bulunuyordu. Birincisi, kapitalist ülkelerin iç toplumsal ilişkileri; ikincisi, gelişmiş kapitalist ülkeler ve dünyanın geri kalan ülkeleri arasındaki jeopolitik ve ekonomik ilişkiler; üçüncü olarak daha bütünleşmiş bir dünya piyasasının yaratılması.⁶⁶ Bu amaçlar doğrultusunda 1980'li yıllar neoliberal düşüncelerin gerek gelişmiş kapitalist ülkelerde gerekse azgelişmiş ülkelerde yaygınlaşarak uygulanmaya başlandığı bir dönem oldu. 1945–80 dönemi ile karşılaştırıldığında bu dönem, ekonomik büyüme hızının önemli ölçüde düştüğü

⁶⁵ Wayne Ellwood, *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, çev., Betül Dilan Genç, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 100.

⁶⁶ Stephen Gill, “National In/Security on a Universal Scale,” Isabella Bakker ve Stephen Gill, der., *Power, Production, and Social Reproduction: Human In/Security in the Political Economy*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 208.

ve hem ülkeler arasındaki hem de her ülkenin kendi içindeki gelir eşitsizliklerinin giderek arttığı bir dönem olmuştur.⁶⁷1980'lerin başında oluşturulmaya çalışılan neoliberal ekonomik düzen, 1990'lı yıllara gelindiğinde, SSCB'nin ve Doğu Avrupa'da komünizmin çökmesiyle daha fazla meşruluk kazanmaya başladı ve böylece küreselleşme neoliberal ideolojinin egemen söylemi haline geldi. SSCB'nin çöküşünün yarattığı kutup boşluğu, 1990'larda küreselleşmenin çok merkezli bir siyasal oluşum yönünde gerçekleşmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştı.⁶⁸ Fakat bunun yerine, küreselleşme ABD siyasi ve iş çevrelerinin seçkin kesiminin resmi olmayan ideolojisi haline dönüştü. Küreselleşme ABD'nin Soğuk Savaş döneminde komünizmin çevrenmesine dayalı stratejisinden, 1990'larda küresel ölçekte askeri ve ekonomik olarak daha fazla yayılcı bir stratejiye geçişini sağlayan temel enstrüman oldu.⁶⁹ ABD'nin dünyadaki rolünü tanımladı ve artık "küresel hegemonyanın" doğal öğretisiydi. Temel amaç ise dünya pazarını güvence altına almaktı. Böylelikle küreselleşme ekonomik olarak rekabeti ve siyasi olarak en güçlünün –yani ABD'nin- emperyalizmini temsil eder duruma geldi.⁷⁰ Leo Panitch ve Sam Gindin'in tanımlamasıyla bu sürecin devamında:

“Neoliberalizm artık (a) ABD'nin küresel hegemonyası için yeni bir üretken altyapı; (b) diğer gelişmiş kapitalist merkezlerde kar koşullarını yeniden oluşturmak için bir evrensel model, (c) küresel kapitalizmi bütünleştirmek için gerekli ekonomik koşullar vadeden ve

⁶⁷ Thomas I. Palley, “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 51.

⁶⁸ Ahmet İnel, *Neoliberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15.

⁶⁹ Gill,2003, s. 208.

⁷⁰ Zbigniew Brzezinski, *Tercih*, çev., Cem Küçük, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 176–191.

geniş ölçüde yaygınlaştıran yeni bir toplumsal yönetim biçimi olarak, işlemeye devam etti.”⁷¹

Bu stratejiye uygun olarak özelleştirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı büyümeyi, finansal sermaye hareketliliğini, emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını ve makro-iktisadi kemer sıkma politikalarını savunan “Washington Uzlaşması” uluslararası iktisat politikasında egemen hale geldi.⁷² Daha sonra detaylı olarak inceleyeceğimiz gibi, devam eden süreçte ulusötesi şirketlerin yayılması ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarının disiplinize edici yeni rollerinin yanında, “Post—Washington Uzlaşması” doğrultusunda devletlerin yeniden yapılandırması çağdaş küreselleşme sürecinin ayırt edici özellikleri oldu.

B. GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ALANINDA KÜRESELLEŞME SORUNSALI

1. Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Çalışmaları Alanının Gelişimi

Her ne kadar Güvenlik Çalışmalarının bir alt-disiplin olarak başlangıç dönemi Soğuk Savaş’ın oluşmaya başladığı yıllar olarak kabul edilmiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bir ulusal güvenlik politikası olarak savaşın doğası, sebepleri, etkileri ve önlenmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır.⁷³ Güvenlik Çalışmaları’nda birinci kuşak olarak kabul edilen iki savaş arası dönemde, Uluslararası İlişkiler disiplinde baskın olan idealist görüşler etkisini Güvenlik Çalışmaları literatüründe

⁷¹ Leo Panitch ve Sam Gindin, “Küresel Kapitalizm ve Amerikan İmparatorluğu,” çev., Mehmet Yusufoglu ve Aslı Yazır, Leo Panitch ve Colin Leys, der., *Günümüzde Emperyalizm Yeni Emperyal Tehdit-Socialist Register*, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 34.

⁷² Palley, 2007, s. 51.

⁷³ Örneğin, Quincy Wright, *A Study of War*, The University of Chicago Press, London, 1942.

de göstermiştir. Bu dönemdeki Uluslararası İlişkiler düşünürleri demokrasi, self-determinasyon, silahsızlanma, anlaşmazlıklarda hakeme başvurma ve kolektif güvenlik gibi uygulamaların uluslararası barış ve güvenliği sağlamanın en iyi yolu olduğunu düşünmüşlerdir.⁷⁴ İki savaş arası dönemde yapılan Güvenlik Çalışmalarına ilişkin olarak David Baldwin, eğer Güvenlik Çalışmalarını “savaşın doğası, sebepleri, etkileri ve önlenmesi” olarak tanımlayacak olursak bu dönemin disiplini temsil etmediği ve bu dönemde disiplinde entelektüel bir boşluk olduğu yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını öne sürer.⁷⁵ Buna karşılık Stephen Walt, İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki çalışmaların askeri ve diplomatik tarihle sınırlandırıldığını, strateji çalışmalarına sivillerin teşvik edilmediğini, bununla birlikte savaşın generallere bırakılmayacak kadar önemli olduğunun Birinci Dünya Savaşı’nın acı sonuçlarıyla anlaşılmasının sonucunda ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında sivillerin etkin bir biçimde askeri planlamalarda yer alarak ‘altın çağ’ın ilk evresini ya da güvenlik çalışmalarının ilk dalgasını oluşturduklarını belirtmektedir.⁷⁶

Esasen, ulusal güvenliğin anlam ve kapsamının genişlemesi gerektiğine ilişkin düşünceler 1970’li yıllardan itibaren bir kuram olarak ortaya çıkmış olsa da, bu yöndeki çabalar İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarından itibaren oluşmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Güvenlik Çalışmaları’nda, sonraki yılların aksine, yalnızca askeri güvenlik üzerine odaklanmayarak ulusal güvenlik kavramının

⁷⁴ David A. Baldwin, “Security Studies and The End of The Cold War,” *World Politics*, Cilt: 48, Sayı: 1, (Ekim/ 1995), s. 119.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 119.

⁷⁶ Walt, 1991, s. 214.

geniş yorumundan hareketle, başlıca dört konu etkisini göstermiştir.⁷⁷ Birincisi, güvenlik devletlerin tek amacı olarak görülmemiş, aksine, ulusal güvenlik devletlerin diğer farklı amaçlarından bir tanesi olarak kabul edilmiştir. Bu amaçların önemi devletten devlete ve tarihsel koşullar açısından değişebileceği düşünülmüştür. Bu bakış açısıyla, askeri güvenlik dışında ekonomik refah ve bireysel özgürlük gibi konular Güvenlik Çalışmaları alanında yer almıştır. İkincisi, bir amaç olarak ulusal güvenliğin, askeri teknikler yanında askeri olmayan araçlarla da uygulanabileceği düşüncesi yer almıştır. Üçüncüsü, güvenlik ikileminin farkındalığı, askeri politikalara uyma noktasında uyarı ve ihtiyat oluşturmuştur. Dördüncü ve son olarak, ekonomi, sivil özgürlükler ve demokratik barış süreci gibi iç ilişkiler ve ulusal güvenlik arasındaki bağlantılara daha fazla dikkat gösterilmeye başlanmıştır. Söz konusu dönemde güvenlik araştırmacıları, ulusal güvenliği yalnızca geniş bir tanımlama yapmakla kalmamışlar, aynı zamanda ulusal güvenlik politikasının uygulanabilmesi için daha kapsamlı politik enstrümanların kullanılması gerektiğini de vurgulamışlardır.

Güvenlik Çalışmaları alanında ikinci jenerasyonu oluşturan 1955–65 yılları arasındaki dönem ‘altın çağ’ olarak adlandırılmaktadır. Önceki dönemde araştırma sorunları olarak ulusal güvenlik nedir, ulusal güvenliğin diğer amaçlar karşısındaki önemi ve ulusal güvenliğin hangi araçlar aracılığıyla yürütülebileceği gibi sorunlar yer alırken, ‘altın çağ’ döneminde güvenlik çalışmaları önceki dönemin aksine dar anlamda güvenlik tanımı kullanarak, nükleer silahlar ve yeni teknolojik gelişmeler üzerine yoğunlaşmış, güvenlik konuları salt askeri konularla sınırlandırılmıştır. Söz

⁷⁷ Baldwin, 1995, s. 122.

konusu dönemdeki Güvenlik Çalışmaları, elde ettikleri sonuçları ve önermeleri çok az bilimsel desteğe dayalı olarak sunmuşlar ve ulusal güvenlik sorunlarını tek bir kavramsal ve teorik boyut içerisinde değerlendirmişlerdir.⁷⁸

Soğuk Savaş'ın yoğun olarak yaşandığı söz konusu dönemde Güvenlik Çalışmaları biri teknolojik diğeri ise ideolojik olmak üzere iki temel nedenden dolayı askerileşmiştir.⁷⁹ Teknolojik olarak, ABD'nin nükleer silah tekelinin SSCB tarafından ortadan kaldırılması iki süper güç arasında yoğun askeri rekabete neden olmuştur. Bu durum, Güvenlik Çalışmalarının yeni teknolojik gelişmeler tarafından etkilenen radikal değişikliklere odaklanmasına neden olmuştur. İdeolojik neden ise, Sovyet tehdidine karşı güçlenen Amerikan reaksiyonudur. Sovyetler Birliği'nin Batı için henüz askeri bir tehdit oluşturmadığı bu dönemde komünizmin Amerikan liberalizminin önünde bir tehdit olarak görülmesine karşılık olarak, sıfır toplamı oyun biçiminde bu durum Sovyet perspektifinden komünizmin geleceğine bir tehdit olarak algılanmıştır. İki süper güç arasındaki bu mücadele Güvenlik Çalışmalarının askerileşmesine neden olmuştur.

1960'ların ortalarında Güvenlik Çalışmalarının 'altın çağ'ı sona ermiş ve alan bir gerileme sürecine girmiştir. Güvenlik Çalışmaları alanında 1960'ların ortalarında

⁷⁸ Pernille Rieker, "Security, Integration and Identity Change," *NUPI Working Paper*, (Aralık /2000), s. 4,

<http://www.nup5.no/ip/filestore/nup1wp611.pdf>,

(Erişim tarihi: 21.11. 2008).

⁷⁹ Barry Buzan ve Ole Waever, "Liberalism and Security. The Contradictions of The Liberal Leviathan," *Copenhagen Peace Research Institute Working Papers*, 1998, s. 8,

<http://www.ciaonet.org/wps/bub02/>,

(Erişim tarihi: 22. 11. 2008).

başlayan gerileme süreci fazla uzun sürmemiş, 1970'lerin ortalarında, Walt'ın tabiriyle 'rönesans' olarak adlandırılan dönem başlamıştır.⁸⁰ Yeni politik sorunların ortaya çıkışı ve belirli kuramsal ve ampirik sorunlar bu dönemin başlamasında başlıca rol oynamışlardır. Bu sürecin temelindeyse ABD'nin ulusal güvenlik algılaması ve stratejisinde yapmış olduğu değişiklik yer almaktadır. Özellikle 1974 petrol şoku ABD ve Batılı ülkelere ulusal güvenliğe yönelik tehdidin askeri konularla sınırlı olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla, ABD ve Batılı ülkelerin güvenlik parametrelerine uygun biçimde yeni bir ulusal güvenlik literatürü oluşturulmaya başlanmıştır.

Güvenlik Çalışmaları, özellikle Soğuk Savaş sonrasında yoğun ilgi gören bir alan olmuştur.⁸¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından oluşan genel kanı, Güvenlik Çalışmaları'nda görülen ilginin azalacağı yönündeydi. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dünyanın Soğuk Savaş dönemine göre daha güvenli bir dönem olmadığını anlaşılması üzerine, Güvenlik Çalışmalarına olan ilgide yeniden bir artış görüldü. Bu dönemde güvenlik kavramının içeriğini yeniden değerlendiren kuramsal çalışmalarda nicelik açısından önemli bir artış yaşanmıştır. Bu araştırmaların çoğunun üzerinde anlaştıkları temel husus, güvenlik kavramının yeni konuları kapsayacak biçimde daha kapsamlı bir tehdit yelpazesini göz önünde bulundurarak genişletilmesi gerekliliğidir. Çünkü güvenlik kavramı artık yalnızca askeri/siyasal güvenlik çerçevesinde yorumlanamayacak kadar karmaşık hale gelmiştir ve ülkelerin ya da toplumların yaşam biçimleri ve amaçları salt askeri askeri/siyasal güçle korunamaz ya da sağlanamaz ölçüde farklı boyutlar kazanmıştır. Dolayısıyla, Soğuk

⁸⁰ Walt, 1991, s. 216.

⁸¹ Bilgin, 2005, s. 64.

Savaş sonrası dönemde Güvenlik Çalışmaları literatürünün genişlemesi gerektiği yönünde daha yaygın bir anlayış oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde ulusal güvenliğin anlam ve kapsamını genişletme düşüncesi üç temel nedene dayanmıştır.⁸² Birincisi, Soğuk Savaş döneminde Neorealist teorinin alan içerisindeki üstünlüğünden duyulan rahatsızlık. İkincisi, Soğuk Savaş sonrası oluşan güvenlik sisteminin ortaya çıkardığı yeni tehditlere karşı duyulan ihtiyaç. Üçüncüsü ise, ulusal güvenlik çalışma alanını ortaya çıkan çağdaş sorunlarla ilişkilendirme arzusu. Söz konusu üç temel nedenden dolayı, ulusal güvenlik kavramının dar ve askeri parametrelere dayalı geleneksel yorumundan uzaklaşmaya başlanmış, Güvenlik Çalışmaları alanında etkin olmaya başlayan yeni güvenlik yaklaşımları, Neorealist kuramın alan içerisindeki üstünlüğünü zayıflatmıştır.

Ulusal güvenliğin anlam ve kapsamını genişletmeyi amaçlayan ortak anlayış içerisinde bile ulusal güvenliğin bu değişimden nasıl etkilendiği, ulusal güvenlik çalışma alanının ne olduğu ya da nasıl olması gerektiği yönünde bir uzlaşma oluşmamıştır. Bu bağlamda, genel olarak iki temel sorun tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur.⁸³ Birincisi, askeri gücün uluslararası politikadaki önemi azalmıştır, fakat bu durum bazı yazarlar için askeri tehditlerin azalması anlamına gelirken, diğer taraftan başka yazarlara göre, askeri güç kullanımının devletler için daha az yararlı hale gelmiş olmasını ifade etmektedir. İkincisi, ulusal güvenliğin sınırlarını genişletme ihtiyacı bulunmaktadır, fakat bazı araştırmacılara göre bunun anlamı devletlerin iç sorunlarının ulusal güvenlik gündemine eklenmesi anlamını

⁸² Keith Krause ve Michael C. Williams, "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods," *Mershon International Studies Review*, Cilt: 40, Sayı: 2, 1996, s. 229.

⁸³ Baldwin, 1995, s. 118.

taşıırken, bir başka grup için askeri olmayan dış tehditlerin de ulusal güvenlik alanına dahil edilmesi anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda, literatürde yaşanan tartışmalara paralel olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde ulusal güvenliğin amacı, ulusal güvenliğin hangi araçlar yoluyla yürütüleceği ve ulusal güvenlik ile iç sorunlar arasındaki ilişki Güvenlik Çalışmaları'nda sorgulanmaya başlanmıştır. Tartışılan bu sorunlar ekseninde, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin diğer kamu politikaları karşısındaki önemi, güvenliğin askeri güç dışındaki araçlarla da sağlanıp sağlanamayacağı ve ulusal güvenliğin dış tehditler dışında ülke içerisinde gelebilecek tehditler ve ulusal güvenliğin devletlerin iç sistemleriyle olan ilişkisi alan içerisindeki başlıca araştırma sorunları olmuştur.

11 Eylül sonrası Güvenlik Çalışmaları açısından 'yeni altın çağ' olarak tanımlandığı bir dönem olmuş ve geleneksel güvenlik parametrelerinin yeniden etkinlik kazanmaya başladığı bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda 11 Eylül sonrası Güvenlik Çalışmaları, terörizmin küresel bir boyut kazanması sonucu değişen niteliğiyle birlikte, küresel terörizmle mücadele sorununu daha yoğun tartışmaya başlamıştır. Ancak, 11 Eylül sonrası Güvenlik Çalışmaları alanını yalnızca terörizmle mücadele olarak değerlendirmek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu dönemde küreselleşmenin etkisiyle ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin iç ve dış sınırlarının giderek zayıflaması ve küreselleşen tehditlerin yalnızca az gelişmiş ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de kapsamaya başlaması ve ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin askeri nitelikli olmasının dışında yeni tehdit türlerinin devreye girmesi Güvenlik Çalışmaları alanının boyutlarını genişletmiştir.

Sonuç olarak, 11 Eylül saldırıları öncesinde Güvenlik Çalışmaları literatürü küreselleşmenin güvenlik boyutunu nispeten daha az sorgulamıştır.⁸⁴ Çünkü küreselleşmenin güvenlik üzerindeki etkileri süper güçler arasındaki rekabeti bitiren Soğuk Savaş sonucunda oluşan güvenlik gündemindeki değişiklikler çerçevesinde ele alınmıştır.⁸⁵ Bunun bir nedeni, o dönemde literatüre hakim olan küreselleşmenin yarattığı iyimser hava ve güvenli bir gelecek beklentisi iken, diğer bir nedeni ise, güvenlik literatürünün küreselleşme olgusunu fazlaca dikkate almamış olmasıdır. Güvenlik teorisyenleri 1990'lı yılları biçimlendiren dinamiklerin küreselleşmeden ziyade Soğuk Savaş'ın sona ermesinin etkileri olarak değerlendirmişlerdir.⁸⁶

Güvenlik Çalışmaları alanına ilişkin yapmış olduğumuz değerlendirmelerden de anlaşılmaktadır ki, bu alanda devam eden tartışmalar iki temel yaklaşımın argümanları ekseninde sürdürülmektedir. Birincisi, güvenliğin dar yorumundan hareketle, ulusal güvenliği güç ve askeri tehditler kapsamında değerlendiren ve temel argümanlarını Realizme dayandıran Gelenekselci Güvenlik Yaklaşımı. İkincisi ise, güvenlik sorunsalını geniş bir perspektiften yorumlayan ve ulusal güvenliğe yönelik tehditler kapsamına askeri nitelikli olmayan tehlikeleri de dahil eden Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı. Bununla birlikte, Güvenlik Çalışmaları alanında Eleştirel Güvenlik Yaklaşımı, Konstruktivist Güvenlik Yaklaşımı ve Feminist Güvenlik Yaklaşımı gibi özellikle 1990'lardan itibaren gelişim gösteren farklı güvenlik

⁸⁴ Bu genellemeye istisna oluşturan bazı çalışmalar için bkz., Clark, 1999; Victor. D. Cha, "Globalization and the Study of International Security," *Journal of Peace Resarch*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2000; Jean-Marie Guehenno, "The Impact of Globalisation on Strategy," *Survival*, Cilt: 40, Sayı: 4, (Kış/ 1998–1999).

⁸⁵ Cha, 2000, s. 393.

⁸⁶ Bilgin, 2005, s. 64–65.

yaklaşımları da bulunmaktadır.⁸⁷ Ancak, bu araştırmanın amacı ve sınırları açısından Gelenekselci ve Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımlarının argümanlarına dayanılarak çalışmamızın kuramsal ve kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

2. Gelenekselci Güvenlik Yaklaşımı

Gelenekselci Yaklaşımına göre güvenlik, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin askeri boyutuyla ilişkili bir kavramdır.⁸⁸ Güvenlik Çalışmalarının odak noktası savaştır.⁸⁹ Bu yaklaşım Güvenlik Çalışmalarının askeri gücün kontrolü, kullanımı ve tehdit çalışmaları olarak tanımlanabileceğini öne sürer. Ulusal güvenlik sorununu devletten-devlete yönelik askeri tehditler olarak değerlendiren bu yaklaşımda devlet merkezi konumdadır. Devlet yekpare bir bütün olarak düşünülmekte ve devletin güvenliği, aynı zamanda devleti oluşturan diğer bütün unsurların da güvenliği anlamına gelmektedir. Güvenlik, bireylerin salt fiziksel güvenliklerinin sağlanması çabalarının bir toplamı olarak düşünülmektedir.

Ulusal güvenliği dar anlamda yorumlayan Gelenekselci Yaklaşım, güvenliğe yönelik tehditleri devletin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına yönelik

⁸⁷ Güvenlik Çalışmaları alanındaki farklı yaklaşımları inceleyen çalışmalar için bkz. Barry Buzan ve Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Steve Smith, "The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in Last Twenty Years," *Contemporary Security Policy*, Cilt: 20, Sayı: 3, 1999, s. 72–101; Baylis, 2001, s. 256–271.

⁸⁸ Steve Smith, "The Concept of Security in a Globalizing World," Robert G. Pagman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a 'New' Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 35.

⁸⁹ Walt, 1991, s. 212.

askeri tehditler olarak algılamaktadır. Dolayısıyla, devletlerin güvenliğine yönelik askeri olmayan tehditler Gelenekselci Güvenlik Yaklaşımına göre ulusal güvenlik sorunu kapsamında değerlendirilmemektedir. Örneğin, ekonomik sorunları bir kalkınma sorunu olarak kabul etmekte, bu sorunları gerçek birer ulusal güvenlik sorunu olarak dikkate almamaktadır.

Geleneksel Güvenlik Yaklaşımının savunucularına göre, herhangi bir şekilde yaşam kalitesini tehdit eden olguların ‘güvenlik sorunu’ olarak adlandırılması Güvenlik Çalışmalarının odağını kaybetmesine neden olur. Örneğin, toplumu salgın hastalıklara karşı korumakla balistik füzelere karşı korumak birbirinden farklı alanları kapsar.⁹⁰ Buradaki temel düşünce, ulusal güvenliğin askeri parametreler dikkate alınarak dar yorumlanması gerektiğini ve ulusal güvenliğe yönelik askeri olmayan tehditlerin güvenlik sorunu olarak görülemeyeceğini yansıtmaktadır.

Ulusal güvenliğin yalnızca askeri boyutunu dikkate alan Gelenekselci Yaklaşım güvenliğin boyutlarının Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle değişmediğini, ekonomik güvenlik, çevre güvenliği, kimlik güvenliği, toplumsal güvenlik ve askeri güvenlik tamamen farklı kavramlar değil, güvenliğin farklı türleri olduğunu öne sürmektedir.⁹¹ Bu yaklaşım, değişen dünya koşullarının ve yeni konuların yeni kavramları gerektirmediğini, Güvenlik Çalışmaları alanını geniş bir perspektiften tanımlamaya çalışmanın onun entelektüel tutarlılığını ortadan kaldıracağını iddia etmektedir.

⁹⁰ Lawrence Freedman, “Uluslararası Güvenlik: Değişen Hedefler,” *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Sayı:1, (Bahar/1998), s. 35.

⁹¹ Baldwin, 1997, s. 23.

Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'na göre, ulusal güvenliğe yönelik tehdit algılaması maddi tehlikeleri içermektedir. Tehditlerin ontolojik olarak güvenliğin nesnesinden bağımsız gerçekleştiği varsayımına dayanır.⁹² Bu yönüyle pozitivist bir anlayışı benimseyen Gelenekselci Yaklaşım, güvenliğin yalnızca objektif boyutu ile ilgilenmekte, güvenliğin fiziksel unsurlar dışında psikolojik algı temeline dayalı subjektif boyutunu ise dikkate almamaktadır.

Gelenekselci Güvenlik Yaklaşımı, her ne kadar daha önceki düşünörlere yönelik atıflarda bulunmuş olsa da, doğrudan Soğuk Savaş'ın bir ürünüdür ve süper güçlerin birbirleriyle olan rekabeti ile ilgilidir.⁹³ Ancak bu durum, Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın kuramsal temellerini Realizm'e dayandırdığı gerçeğini yadsımaz. Ken Booth'un da vurguladığı gibi, Realizmin entelektüel hegemonyası ile bütünleşen Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı askeri tehditleri dikkate alır, statüko eğilimlidir ve devlet merkezcidir.⁹⁴ Bu nedenle, Realizmin güvenlik olgusuna ilişkin yaklaşımına bakmak Geleneksel Güvenlik Yaklaşımını anlayabilmek için yararlı olacaktır.

Realizm açısından kavramsal olarak güvenlik, devletin dış tehlikelerden uzak olması olarak görölmüş ve bu duruma da ancak askeri kapasite ile ulaşılabilceğı

⁹² Pınar Bilgin, "Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü," Cem Karadeli, der., *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Avrupa*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003, s. 197.

⁹³ Eli Starnes ve Richard Wyn Jones, "Burundi: A Critical Security Perspective," <http://www.gmu.edu/academic/pcs/WJonesSt72PCS.htm>, (Erişim tarihi: 11. 07. 2008).

⁹⁴ Ken Booth, "Güvenlik ve Özgürleştirme," çev., Çiğdem Şahin, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 2, (Yaz/ 2003), s. 58.

belirtilmiştir.⁹⁵ Güvenliği devletlerin uluslararası sistemdeki güç mücadelesinin sonucu olarak gören klasik Realizm, doğal olarak, ulusal güvenliğin dış dinamiklere bağlı bir olgu olduğunu varsaymaktadır. İnsan doğasından yola çıkarak uluslararası sistemi ve bu sistemin parçaları olan devletlerin davranışlarını açıklamaya çalışan klasik Realizm'e göre, uluslararası sistem bir doğa halidir. Devletlerin davranışlarını sınırlayan herhangi bir üst otoritenin bulunmadığı ve bu niteliğiyle itibariyle uluslararası sistemi *anarşik* bir yapı olarak niteleyen Realizm açısından devletlerin yegane amacı varlığını sürdürmektir.⁹⁶ Bu durum güvenliği devletlerin politikaları açısından en öncelikli konuma getirir.⁹⁷ Dolayısıyla, devletlerin varlıklarını sürdürebilmelerinin temel koşulu güvenlidir. Her devlet ulusal çıkarları doğrultusunda güvenliğini artırma çabası içerisindedir.

Realistler güvenliği "güç" üst başlığı altında değerlendirmişlerdir. Realistlere göre, devletler sürekli olarak birbirlerine karşı üstünlük sağlama çabası içinde oldukları için uluslararası ilişkiler bir güç (iktidar) mücadelesi olarak görülür.⁹⁸ Siyasal Realizmin öncü ismi Hans J. Morgenthau *Politics among Nations* başlıklı temel eserinde toplum gibi, politikanın da kökleri insan doğasında bulunan objektif kurallarca yönetildiğini ve uluslararası politikada siyasal gerçekliğe yön veren temel unsurun güç biçiminde tanımlanmış olan çıkar kavramı olduğunu belirtmektedir.⁹⁹

⁹⁵ J. Ann Tickner, "Re-visioning Security," Ken Booth ve Steve Smith, der., *International Theory Today*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2. Baskı, 1997, s. 176.

⁹⁶ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Baskı, Macmillan Publishing, New York, 1993, s. 47.

⁹⁷ Baylis, 2001, s. 256.

⁹⁸ Ibid., s. 256.

⁹⁹ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 3. Baskı, Knopf, New York, 1963, s. 27.

Uluslararası politikayı, bütün politikalar gibi, bir güç ve iktidar mücadelesi olarak gören Morgenthau, nihai amaç ne olursa olsun, gücün her zaman için acil bir amaç olduğunu savunmaktadır. Morgenthau'ya göre özgürlük, güvenlik ve esenlik gibi isteklerde ulaşılmak istenen asıl hedef güç ve iktidar sahibi olmaktır.¹⁰⁰ Morgenthau gücü başlı başına bir amaç olarak görmekte, devletlerin bekasının ve güvenliğinin ancak güç yoluyla sağlanabileceğini savunmaktadır. Klasik Realist akımdan farklı olarak Neorealizm'e göre ise, devletler gücü diğer amaçlarını gerçekleştirebilmek için isterler.¹⁰¹ Klasik Realist akım açısından güç uluslararası politikanın ve dış politikanın bir amacyken, Neorealist düşünce açısından devletin temel amacı olan hayatta kalma ve varlığını devam ettirebilmesini sağlayabilmeye yönelik bir araç olarak görülmektedir.¹⁰²

Devletin temel motivasyonunun anarşik bir yapı içerisinde güvenliğini ve bekasını sağlamak olduğunu söyleyen Neorealist perspektif de klasik Realizm gibi Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı içerisinde önemli bir yer işgal eder. Baldwin; *“hiçbir uluslararası politika teorisi, güvenlik üzerinde, onu devletlerin esas motivasyonu sayan Neorealizm'den daha fazla durmadığını”* söyler.¹⁰³ Gerçekten, bir devletin ulaşmak amacıyla olduğu güvenliğin derecesi nedir sorusuna ilişkin olarak “bekayı garantiye almaya yetecek kadar” yanıtını veren ve anarşi içerisinde güvenliği en yüksek amaç olarak gören Kenneth Waltz, eğer devletlerin varlıklarını devam

¹⁰⁰ Ibid, s. 27.

¹⁰¹ Oktay Tanrısever, “Güç,” Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005a, s. 64.

¹⁰² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 130.

¹⁰³ Baldwin, 1997, s. 21.

ettirebilmeleri garanti altına alınabilirse ancak diğer amaçları için mücadele edebileceğini söylemesi,¹⁰⁴ Baldwin'ın tespitini doğrular niteliktedir.

Neorealist akımın günümüzdeki temsilcilerinden John Mearsheimer ise, gerçek bir barışın veya devletlerin güç mücadelesi içinde olmadıkları bir dünyanın Realizm'e göre mümkün olmadığını, güç peşinde koşan ve sürekli güvenlik arayışında olan devletlerin niçin böyle davranmak zorunda olduklarını sıraladığı şu beş varsayıma dayandırmaktadır: Uluslararası sistem, devletlerin üzerinde onları kontrol edebilecek bir yüce otoritenin olmadığı anarşik bir yapıdır; devletler her biri diğeri için potansiyel tehlikedir, çünkü devletler birbirlerine zarar verebilecek askeri kapasiteye sahiptirler, hiçbir silahı olmasa bile bir devletin vatandaşları başka bir devletin halkına saldırmak için ellerini ve ayaklarını kullanabilirler; devletler diğerk devletlerin niyetleri hakkında kesin bilgilere sahip değildirler; devletlerin temel amacı bekasıdır, devletler güvenlik dışında da politikalar yürütürler ancak baskın ve en önemli olan güvenlik politikalarıdır ve son olarak; devletler rasyonel aktörlerdir, kendi dışındaki ortamın farkındadırlar ve bekalarını sağlamak için stratejik düşünmek zorundadırlar.¹⁰⁵

Mearsheimer'a göre, savaş ve barışı belirleyen faktörler bir devletin içyapısından ziyade uluslararası sistemin yapısında bulunmaktadır. İç faktörler -1945 öncesinde ulusçuluğun savaşın çıkmasına yardım ettiği gibi ve devletlerin

¹⁰⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Londra, 1979, s. 126.

¹⁰⁵ John J. Mearsheimer, "Anarchy and The Struggle for Power," Robert J. Art ve Robert Jervis, der. , *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Pearson Education, New York, 2005, s. 50-51.

içyapılarının 1945 sonrası Avrupa devletleri arasında barışın devam etmesinde olduğu gibi- katkıları bulunsa da, bu gibi iç faktörler daha az önemdedirler. Uluslararası sistemin yarattığı güçlü dürtüler nedeniyle çatışma eğilimi devletler arasında yaygındır. Bu sorunun kökeni ise uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin birini diğerine karşı koruyacak yüksek bir organ ya da egemenliğin olmadığı bir sistemdir. Anarşik yapı içerisinde diğer bütün devletler potansiyel tehlikedir ve saldırganı cezalandıracak ya da düzeni zorla oluşturacak uluslararası bir kurum bulunmamaktadır.¹⁰⁶

Klasik Realizm ve Neorealizm'in güvenlikle ilgili olarak, insan doğası ve sistemin anarşik yapısından hareketle varsayımlarını oluşturmaları ve Neorealistler'in uluslararası sistemdeki güç dağılımının devletlerin davranışlarını doğrudan etkileyen nesnel bir durum olduğu yönündeki görüşlerine klasik Realistler'in katılmamaları başlangıç olarak birer farklılık oluştursa da, devletleri daha fazla güvenlik peşinde çabalayan birer varlık olarak değerlendirmeleri ve güvenliği ulaşılması gereken yüce bir amaç olarak görmeleri bu noktada benzer yönlerini oluşturmaktadır.

Kendi içerisinde farklı varsayımlar olsa da, temel referansı ulusal güvenliğin dar yorumundan hareket etmek olan Gelenekselci Yaklaşım, küreselleşmenin etkisiyle çok boyutlu hale gelen ulusal güvenliğe yönelik tehditleri ve devletlerin güvenlik politikalarını bütünüyle açıklayabilecek kuramsal yeterliliğe sahip değildir. Bu yaklaşımda güvenlik sıfır toplamlı bir oyun (*zero-sum game*) olarak algılanmakta,

¹⁰⁶ John J. Mearsheimer, "Back to Future: Instability in Europe After the Cold War," *International Security*, Cilt: 15, Sayı: 1, 1990, s. 12.

ancak daha fazla güvenlik arayışında olan bir devletin bu davranışının diğer devletler için bir güvensizlik durumu oluşturarak güvenlik ikilemine yol açacağını öngörememesi kendi açıklayıcılık gücü açısından ciddi bir zafiyet oluşturmaktadır.¹⁰⁷ Devlet-merkezciliği savunan Gelenekselci Yaklaşım, yalnızca devletin uluslararası sistemdeki diğer devletlerle olan güvenlik ilişkisini dikkate almakta ve ulusal güvenliğe yönelik tehditleri devletten-devlete yönelik tehditler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, devlet dışı birimlerden kaynaklanan asimetrik tehditler kapsam dışı bırakılmakta ve devletin güvenliğine yönelik iç tehditler dikkate alınmamaktadır. Ayrıca, askeri nitelikli olmayan tehditler kimi zaman daha ciddi etkilere sahip olmasına rağmen dikkate alınmamakta, bu tür tehditlerin olası daha büyük etkileri göz ardı edilmektedir.

3. Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı

Bir devletin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin askeri nitelikli tehditlerden ibaret görülemeyeceği düşüncesi Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nın özünü yansıtır. Çoğulcu Yaklaşımın, Gelenekselci Yaklaşım'a yönelik temel eleştiri konusunu ulusal güvenliğe yönelik askeri olmayan tehditleri dikkate almaması oluşturur. Çoğulcu Yaklaşım'ı savunanlara göre, Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın en temel yanlışları arasında rekabet içindeki bir sistemde güvenlik dahil herhangi bir amacın tamamen gerçekleşmesinin söz konusu olamayacağını dikkate almamaları

¹⁰⁷ Oktay F. Tanrısever, "Güvenlik," Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005b, s. 117.

gelmektedir. Çoğulcu Yaklaşım'a göre böyle bir sistemde ne kadar güvenliğin yeterli, ne kadarının fazla olabileceğine ancak aktörler karar verebilirler.¹⁰⁸

Bu yaklaşıma göre, güvenliğin tek olgusu savaş değildir. Güvenlik, bir ulusun refahını ve bekasını ilgilendiren diğer potansiyel tehlikeleri de kapsar.¹⁰⁹ Dolayısıyla, Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın genel ifadelerle yaptığı tehdit algılamaları çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle güvenlik kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için tehdit kavramının çok iyi tanımlanması gerekir.¹¹⁰ Bu bağlamda, Çoğulcu Yaklaşım'ın temel katkısı, ulusal güvenliğe yönelik yeni tehditlerin ortaya çıktığını belirtirken, söz konusu tehditlere karşı askeri tedbirlerin tek başına etkili olmadığını gözleminden kaynaklanır.

Çoğulcu Yaklaşım'ın temelinde uluslararası sistemdeki karşılıklı bağımlılığın etkisini inceleyen çalışmalar yer almaktadır.¹¹¹ Daha önce bahsedilen, Pluralist okulun önde gelen temsilcileri Keohane ve Nye'in *Power and Interdependence* başlıklı eser bu yöndeki temel çalışmalardan birisidir. Söz konusu çalışma, karşılıklı bağımlılık teorisi bağlamında, Realizmin temel argümanlarına karşı çıkmakta ve şu üç varsayıma dayanmaktadır: Birincisi, uluslararası iletişim kanallarının çokluğu. Devletlerin yanında devlet dışı aktörlerinde uluslararası sisteme girerek toplumlararası resmi olmayan iletişim yollarını ifade etmektedir. İkincisi, Realist söylemin aksine, askeri güvenlik konusunun diğer konular karşısında bir

¹⁰⁸ Ibid., s. 111.

¹⁰⁹ Dietrich Fischer, *Nonmilitary Aspects of security A System Approach*, Dartmouth Publishing, Cambridge, 1993, s. 7.

¹¹⁰ Tanrısever, 2005b, s. 111.

¹¹¹ Ibid., s. 110.

üstünlüğünün olmadığını, dolayısıyla, uluslararası sorunlar arasında hiyerarşinin bulunmadığını öne sürmektedir. Üçüncü olarak, askeri gücün azalan önemine vurgu yapılmakta, aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan ülkelerin askeri güç kullanmayacakları, buna karşılık askeri gücün ancak aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmayan ülkeler tarafından kullanılabilceği iddia edilmektedir.¹¹² Nye ve Keohane'nin bu açıklamaları, onların askeri gücü önemsiz gördükleri sonucunu doğurmamaktadır. Bu noktada Nye ve Keohane, askeri güç artırımı ve kullanımının ülke ekonomisini olumsuz etkilediğini ve ülkenin diğer amaçlarının ulaşılmasında negatif sonuçlar yaratacağını düşünmektedirler.

Nye ve Keohane, Soğuk Savaş sonrası dönemde de dünyanın bazı bölgelerinde askeri gücün hala önemli olduğunu, güvenliğin dış politika sorunları içerisinde hala yüksek konumunu koruduğu ve bu bölgelerde Realist varsayımların hala geçerli olduğunu kabul etmekte ve bu durumu iki nedene bağlamaktadırlar.¹¹³ Birincisi, yukarıda sözü edildiği biçimde bu ülkelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmayan bölgeler oluşturmalarıdır. İkincisi ise, bu ülkelerin demokratik barış bölgesinin dışında kalmalarıdır.

Yapısal Realizm'in uluslararası sistemin anarşik yapısının devletleri çatışmaya sürüklediği fikrine karşı çıkararak, uluslararası sistemi düzenleyen yüce bir otoritenin olmaması durumunda bile devletlerin karşılıklı bağımlılık yoluyla çatışma yerine işbirliğine gidecekleri varsayımına dayanan Karşılıklı Bağımlılık Teorisi,

¹¹² Keohane ve Nye, 1998, s. 24–28.

¹¹³ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "Power and Interdependence in The Information Age," *Foreign Affairs*, Cilt: 77, Sayı: 5, 1998, s. 85.

doğrudan bir güvenlik teorisi olmaktan ziyade, uluslararası sistemin düzenleyici rolüne ağırlık vermektedir. Dolayısıyla, güvenliğin iç dinamikleri göz ardı edilmekte, yapısal Realizm temel eleştiri konusu edilmekle birlikte, karşılıklı bağımlılık teorisi de varsayımlarını yapı unsuru üzerinden inşa etmeye çalışmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren güvenliğin kapsamını genişletme çabaları yalnızca akademik alanda gerçekleşmemiştir. Örneğin, 1987 tarihli Birleşmiş Milletler Silahsızlanma ve Kalkınma İlişkisi başlıklı raporda güvenliğin yalnızca askeri boyutunun olmadığı, bunun yanında siyasal, ekonomik, sosyal, insani ve ekolojik boyutlarının da bulunduğu dikkat çekilmekte ve güvenliğe yönelik askeri olmayan tehditlerin küresel sorunlar içerisinde ön sıraları işgal ettiği vurgusu yapılmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla, gerek akademik alanda gerekse uluslararası örgütler düzeyinde ulusal güvenliğin anlam ve kapsamını geniş yorumlama ihtiyacı, güvenlik sorunsalı açısından genellikle bir tehdit kaynağı olarak değerlendirilen küreselleşme süreciyle birlikte artmıştır. Ulusal güvenliğe yönelik tehdidin çok boyutlu hale gelmesi ve bu tehditlerle salt askeri yöntemlerle mücadele edilemeyeceği düşüncesi, küreselleşme sürecinde ulusal güvenliğin anlam ve sınırlarının genişletilme amacındaki temel mantığı yansıttığını söyleyebiliriz.

¹¹⁴ United Nations, *Report of The International Conference on The Relationship Between Disarmament and Development*, 1987,

<http://www.disarmament.un.org/cab/docs/aconf13039.pdf/>,

(Erişim tarihi: 22.12.2008).

C. KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE ULUSAL GÜVENLİK

1.Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Neoliberal Yapılandırılması: Paradoksal Bir İlişki

Devlet; toplumsal ve teritoryal bütünlük anlamındaki anlayışa göre, belli bir toprak parçası üzerinde siyasal egemenlik iddiası olan ve egemenliğini bu toprak parçası içinde yaşayan halk ya da ulusa dayandıran bir kurum olarak tanımlanabilir.¹¹⁵ Westphalian sistemini yansıtan bu tanım, geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramının da uluslararası sistemde yer alan bir aktör olarak devlete olan bakışını yansıtır. Modern devlet biçiminde de tanımlanan bu devlet anlayışı, kapitalizmin gelişiminin bir ürünüdür. Kapitalizmin yaşadığı büyük dönüşümün neticesi olarak ortaya çıkan ulus-devlet yapısı, şimdi yine kapitalizmin geçirmekte olduğu büyük dönüşüme bağlı olarak tehdit altında bulunduğu iddia edilmektedir. Başka bir ifadeyle, 1980’lerden itibaren neoliberal küreselleşmenin ulus-devlet yapısını etkisizleştirdiği ve Westphalian anlamda ulus-devletin işlevini yitirdiği yönündeki argümanlar araştırmacılar tarafından yoğun olarak tartışılmaktadır.

Ulus-devlet otoritesinin küreselleşme sürecinin dinamiklerinden nasıl etkilendiği sorusuna aranan yanıt, küreselleşme ve ulus-devlet arasındaki ilişkiyi değerlendiren tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Küreselleşme ve devlet ilişkisini sorgulayan kuramsal değerlendirmelerin bir kısmı, küreselleşme karşısında devletin azalan otoritesini vurgularken,¹¹⁶ buna karşı olanlar ise, küreselleşme karşısında ulus-devlet otoritesinin devam etmekte olduğunu iddia etmektedirler.¹¹⁷

¹¹⁵ Faruk Yalvaç, “Devlet,” Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 18.

¹¹⁶ Bu görüşün önemli savunucularından Susan Strange’in çalışmaları için bkz., Susan Strange, “The Defective State,” *Daedalus*, Cilt: 124, Sayı: 2, 1995, s. 55-73; Susan Strange, “The Erosion of the

Örneğin Susan Strange, Westphalian sistemin küresel kapitalizmin ürettiği ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunların çözümünde yetersiz kaldığını ve başarısız olduğunu savunur.¹¹⁸ Bu nedenle Strange, Westphalian sistemin başarısızlığını “*Westfailure*” (Batı-başarısızlığı) olarak görmektedir. Strange göre, küreselleşme devletlerarası rekabetin doğasını değiştirmiştir. Geçmişte ülke sınırları içerisinde bulunan doğal kaynaklar üzerindeki mücadele yerini küresel piyasalar üzerindeki rekabete bırakmıştır. Dolayısıyla, bu rekabet içerisinde toprağa bağlı doğal kaynaklar refah yaratmanın bir aracı olmaktan çıkmıştır. Bu durum devletlerin ticaret ve endüstri politikalarının, savunma politikalarından daha önemli olduğu sonucunu doğurmaktadır. Böylece devletler askeri değil, ticari ittifaklar yapmaya zorlanmaktadırlar.¹¹⁹ Strange, küreselleşme sürecinde ulus-devlet otoritesinin giderek azalmakta olduğunu savunmakla birlikte, devletlerin dünya sistemi içerisinde hala etkili siyasal birimler olduklarını, ancak küreselleşme sürecinde giderek içi boş ve etkisiz kurumlar haline geldiğini iddia etmektedir.

Aşırı-küreselleşmeciler de olarak anılan bu görüşün savunucularına göre, ulusal yönetimler kendi sınırlarını kontrol etmede ve vatandaşlarının taleplerini karşılayabilmekte zorlanmaktadırlar. Bu durum ulus-devletin otoritesini ve

State,”*Current History*, Cilt: 96, Sayı: 613, (Kasım/1997), s. 365-376; Susan Strange, “The Westfailure System,” *Review of International Studies*, Sayı: 25, 1999, s. 345-354; Susan Strange, “The Declining Authority of States,” David Held ve Anthony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Blackwell Publishers Inc., Madlen, 2000, s. 148-155.

¹¹⁷ Nick Bisley, *Rethinking Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 56–81; Eric Hobsbawm, *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*, çev., İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 73–107; Hirst ve Thompson, 1998, s. 203- 230.

¹¹⁸ Strange, 1999, s. 345, 351.

¹¹⁹ Strange, 1995, s. 55,56.

meşruluğunu tehdit etmektedir. Küresel ve bölgesel yönetim kurumları daha büyük roller edinirken, devletlerin otonomisi ve egemenliği de daha fazla aşınmaktadır.

Küreselleşme savunucuları açısından üretim, ticaret ve finans alanında ulus-aşırı bağların kurulmasıyla birlikte ekonomiler ulusal olmaktan çıkmaya başlamışlardır. Bu düşünce içerisinde, çoğu aşırı-küreselleşmeciler ekonomik küreselleşmenin geleneksel ulus-devletin yerini alan veya alacak olan dünya toplumunun başlıca ekonomik ve siyasal birimleri olarak yeni bir toplumsal organizasyon biçimini kurduğunu düşünmektedirler.¹²⁰ Aşırı-küreselleşmecilere göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus-devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak değerini yitirmiştir. Piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalıştığı için, artık küresel piyasa hükümetlerin yerini almıştır. Yani aşırı- küreselleşmecilere göre, piyasalar artık devletlerden daha güçlü ve etkindir.

Aşırı-küreselleşmeci yaklaşıma göre, küreselleşme sürecine bağlı olarak ulus-devlet önemini yitirmektedir. Geçmişte ulus-devletler piyasaları yönetme yetkisine sahip iken, küreselleşme sürecine bağlı olarak gelişen teknoloji ve finans sektörünün kontrol edilemezliği nedeniyle şimdi piyasalar ulus-devletleri kontrol etme yetkisini ele almışlardır.¹²¹ Bu görüşün önemli savunucularından Kenichi Ohmae'ye göre, ekonomik alanda yaşanan dört önemli gelişme sonucunda ulus-devletlerin geleneksel işlevine gerek kalmamıştır.¹²² Birincisi, gelişmiş ülkelerde aşırı miktarda oluşan

¹²⁰ Held, *et al.*, 1999, s. 3.

¹²¹ Strange, 2000, s. 149.

¹²² Kenichi Ohmae, *The End of the Nation States: The Rise of Regional Economies*, Harper Collins, London, 1995, s. 2–5.

sermaye birikimi ve bu sermaye birikiminin olduğu ülkelerde yeterince yatırım fırsatlarının olmaması sonucunda sermaye coğrafi sınırları tanımaksızın uygun yatırım bölgelerine hareket etmektedir. İkincisi, endüstri alanının geçmişe oranla çok daha küresel olmasıdır. Endüstri yatırımlarının geçmişte uyguladığı model, kendi ulus-devletlerinin çıkarlarını dikkate alarak stratejiler geliştirmektir. Modern çok uluslu şirket stratejileri ise ulus-devletlerin çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarına uygun pazarlara ulaşma amacı taşımaktadır. Üçüncü faktör, diğer ilk iki gelişmeyi kolaylaştıran bilgi teknolojisindeki gelişmeleridir. Şirketler küresel düzeyde oluşturdukları yönetim ağları sayesinde, üretim faktörlerini ulusal sınırlar aşmaksızın kontrol edebilmektedir. Dördüncüsü ise, tüketicilerin de bireysel olarak yönelimlerinde daha küresel hale gelmiş olmalarıdır. Tüketiciler dünyanın neresinde olursa olsun, ürünlerin geldikleri yere bakmaksızın kendileri için en ucuz ve en uygun ürünü satın alma tercihine kavuşmuş bulunmaktadır. Yukarıda sıralanan dört nedenden ötürü, Ohmae, ulus-devletin geleneksel “aracılık” görevini yitirdiğini, dört faktörün küresel piyasalarda uyum içerisinde çalışmaları için, ulus-devletlerin piyasa oluşturucu bir aktör olmasına gerek kalmadığını savunur. Özet olarak, bu yaklaşımlara göre küreselleşme sürecinde ulus-devletin giderek geleneksel fonksiyonlarını yerine getiremediği ve işlevsizleştiği savunulmaktadır.

Yadsınamaz bir gerçeklik olan küreselleşme ve ulus-devlet arasında çelişkili bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Ulusal ekonomiler küresel kapitalist sisteme eklemlenirken daha avantajlı bir konum sağlamayı istemekte ve bu süreç devlet politikası olarak sürdürülmektedir. Ancak, günümüzde neoliberalizmin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için ülke içerisinde daha küçük ve daha zayıf bir devlet

organizasyonunun sağlanması gerekmemektedir. Dolayısıyla, bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus, sorunun ulus-devletin yapısının yok olmaya başladığı veya gücünden hiçbir şey kaybetmediği yönündeki farklı argümanlar zemininde değil, küreselleşme sürecinde ulus-devlet mimarisinin nasıl yeniden yapılandırılmaya başlandığı ekseninde tartışılması gerektiğidir.

Devletlerin radikal dönüşümler geçirmesi veya yeniden yapılandırılması küreselleşme sürecine özgü bir durum değildir. Bunun çok sayıda tarihsel örnekleri bulunmaktadır. Savaşlar, devrimler, demografik değişiklikler, zenginleşme veya ani fakirleşmeler ve hatta iklim veya ekolojik değişiklikler devletlerin siyasal yapısında önemli değişimlere neden olabilir.¹²³ Küreselleşme sürecinde farklı olan ise, neredeyse tüm devletlerin kısa bir zaman sürecinde ve aynı biçimde bir dönüşüm süreci içerisine girmiş olmalarıdır. Devlet yapılanmasındaki bu dönüşümün temelinde neoliberal ideolojinin değişen söylemleri yer almaktadır.

Devlet ve piyasalar ilişkisi açısından neoliberal ideolojinin üç temel argümanı bulunmaktadır.¹²⁴ Birincisi, devlet ve piyasalar arasındaki ayrılık. Bu durum piyasaların ve devletin birbirini karşılıklı olarak dışlayan kurumlar olduğu varsayımına dayanır. Bu argümana göre birinin genişlemesi ötekisinin gerilemesi pahasına gerçekleşir. İkincisi, piyasaların verimli, devletlerinse ekonomik açıdan verimsiz oldukları savunulur. Üçüncüsü, devletin piyasalara müdahalesinin sistematik biçimde sorunlar yarattığı, özellikle kaynakların yanlış kullanımı,

¹²³ Strange, 1995, s. 62.

¹²⁴ Alfredo Saad-Filho, "Giriş," çev., Emel Kahraman, Alfredo Saad-Filho, der., *Kapitalizme Reddiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 19.

rantiyecilik ve teknolojik gerilik gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkaracağı iddia edilir. Neoliberalizmin ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırma amacı, siyasal iktidarın devlet aygıtını kullanarak üretim ve bölüşüm süreçlerine müdahalesini önlemektir.¹²⁵ Buradaki amacın devletin tümüyle dışlanması biçiminde yorumlanabilmesi olanaklı değildir. Dolayısıyla, ulus-devlet ve neoliberal küreselleşme stratejisi arasında paradoksal bir ilişki söz konusudur. Başka bir ifadeyle, neoliberal küreselleşme ideolojisi ulus-devlete rağmen genişlememekte, küresel kapitalist sistem hegemonyasını tüm dünyada egemen kılmaya çalışırken, devlet aygıtının kurumsal yapısında gerçekleşen dönüşümlerden yararlanmaktadır.¹²⁶

Bilindiği gibi, neoliberal küreselleşmenin yürütücüsü ve uygulayıcısı olan başta ABD olmak üzere gelişmiş Batılı kapitalist ülkeler ve uluslararası kurumlar, 1980'lerden itibaren 'zayıf devlet güçlü piyasa' söylemini savunmuş, neoliberal politikaları tüm dünyaya dayatma stratejisi başlatmışlardı. Bu söylem, neoliberal ideolojinin özüne uygun bir yaklaşımdı. Ancak, neoliberal küreselleşmenin ilk evresini oluşturan 1980'lerdeki bu uygulama, 1990'ların ortasından itibaren değişmeye başladı. Neoliberal küreselleşmenin ilk evresinde üretim alanından çekilmeye ve bu alanı sermaye kesimine bırakmaya başlayan ulus-devletin temel işlevleri hukuki, mali ve idari gerekliliklerini sağlamayla sınırlandırılmıştı.

¹²⁵ Şaylan, Gencay, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 217.

¹²⁶ Bu görüşün önemli savunucularından Gregory Albo, sermayenin uluslararasılaşmasının kesintisiz bir devlet müdahalesine bağlı olduğunu öne sürer. Albo'ya göre, "devletin yeniden yapılanmasında ana değişken, ulusal ekonomi yönetilirken para sermaye döngülerinin uluslararasılaşmasını sürdürecektir döviz kurları ve ödemeler dengesinin sağlanmasıdır." Gregory Albo, "Emperyalizmin Eski ve Yeni Ekonomisi," çev., Mehmet Yusufoglu, Leo Panitch ve Colin Leys, der., *Günümüzde Emperyalizm-Yeni Emperyal Tehdit-Socialist Register*, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 115.

‘Washington Uzlaşması’¹²⁷ olarak adlandırılan bu sürecin ardından, devletin müdahale araçlarını sermaye lehine tasfiye eden neoliberal strateji, 1990’ların ortalarından itibaren devlete yönelik söylemlerini değiştirmeye başladı. Washington Uzlaşması’nın Doğu Asya ülkelerinin ekonomik başarılarını açıklamakta yetersiz kalması, neoliberal politikaların iktisadi performansa önemli katkılar sağlayamaması ve yoksullar üzerindeki olumsuzlukların giderek artması yönündeki temel eleştiriler neoliberal küreselleşmenin devlet ve piyasa ilişkisine yönelik söylemlerinde değişiklikler yapmasına neden olmuştur. “Washington Uzlaşmasından Post-Washington’a” geçiş olarak tanımlanan bu süreçte ‘yönetişim modeli’ üzerine inşa edilen yeni bir düzenleme (regülasyon) projesinin geliştirilmesi ve uygulanması stratejisi başlatıldı.¹²⁸ Washington Uzlaşması’nın temel mantığı devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına vurgu yaparken, Post-Washington Uzlaşması ekonomide liberalizasyonu desteklemekle birlikte, devlet ve piyasa birlikteliğini

¹²⁷ ‘Washington Uzlaşması’ kavramı ilk kez 1989 yılında John Williamson tarafından kullanılmıştır. Böyle bir kavramın kullanılmasının nedeni neoliberal küreselleşmenin üç güçlü kurumunun; ABD Hazine Bakanlığı, IMF ve DB’nin Washington’da bulunmasıdır. Williamson, Washington Uzlaşması’nda az gelişmiş ülkelerin küresel kapitalist sisteme eklenmeleri amacını taşıyan on maddelik bir reçete önermiştir. Bkz., John Williamson, “A Short History of the Washington Consensus,” 2005,

<http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.03. 2009).

¹²⁸ ‘Washington Uzlaşması’ndan Post Washington Mutakabıtı’na geçişin nedenleri ve karşılaştırmalı analizleri için bkz., Alfredo Saad-Filho, “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler,” Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 191–201; Ziya Öniş ve Fikret Şenses, “Rethinking the Emerging Post Washington Consensus: A Critical Appraisal,” 2003, s. 1–36.

<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series03/0309.pdf>,

(Erişim tarihi: 12.04. 2009).

vurgulamaktadır.¹²⁹ Her iki uzlaşma ticaretin serbestleştirilmesini, özelleştirmeyi ve düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını savunmakla birlikte aralarındaki temel fark, Post-Washington Uzlaşması'nın piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesinde sınırlandırılmış devlet müdahalesinin yararlı olduğunu savunmasıdır.¹³⁰

Bu bağlamda, “devlete karşı piyasa” vurgusunun yerine ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için devlet aygıtının kurumsal olarak yeniden yapılandırılması esasına dayanan neoliberal ideolojinin bu yeni stratejisinin uygulanması ve yaygınlaştırılmasında Dünya Bankası başat rolü oynamaya başladı. Küresel ölçekte neoliberal küreselleşmenin uygulanması görevini sürdüren Dünya Bankası 1997 yılında yayınladığı “Değişen Bir Dünyada Devlet” (The State Changing World)¹³¹ başlıklı raporda, küreselleşmenin zayıf devletler için bir tehdit oluşturduğunu vurguladı. Özet olarak, değişen dünyada devletin rolünün yeniden değerlendirilmesini konu alan raporda, piyasanın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için devletin güçlü bir düzenleyici ve yönlendirici olarak tanımlanması gerektiği belirtildi. Dünya Bankası'nın söz konusu raporu, küresel kapitalizmin temel işlevlerini yerine getirebilmek için ulus-devlete olan ihtiyacın gerekliliğini savundu.

Böylece, 1980'lerden itibaren küresel ölçekte güçlenen neoliberal ideolojinin hegemonik konumu ve ulus-devlete bakışı, Asya krizinin olumsuz etkilerinin tüm

¹²⁹ Öniş ve Şenses, 2003, s. 15.

¹³⁰ Saad-Filho, 2007, s. 199.

¹³¹ World Bank, *The State in a Changing World*, 1997,

http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/TW3P/IB/1997/06/01/000009265_3980217141148/Rendered/PDF/multi0page.pdf,

(Erişim tarihi: 22.04.2009).

dünyada görülmeye başladığı 1990’larda ciddi sarsıntılar geçirmeye başlamıştı. Bu dönemde, Giddens’in deyimiyle; “*devletin kürek çekmeyip dümene geçmesi gerektiğini bir meydan okuma olmayacak ölçüde bir kontrolü savunan*”¹³² farklı yaklaşımlara olan ihtiyaç artmaya başladı. Nitekim 2000’li yıllardan itibaren ve özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından, neoliberalizmin savunucuları bu ihtiyacın ötesinde söylemler geliştirerek, “*daha güvenli bir dünya*” özlemi çerçevesinde güçlü devlet modelini savunmaya başlamışlardır. Örneğin, neo-con düşüncenin önemli savunucularından ve 1980’lerin sonunda oldukça yankı bulan “*tarihin sonu*”¹³³ tezi ile liberalizmin mutlak zaferini ilan eden Francis Fukuyama, 2000’li yıllara gelindiğinde ‘güçlü devlet inşası’ modelini savunmaktadır.

1990’larda Fukuyama, *güçlü devletlerin zayıflığı* argümanını çerçevesinde; liberal bir demokraside devletin tanımı gereği zayıf olduğunu ve bireysel haklar alanının korunmasının devletin gücünün kesin olarak sınırlanması anlamına geldiğini savunmaktaydı.¹³⁴ 11 Eylül saldırıları sonrasında bu düşüncelerinden farklı olarak, Fukuyama’ya göre küresel politikadaki temel sorun, devletin nasıl küçültüleceği değil, nasıl yapılandırılacağıdır.¹³⁵ Devletin güçsüzlüğünü az gelişmiş toplumlardaki

¹³² Anthony Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev., Nihad Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001, s. 6.

¹³³ Francis Fukuyama, “The End of History ?,” *The National Interest*, (Yaz/1989), s. 3-18; Fukuyama’nın çalışmasına yönelik eleştiriler ve makalenin yayınlanışının 10. yılında Fukuyama’nın eleştirilere yanıtları için bkz, *Francis Fukuyama, Tarihin Sonu mu?*, çev., Ercan Şen, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

¹³⁴ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev., Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 31.

¹³⁵ Francis Fukuyama, *Devlet İnşası*, çev., Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 141.

yoksulluğun en önemli nedenleri arasında değerlendiren Fukuyama,¹³⁶ güçsüz devletlerin hem ciddi insan hakları ve çatışmaların kaynağı hem de gelişmiş ülkelere etki edebilen terörizmin yaşam alanı haline gelmeleri nedeniyle, bu devletlerin çeşitli ulus-inşa şekilleri aracılığıyla güçlendirilmesinin uluslararası güvenlik açısından hayati bir görev haline geldiğini savunur.¹³⁷

Fukuyama'nın düşüncelerinden de anlaşılmaktadır ki, 2000'li yıllardan itibaren neoliberal küresel ideoloji ülke içerisinde güçsüz, ekonomik ve siyasi süreçleri kontrol edemeyen bir devlet istememektedir. “Piyasa dostu devlet” ve “etkin devlet” modellerinin günümüz neoliberal küreselleşmeye daha uygun siyasi birimler oldukları görülmektedir. Fukuyama bu görüşlerini daha da ileri götürerek, ABD savunma ve güvenlik politikasında 11 Eylül sonrası yapılan değişikliğe uygun olarak, zayıf veya başarısız devletlerin ABD ve dünya güvenliği için güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, genel hatlarıyla çizmeye çalıştığımız ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki bu paradoksal ilişki göstermektedir ki; küreselleşme ideolojisi bir yandan temel söylemlerini değiştirirken, diğer yandan bu yeni söylemler çevresinde ulus-devletin hukuksal ve kurumsal mekanizmasının yeniden yapılandırılmasını istemektedir. Bu durum ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki çelişkili ilişkiyi daha da muğlak ve karmaşık hale getirmektedir.¹³⁸ Küresel

¹³⁶ Francis Fukuyama, *Neo-conların Sonu*, çev., Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 179

¹³⁷ Fukuyama, 2004, s. 141.

¹³⁸ Jan Aart Scholte, “Global Capitalism and State,” *International Affairs*, Cilt: 73, Sayı: 3, 1997, s. 47.

kapitalizmin çıkarlarına uyumlu olacak biçimde uygulanmaya başlanan neoliberal düşüncenin yeni stratejisi, modern devletin iki temel fonksiyonu olan egemenlik ve ulusal güvenliğin sağlanmasında da küresel kapitalizmin işleyişine uygun bir dönüşüm yaratmaktadır. Bu argümanı desteklemek amacıyla çalışmamızın devam eden kısmında küreselleşme, egemenlik ve ulusal güvenlik arasındaki ilişki ekonomi-politik yönleriyle incelenmeye çalışılacaktır.

2. Küreselleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Yeni Egemenlik Düşüncesi

1990'lı yılların başlarından itibaren küreselleşmenin ekonomik ve siyasal dinamiklerinin artması, Uluslararası İlişkiler disiplinde “egemenlik” kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğine olan ihtiyacı arttırdı.¹³⁹ Bu çalışmaların ortak noktası; çoğu Uluslararası İlişkiler araştırmacıları tarafından düşünüldüğü şekliyle, egemenlik kavramının modern anlamda başlangıcını oluşturan 1648 tarihli

¹³⁹ Bu alandaki bazı çalışmalar için bkz. Janice E. Thomson, “State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap Between Theory and Empirical Research,” *International Studies Quarterly*, Sayı: 39, 1995, s. 231–233; David A. Lake, “The New Sovereignty in International Relations,” *International Studies Review*, Sayı: 5, 2003, s. 303–323; Christopher Rudolph, “Sovereignty and Territorial Borders in a Global Age,” *International Studies Review*, Sayı: 7, 2005, s. 1–20; Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, 2001; Stephen D. Krasner, “Globalization and Sovereignty,” David A. Smith, Dorothy J. Solinger ve Steven C. Topik, der., *States and Sovereignty in the Global Economy*, Routledge, London, 1999, s. 34–52; Falk, Richard A., *Dünya Düzeni Nereye?*, çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005b, s. 25–82; Robert O. Keohane, “Sovereignty in International Society,” David Held ve Anthony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Blackwell Publishers Inc., Madlen, 2000, s. 109–123; Clark, 1999, s. 70–88.

Westphalia Antlaşması ile ortaya çıkışına atfedilen “Westphalian” anlamından farklı bir içerik ve mana kazanmaya başlamış olduğudur.

Egemenlik paradigması her ne kadar küreselleşme süreciyle birlikte daha yoğun bir tartışma gündemi oluşturmuş olsa da, Uluslararası İlişkiler kuramları açısından her zaman tartışılan bir kavram olmuştur. Geleneksel veya Westphalian egemenlik anlayışını yansıtan klasik Realizm açısından egemenlik, devletin temel haklarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre egemenlik mutlaktır, bölünemez ve parçalanamaz. Realist kuram açısından tanımı gereği egemen olan devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde bu yetkiyi kullanan en üst otoritedir.¹⁴⁰ Bu yetkiyi sınırlandırabilecek herhangi bir kural bulunamaz.¹⁴¹ Realist kuram açısından egemenlik, devletin gücü ve meşru şiddet kullanımı ile eşit görülür. Egemen devlet, anarşik bir sistem içerisinde zorunlu ve en yüce otorite olarak değerlendirilir.¹⁴² Dolayısıyla, bir devlet ya egemendir ya da devlet değildir.¹⁴³

Realist kuramın da benimsediği geleneksel egemenlik anlayışının içsel ve dışsal olmak üzere iki yönü vardır. İç egemenlik; “*devletin belirli bir coğrafi alan ve o alanda yaşayan halk üzerinde mutlak hükmetme yetkisi*”¹⁴⁴ biçiminde tanımlanabilir. İç egemenlik, ulusal sınırlar içerisinde devlet otoritesi üzerinde herhangi bir otoritenin olmadığı, devlet gücünü sınırlayabilecek herhangi bir gücün bulunmadığı anlamına gelir. Dış egemenlik ise; “*devletlerin uluslararası sistem*

¹⁴⁰ Thomson, 1995, s. 215.

¹⁴¹ Morgenthau, 1948, s. 312–314.

¹⁴² Yalvaç, 2005, s. 20.

¹⁴³ Lake, 2003, s. 305.

¹⁴⁴ Krasner, 2001, s. 3

içerisinde eşit özneler olarak belirmeleri, birbirlerinin içişlerine karışmamaları” olarak anlaşılabilir.¹⁴⁵ Dış egemenliğin anlamı, ülkenin bağımsızlığı ve devletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı anlamına gelmektedir.

Geleneksel egemenlik anlayışını büyük ölçüde kabul eden Neorealist teori ise, klasik Realizme kıyasla bu soruna daha az dikkat çeker. Neorealist teorinin egemenlik sorununa yeterince ilgi göstermediğini Waltz’ın egemenliği can sıkıcı bir kavram olarak nitelemesinde de görebiliriz.¹⁴⁶ Bununla birlikte, egemenlik sorununa tamamen duyarsız olmayan Waltz, devletleri egemen birer siyasi varlıklar olarak tanımlar. Waltz egemenlik yetkisinin devlete ait olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yetkinin sınırsız olmadığını belirtir. Waltz’a göre egemenlik, devletlerin her istediklerini yapabilmeleri ve diğer devletler üzerinde sınırsız etki anlamına gelmemektedir. Waltz’ın tanımlamasıyla egemenlik, devletlerin karşılaştıkları iç ve dış sorunlar karşısında özgür karar verebilme yeteneğidir.¹⁴⁷

Klasik ve Neorealist değerlendirmelerin yanında, 1970’li ve 1980’li yıllardan itibaren, ekonomik karşılıklı bağımlılığın yükselmesi ve devlet dışı organizasyonların güçlenmesi gibi faktörler egemenlik kavramını daha sorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle, Uluslararası İlişkiler disiplinde egemenlik kavramının geleneksel perspektifine yönelik eleştiriler ve kavram üzerindeki tartışmalar artmaya başlamıştır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık teorisyenleri, egemenlik kavramını

¹⁴⁵ Ibid., s. 4.

¹⁴⁶ Waltz, 1979, s. 95

¹⁴⁷ Ibid., s. 96.

devletin mutlak otoritesi yerine, ülke içerisinde ve sınırları üzerinde devletin kontrol yeteneği üzerinden tanımlayarak indirgemeci bir yaklaşım sergilediler.¹⁴⁸

Karşılıklı bağımlılık teorisyenlerinin, devletlerin egemenlik alanlarının daraldığı ve Westphalian anlamda egemenlik anlayışının son bulduğu yönündeki iddialarına karşılık olarak Neoealist kuram içerisinde karşı argümanlar öne sürüldü. Bu bağlamda, küreselleşmenin ulusal egemenliği zayıflattığı iddiasına karşı çıkan ve küreselleşme ile egemenlik arasındaki ilişkiyi Neorealist perspektiften sorgulayan Stephen Krasner, egemenliğin içsel ve dışsal ayırımlarını kabul etmekle birlikte bunun yetersiz olduğunu savundu. Krasner'e göre egemenlik dört biçimde tanımlanabilir: "İç egemenlik", "uluslararası hukuksal egemenlik" (international legal sovereignty), "Westphalian egemenlik" ve "karşılıklı bağımlılığa dayanan egemenlik" (interdependence sovereignty).¹⁴⁹

Krasner'in yaklaşımında iç egemenlik, devletin kendi sınırlarında en üstün otorite olduğunu ve geleneksel biçimini koruduğunu belirtir.¹⁵⁰ Westphalian egemenlik, devletin kendi sınırları içerisinde herhangi bir dış otoriteden bağımsız olarak yapılanması ve karar alma tekeline sahip olması anlamını taşır. Dış aktörlerin siyasal otoritenin iç yapılanmasını etkilemesi veya belirlemesi Westphalian egemenliğin ihlali anlamına gelir.¹⁵¹ Başka bir ifadeyle Westphalian egemenlik, devletlerin içişlerine karışılmaması ilkesidir. Karşılıklı bağımlılığa dayanan

¹⁴⁸ Richard N. Cooper, "Economic Interdependence and Foreign Policy in the Seventies," *World Politics*, Cilt: 24, Sayı: 2, 1972, s. 159–181.

¹⁴⁹ Krasner, 2001, s. 9.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 11.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 20.

egemenlik, devletlerin sınır hareketlerini kontrol altında tutma yeteneklerini ifade eder. Küreselleşme sürecinde devletlerin sınırlarını kontrol edebilme yeteneklerinin azaldığını kabul eden Krasner, bu durumun devletlerin otorite kaybına uğradığı anlamına gelmediğini belirtir. Dolayısıyla, Krasner'e göre karşılıklı bağımlılığa dayalı egemenliğin aşınması, iç egemenliğin veya Westphalian egemenliğin ihlal edildiği anlamını taşımamaktadır.

Küreselleşmenin devlet egemenliğini zayıflattığı iddialarının aşırı biçimde abartıldığını savunan Krasner'e göre, küreselleşme ulusal egemenlik üzerinde bir değişime yol açmamıştır.¹⁵² Krasner, artan uluslararası sermaye hareketliliğinin ulus-devlet egemenliğini zayıflattığı iddiasına da karşı çıkmaktadır. Krasner, uluslararası sermaye piyasalarının yeni olmadığını, uluslararası bankaların Avrupa'da Orta Çağ sonlarında kurulmaya başlandığını, modern çağın başlarında, Avrupalı yöneticilerin uluslararası sermayeye daha yüksek oranda bağımlı olduklarını söylemektedir. Dolayısıyla ne uluslararası bankacılık, ne devletlerin uluslararası sermayeye ilgisi, ne de zayıf devletlerin dış sermayeye olan bağımlılıkları yenidir.

Krasner'in yaptığı egemenlik sınıflandırması küreselleşme ve egemenlik arasındaki karmaşık ilişkiyi anlayabilmemize önemli katkı sağlamakta, egemenlik kavramının genel kabul gören bir anlamı olamayacağı gerçeğini kavramamızı kolaylaştırmaktadır. Ancak, Krasner'in dikkate almadığı nokta; karşılıklı bağımlılık ile küreselleşmenin ve devletlerin sınırları üzerindeki kontrol yeteneği ile otorite yetkisini elinde bulunduran tek güç olma özelliğinin aynı şeyleri ifade etmediğidir.

¹⁵² Krasner, 1999, s. 35.

Çünkü egemenlik yalnızca devletin kontrol yeteneğini değil, aynı zamanda otoritesini de kapsayan bir kavramdır.¹⁵³ Küreselleşmenin egemenlik üzerindeki dönüştürücü ve tahrip edici etkisini karşılıklı bağımlılık ekseninden açıklamak, eksik ve yanıltıcı bir değerlendirme olur. Küreselleşme kimi zaman bağımlılık ilişkisi de yaratan bir süreçtir. Bu nedenle küreselleşme, devlet ve egemenlik arasındaki ilişki siyasi otoritenin ülke sınırları üzerindeki kontrol yeteneğinin artmasına veya azalmasına indirgenebilecek düzeyde değildir.

Ana-akım Uluslararası İlişkiler kuramları dışında, 1990'lı yıllardan itibaren disiplin içi etkileri artan postmodern ve konstrüktivist yaklaşımlar açısından da egemenlik kavramı tartışılan bir konu olmuştur. Postmodernist yazarlar egemenlik kavramının ne anlam ifade ettiğinden ziyade, egemenliğin mekansal ve zamansal olarak nasıl üretildiği ve bunun nasıl sonuçlar yarattığı üzerine odaklanmışlardır.¹⁵⁴ Postmodernist yaklaşım açısından egemenlik paradigması siyasal tahayyülümüzü yoksullaştıran ve dünya politikasının dinamiklerini anlamamızı kısıtlayan bir kavramdır.¹⁵⁵ Dolayısıyla, egemen devletin uluslararası ilişkilerde ayrıcalıklı bir siyasal özne olarak konumlandırılması doğal olmadığı gibi gereksizdir de.¹⁵⁶ Postmodern kuramın önemli temsilcilerinden R. B. J. Walker, hem maddi hem de normatif gerekçelerle devlet egemenliğinin modern siyasal yaşamı düzenleyen tek ve en iyi araç olduğu argümanını reddeder. Walker'a göre, görünürdeki tüm ipuçlarına rağmen, egemenlik siyasal düzenin sürekli bir prensibi değildir. Egemenliğin

¹⁵³ Thomson, 1995, s. 214.

¹⁵⁴ Richard Devetak, "Postmodernism," Scott Burchill, *et al.*, der., *Theories of International Relations*, 3. Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 175.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 181.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 175; Viotti ve Kauppi, 2010, s. 343.

süreklilik görüntüsü, bunu doğrulamak için çalışan karmaşık uygulamaların basit bir etkisidir.¹⁵⁷ Postmodernizm devlet merkezli teorilerden farklı olarak, egemen devletin *a priori* kabul edilmesine karşı çıkar. Bu yaklaşıma göre, küresel politik alanın egemen olanlar veya olmayanlar biçiminde bölünmesi yanlıştır. Postmodern Uluslararası İlişkiler düşüncesi, dünya politikalarının daha az biçimde egemenlik problematiğine dayalı olarak ele alınması gerektiğini savunur. Böylelikle, modern (ya da postmodern) dünyadaki yeni süreçleri ve aktörleri daha iyi ifade edebileceğimiz kavramsal bir üslup oluşturulur.¹⁵⁸ Küreselleşme ve egemenlik arasındaki ilişkiyi de analiz eden bu yaklaşıma göre, küreselleşmenin ürettiği yoğun akışkanlıklar ve artan etkileşimler egemenlik kavramını istikrarsızlaştırmış ve daha da muğlak hale getirmiştir.

Geleneksel teorilerin egemenlik anlayışına radikal eleştiriler geliştiren bir diğer yaklaşım Konstrüktivizm olmuştur. Konstrüktivist Uluslararası İlişkiler yaklaşım egemenlik kavramını, devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri sonucu inşa edilmiş sosyal gerçeklik olarak tanımlar.¹⁵⁹ Dolayısıyla egemenlik, sujelerarası bir kavram olarak değerlendirilir. Başka bir ifadeyle Konstrüktivist yaklaşım, egemenliği devletlerin birlikte oluşturduğu bir *kurum* olarak görür.¹⁶⁰ Bu anlamıyla egemenlik, her bir devlete içkin basit bir özellik değil, sosyal olarak inşa edilmiş

¹⁵⁷ R. B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York, 1995, s. 163.

¹⁵⁸ Devetak, 2005, s. 181.

¹⁵⁹ Lake, 2003, s. 308.

¹⁶⁰ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999, s. 280.

normatif bir yapıdır.¹⁶¹ Egemenlik, bir diğeri olmadan bir anlam ifade etmez. Bunun anlamı, teritoryal sınırlar içerisinde diğerrinin siyasal otoritesini kullanma hakkının karşılıklı olarak tanınmasıdır.¹⁶² Egemenlik, devletlerin sosyal etkileşimleri sonucu yeniden üretilir. Böylelikle devletler, uluslararası toplumun kurumsal yapısına daha fazla güvenirler ve güvenliklerini sağlayabilmek için daha az ulusal yöntemlere (örneğin, askeri güç kullanımı) başvururlar.¹⁶³

Konstrüktivist yaklaşım egemenliğin iç ve dış boyutlarını kabul eder, ancak bunu *de facto* bir durum olarak değerlendirmez. İç egemenlik devletin toplumla, dış egemenlik ise devletlerin birbirleriyle olan ilişkisi sonucu oluşur.¹⁶⁴ Küreselleşme ve egemenlik ilişkisini de dikkate alan Konstrüktivist yaklaşım, artan karşılıklı bağımlılığın devletleri giderek daha fazla biçimde dış baskılara maruz bıraktığını kabul etmekle birlikte, bu durumun devletlerin üzerinde bir dış otorite oluşturduğu anlamına gelmediğini, çünkü otoritenin yalnızca güç ve etki değil, aynı zamanda meşruiyet gerektirdiğini savunur.¹⁶⁵ Nihayetinde, konstrüktivist perspektife göre bağımsızlık kullanışlı bir kurgu, egemenlik ise bir derece sorundur.¹⁶⁶

Sonuç olarak küreselleşme, egemenlik kavramını dönüştürmekte ve geleneksel/Westphalian anlamını zayıflatmaktadır. Karşılıklı bağımlılığın artması,

¹⁶¹ Viotti ve Kauppi, 2010, s. 281.

¹⁶² Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," *International Organization*, Cilt: 46, Sayı: 2, 1992, s. 412.

¹⁶³ *Ibid.*, s. 415.

¹⁶⁴ Wendt, 1999, s. 206–207.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 208.

¹⁶⁶ Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual," Vendulka Kubalkova, der., *International Relations in A Constructed World*, M. E. Sharpe, New York, 1998, s. 65.

sermayenin küreselleşmesi, devletlerin yanında bireylerin ve hükümetler-dışı örgütlerin (non-governmental organizations) suje olarak kabul edilmesi ve küresel dinamiklerin giderek iç-dış politika ayırımını ortadan kaldırması gibi faktörler devletlerin egemenlik alanlarını sınırlayan unsurlar olmaya devam etmektedir. İncelenmeye çalışılan kuramsal yaklaşımlar, doğal olarak, egemenlik kavramını ve egemen devleti farklı biçimde yorumlamaktadırlar, ancak bu yaklaşımların ortak düşüncesi; küreselleşmenin dinamiklerinin egemenliğin teritoryal boyutunu zayıflatmakta olduğudur. Başka bir ifadeyle, küreselleşme sürecinde devlet kendi sınırları içinde siyasal otoritesini kullanmaya devam ederken, “egemen devlet” karakteri erozyona uğramaktadır.

3. Küreselleşme Sürecinde Ulusal Güvenliğin Ekonomik ve Askeri-Siyasal Boyutları

Küreselleşme sürecinde ulusal güvenlik kavramını tek boyutuyla (askeri/siyasi) ve geleneksel anlamıyla inceleyebilmek olanaksız hale gelmiştir. Bu nedenle, ulusal güvenliğin geleneksel anlamından uzaklaşarak, kavramın yalnızca bir ülkenin siyasal bağımsızlığını ve ülkesel bütünlüğünü ifade etmenin ötesinde ekonomik boyutunun da değerlendirilmesi, tercihten öte bir zorunluluktur. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinde güvenlik yalnızca dışarıdan gelen askeri tehditler altında olmama anlamını taşımamakta, toplumun sosyo-ekonomik açıdan yeterli koşullarda varlığını devam ettirebilme ve sahip olduğu değerleri yaşamsal

tehdit üretmeyen çevresel koşullarda sürdürme hakkı anlamına gelmektedir.¹⁶⁷ Burada vurgulamak istediğimiz, ulusal güvenlik bir devletin farklı alanlardaki güvenlik algılamalarının bütününe ifade eden bir kavrama dönüşmüş olması ve yeni tanımlamalara olan ihtiyacın gerekliliğidir. Bu nedenle, devlet ve toplum güvenliğine yönelik tehdidin boyutları siyasi, ekonomik, askeri, toplumsal ve çevresel alanlardan kaynaklanabilmektedir.¹⁶⁸ Ancak, çalışmamızın amacı ve konu bütünlüğü açısından, küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerindeki etkisi ekonomik ve askeri/siyasi güvenlik çerçevesinde incelenecektir.

a. Ulusal Güvenliğin Ekonomik Boyutu

1. Kavramsal Açıdan Ekonomik Güvenlik

Küreselleşme sürecinin etkisiyle ekonomi ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkinin 1980'lerden başlayarak gittikçe artan bir biçimde ilişkilendirildiği yeni bir sürece girilmişti. Bu süreçte ekonomik sorunlar ile ulusal güvenlik arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağına yönelik tartışmalar da literatürde yer almaya başladı. James Sperling ve Emil Kirchner'in değerlendirmelerine göre, günümüzde yapılan analizler merkantilist düşüncenin tespitini fazlasıyla iddialı bulup, güç ve güvenlik arasındaki ilişkiyi daha dar bir çerçevede; askeri harcamalar, ekonomik büyüme ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkiye indirgemeyi uygun bulmaktadırlar. Güvenliğin ekonomik boyutuna ilişkin ikinci bir görüş, ulusal ekonominin açıklığı ile ulusal bağımsızlık arasında bir ilişkiye dikkat çekmektedir. Üçüncü bir yaklaşım ise,

¹⁶⁷ Özlem Kaygusuz, "Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün Mü?," *Mülkiye*, Cilt: XXXI, Sayı: 255, (Yaz /2007), s .139.

¹⁶⁸ Bu sınıflandırma Buzan, Waever ve Wilde tarafından yapılmıştır. Güvenliğin sektörel analizleri hakkında geniş bilgi için bkz. Buzan, Waever ve Wilde, 1998, s. 49–162.

hükümetin makro ekonomik politikası ile ulusal güvenlik politikası arasındaki ilişkiye odaklanır. Böyle bir ilişki kapsamında, devletin ödemeler bilançosu ve bütçe açıklarını kontrol edebilmedeki yetersizliği, ulusal güvenliğe potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁹ Bu bağlamda Sperling ve Kirchner, ekonomik güvenliğin birbirinden ayrılabilir üç farklı tanımının yapılabileceğini belirtmektedirler. Birincisi, ekonomik güvenlik bir toplumun ekonomik ve sosyal yapısının korunmasında devlet kabiliyeti üzerindeki endişeyi yansıtmaktadır. İkincisi, ekonomik güvenlik bir devletin etkili bir koruyucu olarak davranma ve toplumsal bütünlüğü devam ettirme yeteneğini içerir. Üçüncüsü ise, ekonomik güvenlik hem dışa açılmanın refahını elde etmek hem de askeri sektördeki işbirliğini güçlendirmek için devletin diğer devletlerle işbirliği içinde istikrarlı bir ekonomik çevre yaratabilme yeteneği ile ilgilidir.¹⁷⁰

Bir grup araştırmacı ise, ekonomi ve güvenlik arasındaki ilişkinin genel olarak üç biçimde kategorize edilebileceğini öne sürmektedirler.¹⁷¹ Birincisi, doğrudan devletin gücü ve buradan güvenliği ile bağlantılı olarak ekonomik güç ve kapasite. Bir devletin ekonomik kapasitesi o devlete uluslararası sistem içerisinde güç ve güvenlik sağlayan temel unsurlardandır. Enerji kaynakları, su, tarım alanları ve mineraller ulusal gücü oluşturan önemli nicel faktörler olarak görülür. Bunların yanında sermaye, iş gücü ve bilgi teknolojisi gibi mobilize üretim faktörleri de ekonomik güvenliğin önemli unsurları olmuşlardır. İkincisi, ekonomik refahın

¹⁶⁹ James Sperling ve Emil Kirchner, "Economic Security and the Problem of Cooperation in Post-Cold War Europe," *Review of International Studies*, Cilt: 24, Sayı: 2, 1998, s. 229–230.

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 230.

¹⁷¹ Terry Terriff, *et al.*, *Security Studies Today*, Polity Press, Madlen, 1999, s. 137.

doğrudan ulusal güvenlik konusu içerisinde yer alması. Zayıf ve güçsüz bir ekonomi uluslararası sistem içerisinde doğrudan devletin güvenliğini ve egemenliğini etkileyebilecek olumsuz sonuçlar yaratabilir. Bu durum özellikle aşırı miktarda borçlu ve yüksek oranda dışa bağımlı olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için söz konusudur. Ekonomi ve güvenlik arasında ilişkiyi sağlayan üçüncü faktör, ekonomik araçların bir devletin hedef aldığı başka bir devletin davranışlarını kendi güvenlik çıkarları doğrultusunda değiştirmek amacıyla baskı veya ödüllendirme aracı olarak kullanılması, yani devletin bazı güvenlik amaçlarını gerçekleştirmede ekonomik araçlardan yararlanmasıdır. Bu ekonomik araçlar içerisinde en yaygın olarak kullanılanlar şunlardır: İhraç malları üzerindeki tarifelerin yükseltilmesi ya da azaltılması, kotalar uygulanması, ambargolar, hedef devletin mallarına karşı boykot uygulanması, sağlanan dış yardım ve kredilerin manipule edilmesi ve hedef devleti desteklemek amacıyla en çok kayırılan ülke statüsünün tanınması.¹⁷²

Ekonomik güvenlik devletin fiziksel temellerinden bir tanesi olmasına rağmen, ulusal güvenlik yapısı içerisinde incelenmesi en karmaşık ve zor olanıdır. Ekonomik güvenlik düşüncesinde temel problem, piyasadaki aktörlerin normal duruşlarının bir risk oluşturmaları ve belirgin olmamalarıdır.¹⁷³ Piyasa sistemi içerisinde ulusal güvenliğe tehdit olarak yorumlanamayacak olan çok sayıda ve çeşitte tehditler mevcuttur. Bununla birlikte, ithalattan dolayı oluşan acımasız rekabet, ihracat, fiyat ve faiz oranları üzerindeki sınırlamalar, kredi sağlamadaki zorluklar, borçların geri ödenememesi gibi sorunlar ulusal ekonomi üzerinde ciddi etkilere sahiptirler. Ancak, ekonominin geniş sınırları içerisinde cereyan eden

¹⁷² Ibid, s.137–146.

¹⁷³ Buzan, 1991, s. 124.

herhangi bir sorunu ulusal güvenliğe açıkça ve kolayca tehdit olarak ilişkilendirmek son derece zordur.

2. IMF, DB ve DTÖ'nün Değişen Rollerini

Daha önce bahsedildiği gibi IMF, DB ve DTÖ Bretton Woods sisteminin kuruluşunda ve küresel ekonominin yeniden inşasında önemli roller üstlenmişlerdi. Bretton Woods sisteminin yıkılması bu üç kurumun görevlerini sona erdirmeydi. Aksine neoliberal ekonomik sisteme geçişle birlikte yeni görevler edinerek, ulusal ekonomiler üzerindeki kontrol yeteneklerini artıran IMF, DB ve DTÖ neoliberal küreselleşmenin tüm dünyada uygulayıcısı olmaya başladılar.

IMF'nin temel amacı, uluslararası ticaretin dengeli büyümesine ve gelişmesine yardımcı olmak için ülkelerin mali sorunlarını çözmek ve ödemeler dengesizliği ile karşılaşan ülkelerin sorunlarını çözebilmek amacıyla krediler sağlamak olarak tasarlanmıştı.¹⁷⁴ 1970'lerde Bretton Woods sisteminin sona ermesi nedeniyle IMF, küresel ekonomik sistemi düzenleyici rolünün çoğunu kaybetmiş, varlık nedeni sorgulanmaya başlanmıştı.¹⁷⁵ Kurumsal anlamda temel görevi üye ülkelerin mali yapılarının sorunsuz işlemlerini sağlamak olan IMF'nin fonksiyonları 1980'lerin

¹⁷⁴ IMF, *Articles of Agreement*,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm>,

(Erişim tarihi: 21.09. 2011).

¹⁷⁵ Graham Bird ve Paul Mosley, "The Role of the IMF in Developing Countries," David Vines ve Christopher L. Gilbert, der., *The IMF and Its Critics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 288; Martin Feldstein, "Refocusing in the IMF," *Foreign Affairs*, Cilt: 77, Sayı: 2, (Mart/Nisan 1998), s. 20.

ikinci yarısından itibaren değişim sürecine girdi. Örneğin, 25 Mart 1985 tarihinde IMF, borçlu ülkelerin “yakın takip edilmesi” kararının alınması nedeniyle yeni bir prosedürü uygulamaya koymuştu. IMF’nin uygulamaya koyduğu yeni prosedürün üç temel özelliği bulunmaktaydı:¹⁷⁶ Birincisi, borçlu ülke bir yıl içerisinde temel makro ekonomik hedeflerini ve bu bağlamda ekonomi politikası hedeflerini belirleyen mali bir program hazırlayacaktır. IMF, bu programı değerlendirecek ve böylece borcun bankalar tarafından uzun vadeye yayılması perspektifinde, bankalar ile borçlu ülkeler arasındaki ilişkiler iyileştirilecektir. İkincisi, IMF, alacaklıların borçlu ülkenin dış ödemelerde dengeye yönelişin ne kadar olanaklı olduğunu yakından takip edebilmek amacıyla, borçlu ülkeye heyetler gönderebilecektir. Üçüncüsü, IMF, heyetlerin raporlarına dayanarak, programın başarısını ve ekonominin genel başarısını değerlendiren bir raporu hazırlayacak ve yayınlayacaktır. Üye ülkelerin talebi doğrultusunda bu raporlar ticari bankalara verilebilecektir.

1990’lı yıllara gelindiğinde, uluslararası sermaye hareketliliğindeki artış ve ekonomik krizler küresel finansal sisteminin yeniden yapılanmasını gerekli kılmıştı.¹⁷⁷ Bu süreçte, 1997 yılında Doğu Asya ülkelerinde başlayan “Asya krizi” ve 1990’ların “yeni uluslararası finansal mimarisi” IMF’nin rolünü etkileyen iki temel faktör oldu.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 369–370.

¹⁷⁷ David Vines ve Christopher L. Gilbert, “The IMF and International Financial Architecture: Solvency and Liquidity,” David Vines ve Christopher L. Gilbert, der., *The IMF and Its Critics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 11; Ben Thirkell-White, *The IMF and the Politics of Financial Globalization: From the Asian Crisis to a New International Financial Architecture?*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 2.

¹⁷⁸ Thirkell-White, 2005, s. 2.

Özü itibariyle finansal sermayenin küreselleşmesinin bir sonucu olan Asya krizi ve takiben Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerini de kapsayan finansal kriz, ülke içindeki sermayenin dışarıya akışından kaynaklanmıştır.¹⁷⁹ Asya krizinin ardından pragmatik çözümler arayan IMF, öncelikli olarak üye ülkelerin yönetim, makro ekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınma gibi sorunları üzerine daha fazla dikkat çekilmesi gerektiğini vurguladı. Bu alanlarda siyasi tavsiyeler ve teknik destekler aracılığıyla IMF'nin rolünün artırılması kararları alındı.¹⁸⁰

1990'larda IMF'nin kazandığı yeni rol, üye ülkelerle olan ilişkiyi de değiştirdi.¹⁸¹ IMF ile üye ülkeler arasındaki ilişki siyasi bir nitelik kazanmıştı. Artık IMF ile üye ülkeler arasındaki ilişki 1980'lerdeki gibi yalnızca ekonomik alanlarla sınırlı değildi. 1980'lerde hükümetlerin rolünü azaltmayı hedefleyen ekonomik yapısal düzenlemelerle sınırlı olan IMF'nin talepleri, 1990'larda devletin düzenleyici rol oynamasını içeren ekonomik ve siyasi reformlar gerektiriyordu. Post-Washington Uzlaşmasının gereği olarak IMF, devletlerden daha fazla şeffaflık ve sivil toplumun katılımını gerektiren yasal ve kurumsal değişiklikler yapmasını istemeye başlamıştı. Finansal krizlerin nedenini piyasa güvensizliği olarak tespit eden IMF açısından bu güvenin sağlanabilmesi için devletlerin kurumsal yapılarını restore etmesi gerekiyordu.¹⁸² Bu amaçla IMF hukukun üstünlüğünün sağlanması, kamu sektörünün verimlilik ve hesap verebilirliğinin artırılması ve yolsuzlukla

¹⁷⁹ Ibid.,80.

¹⁸⁰ IMF, "Good Governance: The IMF's Role," 1997, s. 1, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/exrp/govern/govern.pdf>, (Erişim tarihi: 14.11.2011).

¹⁸¹ Thirkell-White. 2005, s. 78.

¹⁸² Ibid., s. 80.

mücadele gibi ilkeler içeren “iyi yönetim- good governance” modelinin uygulanmasını üye ülkelerden istemeye başlamıştı.¹⁸³ Böylelikle IMF, geleneksel görevi olan kredi olanağı sağlama dışında, devletlerin yönetim biçimlerine müdahale edebilen bir organa dönüşmüştü.

Yeni küresel finansal sistemde IMF, borçlu ülkelere kredi sağlayan uluslararası kurum olmanın ötesinde, bu ülkelerin ekonomik ve siyasal politikalarını kontrol edebilen bir mekanizma rolü kazanmıştı.¹⁸⁴ Bunun gereği olarak üye ülkeler, IMF'nin dayattığı programlar doğrultusunda kendi iç mevzuatlarında uygun değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum üye devletleri, daha fazla biçimde küresel ekonomik sistemin gereklerine göre hareket edebilen bir yapı haline getirmiştir.

1990'lardan itibaren klasik görevlerinin dışında yeni roller edinen bir diğer uluslararası finans kurumu Dünya Bankası oldu.¹⁸⁵ Bretton Woods Konferansı'nın temel hedeflerinden biri, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıma uğrattığı ekonomilerin yeniden inşası için bir çözüm bulmaktır. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) –Dünya Bankası- bu çabaya öncülük etmek üzere kuruldu. Kuruluş sözleşmesinde DB'nin temel amacı, savaş dolayısıyla zarar görmüş ülke ekonomilerinin uluslararası krediler aracılığıyla yeniden inşasını ve gelişmesini

¹⁸³ IMF, 1997, s. 2.

¹⁸⁴ Vines ve Christopher, 2004, s. 13; Feldstein, 1998, s. 27.

¹⁸⁵ Michelle Miller-Adams, *The World Bank: New Agendas in a Changing World*, Routledge, London, 1999; Graham Harrison, *The World Bank and Africa: The Construction of Governance States*, Routledge, London, 2004; Andrian Leftwich, “Governance, Democracy and Development in the Third World,” *Third World Quarterly*, Cilt: 14, Sayı: 3, 1993, s. 605–624.

sağlamak olarak belirtilmişti.¹⁸⁶ Böylelikle uluslararası ticaretin gelişmesini hedefleyen DB, küresel ekonomik sistemin oluşumunda önemli bir rol üstlenmeye başlamıştı.

Küresel ekonomik yapılanmanın en önemli yürütücülerinden ve günümüzde hem ulusal hem de uluslararası siyasi düzeyi etkileyen en önemli kurumlardan biri olan DB, 1980'li yıllarda IMF'nin yapmış olduğu prosedür değişikliği gibi bazı görev değişikliğine gitmişti.¹⁸⁷ DB, uygulamaya koyduğu yeni prosedür çerçevesinde kredi sağlamaya yönelik programları ve yapısal uyuma ilişkin düzenlemeleri oluştururken, borçlu ülkelerin sürdürülebilir büyüme sürecine girmelerini ve uluslararası alanda kredi değerliğinin yükselmesini gerekli görmeye başladı.¹⁸⁸ Kuruluş yıllarından 1980'lere kadar proje kredileri sağlayan bir kalkınma örgütü misyonu ile görev yapan DB, 1980'lerden itibaren yapısal uyarılama programları adı altında politikalar üreten ve bunların uygulanmasını sağlayan bir kurum niteliği kazandı.¹⁸⁹

¹⁸⁶ World Bank, *The IBRD Articles of Agreement*,

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20049557~menuPK:63000601~pagePK:34542~piPK:36600~theSitePK:29708,00.html>,

(Erişim tarihi: 22. 10. 2010).

¹⁸⁷ Sonay Bayramoğlu, "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim," *Praksis*, Sayı: 7, (Yaz/2002), s. 87.

¹⁸⁸ Sönmez, 1998, s. 371.

¹⁸⁹ Raymond C. Miller, *International Political Economy: Contrasting World Views*, Routledge, New York, 2008, s. 198.

1990'lerden itibaren DB ekonomik reformlar yanında, siyasal stabilizasyon sorunlarıyla da ilgilenmeye başladı.¹⁹⁰ Bu süreçte “iyi yönetim” kavramı, IMF gibi DB'nin da siyasal söylemler üretmesine dayanak oluşturdu. Ancak, DB iyi yönetim kavramını IMF'nin kullandığından daha fazla biçimde siyasal içerikli olarak tanımladı. DB'nin tanımlamasıyla iyi yönetim modeli; şeffaflık ve hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, devlet dışı aktörlerin karar verme süreçlerine katılımı, insan haklarının korunması ve askeri harcamaların azaltılması gibi siyasal ilkeler içermektedir.¹⁹¹

DB'nin 1990'larda uygulamaya koyduğu neoliberal küreselleştirme stratejisi, hem devletlerle olan ilişkisini hem de küresel sistemde kendi rolünü değiştirmişti. DB'nin savunduğu ilkeler, esas olarak devleti ve toplumsal düzeni neoliberal anlamda stabilize etmeyi amaçlamaktaydı.¹⁹² DB'nin yönetim modeli ülke içerisinde siyasal ve sosyo-ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini talep ederken, aynı zamanda devletin meşruiyetini ve otoritesini koruması gerektiğini de savunuyordu.¹⁹³ Belirtilen ilkeler çerçevesinde, kamu sektörü yönetiminde reformların yapılması halinde hükümetlerin kapasitelerinin genişleyeceği öngütleniyordu. Oysa, DB'nin 1989 yılında revize edilen kuruluş sözleşmesi; DB'nin ve görevlilerinin üye devletlerle siyasi ilişkilere girmemeyi ve üye devletlerin siyasi

¹⁹⁰ Harrison, 2004, s. 121.

¹⁹¹ World Bank, *Governance: The World Bank's Experience*, 1994, http://wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1994/05/01/000009265_3970716142854/Rendered/PDF/multi0page.pdf,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

¹⁹² Miller-Adams, 1999, s. 121; Harrison, 2004, s. 104.

¹⁹³ Leftwich, 1993, s. 611.

kararlarına müdahale etmemeyi belirtmektedir.¹⁹⁴ Ancak, DB'nın uyguladığı politikalar ve talep edilen reformlar, üye devletlerle olan ilişkisine siyasi nitelik kazandırmış ve kurumun siyasi bir kimlik kazanmasına neden olmuştur.

Neoliberal küreselleşme politikalarının gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından devreye sokulması ve azgelişmiş ülkelerin de bu sürece dahil edilmeye çalışılması, ayrıca gelişmiş ülkeler arasındaki rekabetin artması GATT/DTÖ'nün yapısında da değişikliklere gidilmesini zorunlu kılmıştı.¹⁹⁵ DTÖ serbest ticaret kurallarının daha hızlı uygulanabilmesini sağlamak ve ayrıca ticaret sektörünün yanında hizmetler sektörünü de uluslararası kurumların denetimine tabi tutulmasını sağlamak amacıyla 1995 yılında kuruldu.¹⁹⁶ Küreselleşmenin uluslararası düzeydeki düzenleyici kurumlarından biri olarak oluşturulan DTÖ'nün kuruluş anlaşmasında belirtildiği gibi temel amacı; uluslararası ticareti geliştirmek ve özellikle gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacıyla bu sürece dahil edilerek güvenli bir yer edinmelerini sağlamak biçiminde tasarlanmıştı.¹⁹⁷ Ancak, gerçekte uluslararası ticaretin gelişmesi ve serbestleşmesi ile ilişkisi olmayan, fakat DTÖ'nün kurucu belgeleri olarak yer alan TRIPs (Trade Related Aspects Intellectual Property Rights-Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları) ve TRIMs (Trade

¹⁹⁴ World Bank, *The IBRD Articles of Agreement*,

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20049557~menuPK:63000601~pagePK:34542~piPK:36600~theSitePK:29708,00.html>,

(Erişim tarihi: 22. 10. 2010).

¹⁹⁵ DTÖ'nün kuruluş süreci ve gerekçeleri için bkz., Joseph E. Stiglitz, *Making Globalization Work*, W. W. Norton&Company, New York, 2006, s. 74-75.

¹⁹⁶ Miller, 2008, s. 150; Stiglitz, 2006, s. 75.

¹⁹⁷ WTO, "Agreement Establishing The World Trade Organization,"

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

Related Investment Measures- Ticaretle Bağlantılı Yatırım Önlemleri) anlaşmaları, çok-uluslu şirketlerin çıkarlarını korumayı amaçlayan ve devletlerin düzenleme yetkilerini kısıtlayıcı hükümler içermektedir.¹⁹⁸ Örneğin, taslak metni Pfizer, IBM ve DuPont gibi dünyanın güçlü firmaları tarafından hazırlanan TRIPs Anlaşması'nın¹⁹⁹ 3. maddesine göre devletler; diğer devletlerin vatandaşlarına tanıdığı haklardan daha fazlasını kendi vatandaşlarına tanıyamayacaktır.²⁰⁰ Benzer şekilde TRIMs Anlaşması, devletlerin yabancı firmalar karşısında yerli firmalara ayrıcalıklı muamele etmesini yasaklamaktadır.²⁰¹ Yapılan düzenlemeler göstermektedir ki, DTÖ devletler karşısında çok-uluslu şirketlerin çıkarlarını korumayı amaçlayan ve devletlerin ekonomik güvenlik alanını sınırlayan bir hukuki çerçeve içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu nedenle DTÖ, az gelişmiş ülkelerin refahını yükseltmek gibi bir amacı bulunmayan, buna karşılık küresel sermayenin karlılığını artırmayı amaçlayan ve neoliberal politikaların daha güçlü bir şekilde uygulanmasını dayatan bir uluslararası kurum niteliğinde varlığını sürdürmektedir.

Sonuç olarak, küresel kapitalist sistemin düzgün işleyişini sağlamak ve ulusal kapitalistler arasında oluşabilecek sorunları gidermek amacıyla yaratılan bu üç kurum, neoliberal küreselleşme sürecinde büyük ölçüde siyasallaşarak, sorun çözmek bir yana sorunun önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Böylece, görev alanları

¹⁹⁸ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendime için bkz. Stiglitz, 2006, s. 116–117.

¹⁹⁹ Miller, 2008, s. 147.

²⁰⁰ WTO, “TRIPs General Provisions and Basic Principles,”
http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_03_e.htm,
(Erişim tarihi: 11.10.2011).

²⁰¹ WTO, “Agreement on Trade-Related Investment Measures,”
http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims.pdf,
(Erişim tarihi: 11.10.2011).

yeniden düzenlenen bu kurumlar borçlu ülkelerin ekonomik politikalarında daha köklü düzenlemeler yapılmasını dayatmaya başladılar. Devletlerin egemen sınırları içerisinde, onların kalkınmasını, istikrarını ve güvenliğini sağlamayı amaçladığı iddia edilen bu kurumların yeni politikaları, az gelişmiş ülkeler ve bu kurumlar arasında yalnızca ekonomik değil siyasi bir ilişki biçimi ortaya çıkarmıştır.

3. Sermayenin Küreselleşmesi

1990'ların başlarından itibaren uluslararası finans piyasalarında büyük değişimler yaşanmaya başlanmış, uluslararası finansal işlemlerin hacminde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir.²⁰² Bu süreçte, uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelere olan akışı da ivme kazanmıştır.²⁰³ Böylece, merkez ülkelerdeki üretken yatırımların karlılık oranının düşük olması nedeniyle sermaye hareketleri 19. yüzyılın sonundakine benzer bir biçimde küreselleşmeye başlamıştır.²⁰⁴ 2000'li yıllarda da gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketliliğindeki artışlara rağmen, günümüzde gerçekleşen sermaye hareketliliğinin tamamının üretimi finanse

²⁰² Örneğin, 1990 yılında 207 milyar Dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2007 yılında 1,971 trilyon Dolar, 2008 yılında 1,744 trilyon Dolar, 2009 yılında 1,185 trilyon Dolar, 2010 yılında 1,244 trilyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. UNCTAD, *World Investment Report 2011*, s. 2, 24,

http://www.unctad.org/en/docs/diaeia20098_en.pdf,

(Erişim tarihi: 22.09.2011).

²⁰³ 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye miktarı şu şekildedir: 1990 yılında 31 milyar Dolar, 1991 yılında 126,9 milyar Dolar, 1992 yılında 120, 9 milyar Dolar, 1993 yılında 164,7 milyar Dolar, 1994 yılında 160,5 milyar Dolar, 1995 yılında 192 milyar Dolar, 1996 yılında 240,8 milyar, 1997 yılında 173,7 milyar Dolar. IMF, *International Capital Markets: Developments, Prospects and Key Policy Issues*, 1998,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/icm/icm98/index.htm>,

(Erişim tarihi: 24.09.2011).

²⁰⁴ Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 92.

etmeyi amaçladığı söylenemez.²⁰⁵ Gelişmiş ülkelere yönelik toplam yabancı sermaye girişlerinde doğrudan yabancı yatırımlar kadar,²⁰⁶ spekülasyon amaçlı portföy yatırımları da önemli oranda pay oluşturmaktadır.²⁰⁷ Dolayısıyla, sermaye hareketliliğindeki artışlar reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden kopuk bir gelişim göstermektedir.²⁰⁸ Küresel finans işlemlerinin içerdiği sıcak paranın büyük bir kısmının, üretim sağlamak amacıyla gerekli hammadde, teknoloji veya işgücünü bir araya getirme türünden üretken yatırımlar için finansman sağlamakla bir ilgisi bulunmamaktadır.²⁰⁹ Sermaye piyasalarındaki hareketlilik beraberinde riskler ve dengesizlikler getirmiş, ulusal politikaların sermaye hareketleri üzerindeki etki ve kontrol alanı azalmaya başlamıştır.²¹⁰ Mali fonlar biçiminde hareket serbestisi kazanan sermaye, mali piyasaları çok zayıf olan az gelişmiş ülkelerde mali istikrarsızlığa neden olabilmekte, ülke piyasasına giriş ve çıkışları, döviz fiyatı ve faiz haddi gibi iki temel fiyatı ve kredi hacmini etkilemekte,

²⁰⁵Sermaye hareketliliği 2005 yılında 579 milyar Dolar, 2006 yılında 930 milyar Dolar, 2007 yılında 1,650 trilyon Dolar, 2008 yılında 447 milyar Dolar, 2009 yılında 656 milyar Dolar, 2010 yılında 1,095 trilyon Dolar olmuştur. UNCTAD, 2011, s. 21.

²⁰⁶ Gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarları son beş yıllık dönemde şu şekildedir: 2005 yılında 332 milyar Dolar, 2006 yılında 435 milyar Dolar, 2007 yılında 571 milyar Dolar, 2008 yılında 652 milyar Dolar, 2009 yılında 507 milyar Dolar, 2010 yılında 561 milyar Dolar. UNCTAD, 2011, s. 21.

²⁰⁷ Gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımı amaçlı yabancı sermaye miktarları şöyledir: 2005 yılında 154 milyar Dolar, 2006 yılında 268 milyar Dolar, 2007 yılında 394 milyar Dolar, 2008 yılında -244 milyar dolar, 2009 yılında 93 milyar Dolar, 2010 yılında 186 milyar Dolar. Ibid., s. 21.

²⁰⁸ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 28.

²⁰⁹ Steger, 2006, s. 70.

²¹⁰ Doğrudan yabancı yatırımların buldukları yabancı ülkelerdeki çıkışları 2000'li yıllardan itibaren artış göstererek istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır. Örneğin, bu miktar 1990 yılında 241 milyar Dolar iken, 2005–2007 yılları ortalaması 1,487 trilyon Dolar, 2008 yılında 1,911 trilyon Dolar, 2009 yılında 1,171 trilyon Dolar, 2010 yılında 1,323 trilyon Dolar olmuştur. UNCTAD, 2011, s. 24.

spekülatif hareketlere ivme kazandırmakta, üretim ve istihdamın azalmasına ve dış borçların patlamasına neden olabilmektedir.²¹¹ Bu nedenlerle, özellikle azgelişmiş ülkeler açısından ulusal piyasaları küresel sermayeye uygun yatırım alanlarına dönüştürebilmek ve dış borçların ödenmesini garanti altına alabilmek için yapılan düzenlemeler, hükümetlerin ekonomi politikası geliştirme özgürlüğünü kısıtlayıcı etkilere sahiptir.²¹² Bu olumsuzluklar göstermektedir ki, devletlerin küresel sermayeyi kontrol edebilme veya sermayenin küreselleşmesi karşısında ekonomik güvenliklerini sağlama fonksiyonları giderek zayıflamaktadır.

4. Çok-Uluslu Şirketler

Dünya ekonomisinin küreselleşmesinin temel karakteristiklerinden biri, çok-uluslu şirketlerin (multinational corporation-MNC) artan önemidir.²¹³ 1980'lerden itibaren neoliberal ekonomik modelin küresel düzeyde uygulanmasına paralel olarak çok-uluslu şirketlerin ekonomik sistemdeki belirleyici rolleri de artış gösterdi. Örneğin UNCTAD'ın verilerine göre, 2010 yılında 1,244 trilyon Dolar olan doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık % 70'i ve 62,9 trilyon Dolar olan dünya

²¹¹ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 190.

²¹² Ibid., s. 112.

²¹³ Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton, 2001, s. 278; çok-uluslu şirketlerin küresel ekonomik sistemdeki konumlarına ilişkin farklı bir değerlendirme Paul R. Krugman ve Maurice Obstfeld tarafından yapılmıştır. Bu yazarlara göre çok-uluslu şirketler, dünya ticaretinde ve ekonomisindeki rollerine rağmen, küresel ekonomide önemli bir faktör değillerdir. Çok-uluslu şirketlerin önemi, diğer uluslararası bağlantılardan daha az veya daha fazla görülmemelidir. Paul R. Krugman ve Maurice Obstfeld, *International Economics: Theory and Policy*, 6. Baskı, Pearson, Boston, 2003, s. 172–175.

toplam üretim miktarının 15,6 Dolarlık kısmı, yani yaklaşık % 25'i, çok-uluslu şirketler tarafından gerçekleştirildi.²¹⁴

Çok-uluslu şirketlerin küresel ekonomik sistemdeki ağırlıklarının artması, bu kuruluşların ulusal piyasalarla ve devletlere olan ilişkilerine yönelik tartışmaların yoğunlaşmasına neden oldu.²¹⁵ Küreselleşmeci yaklaşımlar açısından çok-uluslu şirketler, küresel ekonomide zenginliği ve teknolojiyi ellerinde tutan güç sahipleridir.²¹⁶ Çok-uluslu şirketlerin güçlenmesi ise, dünya ekonomisinin sınırsızlık niteliği kazanmasının doğal bir sonucudur.²¹⁷ Bu yaklaşımlar açısından çok-uluslu şirketler, ulusal ekonomiler içerisinde istihdam artışı gibi olumlu etkilerin yanında, ticaretin, finansın, teknolojinin küreselleşmesi ve askeri teknolojinin yayılması gibi pozitif özelliklere sahiptirler.²¹⁸

Çok-uluslu şirketleri devlet-merkezli perspektiften analiz eden yaklaşımlar açısından bu kuruluşlar, uluslararası siyasal sistemin desteklediği bir ortamda geliştiler.²¹⁹ Bu yaklaşıma göre, çok-uluslu şirketlerin gelişmesi yalnızca piyasa faktörleri ve şirketlerin stratejileri ile açıklanamaz. Ekonomik faktörler önemli yer tutmakla birlikte, ekonomik ve askeri güvenlik çıkarları liberal uluslararası ekonomik sistemin desteklenmesini gerektiren dominant bir gücün yarattığı uluslararası siyasal

²¹⁴ UNCTAD, 2011, s. 25.

²¹⁵ Çok-uluslu şirketler, ulusal piyasalar ve devletler arasındaki ilişkileri değerlendiren farklı teorik yaklaşımlar için bkz., Gilpin, 2001, s. 278-304.

²¹⁶ Castells, 2008, s. 262.

²¹⁷ Kenichi Ohmae, *The Next Global Stage: Challenges and Opportunities in Our Borderless World*, Pearson, New Jersey, 2005, s. 21.

²¹⁸ Held, *et al.*, 1999, s. 236.

²¹⁹ Gilpin, 2001, s. 228.

sistemde bu şirketlerin gelişmesi mümkün olmuştur. 19. yüzyılda İngiltere'nin ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin ulusal firmaları denizaşırı gelişmesi yönünde desteklemesi gibi, 1980'ler ve 1990'lardan itibaren ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın çıkarları çok-uluslu şirketlerin küresel düzeyde genişlemesini gerektirdi. Dolayısıyla devlet-merkezli yaklaşımlar açısından, eğer büyük kapitalist güçler arasındaki konsensüs ve işbirliği bozulursa, çok-uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki rolleri aşamalı olarak azalacaktır.

Marksist terminolojiyi kullanan ekonomik yapısalcılar ise, çok-uluslu şirketlerin küresel ekonomik sistemdeki konumunu “bağımlılık teorisi” ile açıklarlar. Ekonomik yapısalcılar açısından çok-uluslu şirketler, *merkez* ve *çevre* arasındaki bağımlılık ilişkisinin kurulmasında ve sürdürülmesinde merkezi rol oynayan kuruluşlardır.²²⁰

Kuramsal tartışmalar göstermektedir ki, çok-uluslu şirketler yalnızca kar amaçlı ticari faaliyetlerde bulunan kuruluşlar değildir. Bu kuruluşlar, aynı zamanda uzun dönemdeki konumlarını sağlamlaştırmak için ulusal ekonomiler üzerinde güç ve kontrol sağlamaya çalışmaktadırlar. Küreselleşme sürecinde ekonomik ve toplumsal yapıyı etkileme gücüne kavuşan çok-uluslu şirketler, sahip oldukları ekonomik gücü kullanarak devletlerin kararları üzerinde etkili olabilmekte ve ekonomi-politik yapının kendi çıkarlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesinde etkin rol oynayabilmektedirler.²²¹ Küresel ekonomik ve siyasal sistemin önemli

²²⁰ Viotti ve Kauppi, 2010, s. 195.

²²¹ Andrea Goldstein, *Multinational Companies from Emerging Economies: Composition, Conceptualization and Direction in the Global Economy*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s.

oyuncuları olan çok-uluslu şirketler, küreselleşme sürecinin gelişimine paralel olarak devletler karşısındaki konumlarını güçlendirdiler.²²² Özellikle hükümetlerin pazarlık gücünün zayıf olduğu ülkelerde çok-uluslu şirketler sahip oldukları ekonomik güce dayanarak, kendi çıkarlarını sürdürebilmek amacıyla hükümetlerin ekonomik ve siyasi kararları üzerinde de etkili olabilmektedirler.²²³ Dolayısıyla, küreselleşen ekonomik dünyada çok-uluslu şirketleri bütüncül olarak devletlerin ekonomik güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım değilse de, bu şirketleri tamamen iktisadi kurallar çerçevesinde faaliyet gösteren masum kurumlar olarak değerlendirmek de aşırı iyimser bir yaklaşımdır. Bu nedenle küreselleşme sürecinde çok-uluslu şirketleri, devletlerin ekonomik güvenlik alanındaki kontrol gücünü zayıflatan aktörler olarak değerlendirebiliriz.

b. Küreselleşme Sürecinde Siyasal ve Askeri Güvenlik

1. Siyasal Güvenlik Kavramı

Toplum düzeninin kurumsal istikrarı ile ilgili olan siyasal güvenliğin merkezini devlet egemenliğine yönelik tehditler oluşturmaktadır.²²⁴ Ulusal güvenlik boyutları içerisinde en geniş alanı oluşturan siyasal güvenlik boyutu, bir anlamda güvenliğin diğer boyutlarını da bünyesine katmaktadır. Başka bir ifade ile ulusal

94; David Fieldhouse, “ ‘A New Imperial System’? The Role of The Multinational Corporations Reconsidered,” Jeffrey A. Frieden ve David A. Lake, der., *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, Routledge, London, 2000, s. 167-179; Ellwood, 2003, s. 59; Steger, 2006, s. 76.

²²² Gilpin, 2001, s. 290.

²²³ Quan Li ve Dale L. Smith, “The Dilemma of Financial Liberalization: State Autonomy and Societal Demands,” *The Journal of Politics*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2002, s. 773.

²²⁴ Buzan, 1991, s. 118.

güvenliğin diğerk boyutları olan askeri, ekonomik ve çevresel güvenlik, aynı zamanda siyasal güvenlidir. “Siyasal-askeri güvenlik”, “siyasal –ekonomik güvenlik” gibi.²²⁵ Örneğin, devletin kurumsal istikrarına yönelik bir tehdit, eğer askeri araçlar kullanılarak oluşuyorsa bu, aynı zamanda siyasal güvenliğe yönelik tehdittir.

Devlet siyasal güvenlik alanının temel referans nesnesidir.²²⁶ Devlet dışındaki diğerk siyasal organizasyonlar da (Avrupa Birliğı gibi uluslar üstü ve uluslararası örgütler, devletsiz toplumsal gruplar ve ulus ötesi hareketler gibi) kimi zaman referans nesne olarak yer alabilirler. Güvenliğin diğerk boyutlarına oranla siyasal güvenlik alanında referans nesnelere daha açık olarak tanımlanmıştır. Devletin referans nesne olması durumunda hükümet genellikle güvenlikleştirici aktör konumundadır.²²⁷

Siyasal güvenliğe yönelik oluşabilecek tehditler devlet oluşumunu sağlayan üç unsurdan yola çıkılarak değerlendirilebilir:²²⁸ Devlet fikri, devletin fiziksel yapısı ve kurumları. Devlet fikri, özellikle devletin ulusal kimliğı, oluşturulmuş ideolojisi ve kurumları politik tehditlerin olağan hedefleridir. Bir devletin ulusal güvenliğine yönelik siyasal tehditler, hükümetin, ona meşruiyet sağlayan ideolojinin sorgulanmasından, devletin toprak bütünlüğüne veya devletin varlığına kadar tehdit oluşturabilecek biçimdedirler. Farklı nedenlerle ve farklı amaçlara yönelik olarak ortaya çıkabilen siyasal tehditler devletin kurumsal istikrarını bozmayı hedefler. Bu

²²⁵ Buzan, Waever ve Wilde, 1998, s. 141.

²²⁶ Ibid., s. 145.

²²⁷ Güvenlikleştirici aktörler (Securitizing actors) : Bir referans nesneyi varlıkları tehdit ediliyor biçiminde açıklayarak sorunları güvenliklestiren aktörlerdir. Ibid., s. 35.

²²⁸ Ibid., s. 150.

tür tehditlerin amacı belirli bir politika üzerinden hükümete baskı yapmaktan, ayrılıkçılığı tahrik etme ve askeri saldırı öncesinde devleti zayıflatmak biçiminden, devletin politik yapısını bozmaya kadar uzanır. Örneğin, irredentist amaçlar ve ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi yoluyla doğrudan ulus-devlet yapısını hedef alan güvenlik problemleri ve iki ülke arasında devam eden bir soruna bağlı biçimde oluşan güvenlik sorunları bazı siyasal tehdit türleridir

2. Askeri Güvenlik Kavramı

Geleneksel güvenlik düşüncesinin odak noktasını askeri güvenlik konuları oluşturmaktadır. Her ne kadar küreselleşme sürecinde yeni güvenlik konuları güvenlik gündemini işgal etmiş olsalar da, ulusal güvenlik bağlamında askeri güvenlik sorunları hala birinci öncelikli sorun olmaya devam etmektedir.

Askeri güvenlik alanında devlet hala en önemli referans nesnedir ve devletin yönetici elitleri en önemli güvenlikleştirici aktörlerdir. Askeri güvenlik, güvenlikleştirme²²⁹ sürecinin en fazla olası olduğu alandır. Güç kullanımına

²²⁹ Güvenlikleştirme, teorik yapısı Kopenhag Okulu'ndan Ole Waever tarafından oluşturulmuş bir kavramdır. Waever'in buradaki temel kaygısı: "Bir şeyi gerçekten güvenlik meselesi yapan şey nedir?" ve "güvenlik nedir?" sorularına yanıt aramaktır. Waever, "dil teorisinin yardımıyla güvenliği bir söz-eylem olarak düşünebileceğimizi" öne sürmektedir. Waever, güvenlik literatürünün "bir şeyi gerçekten güvenlik meselesi yapan şey gerçekte nedir" sorusuna yanıt veremediğini düşünmektedir. Waever'e göre, devlet yetkilileri "güvenlik" söylemini kullanarak, herhangi bir alandaki sorunu güvenlik alanına taşıyıp güvenlikleştirme girişimini gerçekleştirmektedir. Güvenlikleştiren soruna farklı anlam yüklenmekte, konu çok önemli bir sorun haline dönüşerek, sorununun çözümünde kullanılan araçlarda farklılaşıp olağandışı bir yöntemi gerektirmektedir. Ole Waever, "Securitization and Desecuritization," Ronnie D. Lipschutz, der., *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, s. 4,

dayandığı için ulusal güvenliğe yönelik tehditler kategorisinde en yüksek önceliğe sahip olan askeri tehdit eylemleri, devletin bütün birimlerini tehdit edebilir. Bu tür eylemler yalnızca devletin temel koruyucu fonksiyonlarını tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve bireysel menfaatleri de tehdit eder.²³⁰ Askeri nitelikli tehditler bir ülkenin hem içinden hem de dışından olabilir. Bir devletin kendi vatandaşlarından algıladığı iç askeri tehditler ayrılıkçı, devrimci, terörist hareketlerden organize suç örgütlerine kadar uzanabilmektedir. Ayrıca, bazı yönetimler kendi otorite ve haklarına karşı silahsız tehditleri de, onlara karşı güç kullanabilme amacıyla bu kategoride güvenlikleştirmektedirler. Ulusal güvenliğe yönelik iç tehdit algılaması durumunda askeri güvenlik, öncelikle yönetici elitin iç barışı ve ülkesel bütünlüğünü koruyabilmesidir.²³¹ Dış askeri nitelikli tehditler ise, herhangi bir sorun üzerinde zorlayıcı baskı oluşturma ile bir devleti ve halkı tümüyle yok etmekte amacı arasında değişebilir. Bazı diğer tehditlerin aksine, askeri nitelikli tehditler genellikle kasıtlı ve doğrudan oluşan tehditlerdir

Nihayetinde, farklı amaç ve yöntemler bulunsa da, siyasal ve askeri güvenlik sorunlarının odak noktasını devletin ulusal güvenliği oluşturmaktadır. Bu noktada sorulması gereken; devletin ulusal güvenliği sağlayabilme kapasitesinin küreselleşme sürecinden nasıl etkilendiği ve devletlerin güvenliklerini kendi başlarına koruyabilme yetisine sahip olup olmadıklarıdır. Çalışmamızın devam eden kısmında bu sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

<http://www.ciaonet.org/book/lipschutz/lipschutz13.html>.,

(Erişim tarihi: 21.10. 2009).

²³⁰ Buzan, 1991, s. 116–117.

²³¹ Buzan, Waever ve Wilde, 1998, s. 50.

3. Küreselleşme Sürecinde Devletin Ulusal Güvenlik Fonksiyonu

1990'lı yıllardan itibaren, küreselleşmenin dinamiklerinden devletlerin güvenlik fonksiyonlarının nasıl etkilendiği sorusu, farklı argümanlar ekseninde yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Bu noktada Neoralist düşünce, küreselleşme sürecinde devletin güvenliği sağlama kapasitesinin arttığını iddia eder. Neorealist görüş, devletin güvenlik sağlama fonksiyonun azaldığını iddia etmenin aşırı abartılı bir yaklaşım olduğunu savunur.²³² Neorealist yaklaşıma göre, uluslararası sistemin istikrarını sağlayan Soğuk Savaş ve iki kutuplu sistemin sona ermesi devletlerin güvenlik üretme yeteneklerini zayıflatmamış, aksine devletleri daha fazla biçimde güvenliklerini kendi olanaklarıyla sağlamaya zorlamıştır.

Küreselleşme teorisyenleri ise küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve toplumsal baskıları nedeniyle “ulusal güvenlik devletinin”²³³ zayıfladığını ve devletlerin güvenlik sağlama fonksiyonlarının azaldığını iddia etmektedirler.²³⁴ Bu yaklaşımlara

²³² T.V. Paul, “States, Security Function and the New Global Forces,” <https://depot.erudit.org/bitstream/000858dd/1/000265pp.pdf>, 2000, (Erişim tarihi: 15. 10. 2008).

²³³“ulusal güvenlik devleti” kavramının literatürde kullanılan birbiriyle alakalı üç anlamı bulunmaktadır: Birincisi, Realist kavramsallaştırma. Bir devletin fiziksel varlığını ve ulusal sınırlarını askeri araçlar aracılığıyla korumasıdır. Devletleri koruyacak herhangi bir üst otorite olmaması ve uluslararası sistemin anarşik yapısı nedeniyle, devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorundadır. Bu bakışa göre, bütün devletler her şeyden önce ulusal güvenlik devletleridir. İkincisi, bir devletin güvenlik politikalarının diğer politikaları karşısında üstünlük kazanarak kurumsallaşmasıdır. Bu yaklaşıma göre, bütün devletler ulusal güvenlik devleti olarak görülmezler. Üçüncüsü ise, güvenlik politikasının sürdürülmesinde siyasal kurumların sorumlu olmasıdır. Norrin M. Ripsman ve T.V. Paul, *Globalization and the National Security State*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 10–11.

²³⁴Jessica T. Mathews, “Power Shift,” *Foreign Affairs*, Cilt: 76, sayı: 1, 1997, s. 50–51; Jonathan Kirshner, “Globalization and National Security,” Jonathan Kirshner, der., *Globalization and National*

göre iletişim, bilgi ve savaş teknolojisindeki yenilikler ve bu süreçte ortaya çıkan özellikle küresel terörizm, çevresel sorunlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi ulus-aşırı nitelikte ve geleneksel olmayan güvenlik sorunları geleneksel askeri güvenlik kaygılarının yerini almıştır. Devlet, ulus-aşırı nitelikler taşıyan bu tehditleri karşılayabilme yeteneğine sahip olmadığı için farklı güvenlik mekanizmalarına ve kurumlarına ihtiyaç duymaktadır.²³⁵ Dolayısıyla, bu yaklaşımlara göre küreselleşme “ulusal güvenlik devleti” anlayışını zayıflatmakta, bunun sonucunda devletlerin güvenlik sağlama fonksiyonları azalmaktadır.

Küreselleşmeci yaklaşımlara göre, devletlerin güvenlik fonksiyonlarını zayıflatan bir diğer önemli faktör “güvenliğin küreselleşmesi” olmuştur. Ian Clark’a göre, Uluslararası İlişkilerin geleneksel literatüründe güvenlikten daha fazla ülkeselleşmiş çok az konu vardır.²³⁶ Küreselleşme ile birlikte güvenliğin ülkesellik özelliği zayıflamaktadır. Küreselleşme sürecinde ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin çok boyutlu ve karmaşık hale gelmesi ve bu nedenle yeni güvenlik gündemlerinin oluşturulması, küreselleşme sürecinde güvenliğin kendisinin küreselleşmesine neden olmuştur. Ancak, burada güvenliğin küreselleşmesinden kastedilen devletlerin

Security, Routledge, New York, 2006, s. 1-3; James H. Mittelman, *The Globalization Syndrome*, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s. 203-218; Robert G. Patman, “Globalization, The End of The Cold War, and The Doctrine of National Security,” Robert G. Patman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a ‘New’ Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 3; Cha, 2000, s. 391; Clark, 1999, s. 108-109.

²³⁵ Mohammed Ayoob, “Security in the Age of Globalization: Separating Appearance from Reality,” Ersel Aydın ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 10-11; 1999; Norrin M. Ripsman ve T. V. Paul, “Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis,” *International Studies Review*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2005, s. 199.

²³⁶ Clark, 1999, s. 114.

savunma politikalarının çok taraflı bir boyut kazanması değildir. Bilindiği gibi yüzyıllardır devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla ittifaklar, güvenlik rejimleri, kolektif güvenlik toplulukları gibi çok taraflılığa dayalı uygulamaları tercih etmektedirler. Bu durumlarda devletler içeride herhangi bir dönüşüm geçirmeden, örneğin NATO gibi uluslararası örgütler aracılığıyla savunma ve güvenlik politikalarını sürdürebilirler. Oysa güvenliğin küreselleşmesinden kastedilen dışarıyla birlikte içerisinin de dönüşüm geçirmekte olduğudur.

Nihayetinde, küreselleşmeci yaklaşımlar bu argümanlarını dört temel düzlem üzerinden sürdürür.²³⁷ Birincisi; devletlerarası çatışmaların azalması, ikincisi; askeri harcamaların azalması, üçüncüsü; uluslararası kurumların ve devlet-dışı aktörlerin rolü, dördüncüsü; küresel terörizmin etkisi.

a. Devletlerarası Savaşlar

Küreselleşmeci yaklaşımlar, küreselleşmenin ekonomik boyutu nedeniyle devletlerarası çatışmaların azalacağını ve bunun devletin güvenlik fonksiyonlarını zayıflatacağını savunmaktadırlar.²³⁸ 1990'lerden başlayarak devletlerarası çatışmalarda azalma olduğu doğrudur. Ancak, devlet içi (lokal) çatışmalar açısından aynı tespitte bulunulamaz. Örneğin, 1991 yılında 51 devletlerarası veya devlet içi

²³⁷ T. V. Paul ve Norrin M. Ripsman, "Under Pressure? Globalisation and the National Security State," *Millennium*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2004, s. 357–358.

²³⁸ Martin Shaw, *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 55; Martin Van Creveld, *The Rise and Decline of the State*, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 337–354.

silahlı çatışma yaşanırken,²³⁹ 1993 yılında 28 devlet içi ve 6 devletlerarası olmak üzere bu sayı 34 olmuştur.²⁴⁰ 2000 yılına gelindiğinde 2 devletlerarası silahlı çatışma görülürken, 23 devlet içi çatışma yaşanmıştır.²⁴¹ 2001–2010 arası 10 yıllık dönem içerisinde ise 29 silahlı çatışmanın 27'si lokal çatışma olurken, devletlerarası nitelikte yalnızca 2 silahlı çatışma gerçekleşmiştir.²⁴²

Yukarıdaki veriler 1990'lardan itibaren devletlerarası savaşlarda azalma olduğunu göstermektedir. Küreselleşmeci yaklaşımların iddia ettiği gibi, bu düşüşlerde ekonomik küreselleşme sürecinin önemli katkısının bulunduğu söylenebilir. Fakat devletlerarası savaşların azalmasını yalnızca ekonomik küreselleşme süreci ile açıklamak eksik bir değerlendirme olur. Bu süreci etkileyen değişik faktörlerden söz edilebilir. Birincisi, Soğuk Savaşın sona ermesi ve bunun sonucunda uluslararası sistemin askeri açıdan tek kutuplu bir yapıya kavuşması devletlerarasında çatışma eğilimini azaltan unsurlar arasında sayılabilir. Bilindiği gibi Realist kuramın *hegemonik istikrar teorisi (hegemonic stability theory)*, hegemon bir devletin varlığı altında uluslararası sistemin barış ve istikrara

²³⁹ Ripsman ve Paul, 2010, s. 36.

²⁴⁰ SIPRI, *Yearbook 1994*,
<http://www.sipri.org/yearbook/1994/02>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

²⁴¹ SIPRI, *Yearbook 2001*,
<http://www.sipri.org/yearbook/2001/01>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

²⁴² SIPRI, *Yearbook 2011*,
<http://www.sipri.org/yearbook/2011/02/02A>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

kavuşacağını savunur.²⁴³ Bu teoriye göre, hegemonyanın olmaması durumunda uluslararası sistem istikrarsızlığa ve kaosa sürüklenir.²⁴⁴ Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemi hegemonik istikrar teorisi mantığıyla değerlendiren analizler,²⁴⁵ ABD hegemonyası altında uluslararası sistemin tek kutuplu yapısının devletlerarası silahlı çatışma riskini azaltarak, barış ve istikrarı sağladığını iddia ederler.

Devletlerarası silahlı çatışmaların azalmasına neden olabilecek bir diğer faktör devletlerin güvenlik stratejilerini etkileyen teknolojik yeniliklerdir. Esasen, devletlerarası savaşların azalmasını ekonomik küreselleşmeyle açıklamaya çalışan küreselleşme teorisyenleri, bu süreçte teknolojik gelişmelerin etkisini yadsımaz. Küreselleşmeci yaklaşımlar açısından da 1990'lı yıllarda başlayan askeri teknoloji alanındaki değişimler, devletlerin güvenlik stratejilerini önemli ölçüde etkilemiştir.²⁴⁶ Teknolojik gelişmelerin etkisiyle başlayan ve “Askeri İlişkilerde Devrim” (The Revolution in Military Affairs- RMA) olarak adlandırılan bu yeni süreç silahlı kuvvetlerin kurumsal mekanizmasından, askeri personel sayısına ve savaşların nasıl yürütüleceğine ilişkin devletlerin güvenlik stratejilerini değiştirmiştir.²⁴⁷

²⁴³ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 186–210.

²⁴⁴ Viotti ve Kauppi, 2010, s. 67.

²⁴⁵ William C. Wohlforth, “The Stability of a Unipolar World,” *International Security*, Cilt: 24, Sayı: 1, 1999, s. 5–41.

²⁴⁶ Mark R. Brawley, “The Rise of the Trading State Revisited,” Ersel Aydın ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 68.

²⁴⁷ RMA kavramı; bilgi teknolojisinin katalizörlüğünde, askeri alanda evrimsel bir ilerlemeyi veya paradigma kaymasını tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. RMA'den önce 1970'ler ve 1980'lerde kullanılan Military Technological Revolution (MTR) kavramı, yalnızca geleneksel silahların nükleer silahlar karşısındaki yetersizliğini vurgulamaktaydı. 1990'lar, daha doğrusu 1. Körfez Savaşı ile

Askeri teknoloji alanındaki yeniliklerin devletlerarası savaşlara etkisini inceleyen bir diğer yaklaşım *saldırı-savunma teorisi (offense-defense theory)* olmuştur. Neorealist kuramdan beslenen bu teorinin temel argümanına göre, devletler açısından saldırı stratejisinin uygulanmasının avantajlı olduğu zamanlarda uluslararası çatışma ve savaş olasılığı artmakta, savunma stratejisinin daha avantajlı olduğu dönemlerde ise barış ve işbirliği arayışları oluşmaktadır.²⁴⁸ Teknolojik yeniliklerin devletlerin savunma ve saldırı stratejileri üzerindeki etkisi bu mantık üzerinden değerlendirilmekte, teknolojik yenilikler savunma destekli ise savaşlar azalmakta, saldırı destekli ise artmaktadır. Nükleer silahları savunma destekli askeri teknolojik yenilik kapsamında değerlendiren bu teoriye göre, nükleer devrim

birlikte, MTR yerine, daha bütüncül bir kavram olan RMA akademik çevrelerce kullanılmaya başlandı. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki; her ne kadar RMA kavramsal olarak 1990'larda kullanılmaya başlamış olsa da, şüphesiz askeri alanda gerçekleşen devrimsel dönüşümler bu döneme özgü bir durum olmadığı gibi, yalnızca teknolojik gelişmelere dayalı olarak da açıklanamaz. Örneğin, Williamson Murray, 14. yüzyıldan itibaren başlayan RMA süreçlerinde teknolojik yeniliklerin etkisinin görel olarak daha az olduğunu; bu süreçlerin gerçekleşmesinde kültürel, ideolojik, politik, ekonomik ve stratejik faktörlerin daha fazla belirleyici olduğunu savunur. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz., Williamson Murray, "Thinking About Revolutions in Military Affairs,"

http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/1416pgs.pdf,

(Erişim tarihi: 12.11.2011); RMA hakkında ayrıca bkz., Captain Simon Bernard, "The Revolution in Military Affairs: Approach with Caution,"

http://www.army.forces.gc.ca/caj/documents/vol_03/iss_4/CAJ_vol3.4_13_e.pdf,

(Erişim tarihi 12.11.2011);

Randall Whitaker, "The Revolution in Military Affairs,"

<http://www.enolagaia.com/UMUArchive/RMA.html>,

(Erişim tarihi: 12.11.2011).

²⁴⁸ Sean M. Lynn-Jones, "Does Offense-Defense Theory Have a Future?,"

<https://depot.erudit.org/bitstream/000856dd/1/000260pp.pdf>,

(Erişim tarihi: 12.11.2011).

devletlerin saldırı-savunma dengesini savunma lehine değiştirmiştir.²⁴⁹ Dolayısıyla, askeri teknoloji alanındaki yenilikler, devletlerarasındaki çatışmaların azalmasına katkı sağlayan bir faktör olmuştur.

Nihayetinde kuramsal tartışmalardan da görölmektedir ki, 1990’lardan itibaren devletlerarası çatışmaların azalmasını yalnızca ekonomik küreselleşme süreci ile açıklayan ve buradan hareketle devletlerin fonksiyonlarının zayıfladığını iddia eden küreselleşmeci yaklaşımların bu argümanı ikna edici değildir. Ekonomik küreselleşmenin rolünü dışlamamakla birlikte, bu süreci etkileyen farklı dinamiklerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

b. Askeri Harcamalar

Küreselleşme teorisyenleri devletlerin güvenlik fonksiyonlarının zayıfladığını iddia ederken, bu süreçte askeri harcamaların da azalacağını savundular. Gerçekten de askeri harcamaların dünyadaki toplam miktarı 1980’lerin sonlarından itibaren düşüş trendine girmişti. SIPRI’nin verilerine göre,²⁵⁰ 1988 yılında 1.441 trilyon Dolar düzeyindeki askeri harcamaların toplamı,1990 yılında 1,339 trilyon Dolar oldu. Fakat dünya askeri harcamalarındaki düşüş seyri ancak 1990’ların sonlarına kadar devam etti. Bu tarihten sonra sürekli olarak artan askeri harcamalar 1999

²⁴⁹ Stephen Van Evera, “Offense-Defense, and the Causes of War,” *International Security*, Cilt: 22, Sayı: 4, 1998, s. 33.

²⁵⁰ SIPRI, “World and Regional Military Expenditure: 1988–2010,” <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2011>, (Erişim tarihi: 14.10.2011).

yılında 980 milyar Dolar, 2000 yılında 1,017 trilyon Dolar, 2005 yılında 1,288 trilyon Dolar ve 2010 yılında 1,620 trilyon Dolar oldu.

Yukarıdakiler veriler göstermektedir ki, küreselleşmenin ekonomik dinamikleri askeri harcamaların azalmasını sağlayamamıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren askeri harcamalarda azalma eğilimi görülmekle birlikte, bu düşüşün nedeni daha çok Soğuk Savaşın sona ermesiyle ilişkilidir. Askeri harcamalar 1990'ların sonlarından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. Dolayısıyla, küreselleşmenin askeri harcamaları azaltıcı etkisinin olduğu söylenemez. Küreselleşmenin ekonomik boyutunun askeri harcamaları azaltacağı yönündeki argümanlar bir yana, bazı ülkeler açısından ekonomik küreselleşmeyle sağlanan ulusal refah artışının hükümetleri askeri harcamaların arttırılmasına yönelik teşvik edici etkisinin olduğu bile düşünülebilir.²⁵¹ Çünkü ekonomik küreselleşmenin nimetlerinden fazlasıyla istifade eden kapitalist ülkelerin askeri harcamaları sürekli artma eğilimi içindedir. Örneğin 2010 yılı dünya askeri harcamaları toplamının % 43'ü tek başına ABD tarafından yapılmıştır. ABD'yi ikinci sırada % 7.3 ile Çin izlemekte, üçüncü sırada % 3.7 ile İngiltere yer alırken, dördüncü sırada % 3.6 ile Fransa ve Rusya bulunmaktadır.²⁵² Sonuç olarak, devletlerin güvenlik fonksiyonlarının zayıfladığını iddia ederken askeri harcamaların azalacağını bu argümana dayanak oluşturan küreselleşmeci yaklaşımların öngörülerinin gerçekleşmediğini görmekteyiz.

²⁵¹ Ripsman ve Paul, 2010, s. 5.

²⁵² SIPRI, "Recent Trends in Military Expenditure," <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/trends>, (Erişim tarihi: 15.11.2011).

c. Küresel Terörizm

Devletlerin güvenlik fonksiyonlarının zayıfladığını iddia eden küreselleşmeci yaklaşımların bir diğer gerekçesi küresel terörizm olmuştur. Küreselleşmeci yaklaşımlara göre, teknolojik anlamda hızlı gelişim ve bunların terör örgütleri tarafından rahatlıkla kullanılıyor olması terör örgütlerine hem yerel mücadele anlamında güç kazandırmış hem de daha etkin biçimde küresel bir boyut sağlamıştır.²⁵³ Bu yaklaşıma göre, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı gerçekleştirilen saldırılar, teritoryal temelli ve geleneksel askeri enstrümanlara dayalı güvenlik anlayışının yeterli olmadığını göstermiştir.²⁵⁴ 11 Eylül saldırıları, küresel tehlikeler karşısında askeri ve ekonomik anlamda en güçlü devletlerin bile güvenlik sağlama yeteneğinin zayıfladığını göstermesi bakımından önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, küreselleşmeci yaklaşımlar açısından 11 Eylül saldırıları, devlet merkezli güvenlik paradigmasının küresel terörizmle mücadelede yeterli olmadığı gerçeğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşmeci yaklaşımların bu noktadaki temel yanılması, küresel terörizmi 1990'lar veya 11 Eylül saldırıları ile başlayan yeni bir durum olarak görmeleri ya da öyle göstermek istemeleridir. Kabul etmek gerekir ki 21. yüzyılda faaliyet gösteren terör örgütlerinin yapısı, stratejisi ve amaçları bakımından geçmiş dönemlere kıyasla

²⁵³ Zoran Pavlovic, *Terrorism and Security*, Infobase Publishing, New York, 2009, s. 92–94.

²⁵⁴ James N. Rosenau, "Turbulence and Terrorism: Reframing or Readjusting the Model," Ersel Aydın ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 227-228; T. V. Paul, "The National Security and Global Terrorism: Why the State is not Prepared for the New Kind of War," Ersel Aydın ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 50.

önemli farklılıklar bulunmaktadır. Terörizmin ana hedefinin yapılan eylemlerin mümkün olduğunca geniş kitlelere ulaştırılması olduğu dikkate alındığında, küreselleşmenin sağladığı desteğin boyutlarının daha da geniş olduğunu söyleyebiliriz. Böylece, küreselleşmenin sağladığı kolaylıklar terör örgütlerinin faaliyet alanlarını genişletmekte ve terör örgütleri daha güçlü hale gelmektedirler. Ancak ampirik değerlendirmelere göre, terörün küresel boyutta faaliyette bulunmasının yeni bir durum olmadığı görülmektedir. Terör örgütlerinin buldukları ülkelerin dışında faaliyetleri, özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) sonrasında artış göstermiştir. 1968 yılında 125 uluslararası terör saldırısı gerçekleşirken, bu sayı 1972 yılında 558 olmuştur.²⁵⁵ Sonraki yıllardan bazı örnekler vermek gerekirse; uluslararası nitelikte terör saldırıları 1982 yılında 500, 1985 yılında 635, 1988 yılında 605, 1989 yılında 375, 1991 yılında 565, 1995 yılında 440, 1997 yılında 304, 2000 yılında 426, 2003 yılında 206 olarak gerçekleşmiştir.²⁵⁶ Bu veriler küresel terörün 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkmadığını, terörün uluslararası boyutunun zaten var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, küresel terör söylemi üzerinden devletlerin güvenlik fonksiyonlarını yerine getiremediği argümanı inandırıcı değildir. Kuşkusuz bu saptama, devletlerin terörist saldırıları önleyebildiği anlamına gelmemektedir. Tespit edilen verilere göre, 2006–

²⁵⁵ Walter Enders ve Todd Sandler, *The Political Economy of Terrorism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 41

²⁵⁶ U. S. Department of State, "Patterns of Global Terrorism 2003,"

<http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2003/>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011);

1989 yılındaki düşüşün nedeni, önceki yıllarda Filistinli grupların birbirlerine olan saldırıları hesaplamalara dahil edilirken, 1989 yılı ve sonraki dönemleri içeren hesaplamalarda yer almamasıdır.

2010 yılları arasındaki beş yıllık dönemde dünya genelinde toplam 63020 terörist saldırı gerçekleşmiş ve bu saldırılar sonucunda 87410 insan hayatını kaybetmiştir.²⁵⁷

Ayrıca, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı gerçekleştirilen saldırılar, terör örgütlerinin ne küresel kapitalist kurumlara karşı ne de ABD'ye karşı yapılan ilk eylemleri değildir. Örneğin, 24 Aralık 1975 tarihinde, OPEC'in Viyana'daki toplantısı sırasında Ilich Ramirez Sanchez (Çakal Carlos) liderliğinde bir grup teröristin gerçekleştirdiği baskın, terörizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir olay olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁸ ABD'ye ilişkin olarak ise, 1969–2009 yılları arasında dünyanın çeşitli bölgelerinde ABD'nin askeri, diplomatik, ekonomik vs. varlıklarını hedefleyen 2981 saldırı gerçekleşmiş ve yaklaşık 5600 kişi ölmüştür.²⁵⁹ Dolayısıyla, gerek kapitalist kurumların gerekse ABD'nin uluslararası terörün hedefi haline gelmiş olması küreselleşme sürecine özgü değildir.

Küreselleşmeci yaklaşımların haklı olabilecekleri nokta, küresel terörün finansmanı ile mücadelede devletlerin kontrol gücünün yetersiz kaldığıdır.²⁶⁰ Küresel terörle mücadelede hükümetlerin kontrol gücünü zayıflatan en büyük zorluk, terör örgütlerinin kendi kendilerini finanse edebilme yeteneğini kazanmış olmalarıdır.

²⁵⁷ U. S. Department of State National Counterterrorism Center, "Country Reports on Terrorism 2010,"

<http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2010/170266.htm>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

²⁵⁸ Pavlovic, 2010, s. 9.

²⁵⁹ David B. Muhlhausen ve Jena Baker Mcneill, "Terror Trends: 40 Years' Data on International and Domestic Terrorism," *Heritage Special Report*, (20 Mayıs 2011),

http://thf_media.s3.amazonaws.com/2011/pdf/sr0093.pdf,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

²⁶⁰ James M. Lutz ve Brenda J. Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, London, 2004, s. 227–228.

Finansal küreselleşmenin olanaklarından yararlanan terör örgütleri, kendilerine destek sağlayacak bir devlete ihtiyaç duymadan da faaliyetlerini gerçekleştirebilme kabiliyetine kavuştular. Bu nedenle, gerek uluslararası örgütler gerekse devletler düzeyinde terörün finansal kaynaklarını kontrol etmeyi amaçlayan çeşitli düzenlemeler yapıldı. Örneğin, 1999 tarihli BM “Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” terörizmin finansmanının önlenmesi amacıyla, devletlerin kontrol yetkilerini arttırmalarını ve daha fazla uluslararası düzeyde işbirliği yapmaları gerektiğini öğütlemektedir.²⁶¹ Keza 11 Eylül saldırılarından kısa bir süre sonra BM Güvenlik Konseyi yeni bir karar alarak, terörün finansmanını önlemek amacıyla devlet kontrollerinin ve işbirliğinin artırılması gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır.²⁶² Devletler düzeyinde ise, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD, terörle mücadele kapsamında terör örgütlerinin finansal hareketlilikleri üzerindeki devlet kontrollerini arttırmaya amaçlayan bir takım yasal düzenlemeler gerçekleştirdi. Bu kapsamda, 26 Ekim 2001 tarihinde onaylanan “ USA PATRIOT Act” (Yurtseverlik Yasası) terörizmle mücadelede diğer önlemlerin yanında, şüpheli

²⁶¹ United Nations, “International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism,”

<http://www.un.org/law/cod/finterr.htm>,

(Erişim tarihi: 16.11.2011);

Türkiye adı geçen sözleşmeyi 21.12.2001 tarihinde kabul etmiş, ancak sözleşmenin 24. madde 1. fıkrası ile kendisini bağlı telakki etmediğini beyan etmiştir. Sözleşmenin 24. madde 1. fıkrasına göre; sözleşmenin yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili olarak iki veya daha fazla devlet arasında ortaya çıkan ve makul sürede müzakereyle çözülemeyen uyuşmazlıklar tahkime ve Uluslararası Adalet Divanına götürülebilir.

TBMM, *Tutanak Dergisi*, 21 Aralık 2001,

<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss791m.htm>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

²⁶² United Nations Security Council, *Resolution 1373*,

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

finansal hareketlilikler üzerinde kontrolü arttırmayı amaçlıyordu.²⁶³ Türkiye’de de terör örgütlerinin finansal kaynaklarını kontrol amacıyla, 11. 10. 2006 tarih ve 5549 sayılı “Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun” ile MASAK (Mali Suçlar Araştırma Kurulu) kuruldu.²⁶⁴ Terör örgütlerinin finansal hareketliliğini kontrol edebilme yönünde oluşturulan uluslararası sözleşmeler ve hükümetlerin gerçekleştirdiği yasal düzenlemelere rağmen, teknik ve fiili zorluklar nedeniyle bu alanda yeterli başarının sağlandığı söylenemez.

d. Devlet-dışı Aktörler

Küreselleşmeci yaklaşımların devletlerin güvenlik sağlama fonksiyonlarının azalmasına ilişkin dördüncü gerekçeleri devlet-dışı aktörler üzerinedir. Bu yaklaşımlara göre, Soğuk Savaşın sona ermesi güvenlik sorunlarının daha fazla biçimde “uluslararasılaşmasına” ve “yeni bölgeselleşme oluşumlarına” neden olmuştur. Güvenliğin küreselleştiği bu süreçte, devlet-dışı aktörlerin güvenlik

²⁶³“The Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism” kelimelerinin baş harflerinden birleştirilerek oluşturulan “USA PATRIOT Act” tam metni için bkz;

<http://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.pdf>,

(Erişim tarihi: 17.10. 2011); PATRIOT Act kişi hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği ve “teröre karşı savaş” söylemi altında başlattığı önlemler kapsamında güvenliğin hak ve özgürlükler boyutunu dikkate almadığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Bkz., Ann E. Robertson, *Terrorism and Global Security*, Infobase Publishing, New York, 2007, s. 64–66.

²⁶⁴ “Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 18 Ekim 2006.

sağlama rolleri artmıştır.²⁶⁵ Buna paralel olarak, devletlerin güvenlik fonksiyonları azalmıştır.

Küreselleşme teorisyenlerine göre, devlet-dışı aktörlerin güvenlik sağlama fonksiyonları çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Örneğin “yeni güvenlik gündemi” (new security agenda) olarak tanımlanan; kıtlık, ekolojik sorunlar, insan hakları vs. gibi sorunlar karşısında devletlerin yetersiz kaldıkları savunulur.²⁶⁶ Dolayısıyla, küresel ölçekte örgütlenebilen devlet-dışı aktörler, bu türden güvenlik sorunlarının çözümünde daha aktif rol oynayabilirler. Konuyu farklı bir açıdan değerlendiren neoliberal kurumsalcı yaklaşıma göre uluslararası kuruluşlar bir takım kurallar, normlar ve prensipler üreterek devletlerin çatışmacı karakterlerini kısıtlayıcı roller üstlenebilirler.²⁶⁷ Bu normlar IGO’lar tarafından resmi hale getirilerek devletlerin davranışlarını daha fazla sınırlayıcı kurallar haline dönüşebilir.²⁶⁸

Bazı küreselleşmeci yaklaşımlar ise devlet-dışı aktörlerin güvenlik sağlayıcı rollerini daha ileri götürerek, bu kuruluşların devletlerin iç güvenliğinin sağlamosında da rollerinin bulunduğunu öne sürerler. Buna göre, özellikle az gelişmiş ve zayıf devletler açısından temel güvenlik problemleri dışarıdan değil, ülke içinden kaynaklanmaktadır. Kalevi J. Holsti’nin “devlet-güç ikilemi” (state-strength dilemma) olarak adlandırdığı bu sorun karşısında zayıf devletler, güçlerini arttırmaya

²⁶⁵Kalevi J. Holsti, *The State, War, and the State of War*, 6. Baskı; Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 128–129; Mittelman, 2000, s. 117–119; Held, *et al.*, 1999, s. 124-126.

²⁶⁶ Mittelman, 2000, s. 119.

²⁶⁷ Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984. s. 8; Viotti ve Kauppi, 2010, s. 133.

²⁶⁸ Ripsman ve Paul, 2010, s. 45.

çalıştıkça daha fazla güçsüzleşmektedir.²⁶⁹ Dolayısıyla, kendi güçlerini arttırarak güvenliklerini sağlama olanağı bulamayan zayıf devletler açısından IGO'lar, yalnızca dış güvenliklerini değil, iç güvenliklerinin de sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Holsti'ye göre örneğin, ASEAN ve GCC gibi kuruluşlar, öncelikle üyelerinin iç güvenlik sorunlarını kontrol altına alabilme amacıyla kurulmuşlardı.

Devlet-dışı kuruluşların güvenlik sağlama fonksiyonlarının arttığını savunan küreselleşmeci yaklaşımların bu argümanlarına, özellikle 1990'lardan itibaren artan BM'nin barış-koruma (peace-keeping) ve barış-inşa (peace-building) operasyonları önemli bir dayanak oluşturmaktadır.²⁷⁰ Buna göre, BM'nin 1990'lı yıllardan itibaren tırmanan iç etnik çatışmalara barış-koruma ve barış-inşa operasyonları marifetiyle müdahalede bulunması, güvenlik sağlayıcı aktör rolünün gelişmesine neden olmuştur. BM'nin bu operasyonlarda başarılı olup olmadığı yönündeki tartışmalar bir tarafa, 1990'lı yıllardan itibaren BM'nin bu tür operasyonlarında artış olduğu görülmektedir. BM barış gücü operasyonlarının başlangıç tarihini oluşturan 1948 yılından 1989 yılına kadar olan dönemde toplam 18 barış gücü operasyonu gerçekleştirilmişken, bu sayı 1990–1999 arası 10 yıllık dönemde 35, 2000–2010 arası dönemde ise 11 olmuştur.²⁷¹ Ancak, 1990'lardan itibaren BM barış-koruma ve barış-inşa operasyonlarındaki artışı salt iç etnik çatışmalar ve devletlerin güvenlik

²⁶⁹ Holsti, 2004, s. 128.

²⁷⁰ Todd Sandler, *Global Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 200–202.

²⁷¹ United Nations, *List of Peacekeeping Operations: 1948–2011*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/operationslist.pdf>, (Erişim tarihi: 18.11.2011).

fonksiyonlarını yerine getiremediği argümanı üzerinden açıklamak eksik bir değerlendirme olur. Bu sürece etki eden biri doğrudan küreselleşmeyle, diğeri ABD dış politikasıyla ilişkili iki temel boyuttan bahsedilebilir. Birincisi, BM barış operasyonlarını küreselleşme sürecinin önemli bir parçası olarak değerlendirmek gerekir.²⁷² Şöyle ki; 1990'lı yıllarda küreselleşmenin temel dinamikleri olan serbest piyasa, demokrasi ve insan hakları gibi söylem ve uygulamalar, özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri açısından istikrarsızlıklara ve çatışmalara yol açmış, hükümetlerin yeterli güvenliği sağlayamaması nedeniyle bu toplumlarda uluslararası müdahalelerin artması yönünde istekler oluşmuştur.²⁷³ Ülke içi karışıklıları engellemek amacıyla yapılan barış-inşa operasyonları, aynı zamanda serbest piyasa, demokrasi ve insan hakları gibi Batılı kapitalist toplumsal değerlerin Üçüncü Dünya ülkelerine yerleştirilmesinin aracı haline dönüşmüştür. Dolayısıyla, küreselleşme ile 1990'larda BM'nin barış gücü operasyonlarının artışı arasında hem neden hem de sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

BM barış gücü operasyonlarının 1990'lardan itibaren artmasının bir diğer nedeni ABD'nin Soğuk Savaş sonrası uyguladığı dış politikadır. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşturmaya çalıştığı küresel hegemonik düzenin kurulabilmesi için bu kuruluşları dış politikasının birer aracı haline getirmesi de uluslararası kuruluşların etkinliğinin artmasına neden olmuştur.²⁷⁴

²⁷² Peter Viggo Jakobsen, "Globalization, Peace Operations and The New Wars of The 1990s: Operational Challenges and Lessons Learned," Robert G. Patman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a 'New' Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 205.

²⁷³ Ibid., s. 205.

²⁷⁴ G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001, s. 255.

BM dışında 1990’lardan itibaren AGİT, NATO, ASEAN, OAS ve AU gibi bölgesel güvenlik kuruluşları da devletlerin güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması için aktif faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Örneğin, 2010 yılında sürdürülen 52 barış-koruma operasyonlarından 20 tanesi BM, 32 tanesi diğer bölgesel güvenlik kuruluşları tarafından yapılmıştır.²⁷⁵

NGO’lar ve IGO’ların yanında, Soğuk Savaş sonrası bazı bölgelerde ortaya çıkan güvenlik açığını doldurmak ve neoliberal politikaların yaygınlaşmasını sağlamak amacı güden özel güvenlik firmalarının 1990’lardan itibaren arttığını ve genişlediğini görmekteyiz.²⁷⁶ Örneğin, 180 özel firma adına 50.000 kadar paralı askerler gibi görev yapan, her türlü koruma ve savaş görevlerini yerine getiren ve hiçbir ülkenin resmi askeri gücü olmayan bir gücün Irak’ta görev yaptığı bilinmektedir.²⁷⁷ Genellikle enerji ve savunma sanayindeki büyük şirketlerin yan kuruluşları olarak kurulan, küresel ölçekte nitelikli güvenlik hizmetleri sunan ve uluslararası hukuk açısından meşruluğu tartışılan bu firmaların ulus-devletin meşru

²⁷⁵ SIPRI, *Yearbook 2011*,

<http://www.sipri.org/yearbook/2011/files/SIPRIYB11summary.pdf>,

(Erişim tarihi: 20.11.2011).

²⁷⁶ Rita Abrahamsen ve Michael C. Williams, “Introduction: The Privatisation and Globalisation of Security in Africa,” *International Relations*, Cilt: 21, No: 2, (Haziran/2007), s. 132,133; Anna Leander ve Rens van Munster, “Private Security Contractors in the Debate about Darfur: Reflecting and Reinforcing Neoliberal Governmentality,” *International Relations*, Cilt: 21, No: 2, (Haziran/2007), s. 2002–204.

²⁷⁷ Fred Schreier ve Marina Caparini, “Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies,” *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Occasional Paper- No: 6*, Geneva, (Mart/2005),

<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18346&nav1=4>,

(Erişim tarihi: 21.04.2009),

şiddet kullanma tekeli ortadan kaldırdığına ilişkin kanaatler oluşmakla birlikte, böyle bir yargıya varmanın en azından şimdilik erken olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki veriler ve değerlendirmeler, devletlerin yanında devlet-dışı aktörlerin de güvenlik sağlayıcı rollerinin 1990'lardan itibaren giderek arttığını göstermektedir. Ancak mevcut durum, bu aktörlerin devletlerin üzerinde veya onlara eşit birer güvenlik yapılanmaları olduğu sonucunu çıkarmaz. Hükümetler-arası kuruluşlar açısından değerlendirdiğimizde, bu kuruluşların karar mekanizmalarında devletler yer almakta ve nihai kararlar devletler tarafından verilmektedir. Diğer taraftan, bu kuruluşların askeri güçleri devletler tarafından sağlanmaktadır. Hükümetler-dışı organizasyonlar açısından ise, bu tür kuruluşların kapsamlı güvenlik önerileri oluşturmaktan ziyade, güvenlik alanındaki etkileri kara mayınlarının yasaklanması vs. gibi daha spesifik konular üzerinde devam etmektedir.²⁷⁸ Dolayısıyla, bu tür kuruluşların embriyonik konumlarının hala sürdüğünü,²⁷⁹ nihayetinde devletlerin ekonomik güvenlik alanında olduğundan daha fazla biçimde askeri güvenliği ilgilendiren konularda sahip oldukları özerkliği koruduklarını ve güvenlik sağlama fonksiyonlarının devam ettiğini söyleyebiliriz.

²⁷⁸ Ripsman ve Paul, 2010, s. 48.

²⁷⁹ Stanley Hoffman, "Clash of Globalizations," *Foreign Affairs*, Cilt: 81, Sayı: 4, (Temmuz/Ağustos 2002), s. 109.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE YENİDEN YAPILANMA VE İÇ TEHDİTLER BAĞLAMINDA ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI

A. KÜRESELLEŞMEYE UYUM VE KÜRESEL KAPİTALİZME EKLEMLENME SÜRECİ

Neoliberal küreselleşme ideolojisi ile birlikte değişen küresel ekonomi-politiğin yapısı, ulus-devletlerin dış politika ve güvenlik yönelimlerinde ekonomik faktörlerin etkinliğinin giderek artmasına neden olmuştur. Azgelişmiş bir ülke olan Türkiye de bu süreçten doğal olarak etkilenmiştir. Dünya ekonomi piyasasında önemli ve belirleyici bir aktör olmayan Türkiye’nin küresel ekonominin yeni kurallarına uyum sağlayabilme çabası, ulusal güvenlik sistem ve politikasında bazı önceliklerin değişmesine neden olmuştur.

Türkiye’nin ekonomi-politik yapısında 1980 öncesi ve sonrası ayırımı özel öneme sahiptir. Türkiye’nin ekonomi-politik yapısı açısından 1980’i önceleyen dönem, kapitalist toplumu tanımlayan ilişkilerin bir bütün olarak kendini yeniden üretmediği bir dönemdir.²⁸⁰ Fakat kapitalist sermaye birikiminin küresel ölçekte bir sistem olarak kurumsallaşabilmesi, öncelikle ulusal pazarların olanaklarını sermaye

²⁸⁰ Fuat Ercan, “Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980–2004),” Demet Yılmaz, *et al.*, der., *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 377.

birikiminin ihtiyaçlarına göre düzenlemelerini gerektirmektedir.²⁸¹ Dolayısıyla, Türkiye'nin 1960–1980 arasında uyguladığı ithal ikameci birikim modeli kapitalist dünyadan kopuş değil, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin bir alt evresi olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla birlikte neoliberal küreselleşmeye uyum sürecini başlatmıştır. Türkiye'nin siyasal istikrarsızlıklar ve iç karışıklıklar içerisinde olduğu bu dönemde alınan kararlar, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından askeri rejim tarafından sürdürülmüş ve 24 Ocak kararlarının mimarı olan Turgut Özal'ın başkanlığındaki hükümetler tarafından devam ettirilmiştir. 1980'lerde hızlı bir başlangıç yapan ve Özal'lı yıllar olarak anılan dönemin ardından, neoliberal sisteme uyum süreci 1990'lı yıllarda yavaşlamaya başlamıştır. 1990'ların sonu ve özellikle 2002 yılında AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'nin neoliberalleşme ve küresel kapitalizme eklenme süreci tekrar hız kazanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin neoliberal küreselleşmeye uyum ve küresel kapitalizme eklenme sürecini iki ayrı evre halinde ele almamız gerekmektedir.

1. 1980'li ve 1990'lı Yıllar: Neoliberal Modele Geçiş ve Görelî Yavaşlama

Daha önce yaşanan krizlere benzer şekilde, dünya kapitalist birikim süreci içsel çelişkilerinin artması nedeniyle 1970'lerden itibaren kar oranlarında düşme

²⁸¹ Mehmet Türkay, "Türkiye'de Kapitalist Sermaye Birikiminin 'Ulusal' Dönüşümü," Demet Yılmaz, *et al.*, der., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 29.

eğilimi ile bir durgunluk ve kriz sürecine girmişti.²⁸² Krizin etkisini diğer az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler gibi kar oranlarının düşmesi ve bir dış borç kriziyle yaşayan Türkiye, 1980’den itibaren yeni bir sermaye birikim modeline geçmiştir. Türkiye’nin ekonomik ve siyasi çıkmazlar içerisinde bulunduğu bir dönemde, 24 Ocak 1980’de başlayıp 12 Eylül askeri yönetimi tarafından devam ettirilen yeni ekonomik model, esas itibarıyla, Türkiye’nin neoliberal küreselleşmeye uyumunun başlangıcını oluşturur.²⁸³ Böylece, ithal ikameci birikim modelinin tıkanma noktasına geldiği 1970’lerin sonunda, ithal ikameci birikim modelinin tasfiye edilerek Türkiye ekonomisi uluslararası işbölümü çerçevesinde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır.

Yeni ekonomik politikanın başlıca amaçları şunlardı: Ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın artırılması, ekonomide kamu sektörünün payının azaltılması, devletin ekonomiye müdahalesinin minimuma indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi ve para mekanizmasının özgürce işlenmesinin sağlanması.²⁸⁴ Böylelikle, yapısal bir uyarlanma programı biçiminde iç ve dış serbestliği aşamalı olarak uygulamaya koyan yeni modelin nihai amacı, Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine uyarlanması ve eklenmesiydi.²⁸⁵

²⁸² Metin Altıok, “Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz,” *Praksis*, Cilt: 5, 2002, (Kış / 2002), s. 77.

²⁸³ Fuat Ercan, “Alternatif Bakışları Sorgulamak: Sermayenin Kapitalizmle Bütünleşmelerindeki Roller ve Türkiye Gerçeğine Kısa Bir Bakış,” Ceyhan Gürkan, Özlem Taştan ve Oktar Türel, der., *Küreselleşmeye Güney’den Tepkiler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 205.

²⁸⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 227.

²⁸⁵ Sinan Sönmez, “Türk İktisat Politikalarındaki ‘Çıpa’: Dış Borçlanma,” Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, der., *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 319.

Türkiye ekonomisinde köklü değişikliklere neden olan neoliberal modele geçiş ani ve şok yöntemlerle gerçekleşmemiş, “radikal-tedrici” bir program çerçevesinde sürdürülmüştür.²⁸⁶ Neoliberal reformların ilk aşamasını, istikrar önlemleri paketi ve ithal ikameci modelin yerine ihracata dayalı kalkınma modelinin başlatılması içerir. 1983 ve 1984 yıllarını kapsayan ikinci aşamada, dış ticareti ve sermaye hesaplarını liberalleştirme yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Üçüncü aşama, 1989 yılı neoliberal reformların en üst seviyeye ulaştığı yıl olmuş, 32 Sayılı Kararnamenin çıkartılmasıyla TL’nin konvertibilitesi sağlanmış ve sermayenin ulusal ve uluslararası alanda serbestleşmesi sağlanmıştır. Dördüncü aşamayı ise, Gümrük Birliği Kararı’nın 1 Ocak 1996’da yürürlüğe girmesi oluşturur.

Esasen, Türkiye’nin neoliberal küreselleşmeye uyum çabasını yalnızca 24 Ocak Kararları ile analiz etmek eksik bir değerlendirme olur. 24 Ocak Kararları’nın açıklanmasından kısa bir süre sonra, 29 Mart 1980 tarihinde Türkiye ve ABD arasında imzalanan SEİA’nın da bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.²⁸⁷ ABD’nin 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye’ye silah ambargosu uygulama kararına bir tepki olarak Türkiye’nin 26 Temmuz 1975 tarihinde yaptığı bir açıklama ile yürürlükten kaldırdığını duyurduğu 3 Temmuz 1969 tarihli Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması’nın ve yürürlüğe girmeyen 1976 SEİA’sının yerini alan SEİA ile Türkiye’nin askeri güvenliği ve savunma politikası ile neoliberal küreselleşme ideolojisine dayalı yeni ekonomi politikası arasında bir korelasyon sağlanmıştı. Bu

²⁸⁶ Ziya Öniş, “Yeni Yüzyılın Başında Türkiye Ekonomisi Eleştirel ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar,” çev., Faruk Çakır, Morton Abramowitz, der., *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 139–140.

²⁸⁷ Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile tamamlayıcı anlaşmalar için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 300–363.

korelasyon SEİA'nın 2. maddesinde açıkça ifade edilerek, ekonomi ve savunma konuları arasında yakın ilişkiler olduğu ve sağlam bir savunmanın sağlam bir ekonomiye dayandığı gerçeği kabul edilmişti.

Kapitalizmin küresel bir özellik kazanmasını tanımlayan en belirgin özellik, piyasanın ulaştığı bu yeni aşamaya uygun kurumlar ve yasal düzeneklerin, yeniden tanımlanması ve oluşturulmasıdır.²⁸⁸ Bu bağlamda, 1980'lerle birlikte Türkiye'de bir dizi yasal değişiklikler gerçekleştirildi. Neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980'lerin başında yapılan bazı yasal değişiklikler daha çok "güçlü devlet-serbest piyasa" mantığı çerçevesinde sürdürülmüştür. Ulusal ekonomiyi rekabete açmayı ve makro ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlayan reform süreci, aynı zamanda küresel piyasalara eklemlenme amacı taşımaktaydı. Özellikle 32 Sayılı Kararname, bu açıdan bir milat özelliği taşımaktadır.

1989 yılında çıkarılan 32 Sayılı Karar, Türkiye'nin neoliberal küreselleşmeye uyum sürecinde önemli bir evredir. Türkiye'nin küresel kapitalizme eklemlenme süreci başarıyla sürdürülürken, sermayenin serbest dolaşımını engelleyen sınırlamalarla döviz girişi sağlanamazdı. 32 Sayılı Karar ile hem ülkenin ihtiyacı olan kaynak ihtiyacı yabancı sermaye girişi ile sağlanmış olacak hem de uluslararası mali kuruluşların kredi sağlamak için dayattığı koşullar yerine getirilmiş olacaktı.²⁸⁹

²⁸⁸ Fuat Ercan "Türkiye'de Yapısal Reformlar," Fuat Ercan ve Yüksel Akkaya, der., *Kapitalizm ve Türkiye*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 382.

²⁸⁹ Altıok, 2002, s. 104.

1980’li yıllarda ekonomik politikaların neoliberal programa uyumu ve Türkiye ekonomisinin küresel piyasalara eklemlenmesinin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmış ve bunda başarılı olunmuştu. Ancak, 1980’li yıllardaki başarı 1990’larda sağlanamadı. Türkiye neoliberal modele uyumun ilk meyvesini 1994 krizi ile aldı. Krizin en önemli nedeni, düşen kar oranlarını engellemek için devletin sermaye birikim sürecine yaptığı müdahaleler nedeniyle giderek artan bütçe açıklarıydı.²⁹⁰ Üretim ve yatırım faaliyetlerinin azalması, kar oranlarının düşüşünün önlenememesi, piyasaların finans ağırlıklı bir yapıya bürünmesi, faiz, borsa, döviz üçgeninde karlılık arayan ulusal ve uluslararası sermayenin devletin iç borç kısır döngüsünü uzun süre sürdüremeyeceği kanaatine varmış olması bu krizde önemli etmenler olmuştu.²⁹¹

Krizin ardından IMF reçetelerine göre uygulanan ve “5 Nisan Kararları” olarak alınan ekonomik istikrar önlemlerinin hedefi kamu harcamalarını kıstak, iç talebi daraltmak, ücretleri baskı altına almak ve yüksek oranlı bir devalüasyon yapmaktı. Böylece, alınan istikrar önlemleri ekonomik dengesizlikleri gidermek yanında, büyük ölçüde sermayenin yeniden yapılanmasında yeni bir evreye geçişi sağlayacak yapısal uyum politikalarını hızlandırmak amacını taşımaktaydı.²⁹² Bu anlamda 5 Nisan Kararları, piyasada bozulan dengelerin ve kaybolan güvenin yeniden inşasını temel almakta ve ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda önemli dönüşümler yaratacak uygulamaları öngörmekteydi.²⁹³ Bu bağlamda 1994 krizini,

²⁹⁰ Ibid., s. 108.

²⁹¹ Ibid., s. 109.

²⁹² Ibid., s. 111.

²⁹³ Ibid., s. 112.

az gelişmiş bir ülke ekonomisinin küresel sermaye ile erken ve kontrolsüz biçimde bütünleşmeye çalışmasının bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

1994 krizinin ardından, 1997 yılında başlayan ekonomik durgunluk ve düşen kar oranları nedeniyle sermaye kesiminin devlet üzerindeki baskıları artırmıştır.²⁹⁴ Dolayısıyla, 1990'ların sonunda Türkiye ekonomisinde yeni bir yapılanma stratejisi kaçınılmaz hale gelmişti. IMF'ye verilen 9 Aralık 1999 tarihli *Niyet Mektubu* bu stratejinin başlangıcını oluşturur. 1999 tarihli Niyet Mektubu ile Türkiye yeni bir para, döviz ve maliye politikası uygulayacağını; özelleştirme uygulamalarına hız verileceğini; tarım, bankacılık, sosyal güvenlik alanlarında ve kamu mali kesiminde şeffaflık içeren yapısal reformların yapılacağını sözünü veriyordu.²⁹⁵ Türkiye'nin Niyet Mektubu'nda belirtmiş olduğu yapısal reformlar, neoliberal küreselleşmenin 1990'ların ortalarından itibaren uygulamaya koyduğu devleti yeniden yapılandırma stratejine uygun düzenlemeler içermekteydi. Bu sözlerin gereği olarak, 2000'li yıllardan itibaren devletin kurumsal yapısında ve ekonomi politikasında önemli düzenlemelerin yapılacağı yeni bir neoliberal uyum sürecine girilecektir.

2. 2000'li Yıllar ve AKP İktidarı: Yeni Neoliberal Dönem

Türkiye Kasım 2000'de TL'den dövize kaçışın ve mali kesimde likidite sıkışıklığının arttığı uyarı niteliğinde bir kriz yaşamış, Şubat 2001'de siyasal boyutu

²⁹⁴ Ibid., s. 115.

²⁹⁵ Hazine Müsteşarlığı, "9 Aralık 1999 tarihli IMF'ye Verilen Niyet Mektubu,"

<http://www.belgenet.com/eko/mektup.html>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

da bulunan daha derin ölçekte bir krize girmişti. Krizin görünürdeki nedeni, 21 Şubat 2001 tarihinde MGK toplantısı sırasında Başbakan Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan gerginlikti. Ancak gerçek neden, 1999 tarihinde IMF'ye sunulan Niyet Mektubu'nun gereği olarak, Merkez Bankası'nın 9 Aralık 1999'da açıkladığı enflasyon hedeflemesini öngören bir para ve kur politikası programının,²⁹⁶ yani döviz çıpası programının artık sürdürülemez olduğunun anlaşılmasıydı. 2001 ekonomik krizi o denli etkili oldu ki, Türkiye'de bir "ara rejim" söylentisi gazetelerde sürmanşetten verilmiş²⁹⁷ ve Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'nın 119. maddesindeki hakkını kullanarak ekonomik krize el koyacağı ve "olağanüstü hal ilanında bulunulmasını sağlayacağı" yönündeki haberler kamuoyunda yer almıştı.²⁹⁸ Ekonomik kriz ve ara rejim tartışmaları MGK'nın 30 Mart'taki toplantısına da yansımış; ara rejim tartışmalarının "*AB'ye girme aşamasında olan Türkiye'nin*" dış kamuoyundaki imajını zedeleyecek nitelikte bulunduğu değerlendirildi.²⁹⁹

2001 krizini takiben Türkiye'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) uygulanmaya başlandı. Programı'nın temel amacı, neoliberal politikaların yeni stratejisine uygun olarak devletin iç mimarisinin yeniden yapılandırılması ve bunu sağlayacak yasal ve kurumsal düzenlemelerin sağlanmasıydı. Bu maksatla GEGP'de programın amacı şu şekilde belirtilmişti:

²⁹⁶ "Parada Tarihi Karar," *Hürriyet*, 10 Aralık 1999.

²⁹⁷ "Ara Rejim Yok Kriz Geçici," *Milliyet*, 31 Mart 2001.

²⁹⁸ "Demokrasi Muhtırası," *Hürriyet*, 31 Mart 2001.

²⁹⁹ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, "Mart 2001 Basın Bildirisi,"

<http://www.belgenet.com/mgk/mgk032001.html>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

“Kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır. Eski düzene dönmek artık gerçekten mümkün değildir.”³⁰⁰

Türkiye'nin 1980'lerde başlayan neoliberal politikalara uyum ve dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci GEGP'de öngörülen yapısal reformlarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Devletin iç mimarisinde önemli değişikliklere neden olan yapısal reformları, kapitalizmin küresel ölçekte inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü neoliberal küreselleşme süreci kapitalizmin dünya ölçeğinde sermayenin sosyal evrenini inşa etme sürecidir ve küreselleşme olgusu tek tek ülkelere dışsal bir gerçeklik değildir.³⁰¹ Bu kapsamda, 1990'ların sonunda uygulamaya konulan yasal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi gerekecek ve Post-Washington Uzlaşması çerçevesinde yeni yasal düzenlemelere ve yeni reformların gerekliliği önem kazanmaya başlayacaktır.

Programın başarıyla uygulanabilmesi için daha sıkı denetime ve daha güçlü ve yeni siyasi kadrolara ihtiyaç bulunmaktaydı. Programı uygulayacak olan yeni siyasi kadrolar 3 Kasım 2002 seçimleriyle sağlandı. Bu bağlamda 3 Kasım 2002 seçimleriyle AKP'nin iktidara gelmesi, Türk siyasetinde Özal ile başlayan neoliberal dönüşümün, 1990'lardaki görece yavaşlamasının ardından tekrar başlatılması olarak

³⁰⁰ *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, 2001, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, (Erişim tarihi: 22.07.2009).

³⁰¹ Ercan, 2005, s. 375.

tanımlanabilir.³⁰² AKP'nin yarım kalan neoliberal stratejiye uyumu gerçekleştirmesi ve Türkiye'nin küresel kapitalizme eklenme sürecini devam ettirebilmesi için gerekli olan (iç ve dış) ekonomik ve siyasi konjonktür son derece uygundu. Türkiye'nin küreselleşme sürecinde önemli bir yer tutan AB üyeliği konusunda 10 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'ye aday ülke statüsü tanınmış, küresel piyasalarda olağanüstü bir genişleme ve parasal gevşeme konjonktürünün yaşandığı, dış politika açısından geçmiş dönemlere nazaran daha az sorunların olduğu bir dönemde AKP iktidara gelmişti.

Genel olarak ikinci kuşak yapısal reformlar olarak bilinen yeniden yapılanmanın uygulanması AKP iktidarı ile ivme kazanmaya başladı. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında başlatılan yapısal uyum reformları, AKP hükümeti tarafından etkin olarak sürdürüldü. AKP döneminde toplumsal ve siyasal yaşamın neredeyse tüm alanını kapsayan ve yapısal uyum reformları çerçevesinde TBMM'nin rekor düzeyde yasa çıkarması hükümet tarafından övünçle savunulurken, esasında neoliberalleştirmenin hukuksal temellerinin oluşturması amaçlanmaktaydı.³⁰³ Bu çerçevede AKP, iktidara gelişinden kısa süre sonra Ocak 2003'te açıkladığı 58. Hükümet Acil Eylem Planı ile neoliberal dönüşümün sıkı uygulayıcısı olacağını ilan etmişti.³⁰⁴ Kamu Yönetimi Reformu, Ekonomik Dönüşüm Programı, Demokratikleşme ve Hukuk Reformu ve Sosyal Politikalar başlıkları

³⁰² İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü," *Mülkiye*, Cilt: XXX, Sayı: 252, (Güz/2006a), s. 7.

³⁰³ *Ibid.*, s. 16.

³⁰⁴ *T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı*, (03 Ocak 2003),

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.doc>,

(Erişim tarihi: 21. 07. 2009).

altında birleştirilen Acil Eylem Planı'nda neoliberal dönüşümün sürdürülmesi ve devletin iç mimarisindeki değişim için 205 faaliyet alanı tespit edilmişti. AKP iktidarının uygulamaya koyduğu Acil Eylem Planı çerçevesindeki reformlar, esasında Türkiye'nin neoliberal politikalar ekseninde küresel sermayeye eklemlenme çabasının yeni bir aşamasından başka bir şey değildi. Küresel sermayeye eklemlenme açısından yapısal, kurumsal ve yasal dönüşümler AKP iktidarını önceleyen dönem tarafından yeterince karşılanmamış, bu süreç AKP iktidarı ile ivme kazanmıştır. Böylece, Türkiye'de devletin iç mimarisinde dönüşüm ya da yeniden yapılanması bağlamında AKP iktidarı üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmiştir.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin kurumsal yapısını neoliberal küreselleşmenin yeni stratejisine uygun hale getirme çabaları özellikle iki alanda; yabancı sermaye girişi ve özelleştirme uygulamalarında etkisini göstermiştir.

OECD verilerine göre,³⁰⁵ Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırım miktarı 1990 yılında 684 milyon Dolar kadardı. Periyodik artışlarla devam eden bu rakam 2000 yılında 982 milyon Dolar seviyesine ulaşmıştı. 2001 yılında üç katından fazla artış göstererek 3,352 milyar Dolar oldu. Ekonomik kriz nedeniyle 2001 yılında 1,082 milyar Dolar'a düşmüş, 2004 yılında 2,785 milyar Dolar olmuştu. 2005 yılında yine üç katından fazla bir artış göstererek 10,031 milyar Dolar'a yükseldi. Doğrudan yabancı yatırım girişi 2006 yılında 20,185 milyar Dolar, 2007 yılında -en yüksek seviyeye- 27,047 milyar Dolar'a ulaştı. 2007 yılında başlayan küresel krizin etkisiyle

³⁰⁵ OECD, "Foreign Direct Investment (FDI) Inflows,"

http://www.oecd.org/document/8/0,3746,en_2649_33763_40,930,184_1_1_1_1,00.html,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

2008 yılında 19,504 milyar Dolar'a düştü. 2009 yılında düşüş trendi devam etti ve 8,409 milyar Dolar oldu. 2010 yılı itibariyle 9,258 milyar Dolar olarak gerçekleşti.

Doğrudan yabancı yabancı yatırımların artışına paralel olarak, Türkiye 2000'li yıllardan itibaren yabancı sermayeli firmaların yoğun ilgi göstermeye başladığı bir ülke olmaya başlamıştır. Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli firma sayısı kümülatif olarak 2011 yılının ilk yarısı itibariyle 27444 olmuştur. Oysa bu sayı 1980 yılında sadece 78, 1990 yılında 1856, 1995 yılında 3161, 2000 yılında 5328 düzeyindeydi.³⁰⁶

Yukarıdaki veriler, Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren neoliberal küreselleşmeye uyum sürecinde yeni bir evrenin başladığını göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye her ne kadar 1980'li yılların başlarından itibaren neoliberal ekonomik modeli uygulamaya başlamış bir ülke olsa da, yabancı sermaye girişi ve ülke içinde faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmalar açısından esas neoliberal dönüşümü ve sıçramayı 2000'li yıllardan itibaren gerçekleştirebilmiştir. 2003 yılında AKP iktidarı tarafından çıkarılan ve uzlaşmazlık halinde yabancı sermayeye uluslararası tahkim hakkı tanıyan 4875 Sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu"³⁰⁷ yabancı sermayenin Türkiye'ye olan ilgisini arttırmıştır.

³⁰⁶ Ekonomi Bakanlığı, "Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Firmalar Listesi," 2011a, http://www.ekonomi.gov.tr/upload/F893DB91-D8D3-856645203A5206E3DDC9/Sermaye_Yatirim_1980_2003.xls,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

³⁰⁷ "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu," *Resmi Gazete*, 17 Haziran 2003.

Benzer şekilde, 2000’li yıllardan itibaren özelleştirme uygulamaları da geçmiş dönemlere kıyasla çok daha fazla olmuştur. Özelleştirme uygulamalarına özellikle AKP iktidarı ile hız verilmiş, önceki hükümetlerden farklı olarak, karlılığına ya da verimliliğine bakmaksızın neoliberal dönüşümün gereği olarak kamu işletmelerinin elden çıkartılması bir program halinde sürdürmüştür. Oysa geçmiş dönemlerdeki hükümetler, zarar eden veya verimliliği düşük işletmeleri özelleştirerek bir anlamda yapılan işlemleri meşrulaştırmaya çalışmışlardır.³⁰⁸ Özelleştirme İdaresi’nin verilerine göre 1985 yılından itibaren 246 kuruluşdaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 394 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 103 tesis, 6 liman, şans oyunları lisans hakkı özelleştirme kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda 199 kuruluşta hisse senedi veya varlık/satış devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşların 188’inde hiç kamu payı bırakılmamıştır.³⁰⁹ Özelleştirmeyle elde edilen gelirlere baktığımızda, AKP hükümetinin önceki hükümetlerden farkı ve başarısı daha da ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de 1985–2010 yılları arasında gerçekleştirilen özelleştirmeler aracılığıyla 42 milyar Dolar düzeyinde gelir elde edilmiştir. Özelleştirme aracılığıyla sağlanan toplam gelirin yaklaşık 34 milyar Dolarlık bölümü AKP hükümetleri döneminde sağlanmıştır. AKP hükümetlerinin özelleştirme konusundaki azim ve kararlılığını yalnızca istatistiksel veriler değil, söylemleriyle de anlayabilmek mümkündür. AKP hükümetinin kamuoyunda 2/B yasası olarak bilinen, orman alanlarının satılmasına yönelik girişimleri, sağlık ve eğitimi kamu hizmeti olmaktan çıkarmaya yönelik adımları ve Başbakan Erdoğan’ın; “*ben ülkemi adeta*

³⁰⁸ İlhan Uzgel, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü,” İlhan Uzgel ve Bülent Duru, der., *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009a, s. 29.

³⁰⁹ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye’de Özelleştirmeler*,

http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm,

(Erişim tarihi: 10.07.2011).

pazarlamakla mükellefim”³¹⁰ sözü neoliberal düsturların AKP kadrolarının düşüncelerinde ne kadar derinlere kök salmış olduğunun göstergeleridir.

3. Küreselleşme Sürecine Ordunun Çelişkili Yaklaşımı

1990’lı yıllarda Türkiye’nin ulusal güvenlik politikası söz konusu olduğunda, bu alandaki tek belirleyicinin TSK olduğu ve ordunun bu alandaki meşruiyetinin sorgulanması bir yana, ulusal güvenlik alanının tek sorumlusunun ve karar vericisinin ordu olduğunun bütün kesimler (askeri- sivil bürokrasi, siyasal iktidarlar, kamuoyu vs.) tarafından kabul edilmekteydi.³¹¹ Ancak, 1990’larda ulusal güvenlik alanının ilk ve son sözü söyleme hakkını sürdüren ordunun iç ve dış ekonomi-politik süreçlerden bağımsız hareket ettiğini söyleyemeyiz. Başka bir ifadeyle, ordunun diğer kamu politikaları karşısında görece özerkliğinin çok daha fazla olduğu ulusal güvenlik politikasının sınırlarının tespit ve uygulama evreleri, Türkiye’nin neoliberal küreselleşmeye uyum süreçlerinden bağımsız olmadığı gibi, Türkiye’nin küresel kapitalizme eklemlenme sürecine rağmen gerçekleşmiyordu. Çünkü İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra devam eden süreçte dikkat çeken husus, Türkiye ekonomisi liberalleştikçe ve Batı kapitalizmine entegre olma yönünde önemli adımlar attıkça, ordunun güvenlik yapılanmasındaki belirleyici rolünün de bu doğrultuda artmış olmasıdır. Bu sürecin dikkat çeken bir başka yönü, İkinci Dünya Savaşı’ndan 2000’lere kadar olan dönem arasında, Türkiye’de ulusal güvenliğin yasal ve

³¹⁰ “Ülkemi Pazarlamakla Mükellefim,” *Milliyet*, 16 Ekim 2005.

³¹¹ Ümit Cizre, “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy,” *Comparative Politics*, Cilt: 29, Sayı: 2, (Ocak/1997), s. 153.

kurumsal mekanizmalarında yapılan dönüşümlerin istisnasız tümünün, iktisadi açıdan ülkenin bir ekonomik kriz içerisinde olduğu veya bir ekonomik kriz sürecinden geçmekte olduğu, siyasi açıdan ise ülkede bir askeri darbe yönetiminin olduğu veya askeri darbe yönetiminin etkisinin hala devam ettiği ortamlarda gerçekleştirilmiş olduğudur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri ordu ekonomik ve siyasal yaşamı yeniden düzenlemek ve güç dengelerini yeniden belirlemek amacıyla çeşitli dönemlerde doğrudan müdahalelerde bulunmuş, uygulanan sıkıyönetimler aracılığıyla da toplumsal dinamikler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Türkiye, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'den 19 Temmuz 1987 tarihine kadar geçen 63 yıl 8 ay 20 gün sürenin, 25 yıl 9 ay 18 gününü kısmen veya tamamen sıkıyönetim altında geçirmiş olduğu dikkate alındığında,³¹² küresel kapitalizme eklemlenme ve neoliberal dönüşüm sürecinde ordunun rolü yadsınamayacak düzeydedir.

Bilindiği gibi, Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişinden günümüze dört askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Farklı veya benzer gerekçelerle gerçekleştirilen askeri müdahalelerin ortak özellikleri; Türkiye'nin her biri aynı sebeplerle oluşan ekonomik kriz sürecinden geçişi veya sonrasında yapılmış olmalarıdır. Yapılan her askeri müdahale sürecinde ulusal ekonominin kriz hali IMF'nin istikrar programları ile çözümlenmeye çalışılırken, Türkiye'nin Batı kapitalizmine entegre olma yönünde bir adım daha atılmıştır. Bu olağan dışı

³¹² Serdar Şen, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Nokta Kitap, İstanbul, 2005, s. 29.

süreçlerin tümü, ordunun milli güvenlik yapılanmasındaki yasal ve kurumsal ağırlığının artması ile sonuçlanmıştır. Bu süreçlere genel hatlarıyla bakacak olursak:

7 Eylül 1946’da Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu ve 1947 yılındaki IMF ve Dünya Bankası üyeliği, Türkiye ekonomisini dünya ekonomisi ile entegre etmeyi amaçlayan liberalizasyon programlarıyla sürdürüldü. İktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazanan bu dönemde; 16 yıl kesintisiz sürdürülen, kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük politikaların gevşetilmesi, ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırılması, dış açıkların kronikleşmesi ve dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta durmaya çalışan bir ulusal ekonomik sistemin yerleşmesi bu dönemin temel özellikleri olarak değerlendirilebilir.³¹³ Korkut Boratav’ın nitelendirmesiyle, Türkiye ekonomisinin “*dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme*” ve önemli bir dönüm noktası olan 1949–1953 arası bu süreçte, MGK’nın öncülü konumunda olan ve Batı tipi güvenlik mekanizmasına sahip olan Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun da 1949 yılında kurulmasının bir tesadüf olmadığını, “*dünya ekonomisiyle farklı eklemlenme*” sürecinin bir parçası olduğunu belirtmeliyiz.³¹⁴ Böylece, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde oluşturulan liberal uluslararası

³¹³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2007*, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 94.

³¹⁴ Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun kurulmasından önce, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan Askeri Yardım Anlaşması, Türkiye’nin güvenlik yapılanması ve stratejisinin ABD’nin yeni uluslararası stratejisine uyumlaştırmasını sağlamıştı. Bu anlaşma askeri açıdan üç temel amaç taşıyordu: a) Türk Silahlı Kuvvetleri’nde ABD savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve TSK’nın eğitimini Amerikanlaştırmak, b) Türkiye’nin silah alımında tek kaynak olmak, c) Ülkenin altyapısını (yolların, köprülerin, tünellerin, limanların ABD stratejisi doğrultusunda inşasını sağlayarak ABD’nin askeri ekonomik menfaatlerini korumak. Şaban İba, *Milli Güvenlik Devleti*, Çivi Yazıları, İstanbul, 1999, s. 145.

düzenin hem ekonomik hem de askeri boyutlarını kabul ederek uygulamaya koymuştu. Bunun sonucunda, 1950’lilerde sürdürülen “hızlı ve çarpık” kapitalistleşme sürecinde yüksek enflasyonla tanışan ve borçlarını ödeyemez duruma gelen Türkiye, dış yardım arayışlarına başlamıştı. 4 Ağustos 1958’de IMF’ye ilk “niyet mektubu” verilmiş, bu tarihten sonra IMF reçetelerinin uygulanması sonucu başlayan ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarsızlıklar 27 Mayıs askeri darbesi ile noktalanmıştı. Darbe sonrası hazırlanan 1961 Anayasası ile Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun yerine anayasal bir kurum olarak MGK oluşturulmuştu.

Türkiye, 1 Ocak 1961 yılında IMF ile yapılan ilk stand-by anlaşmasının ardından 1970 yılına kadar geçen süreyi IMF ile her yıl yapılan bir stand-by anlaşması ile geçirdi. Yüksek miktarda dış finansman gerektiren ithal ikameci sanayi politikası sonucu 1960’ların sonuna gelindiğinde ödemeler dengesi açığı büyümüş ve 10 Ağustos 1970’de % 66’lık bir devalüasyon yapılmak zorunda kalınmıştır. Gelişen ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, Demirel hükümetini düşüren 12 Mart askeri müdahalesi ile sonuçlandı. 27 Mayıs müdahalesinde olduğu gibi, 12 Mart müdahalesinin ardından da askerinin siyasal sistem içindeki ağırlığı artırıldı. MGK içerisinde askeri bürokrasinin etkinliği çoğaltılarak, MGK’nın askeri bir kurum görünümü kazanılması sağlandı. Türkiye 1970’ten 1978’e kadar geçen sekiz yıllık süre içinde IMF ile stand-by anlaşması yapmamış, 1978–1980 arası birer yıllık stand-by anlaşmasının ardından, 18 Haziran 1980 tarihinde ilk kez, IMF ile uzun süreli bir stand-by anlaşmasını gerçekleştirmiş ve bu anlaşma 17 Haziran 1983’te sona ermişti.

12 Eylül askeri darbesi, Türkiye'nin küresel sermaye ile bütünleşmesi ve küresel sermayenin Türkiye'deki olanaklara kavuşmasında belirleyici olgu oldu.³¹⁵ Dolayısıyla, 12 Eylül askeri darbesini bir siyasal rejim değişikliğinin ötesinde, devlet biçimindeki bir değişimin başlangıcı olarak yorumlamak gerekir. Başka bir ifadeyle, 12 Eylül darbesi devletin yeniden yapılandırılması biçiminde nitelendirilebilecek bir sürecin hareket noktasını oluşturur.³¹⁶ 12 Eylül darbesi sonrası, Türkiye'nin neoliberal politikalara uyum ve küresel kapitalizme eklemleme sürecinin ivme kazandığı bir dönem oldu. Türkiye'nin küresel kapitalizme eklemleme ve sermayenin uluslararasılaşması, ülkede düzenin sağlanması yönündeki ideolojik söylem dolayında gerçekleşmişti. İdeolojik söylemin gereklerini yerine getiren askeri müdahale, sermayenin yapısal mantığı ile egemen kapitalist sınıfların ideolojik mantığının birbiriyle uyumlaştırılmasına olanak sağlamıştı.³¹⁷

1980'li yıllarda neoliberal dönüşümün ve küreselleşme ideolojisinin doğrudan veya dolaylı destekçisi olan TSK, 1990'lardan itibaren küreselleşme sürecinin Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğuna yönelik söylem değişikliğine gitti. Bu süreçte TSK, Türkiye'ye karşı tehdidin aslında Batı'dan geldiği argümanını savunmaya başladı. TSK'nın söylem değişikliğinde küreselleşmenin etkisi kadar, Türkiye'nin stratejik konumu da etkiliydi.³¹⁸ TSK,

³¹⁵Fuat Ercan, "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış," Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20.

³¹⁶ Galip L. Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi," Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yayınları, 2004, İstanbul, s. 63.

³¹⁷ Ercan, 2004, s. 24.

³¹⁸ İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikasının Neresinde?," Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006b, s. 319.

Batı'nın Türkiye'yi tehdit eden iç ve dış güvenlik sorunlarını kullanarak, ülkeyi bölmek istediği yönünde bir algı oluşturmaya çalıştı.

2000'li yılların başlarından itibaren TSK küreselleşme karşıtı söylemlerini daha açık ve doğrudan yapmaya başladı. Bu yöndeki ilk önemli ve şaşırtıcı açıklama, dönemin MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç tarafından yapılmıştı. 7 Mart 2002'de Harp Akademileri Komutanlığı'nın "*Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur*" konulu sempozyumda konuşan Kılınç, Türkiye'nin Rusya ve İran'ı kapsayacak yeni girişimlere yönelmesi gerektiğini öne sürmüştü ve şunları söylemişti:

"Türkiye'nin yeni birtakım arayışlar içinde olması kesinkes ihtiyaç. Bunun da en doğru yöntemi zannediyorum, Rusya Federasyonu ile birlikte, ABD'yi göz ardı etmeksizin mümkünse İran'ı da içerecek şekilde arayış içinde olunması. Türkiye, AB'den hiç yardım görmemiştir. AB Türkiye'yi ilgilendiren sorunlara menfi bakıyor."³¹⁹

Türkiye, Rusya Federasyonu ve İran'ı kapsayacak yeni arayış içerisine ABD'yi de dahil etmeyi unutmayan MGK Genel Sekreteri Kılınç, açıklamalarının her ne kadar şahsi görüşleri olduğunu belirtmiş olsa da, MGK Genel Sekreterliği makamında bulunan bir kişinin böylesine radikal açıklamalarda bulunması tepkiyle karşılanmış ve Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, Kılınç'ın açıklamalarını "kabus senaryosu" olarak değerlendirilmişti.³²⁰ Kılınç'ın açıklamasında dikkat çeken bir başka husus, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit algıladığı ve bu nedenle ulusal güvenlik doktrininde dış tehditler kategorisinde değerlendirilen iki ülke; Rusya

³¹⁹ "Orgeneral Kılınç: Avrupa Bize Uymaz," *Radikal*, 8 Mart 2002.

³²⁰ "Yılmaz: Bu bir Kabus Senaryosu" *Sabah*, 8 Mart 2002.

Federasyonu ve İran'la birlikte yeni oluşum içerisinde yer almasının bir çelişki oluşturmasıydı.

TSK'nın küreselleşme sürecini ulusal güvenliğe tehdit olarak yorumlayan açıklamaları sonraki yıllarda da devam etti. Örneğin 2003 yılında, “*Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik*” konulu uluslararası sempozyumun açış konuşmasını yapan ve küreselleşme ve güvenlik arasındaki ilişkiyi değerlendiren Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, küreselleşme sürecinde gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere dayatmalarda bulunduğunu, sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasını istediklerini ve bu nedenle ulus-devlet anlayışı uygulamalarının kaldırılarak daha liberal yaklaşımlar ve uygulamalar istediklerini belirtmiştir.³²¹ Büyükanıt, Genelkurmay Başkanı sıfatıyla 16 Mart 2007 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında ise, küreselleşmenin Türkiye açısından yeni risk ve tehditler yarattığını ve Türkiye'ye yönelik risk ve tehditlerin simetrikten asimetriğe doğru uzanan geniş bir yelpazeye yayıldığını öne sürmüştür.³²² 2007 sonrası süreçte ise AKP'nin ekonomik ve siyasal dinamikler üzerindeki hakimiyetini arttırması nedeniyle, genel olarak siyasal ve toplumsal sistemdeki belirleyici rolü azalan TSK'nın, küreselleşme ve Batı karşıtlığı üzerinden bir güvenlik söylemi inşa edilmesine yönelik açıklamalardan kaçınmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

³²¹ Yaşar Büyükanıt, “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Konulu Açış Konuşması,” *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. XIV, XV,

<http://www.tsk.mil.tr/SAREM/Sempozyumlar/sempozyum2003.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.12.2009).

³²² “Büyükanıt'ın 16 Mart'ta Harp Akademileri'nde Yaptığı Konuşma,” *Radikal*, 30 Mart 2007.

1960'lı yıllardan itibaren toplum yaşamında siyasi ve ekonomik bir güç olarak yükselen TSK,³²³ bu konumunu 2000'li yıllara kadar sürdürmüştür. Ancak, 2000 sonrası süreçte siyasal sistemdeki konumu zayıflamış olsa da, Türkiye'nin küreselleşmeye uyum ve küresel kapitalizme eklemlenme sürecinin yalnızca siyasi ve askeri alanda değil ekonomik alanda da önemli destekçisi olan TSK, sahip olduğu ekonomik gücü ile bu sürecin doğrudan aktörü olma özelliğini korumaktadır. TSK, ordu-sermaye ilişkisini açıklayabilecek bir kurum niteliğinde olan OYAK aracılığıyla bir yandan kendi kurumsal gücünü derinleştirirken,³²⁴ diğer yandan daha geniş biçimde sosyo-politik ve sosyo-ekonomik iktidar ilişkileri ağına dahil olmaktadır.³²⁵ Başka bir ifadeyle TSK, ekonomik sistem içindeki ağırlığını, “çalışanlarının emeklilik günlerini huzur içinde geçirmelerini sağlama misyonu”nun ötesinde dev bir sermaye imparatorluğuna dönüşen OYAK ile sağlamaktadır. Kapitalist sistemin gereklerine göre serbest piyasa koşullarında faaliyet gösteren bir şirket olarak resmedilmesine rağmen, bu sistemin en imtiyazlı kuruluşu olan³²⁶ ve Standard&Poor's gibi uluslararası derecelendirme kuruluşlarından kredi

³²³ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 15.

³²⁴ Taha Parla, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm: 1960–1998,” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye’de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 213.

³²⁵ İsmet Akça, “OYAK: Kimin Ekonomik Güvenliği?,” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu der., *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s.180.

³²⁶ OYAK Yasasınının 35. maddesine göre kurumu imtiyazlı hale getiren muafiyetler şunlardır:

- a) Kurum, kurumlar vergisine tabi değildir,
- b) Kuruma yapılacak bağışlar, kurumun ne nam altında olursa olsun, üyelerine veya kanuni mirasçılarına yapacağı yardımlar veraset ve intikal vergisiyle gelir vergisinden,
- c) Kurum, yapacağı her türlü muameleler dolayısıyla damga resminden,
- d) Daimi ve geçici üyelerinden yapılacak aidat tevkifatı gelir vergisinden,
- e) Kurumun her türlü gelirleri gider vergisinden muafır. “Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu,” *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961.

değerlendirme notları alan OYAK sanayi, finans ve hizmet alanlarında 50'yi aşkın iştirak yatırımları, 2010 yılı itibariyle yaklaşık olarak 1,4 milyar Dolar kar elde eden ve toplam aktifleri 31,6 milyar TL'ye ulaşan,³²⁷ ayrıca bünyesinde bulunan otuz bini aşkın çalışanıyla TSK'nın kapitalizme ilişkisini sağlayan ve dünyada benzeri olmayan önemli bir iktisadi varlıktır. Ordu, imtiyazlı bir şirket konumundaki OYAK'ın yanında, TSKGV aracılığıyla da yalnızca ulusal ekonomide önemli bir ekonomik güç olmanın ötesinde, OYAK'ın Renault ve TSKGV'nin Mercedes gibi küresel şirketlerle olan ortaklıkları aracılığıyla da önemli bir küresel ekonomik aktör olma yönünde başarıyla ilerlemektedir.

B. ULUSAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE ORDUNUN YERİ VE SİVİLLEŞME ÇABASI

1. 1990'larda Ulusal Güvenlik Sisteminde Ordunun Yeri

2000'li yıllara kadar TSK, Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasında tek belirleyici aktör olma özelliğini korumuştur. Bu durumun çeşitli tarihi ve siyasi nedenleri bulunmaktaydı. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan mirasın sonucu olarak ordunun siyasal karar mekanizması içindeki etkinliği ve bu etkinliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda belirleyici rol oynamasıdır. Bu noktada, William Hale, Türk ordusunun tarihsel mirasının üç ana ögesinin bulunduğunu belirtmektedir.³²⁸ Birincisi, Osmanlının yükselme döneminden itibaren ordunun

³²⁷ OYAK, *2010 Faaliyet Raporu*,

<http://www.oyak.com.tr/TR/kurumsal/yayinlar/2009-faaliyet-raporu.html>,

(Erişim Tarihi: 21.10.2011).

³²⁸ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 14.

neredeşye bütünüyle devletle özdeşleşmiş hale gelmesi. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girdiği 19. yüzyılın reform hareketlerinden itibaren ordunun Batı tekniklerinin ve düşünce kalıplarının benimsenmesine dayalı yeni aydınlanmanın öncüsü olduğuna dair oluşan inanç. Üçüncüsü ise, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren ordunun devlet güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde açıkça siyasete müdahale edebileceği yeni bir geleneği de miras olarak almış olmasıydı.

Ordunun ulusal güvenlik politikasında tek belirleyici aktör olmasının ikinci nedeni, TSK'nın ulusal güvenlik politikasının oluşumuna katılımı yönünde gösterdiği istek, irade ve kararlılığın yanında, bu sürecin sivillere bırakılmayacak kadar önemli olduğu düşüncesiydi. Bu düşünce MGK'nın bir yayınında açıkça savunulmaktadır. MGK'nın yayınında; aslında ulusal güvenlik konularının siyasal iktidarların sorumluluğunda olduğu, ancak çeşitli baskı gruplarının etkisine maruz kalmaması gereken ve gizlilik, ivedilik, hayatiyet ve hassasiyet arzeden milli güvenlikle ilgili karar ve uygulamalarda siyasal iktidarların gizlilik, ivedilik, hayatiyet ve hassasiyet olgularını zedeleyebileceği ve milli menfaatlere hanel getirebileceği iddia edilmektedir.³²⁹ Söz konusu MGK yayınına göre:

“Milli güvenliğin (devletin hayati öneme haiz değerlerinin) korunması ve kollanması maksadıyla araştırma, inceleme, değerlendirme, karar alma, uygulama vb. işlemlerinin; demokratik düzen içinde ve fakat daha kısa yoldan, gizliliğine hanel gelmeyecek tarzda ve

³²⁹ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayını, No:1, Ankara, 1990, s. 43.

özelliği dolayısıyla ihtisas kuralına daha fazla uymayı sağlayan bir sistemle oluşturulması gerekmektedir. Bu sistem milli güvenlik sistemi olmaktadır.”³³⁰

MGK'nın yayını, açık bir şekilde, ulusal güvenlik konularının siyasal sorumluluk taşıyan iktidarlar tarafından tespit edilip uygulanmasının bazı riskler taşıdığını ve siyasal iktidarların devletin hayati öneme haiz değerlerine ilişkin politikaların sürdürülmesinde beceriksiz davranabileceklerini iddia ediyordu. Dolayısıyla, devletin hayati öneme haiz konularının halka karşı sorumluluğu bulunan “beceriksiz siyasal iktidarlar” yerine “milli güvenlik sistemi” adı verilen bir yapı içerisinde belirlenip uygulanması gerekmektedir.

Ordunun ulusal güvenlik politikasının tespit ve uygulanmasında tek belirleyici konumda olmasının üçüncü nedeni, bu durumun siyasal iktidarlar tarafından da kabul ve destek görmüş olmasıydı.³³¹ Askeri bürokrasinin bu alandaki üstünlüğu siyasal iktidarlara rağmen oluşmamakta, siyasal iktidarlar kendi rızaları ile bu alanı askeri bürokrasiye bırakmaktaydılar.³³² Sivil iradenin güvenlik kültürünün oluşumunda orduyu öne plana çıkarmasının temelinde, kamuoyu nezdinde daha fazla destek veya meşruiyet kazanmak yatmaktadır. Çünkü Türk toplumu orduya büyük bir saygı ve güven duymakta ve sivil irade ordu aracılığıyla bu destek ve güveni

³³⁰ Ibid., s. 44.

³³¹ Ali L. Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey,” *International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Güz/2000), s. 214–215.

³³² Gencer Özcan, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983–1993,” Faruk Sönmezoglu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 523.

sağlamak istemekteydi.³³³ Sivil iktidarlar tarafından bağımsızlığın ve var olmanın tek dayanağı olarak görülen TSK'nın bu rolü üstlenmesi, bir anlamda siyasal iktidarların bu alandaki sorumluluklarının ve hesap verebilirliklerini ortadan kaldırıyordu. Dolayısıyla, bu alanda bir boşluk ortaya çıkmakta ve bu boşluk askeri bürokrasi tarafından doldurulmaktaydı.

1990'ların sonlarından itibaren tarafından ordunun güvenlik sistemindeki belirleyici konumu değişmeye başladı. İleride inceleyeceğimiz gibi, özellikle AB Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesinden sonra gerek Türkiye kamuoyunda gerekse AB nezdinde ordunun siyasal sistem içerisindeki konumuna yönelik eleştiriler artmaya başladı. Ordunun ulusal güvenliğin tespit ve uygulanmasındaki tek belirleyici aktör olma konumunun zayıfladığı yeni bir çözümme sürecine girildi.

2. Ulusal Güvenliğin Yasal ve Kurumsal Mekanizması: Milli Güvenlik Kurulu

a. Tarihsel Arka Plan

2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanununun 2. maddesinde ulusal güvenlik şu şekilde tanımlanmıştır:³³⁴

³³³ Mustafa Aydın, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey," *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt:3, Sayı:2, (Mayıs /2003),s. 173.

³³⁴ "2945 Sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Sekreterliği Kanunu," *Resmî Gazete*, 11 Kasım 1983.

“Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder.”

Anayasa'nın 117. maddesine göre de; milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur. Fakat, ulusal güvenlik kapsamına dahil edilecek sorunların tespiti MGK'ya verilmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de ulusal güvenliğin yasal ve kurumsal sistematığı MGK üzerinden kurulmuştur.

Mili Savunma Bakanlığı'na göre, MGK uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir.³³⁵ İlk olarak 1933 yılında bir kararname ile Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi kurulmuştur. Yüksek Müdafaa Meclisinin görev alanı, milli seferberlik olarak tayin edilmiştir. 1949 yılında çıkarılan bir kanunla teşkil edilen Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekterliği'nin görev kapsamına Milli Savunma Politikası'nın hazırlanması da dahil edilmiştir. Daha sonra, MGK 1961 Anayasası ile anayasal kurum haline getirilmiştir.

Türkiye'deki birçok kurum gibi MGK'da kendi kuruluşunu uzun tarihsel süreçlerle açıklama geleneğine sahiptir. Oysa Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi'nin MGK ile tarihsel ve işlevsel olarak herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.³³⁶ Çünkü

³³⁵ Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 2000, s. 29.

³³⁶ İba, 1999, s. 177; Yüksek Müdafaa Meclisi'nden önce 1922 yılında Harp Encümeni adı altında bir kurum oluşturulmuştur. TBMM üyeleri arasından seçilen milletvekillerinden oluşan bu organın, meclise talimat gönderme yetkisine sahip olması nedeniyle, meclisin üstünde bir konumda olduğu düşünülmüştür. Harp Encümeni modelinin dikkat çeken en önemli tarafı, Türkiye'de milli savunma

Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Bakanlar Kurulu kararnamesiyle kurulmuş, Başbakan'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na Genelkurmay Başkanı'nın katılması ile oluşmaktaydı. Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi'nin görevi topyekun savaşta belirecek sorunları ortadan kaldırmaktı. Hükümet ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişkileri güçlendirmek amacıyla kurulmuştu. Milli Savunma Yüksek Kurulu gibi yapılar ise İkinci Dünya Savaşı sonrası, önce ABD'de daha sonra NATO üyesi diğer ülkelerde kurulmaya başlanmıştır.³³⁷ ABD'de 1947 yılında oluşturulan Ulusal Güvenlik Konseyinden esinlenerek kurulan³³⁸ Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun kurumsal yapısı itibariyle bugünkü MGK'dan farklıklar gösterse de görevleri itibariyle benzer fonksiyonlara sahip olduğu görülmektedir. 30 Mayıs 1949 tarih ve 5399 sayılı yasaya göre kurulan Milli Savunma Yüksek Kurulu, milli savunma görevlerini yerine getirmek üzere kurulmuştu.³³⁹

görevlerinin koordinasyonunu hükümet dışı birimlere bırakma yöntemi için bir başlangıç olmasıdır. Özdemir, 1989, s. 91.

³³⁷ ABD Kongresi'nden 1947 yılında çıkartılan Ulusal Güvenlik Yasası (National Security Act of 1947) ile Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) ve CIA- (Central Intelligence Agency-Merkezi İstihbarat Teşkilatı) kurulmuştur.

³³⁸ Rona Aybay, "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu," *Ankara Üniversitesi SiyasalBilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33, 1978, s. 73.

³³⁹ 5399 sayılı yasanın 3. maddesine göre kurulun görevleri şunlardı:

- a- Hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esaslarını hazırlamak.
- b- Bütün devlet teşkilatına her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek milli savunma ödev ve görevlerini tespit ile gereken kanuni ve idari tedbirleri almak üzere yetkili makamlara sunmak.
- c- b fıkrasında yazılı tedbirlerin uygulanmasını kovuşturmak.
- d- Topyekun milli seferberlik planını barışta hazırlamak ve gereğinde tam olarak uygulanmasını sağlamak.
- e- Yurt savunmasıyla ilgili işlerden Başbakanın lüzum gösterdiklerini inceleyerek mütalaasını bildirmek. "Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu," *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949.

Yasanın 2. maddesine göre Milli Savunma Yüksek Kurulu, Başbakan'ın başkanlığında ve onun teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşmaktaydı. Cumhurbaşkanı ise kurulun doğal başkanıydı. Yasanın 6. maddesine göre, kurulun en az ayda bir toplanması öngörülmüş ve Başbakan'ın direktiflerine göre kurulun çalışmalarını hazırlamak ve her tür işlerini yürütmek üzere bir Milli Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmuştu. Yasanın 5. maddesine göre de kurulun doğrudan yerine getirilebilecek kararları Başbakan tarafından ilgili yerlere bildirilirdi.

Kurulduğu 1949 yılından 1961 yılına kadar 50'ye yakın karar alan bu kurulun yerleşmiş bir kadrosu veya uzman yardımcıları bulunmamaktaydı. 12 yıllık dönemde Cumhurbaşkanı bir kez bu kurula başkanlık etmişti. Başbakanlar da genellikle kurula başkanlık etmeyip bu görevi Milli Savunma Bakanları'na bırakıyordu. Bu yapısı nedeniyle Milli Savunma Yüksek Kurulu siyasi iradenin gücü altında çalışıyordu. Fakat 1961 Anayasası'nın Temsilciler Meclisindeki görüşmeleri sırasında bu kurulun işlemediğinden sıkça söz edilmişti.³⁴⁰

Milli Güvenlik Kurulu ve bir kavram olarak "milli güvenlik" Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına 1961 Anayasası ile girmiştir. Şöyle ki; 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmaları sırasında Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu hazırlamış olduğu Anayasa Tasarısı'nın 110. maddesiyle Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun adını ve kuruluş şeklini değiştirmeden bu Kurul'a anayasal bir organ statüsü

³⁴⁰ İba, 1999, s. 179.

kazandırmayı amaçlamıştı.³⁴¹ Temsilciler Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında 110. madde yerine 111. madde ile düzenlenen Milli Savunma Yüksek Kurulu, verilen değişiklik önergelerinin reddinden sonra Anayasa Komisyonu'nun istediği şekilde Milli Birlik Komitesi'ne gönderilmiştir. Milli Birlik Komitesi ise, Kurul'un adını Milli Güvenlik Kurulu olarak değiştirmiş ve Kurul'a Genelkurmay Başkanı'ndan başka Kuvvet Temsilcilerinin de katılmasını kararlaştırmıştır. Temsilciler Meclisi'nde yeniden görüşülen teklif, Milli Birlik Komitesi'nden gelen son şekliyle kabul edilmiştir.³⁴² 1961 Anayasası'nın 111. maddesinde dikkat çeken bir husus; Cumhurbaşkanı'nın bulunmadığı hallerde MGK'ya Başbakanın başkanlık edeceği belirtilmiş olmasına rağmen, Başbakanın kurul üyeleri arasında gösterilmemesidir. Daha sonra çıkarılan 129 sayılı kanunla Başbakan ve diğer bazı bakanlar kurul üyeleri arasına dahil edilmiştir.³⁴³

³⁴¹ Söz konusu 110. maddeye göre: "Milli Savunma Yüksek Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı'ndan oluşur. Kurul'a Cumhurbaşkanı başkanlık eder, bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar. Kurul, savunma ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir" ifadeleri yer almaktaydı. Ibid., s. 179.

³⁴² 1961 Anayasası'nın 111. maddesinde MGK, "Kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu'na Cumhurbaşkanı başkanlık eder, bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir."

³⁴³ 129 sayılı kanuna göre MGK; Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları'nın yanında Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Devlet Bakanı, Milli Savunma, İçişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanı'ndan oluşacağı, gündemin özeliğine göre Başbakanın diğer bakanları da toplantıya çağırabileceği belirtilmiştir. "Milli Güvenlik Kurulu Kanunu," *Resmî Gazete*, 19 Aralık 1962.

1961 Anayasasıyla oluşturulan MGK ile Türkiye'nin güvenlik anlayışında paradigma değişimi yaşanmış, “*milli savunma anlayışından*” “*milli güvenlik anlayışına*” geçiş sağlanmıştır. 1961 Anayasası ile MGK'nın anayasal bir kurum statüsüne geçirilmesinin ve Türkiye'nin güvenlik anlayışının milli savunmadan milli güvenliğe geçişinin en önemli gerekçesi, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden herhangi bir dış tehdit veya risk algılaması değildi. 1961 Anayasası ile yapılan Türkiye'nin güvenlik yapılanmasındaki dönüşümün temel nedeni, halkın seçmiş olduğu siyasal iktidarlara ve siyasal partilere karşı askeri bürokrasinin duyduğu güvensizliğin yanında,³⁴⁴ askeri bürokrasinin devlet otoritesini siyasal iktidarla paylaşmak istemesidir.³⁴⁵ Bu amaçlarla askeri bürokrasinin fikir ve eylemlerinin kabul göreceği meşru bir zemin yaratılmış oldu.

MGK'nın oluşumuyla birlikte NATO gereklerini de ihmal etmeyen, fakat ağırlıklı biçimde devlet ve siyaset inşasına yön vermeye çalışan bir güvenlik yapılanması ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra MGK, sivil otoritenin bir parçası olmaktan ziyade, askeri yapının sivil otoriteyi kontrol edebileceği bir mekanizmaya dönüşmüştür.³⁴⁶ “Milli savunma” kavramından daha geniş bir anlam ve içeriğe sahip olan “mili güvenlik” kavramına geçiş, MGK'nın ve dolayısıyla ordunun daha geniş alanlardaki konulara müdahale edebileceği ve askeri bürokrasinin devlet otoritesini siyasal iktidarla paylaşmak istemesinin bir sonucu olarak MGK'nın oluşturulduğu

³⁴⁴ Özdemir, 1989, s. 107.

³⁴⁵ Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset,” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 78.

³⁴⁶ Özdemir, 1989, 241.

endişesini yaratmıştır. Yaşanan gelişmeler Türkiye’de milli güvenlikçi devlet anlayışının egemen kılınmak istendiği yönünde yorumlara neden olmuştur.³⁴⁷

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından hem askeri bürokrasinin MGK içindeki rolü hem de MGK’nın güvenlik yapılanmasındaki işlevi ve kurumsal gücü artırılmıştır. Zaten 12 Mart Muhtıra belgesini imzalayan Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanının unvanlarına MGK üyesi sıfatını eklemeleri, Kurulun yalnızca bir “danışma” organı olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmış ve Kurulun anayasal düzen içinde gerekli olup olmadığı yönünde tartışmalara neden olmuştur.³⁴⁸ 12 Mart askeri müdahalesinin ardından yapılan anayasa değişikliği ile eski metindeki “Kuvvet Temsilcileri”nin yerine “Kuvvet Komutanları” konulmuştur.³⁴⁹ Böylece MGK’da

³⁴⁷ Ibid., s. 110.

³⁴⁸ Aybay, 1978, s. 78; sonraki yıllarda devam eden tartışmalarda da MGK’nın anayasal konumu eleştirilmiş, Kurulun Anayasa’dan çıkartılması yönünde görüşler oluşmaya başlamıştır. Örneğin, Türkiye Barolar Birliği’nin 17–19 Haziran 1977 tarihlerinde yapılan Olağanüstü Genel Kurulu’nda kabul edilen; “Anayasa Değişikliği Öntasarısı”nda, MGK’ya ilişkin anayasa hükmünün anayasadan çıkarılması görüşü yer almış ve şu sonuca varılmıştır: “Devlet güvenliğinin sağlanmasında Cumhurbaşkanı, parlamento, yürütme, idari ve askeri kuruluşlar görevli ve yetkilidirler. Bunların koordinasyonu her zaman mümkündür. Aynı bir anayasal kuruluşun oluşturulması gereksiz görülmekle bu kurulun Anayasa’dan çıkarılması uygun görülmüştür.” “Türk Pozitif Hukukunun Demokratikleştirilmesine İlişkin TBB Öntasarısı ve Raporları,” *İstanbul Barosu Dergisi*, Özel Sayı, 1977, s. 22’den aktaran, Aybay, 1978, s. 78; 1971 Muhtırası öncesinde de, MGK, öğrenci olayları nedeniyle yayınladığı bir bildiri nedeniyle eleştiri konusu olmuştu. Kurulun istişari (danışmacı) bir yapıda olması nedeniyle, kamu güvenliğini ilgilendiren bir konuda MGK’nın bu tür bir bildiri yayınlamasının Anayasa’ya aykırı olduğu yönünde görüşler oluşmuştur. Bkz., Tarık Zafer Tunaya, “Milli Güvenlik Kurulu ve Gerçekler,” *Milliyet*, 4 Nisan 1970.

³⁴⁹ 12 Mart 1971 müdahalesinin ardından yapılan anayasa değişikliği sonrası 111. madde: “Milli Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanları’ndan kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu’na Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları düzeyinde temsil, bireysel temsil yerine, kendi içinde hiyerarşiye tabi, kurumsal bir temsil yapılanmasına dönüşmüştür. Ayrıca, “yardımcılık etmek üzere” gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na “bildirir” şeklinde yer alan ifade değiştirilerek “yardımcılık etmek üzere” ibaresi çıkartılmış, yerine başka bir ibare konmamış, “bildirir” şeklindeki kelime “tavsiye” şeklinde değiştirilmiştir.

b. 12 Eylül 1980 Askeri Darbe Sonrası MGK

MGK ile ilgili köklü değişim 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan askeri rejim döneminde yapıldı. Askeri yönetim tarafından hazırlanan Anayasa’nın 118. maddesi ile MGK’nın yetkileri genişletildi.³⁵⁰ 1982 Anayasası uyarınca 9.11.1983 tarih ve 2945 sayılı Kanun ile bugünkü MGK oluşturuldu. Anılan kanunun 4. maddesi kapsamında MGK’nın görevleri tanımlanmış,³⁵¹ böylelikle MGK sahip olduğu

alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar kuruluna tavsiye eder” biçimini almıştır.

³⁵⁰ 1982 Anayasası’nın 118. maddesi: “Milli güvenlik Kurulu, Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.”

³⁵¹ 9.11.1983’te kabul edilen 2945 sayılı kanunun 4. maddesinde belirtildiği üzere MGK’nın görevleri “a) Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konularında görüş tespit eder.

b) Devletin milli güvenlik siyaseti doğrultusunda tespit edilen milli hedeflerin ve hazırlanan milli plan ve programların gerçekleştirilmesine ilişkin tedbirleri belirler.

c) Devletin milli güvenlik siyasetini etkileyecek milli güç unsurlarını ve ülkenin siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirir. Milli hedefler yönünden güçlenmelerini sağlayacak temel esasları tespit eder.

kurumsal yapısı itibariyle siyaseti ve devlet işleyişini yönlendiren ve takip eden bir birim haline gelmiştir.³⁵² 2945 sayılı kanunla askeri gücün devlet içindeki özerkliğinin genişlemesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ulusal güvenlik kavramı ideolojik düzeyde ele alınarak ve kavramın anlam ve sınırlarının genişletilerek ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konuları kapsamaması nedeniyle, TSK'nın iç ve dış politika alanları başta olmak üzere siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde kontrol ve etkinlik gücü artmıştır.³⁵³ 27 Mayıs'la başlayan ulusal güvenlik kavramını militaristleştirme ideolojisi, 12 Eylül müdahalesiyle "güçlü devlet-otoriter yönetim" uygulamasıyla somutlaşarak sürdürülmüştür.

d) Devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit eder.

e) Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk Milleti'ni Atatürkçü Düşünce, Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler. Sayılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdide karşı koymak, bu tehdidi etkisiz hale kılmak için gereken strateji ve temel esaslar ile birlikte planlama ve uygulama hizmetleri konularında görüşleri, ihtiyaçları ve alınması lüzumlu gördüğü tedbirleri tespit eder.

f) Olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik veya savaş hali için görüş tespit eder.

g) Olağan hal ile savaş, savaşı gerektiren ve savaş sonrası hallerde, kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ile vatandaşlara düşecek topyekün savunma, milli seferberlik ve diğer konulara ilişkin tedbir ve ödeneklerin kalkınma plan, program ve yıllık bütçelerde yer almasını sağlamak üzere gerekli esasları tespit eder.

h) Devletin milli güvenlik siyasetinin öngördüğü hususlar ve topluma yönelik hizmetler ile topyekün savunma hizmetlerinin gerektirdiği mali, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konulara ilişkin tedbir ve ödeneklerin kalkınma plan, program ve yıllık bütçelerde yer almasını sağlamak üzere gerekli esasları tespit eder.

i) Milli Güvenlik kapsamına giren konularda yapılan ve yapılacak uluslararası antlaşmalar hakkında görüş tespit eder. MGK, tespit ettiği bu görüş, tedbir ve esasları kurul kararı halinde Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir." *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

³⁵² Bayramoğlu, 2006, s. 87.

³⁵³ Cizre, 1997, s. 157.

Görüldüğü gibi, hem MGK içerisinde askeri kanadın etkisi hem de MGK'nın devlet yapılanmasındaki kurumsal ağırlığının artması olağan dönemlerde oluşmamış, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri sonucunda yapılan yasal ve anayasal değişiklikler sonucu gerçekleştirilmiştir. Bu müdahaleler sonucu siyasetin ve devlet yapısının militaristleşmesi doğal olarak ordunun MGK içindeki rolünü ve MGK'nın siyasi ve bürokratik sistemdeki konumunu ağırlaştırmıştır. 1961 Anayasası ile başlayan ve 1982 Anayasası ile en üst seviyeye ulaşan MGK'nın ve dolayısıyla ordunun ulusal güvenlik siyaseti üzerindeki etkisi, Türkiye'nin dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde sıkıntılar yaşadığı ve ulusal güvenliğine yönelik iç tehdit algılamasının doruk noktasına ulaştığı 1990'lı yıllarda giderek artmış, 28 Şubat süreci ile daha dolaysız bir hale gelmiştir. Öyle ki, 1996 Martı'nda MGK bünyesinde oluşturulan Kriz Yönetim Birimi, 28 Şubat'tan sonra işlerlik kazanmış, ülkede ortaya çıkan veya oluşabilecek her türlü kriz yönetim veya çözümü MGK'ya devredilmiştir. Böylece ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve askeri her türlü karar öncelikle MGK'da alınırken, hükümetlere ancak MGK'da alınan kararları uygulamak kalıyordu. Sonuçta Türkiye'de "fonksiyonsuz", ancak "yasal" tasarruf yetkisine sahip bir siyasi iktidar ile gerçekte "yasal" olmayan, fakat icra "fonksiyonu"nu elinde bulunduran, buna karşılık herhangi bir siyasi sorumluluğu bulunmayan MGK'dan oluşan iki başlı bir devlet yapısı ortaya çıkmıştı.³⁵⁴

³⁵⁴Tülin Öngen, "Türkiye'de Siyasi Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: "Düşük Yoğunluklu Çatışma"dan "Düşük Yoğunluklu Uzlaşma" Rejimine," Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yayınları, 2004, İstanbul, s. 94.

c. 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden Sonra MGK'nın Yeniden Yapılandırılması: Ulusal Güvenlik Sisteminde “Sivilleşme” Çabası

Neoliberal küreselleşme projesinin uygulamaya koyduğu devletin iç mimarisinin yeniden yapılandırılmasına koşut olarak, AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra Türkiye'de ulusal güvenlik sistemini ve politikalarını “demokratik” ve “sivil” bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan düzenlemeler yapıldı. Türkiye'nin ulusal güvenlik sisteminde önemli değişiklikler hedefleyen, bir anlamda “normalleşme” ve “sivilleşme” süreci başlatan yasal düzenlemeler üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Ancak bu aşamalara geçmeden önce şunu belirtelim ki; Türkiye'de parlamentonun hiç bilmediği, yürütme erkinin ise kısmen bildiği varsayılan ulusal güvenliğin bir tabu olmaktan çıkarılıp, kamuoyu önünde tartışılması yönündeki ilk siyasi girişim, 2001 yılında ANAP Genel Başkanı ve 57. Hükümette Başbakan Yardımcısı olan Mesut Yılmaz'ın partisinin 7. Olağan Kongresinde yapmış olduğu konuşma ile gerçekleşmiştir.³⁵⁵ Yılmaz'ın ulusal güvenlik siyasetinin tartışılması gerektiğine ilişkin açıklaması Genelkurmay Başkanlığı tarafından talihsiz bir konuşma olarak değerlendirilmiş ve çok sert

³⁵⁵ Mesut Yılmaz 2001 yılındaki konuşmasında şunları söylemiştir: “AB uyum çalışmalarındaki engelleyici rolü konusunda herkesin az çok bilgi sahibi olduğu, ancak üç maymunları oynadığı bir tabu var. Ulusal güvenlik gerekleri, ya da daha doğru bir isimlendirmeye ulusal güvenlik sendromu. Bu tabunun üzerindeki perdeyi çekip almanın zamanı geldi. Devletin bekasını sağlayacak bir kavramı, devletin can damarlarını keser hale getirmeyi dünya üzerinde yalnız Türkiye becerebilirdi. Geçmişte her yeniliği, ‘din elden gidiyor’ diye önlemeye çalışmak, ülkeye de, dine de büyük zarar vermiştir. Her açılışın önünün, ulusal güvenlik elden gidiyor gerekçesiyle kesilmesi, ülkemizin geleceğine ve ulusal güvenliğimize zarar verecektir.” “Ulusal Güvenlik Tartışılmalı” *Radikal*, 5 Ağustos 2001.

ifadelerle eleştirilmiştir.³⁵⁶ O dönemde yapılan ulusal güvenlik tartışmasına TÜSİAD da katılmış, “demokrasilerde, her konu her zeminde tartışılır. Karar, Meclis iradesiyle tecelli eder. Yürütmede yetki ve sorumluluk hükümetindir”³⁵⁷ yorumunda bulunarak, ulusal güvenliğin sivil iradenin yetki ve sorumluluğunda olduğunu savunmuştur.

27 Mayıs ile başlayan ve 12 Eylül darbesi ile doruk noktasına ulaşan ulusal güvenlik sistemini ve MGK’yı askerileştirme trendi, 2001 yılında hazırlanan Ulusal Program’ın gereği olarak, 3 Ekim 2001 tarihinde gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile durdurulmuştur. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrası ulusal güvenlik sistemini sivilleştirmeyi amaçlayan hukuksal düzenlemelerin ilk aşamasında Anayasa’nın 118. maddesi değiştirilmiştir. MGK’ya danışma organı olma niteliği kazandırmayı amaçlayan değişiklikle; 118. maddenin önceki biçiminde yer almayan “tavsiye” ibaresi metne konulmuş ve önceki biçimde son cümle de yer alan “*Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır*” ibaresi “*Bakanlar kurulunca değerlendirilir*” şekline dönüştürülmüştür.³⁵⁸ Yapılan değişiklikle MGK’daki sivil üye sayısı artırıldı.

³⁵⁶ Genelkurmay, Mesut Yılmaz’ın sözlerine karşılık şu ifadelerde bulunmuştur: “Ekonomi iflas noktasındaysa, ekonomiyi bu hale getirenler için en ufak işlem yapılmıyorsa, soygun düzeni normal davranış olmuşsa, siyasi istikrar kişisel ihtiraslar yüzünden sağlanamıyorsa, bunların nedeni ulusal güvenlik kavramı ile örtülemez.” “Kışladan Siyasi Çıkış,” *Milliyet*, 8 Ağustos 2001.

³⁵⁷ “TÜSİAD: Sorumluluk Hükümetin,” *Milliyet*, 9 Ağustos 2001.

³⁵⁸ 3 Ekim 2001 tarihinde gerçekleştirilen değişiklik sonucu, Anayasa’nın 118. maddesine göre Milli Güvenlik Kurulu; “Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.” “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 17 Ekim 2001.

Başbakan yardımcıları ve Adalet Bakanı MGK üyesi oldular. MGK'nın görev ve yetkilerinde yapılan söz konusu değişiklikler, MGK'yı karar organı görüntüsünden uzaklaştırmak ve danışma organı sıfatı kazandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında gerçekleşen ve hem askeri bürokrasinin MGK içindeki temsil ağırlığını azaltmayı hem de MGK'nın askeri görüntüsünü zayıflatarak sivilleşmeyi amaçlayan anayasal değişikliğin, parlamenter demokratik sistemin kriterlerine uygun hale getirildiğini söylemek ise zordur. Çünkü Anayasa'nın 118. maddesinde yer alan *“toplumun huzur ve güvenliğinin korunması”* ibaresi MGK'ya hem bunu bozabilecek her türlü eyleme karşı müdahale hakkı vermekte hem de toplumsal meşruiyetini sağlamaktadır. Ayrıca, ulusal güvenliğin tespit ve uygulaması görevinin siyasal iktidar yerine MGK'ya ait olduğunun sürdürülmesi nedeniyle, yapılan değişikliğin simgesel önemi olmakla birlikte demokratik yeterliğe sahip olduğu söylenemez.

MGK'yı sivilleştirme ve kurumsal yapısını yeniden yapılandırma sürecinde ikinci adım AKP döneminde atılmıştır. 7 Ağustos 2003 tarihinde, 7. Uyum Paketi kapsamında 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun çeşitli hükümleri değiştirilmiş veya kaldırılmıştır. 2003 tarihinde yapılan değişiklikler içerisinde en kritik olan 2945 sayılı kanunun 4. maddesinde MGK'nın görevlerini düzenleyen kısımdır.³⁵⁹ 4. maddede yapılan

³⁵⁹ 7 Ağustos 2003 tarihinde gerçekleşen değişiklik sonucu Kurulun görev alanını yeniden tanımlayan MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4. maddesi şöyledir: “Milli Güvenlik Kurulu 2'nci madde de belirtilen milli güvenlik ve Devletin milli güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit eder; bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir. Başbakan, Milli Güvenlik Kurulunun tavsiye kararlarının ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunulması ve Bakanlar Kurulunda kabulü halinde bu tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve

değişiklikle MGK'nın görev alanı büyük ölçüde daraltılmış oldu. 4. maddenin önceki biçiminde MGK'nın bir icra organı gibi çalışmasına neden olan hükümler kaldırılarak, görevleri itibariyle danışma organı niteliği kazandırılmaya çalışılmıştır.

7. Uyum Paketi kapsamında yapılan düzenlemeler içerisinde, MGK'nın çalışma usullerini düzenleyen 5. maddenin birinci fıkrasında yapılan değişiklikle: “Kurul, iki ayda bir toplanır. Gerekliğinde Kurul, Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanının çağrısı ile toplanır” hükmü getirilmiş, böylece MGK'nın ayda bir yerine iki ayda bir toplanması kararlaştırılmış ve olağanüstü toplanmaya ilişkin olarak Genelkurmay Başkanı'nın önerisi maddeden çıkartılmıştır. 2945 sayılı kanunun Genel Sekreterin görevlerini düzenleyen 13. maddesinde³⁶⁰

izlenmesi için bir Başbakan yardımcısını görevlendirir.” “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun,” *Resmi Gazete*, 7 Ağustos 2003.

³⁶⁰ 2945 sayılı kanunun Genel Sekreterin görevlerini belirleyen 13. maddenin değişiklikten önceki biçimi şöyledir:

- a) Milli Güvenlik Kurulunun 4. maddede sayılan görevleriyle ilgili olarak; gerekli her türlü çalışma, araştırma, inceleme ve değerlendirmeleri yapar, bunların sonuçlarını teklifleri ile birlikte Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Mili Güvenlik Kuruluna sunar;
- b) Milli Güvenlik Kurulu kararlarının hazırlanmasında ve bu kararlara ilişkin Bakanlar Kurulu kararlarının uygulanmasında, bakanlıklar ve ilgili kurum kuruluşlarla müşterek çalışmalara yapar, uygulamaları takip ve kontrol eder, düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunur;
- c) Milli Güvenlik Kurulunun sekreterlik hizmetlerini yürütür,
- d) Bakanlar Kurulunun milli güvenliğin sağlanması sorumluluğuna ilişkin olarak; Devletin savunma siyaseti dışında milli güvenlik siyasetini tayin, tespit, uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirme görevlerini doğrudan veya bakanlık, kurum ve kuruluşlarla da yapacağı müşterek çalışmalarla araştırır, inceler, planlar hazırlar ve bu konudaki uygulamaları takip ve kontrol eder, yönlendirir, sonuçları değerlendirir;
- e) Milli Güvenlik Kurulu kararları ile onlara ilişkin Bakanlar Kurulu kararları doğrultusunda, 4. maddenin birinci fıkrasının (d) ve (e) bentlerinde belirtilen konularda gerekli olan hizmet ve faaliyetleri planlar, yürütür ve ilgili bakanlık, kamu ve özel kurum ve kuruluşlardaki bu kanunlara ilişkin uygulamaları takip ve kontrol eder, yönlendirir ve koordine eder,

olağanüstü yetkilerle donatılan kısmı değiştirilerek, yasanın önceki halinde uzunca bir görev alanı bulunan Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği yapılan düzenlemeyle; a) MGK'nın sekreterlik hizmetlerini yürütür, b) MGK tarafından ve kanunlara verilen görevleri yerine getirir, halini almıştır. MGK Genel Sekreterinin atanması usulünü düzenleyen 15. madde³⁶¹ değiştirilerek aşağıdaki biçimi almıştır:

“Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanır. Söz konusu atamanın, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılmasının öngörülmesi halinde Genelkurmay Başkanının olumlu görüşü alınır.”

f) Silahlı Kuvvetler görev alanı dışında kalan topyekün savunma hizmetlerini koordine eder ve bu konudaki düzenlemeleri takip eder. Bu hizmetlerle ilgili plan ve esasların tespiti, düzeltilmeleri ve değişiklik işlemlerini yürütür. Bu esaslara göre, bakanlık, kurum ve kuruluşların yapacakları planların gerçekleşmesini ve uygulamalarını temin ve takip eder. Milletlerarası antlaşma ve anlaşmalar gereğince aynı konu ile ilgili hizmetleri yerine getirir ve getirilmesini sağlar. Olağan hal ve savaş, savaş gerektiren ve savaş sonrası hallerde topyekün savunma sivil hizmetleri yönünden kamu ve özel kuruluşlara düşecek görev ve yükümlülükler için kanuni ve idari tedbirleri tespit ederek gerçekleşmesi için faaliyette bulunur;

g) Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle ilan edilen olağanüstü halde alınacak tedbir, yapılacak iş ve işlemlerin tespit çalışmalarını yapar, uygulamada işbirliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri tespit eder ve bu konudaki tekliflerini Başbakana sunar;

h) Milli güvenlik siyasetinin öngördüğü tedbirlerin alınması ve hizmetlerin yürütülmesi ile topluma yönelik hizmetler ve topyekün savunma sivil hizmetlerinin gerektirdiği mali, sosyal ve diğer tedbirlerin kalkınma plan ve programlarında yer alması, yıllık bütçelerde bunlar için ödenek ayrılması konularında, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile işbirliği ve koordinasyonda bulunur;

i) Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Güvenlik Kurulunca kanunlarla verilen diğer görevleri yürütür.” *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

³⁶¹ MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 15. maddesinin değişiklikten önceki biçimi: “Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral/Oramiral rütbesinde Silahlı Kuvvetler mensupları arasından Genelkurmay Başkanının inhası, Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanır.” *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

Böylece MGK Genel Sekreterliği görevine sivil üyelerin atanabilmesi sağlanmış, nitekim 2004 yılında MGK Sekreterliği görevine ilk kez bir sivil (Atina Büyükelçisi Yiğit Alpogan) atanmıştır.

7. Uyum Paketi kapsamında yapılan değişikliklerin dışında, 2945 sayılı kanunun bazı maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. MGK'ya Kurul kararlarının dağıtım ve takibi yetkisini veren 9. madde,³⁶² Genel Sekreterliğin yetkilerini düzenleyen 14. madde³⁶³ ve Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişilerin her türlü bilgi ve belgeyi istenildiğinde MGK'ya verilmesi gerektiğini düzenleyen 19. madde³⁶⁴ iptal edilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemini sivil bir yapıya kavuşturma amacıyla yapılan düzenlemelerin üçüncü aşaması, MGK Genel Sekreterliğinin görev ve çalışma esaslarını düzenleyen gizli yönetmeliğin, Bakanlar Kurulunun 29Aralık 2003 tarihli ve 6688 sayılı kararı ile yayımlanan yeni bir yönetmeliğin yürürlüğe girmesi

³⁶² Yürürlükten kaldırılan MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 9. maddesi: "Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla ilgili Bakanlar Kurulu kararlarının dağıtımını Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği tarafından yapılır. Bu Kararlara ilişkin uygulamalar Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından takip edilerek sonuçları hakkında Başbakan, Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kuruluna belli süreler içinde bilgi verilir." *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

³⁶³ Yürürlükten kaldırılan MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 14. maddesi: "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 13. maddede belirtilen görevlerin yerine getirilmesinde, takip ve kontrol edilmesinde, yönlendirilmesinde, koordine edilmesinde ve denetlenmesinde verilen direktifler çerçevesinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Güvenlik Kurulu adına yetkilidir." *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

³⁶⁴ Yürürlükten kaldırılan MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 19. maddesi: "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadır." *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

nedeniyle kaldırılmasıdır. 2945 sayılı kanuna eklenen geçici 4. maddenin öngördüğü şekilde; kanunun yayımı tarihinden üç ay içinde MGK Genel Sekreterliğine ilişkin esas ve usulleri düzenleyen yeni yönetmelik çıkartılması hükme bağlanmıştır. Yeni yönetmelik çerçevesinde Genel Sekreterliğin görev ve yetkileri önemli ölçüde daraltılarak; Milli Güvenlik Siyaseti Başkanlığı, Bilgi Toplama ve Değerlendirme Grup Başkanlığı ile Toplumla İlişkiler Başkanlığının görevlerine son verilmiş, ayrıca psikolojik hareket planları üretmek ve uygulamak görevini yürüten Toplumla İlişkiler Başkanlığının 3 milyon Dolarlık bütçesi Başbakanlığa devredilmiştir.³⁶⁵ Gizli yönetmeliğin kaldırılarak MGK'yı sivilleştirme yolunda önemli uygulama olarak değerlendirilen³⁶⁶ yeni yönetmeliğin belirtilen tarihte yürürlüğe girmesinden sonra Hükümet, Kurul ile ilgili yapılan düzenlemelerin yeterli olduğu kanaati uyandırmıştır. Örneğin, Mili Savunma Bakanı Vecdi Gönül bir dergiye verdiği röportajda, MGK'yı sivilleştirme amacıyla yapılan düzenlemelerin sona erdiği izlenimini vermiştir. Gönül söz konusu röportajda şu yorumda bulunmuştur:

“Katılım Ortaklığı Belgesi’nde de, MGK’ye yönelik kısa ve orta vadede herhangi talep bulunmamaktadır. Dolayısıyla, AB’nin MGK konusunda yapılanları yeterli gördüğünü kıymetlendirmekteyim.”³⁶⁷

³⁶⁵ Zeynep Şarlak, “Milli Güvenlik Kurulu,” der., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 103.

³⁶⁶ Örneğin, Gencer Özcan Genel Sekretere olağanüstü yetkiler tanıyarak özerk bir yürütme organı gibi davranma olanağı sağlayan gizli yönetmeliğin yürürlükten kaldırılmış olmasını siyasal rejimin şeffaflaşması doğrultusunda atılan önemli bir adım olarak değerlendirir. Gencer Özcan, “Milli Güvenlik Kurulu,” Ümit Cizre, der., *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 32.

³⁶⁷ “Gönül: ‘Savunma ve Güvenlik Genelkurmay’ın İşidir,” *Tempo*, 11 Şubat 2006’dan aktaran, Şarlak, 2009, s. 104.

Oysa, Türkiye'nin AB'ye entegrasyon kapsamında ulusal güvenlik sisteminde gerçekleştirdiği reformlar AB nezdinde de yeterince kabul görmeyerek eleştirilmiştir. AB Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye hakkındaki İlerleme Raporları'nda ulusal güvenlik stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanmasında sivil otoritelerin asker üzerindeki denetleme işlevinin AB üye devletlerinin uygulamaları ile uyumlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, Milli Güvenlik Kurulu Kanunu'nun ulusal güvenliği tanımlayan 2. maddesinin TSK'ya hemen her politika alanını kapsayacak geniş bir hareket alanı tanıdığı yönünde eleştirilerde bulunulmuştur.³⁶⁸

2003 yılında MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucu Genel Sekreter'in yetkilerini kısıtlayan düzenlemeler, hem askeri bürokrasinin MGK içindeki temsil gücünü hem de MGK'nın devlet hiyerarşisindeki üstün konumunu zayıflatıp, MGK'nın artık bir danışma organı niteliği kazandığı ve yapılan düzenlemelerin sivilleşme yönünde atılmış önemli adımlar olarak

³⁶⁸ Geçmiş yıllarda hazırlanan Türkiye İlerleme Raporları'nda olduğu gibi, 2009 yılında hazırlanan raporda hem MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanununun ulusal güvenliği tanımlayan maddesi hem de TSK'nın ulusal güvenlik sistemi içindeki belirleyici rolü eleştiri konusu olmuştur. Bkz., Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2009 İlerleme Raporu*,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf,

(Erişim tarihi: 22. 05. 2010); Avrupa Komisyonu'nun 2010 yılında hazırladığı İlerleme Raporu'nda, güvenlik güçlerinin sivil denetimi konusunda ilerleme sağlanmış olmakla birlikte bunun yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2010 İlerleme Raporu*,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2011).

değerlendirilmiştir.³⁶⁹ AB'ye uyum yasaları çerçevesinde yapılan bu değişikliklerle, ilk bakışta Kurulun kararlarının bağlayıcılık vasfı ve yetkilerinin daraltılarak, askeri bürokrasinin etkisinin azaltılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak, yapılan düzenlemeler askeri vesayet kurumsal dayanaklarını zayıflatmış olmakla birlikte, bu alanda gerçekleşen düzenlemelerin getirdiği sivil denetim siyasal iktidarla sınırlı kalmış, parlamento ve parlamento içi birimler bu sürece dahil edilmemiştir.³⁷⁰ Bu alanda başlayan çözülme sürecine rağmen, askeri bürokrasinin ulusal güvenlik sisteminde belirleyici olma meşruiyeti bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Ayrıca, uyum yasaları kapsamında gerçekleştirilen ve ulusal güvenlik sistemini sivilleşirmeyi amaçlayan değişikliklerin, en azından günümüz itibariyle, bu alanda demokratikleşmeyi de sağlayamadığını belirtmeliyiz. Çünkü ulusal güvenlik sisteminde askeri bürokrasinin etkisini azaltarak sağlanılmaya çalışılan sivilleşmeden öte bir anlam ifade eden ulusal güvenlik sisteminin demokratikleşmesi, temelde halkın taleplerini ve güvenliğini dikkate almayı gerektirir. Yapılan değişiklikler ordunun “Cumhuriyet’i koruma, kollama adına resen üstlendiği “misyon”a dayanarak kullandığı siyasal ağırlığın terk edildiği anlamına da gelmemektedir.³⁷¹ Çünkü MGK içindeki yapılanmada ordunun yasal statüsü ve temsil gücü hala devam etmektedir. Dolayısıyla, MGK’nın demokratik standartlara uygun bir kuruma dönüşebilmesi için anayasal statüden çıkartılmalı, askerlerin üyelikleri

³⁶⁹ Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, MGK’ da yapılan sivilleşme çabaları sonucu birkaç yıl önce “gölge hükümet” gibi davranan MGK’nın artık bir danışma organı haline geldiğini açıklamıştır. “MGK Gölge Hükümeti,” *Milliyet*, 29 Eylül 2004.

³⁷⁰ Özlem Kaygusuz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu’nun Etkileri,” *Mülkiye*, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, (Güz/2010), s. 199.

³⁷¹ Ömer Laçiner, “ ‘Ordular: İlk Hedefiniz Piyasa’ mı Oluyor?,” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye’de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

sonlandırılmalı, Genelkurmay Başkanı'nın Kurul'daki görevi askeri konularla ilgili danışmanlıkla sınırlandırılmalı, parlamento içi ve dışı siyasal partiler ile sivil toplum kuruluşları sürece dahil edilmelidir.

3. Bazı Ülkelerde Ulusal Güvenlik Kuruluşları

Kurumsal yapıları ve yönetim şekillerine göre değişiklik gösteren birçok ülkede isimleri, hukuksal dayanakları, fonksiyonları ve örgütlenme biçimleri açısından farklılıklar olsa da MGK türü güvenlik yapılanmaları mevcuttur. Danimarka, Finlandiya, İsveç ve Lüksemburg gibi ülkelerde ise MGK gibi güvenlik kuruluşları bulunmamaktadır.³⁷² Ancak genel uygulama açısından MGK türü yapıların bulunduğu görülmektedir. Bu örneklerden bazılarına bakacak olursak:

Daha önce bahsedildiği gibi ABD Kongresi'nden 1947 yılında çıkartılan Ulusal Güvenlik Yasası ile bugünkü ulusal güvenlik kuruluşlarının öncülü konumunda olan ABD Ulusal Güvenlik Kurulu (National Security Council-NSC) kurulmuştu. Kurul ilk yıllarında Başkan, dışişleri ve savunma bakanları, Genelkurmay Başkanı, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlarından oluşuyordu. 1949 yılında yapılan değişiklikle kuvvet komutanlarının üyelikleri sonlandırılmış, Başkan Yardımcısı Kurul'a katılmış ve Genelkurmay Başkanı Kurulun daimi askeri

³⁷² Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, "Diğer Ülkelerdeki 'Milli Güvenlik Kurulu' Benzeri Kuruluşlar,"

<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/benzerkuruluslar.html>,

(Erişim tarihi: 22.05.2009).

danışmanı olmuştu. 1953 yılında ise Ulusal Güvenlik Danışmanlığı kurulmuştu.³⁷³ Bugünkü yapısı ile Kurul; Başkan, Başkan Yardımcısı, dışişleri ve savunma bakanlarından oluşmaktadır. Genelkurmay Başkanı Kurulun askeri danışmanı, Merkezi Haberalma Örgütü (CIA) Başkanı da istihbarat danışmanlığını yürütmektedir. Kurulun temel görevi ulusal güvenlik ve dış politika konuları hakkında Başkana yardımcı olmak ve kurumlararası koordinasyonu sağlamaktır.

RF Güvenlik Kurulu ise ulusal güvenlik politikasını koordine etmek amacıyla, bir forum niteliğinde 1992 yılında Başkanlık kararnamesi ile kurulmuştur. 2008 yılında kurumsal yapısı yeniden düzenlenen 25 üyeli RF Güvenlik Kurulu daimi üyeler ve diğer üyeler olmak üzere ikili üyelik sistemine sahiptir. Kurulun başkanlığını Devlet Başkanı yürütmekte; Başbakan, dışişleri, içişleri ve savunma bakanlarının yanında Federal Meclis ve Duma başkanları ile İstihbarat Başkanı ve Kurulun Genel Sekreteri daimi üyeler arasında yer almakta ancak bu üyeler arasında Genelkurmay Başkanı bulunmamaktadır. RF'nin ulusal güvenlik konseptlerini hazırlayan Kurulun temel fonksiyonları arasında; devletin egemenliğinin korunması, siyasal ve toplumsal istikrarın sürdürülmesi ve vatandaşların hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınması gibi hedefler bulunmaktadır.³⁷⁴

³⁷³ "Records of the National Security Council,"

<http://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/273.html>,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

³⁷⁴ "Security Council of the Russian Federation,"

<http://www.agentura.ru/english/dossier/sovbez/>,

(Erişim tarihi: 21.10.2011);

"Members of the Security Council of the Russian Federation,"

http://smsr-senclub.ru/en/russia/index.php?SECTION_ID=&ELEMENT_ID=1977,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Fransa’da 1906 yılında kurulan Mili Savunma Yüksek Kurulu, bugünkü adıyla Savunma ve Ulusal Güvenlik Sekreterliği (The General Secretariat for Defence and National Security –SGDSN) Başbakanın kontrolünde 2009 yılına kadar savunma ve ulusal güvenlik konularında hükümete destek veren ve kurumlararası koordinasyonu sağlayan bir kurum olarak görevini sürdürdü.³⁷⁵ 2008 yılında Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından görevlendirilen bir komisyonun hazırladığı yeni ulusal güvenlik stratejisinde (*White Paper 2008*) Savunma ve Ulusal Güvenlik Kurulu oluşturulması kararı alınmıştır.³⁷⁶ 24 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren kanunla Savunma ve Ulusal Güvenlik Kurulu kurulmuştur. Savunma ve ulusal güvenlik konularını içeren bütün kamu politikaları Kurulun görev alanı olarak belirtilmiştir. Daha önce Başbakanın kontrolünde olan ulusal güvenlik yönetimi, Savunma ve Ulusal Güvenlik Kurulunun yeni yapısı ile Cumhurbaşkanı’na merkezi bir rol vermiştir.³⁷⁷ Kurul; Cumhurbaşkanı, Başbakan, dışişleri, içişleri, savunma, ekonomi ve hazine bakanlıklarından oluşmaktadır.

³⁷⁵ “General Secretariat for Defence and National Security (France),”

http://www.sgdsn.gouv.fr/site_lang_en.html,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

³⁷⁶ *The French White Paper on Defence and National Security*,

http://www.ambafrance-ca.org/IMG/pdf/Livre_blanco_Press_kit_english_version.pdf,

(Erişim tarihi: 20.10.2011).

³⁷⁷ Fabio Liberti ve Camille Blain, “France’s National Security Strategy (WP),” *Working Paper: Real Instituto Elcano*, 2011,

http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/f12d1a004573358284abc75e7489e10f/WP3-2011_LibertiBlain_France_National_Security_Strategy.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=f12d1a004573358284abc75e7489e10f,

(Erişim tarihi: 20.10.2011).

Fransa kadar olmasa da, İsrail’de de ulusal güvenlik kurulunun oluşturması yakın bir geçmişe dayanır. 1999 yılında Hükümet Kararnamesi ile İsrail Ulusal Güvenlik Kurulu kurulmuş ve 2008 yılında çıkarılan Ulusal Güvenlik Yasası ile kanunlaşmıştır. Kurul ulusal güvenlik sorunları üzerinde Başbakan ve Hükümetin ulusal güvenlik sorunlarını tartışabilecekleri bir forum niteliğinde kurulmuştur.³⁷⁸ Kurul Başbakana bağlıdır ve Kurulun aldığı kararlar doğrudan Başbakana sunulur. Kurulun sekreteryası general rütbesindeki askerler tarafından yürütülmektedir. İsrail Ulusal Güvenlik Kurulu yapısı itibariyle yukarıdaki örneklerden ve Türkiye’deki uygulamadan farklıdır. Kurul asker ve sivil bürokratlardan oluşmakta ve dış politika, güvenlik, strateji ve terörle mücadele gibi alt birimler bulunmaktadır. Esasında bu Kurul Türkiye’deki Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’ne karşılık gelmektedir. İsrail’de Milli Güvenlik Kurulu’na karşılık gelen yapı ise, “The Kitchen Cabinet” olarak da bilinen İsrail Güvenlik Kabinesi (Security Cabinet of Israel) dir. Güvenlik Kabinesi; Başbakan, dışişleri, maliye, savunma, iç güvenlik ve adalet bakanlıklarından oluşmaktadır. Dolayısıyla İsrail Ulusal Güvenlik Kurulu, Güvenlik Kabinesi’ne destek sağlayan bir organ konumundadır.

Yunanistan’da ise Milli Güvenlik Kurulu bulunmazken, buna karşılık gelen kurum Dışişleri ve Savunma Konseyi’dir. Konseyin yasal dayanağını Bakanlar Kurulu kararı ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi oluşturur.³⁷⁹ Konseyin görevi,

³⁷⁸ “National Security Council of Israel,”

<http://www.nsc.gov.il/NSCWeb/TemplatesEnglish/HomePageEN.aspx>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

³⁷⁹ “Government Council for Foreign Affairs and Defence,”

<http://antiproedros.gov.gr/en/2010/01/01/120>,

(Erişim tarihi: 23.10.2011).

ulusal savunma ve güvenlik konularında hükümete yardımcı olmaktır. Konsey; Başbakan, savunma, içişleri, dışişleri, ekonomi, maliye ve çevre bakanlıkları gibi çeşitli temsilcilerden oluşmaktadır. Savunma konularının görüşüldüğü toplantılara Genelkurmay Başkanı da katılabilmekte fakat oy hakkı bulunmamaktadır.

Bu örneklerin dışında, Türkiye'deki gibi anayasal statüye sahip ve asker üyelerin karar organlarında yer aldığı ulusal güvenlik kuruluşları da mevcuttur. Anayasal statüye sahip İran ulusal güvenlik kuruluşu ve kanunla kurulan Pakistan ulusal güvenlik kuruluşu bu ülkeler arasındadır.

İran'da bulunan Yüksek Ulusal Güvenlik Kurulu, Anayasa'nın 117. maddesi ile düzenlenmiştir.³⁸⁰ Anayasa Kurulunun ulusal çıkarları, İslam Devrimini, toprak bütünlüğünü ve ulusal egemenliği korumak amacıyla kurulduğunu belirtir. Anayasaya göre Kurulunun görevleri şunlardır: Genel çerçevesi Lider tarafından oluşturulan ulusal güvenlik ve savunma politikalarını belirlemek; genel savunma ve güvenlik politikalarıyla ilgili siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar ve istihbarat faaliyetleri ile ilgili koordinasyon sağlamak; ülkenin iç ve dış tehditlerine karşı maddi ve diğer kaynakları kullanmak. Kurul; yasama, yürütme ve yargı organları başkanları, Silahlı Kuvvetler Yüksek Komuta Konseyi Başkanı, plan ve bütçe temsilcisi, Lider tarafından belirlenen iki temsilci, dışişleri, içişleri ve enformasyon bakanları, Silahlı Kuvvetler ve İslam Devrimi Muhafızlarının en

³⁸⁰ *Islamic Republic of Iran Constitution,*

<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution.html>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011)

yüksek temsilcilerinden oluşmaktadır. Kurulun kararları Lider tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir.³⁸¹

Pakistan Ulusal Güvenlik Kurulu ise 2004 yılında bir kanunla kurulmuştur. Devlet Başkanı Kurulun başkanlığını yürütmektedir. Başbakan, Senato Başkanı, Ulusal Meclis Başkanı, Ana Muhalefet Partisi Başkanı ve eyalet başbakanlarının yanında Genelkurmay Başkanı, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanları Kurulun üyeleri arasındadır. Kurulun görevi; devletin egemenliği, güvenliği, bütünlüğü ve kriz yönetimi gibi konuları kapsayan ulusal güvenlik sorunlarıyla ilgili Devlet Başkanı ve hükümete tavsiyelerde bulunmak olarak tasarlanmıştır.³⁸²

İncelenen bazı ülkelerdeki ulusal güvenlik kuruluşlarından İran ve Pakistan'ın Türkiye ile benzer yapıda olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerdeki ulusal güvenlik kuruluşları Türkiye'deki MGK uygulamasından çeşitli yönleriyle farklıdır. Öncelikle, Pakistan da dahil olmak üzere bu ülkelerdeki ulusal güvenlik kuruluşları anayasal statüye sahip değildir. Ya bir kanunla ya da bir kararname ile kurulmuşlardır. İran ve Pakistan'da asker üyeler karar organlarında yer alırken, diğer ülkelerdeki ulusal güvenlik kuruluşlarının karar organlarında asker üyeler bulunmamakta, kurulların üyeleri sivillerden oluşmaktadır. Bu ülkelerdeki ulusal

³⁸¹ "Pakistan National Security Council,"

<http://www.infopak.gov.pk/nationalsecurity.aspx>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

³⁸² Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency, "National Security Council: A Comparative Study of Pakistan and Other Selected Countries," 2005,

<http://www.fespk.org/publications/969-558-015-7.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

güvenlik kuruluşları devlet ya da hükümet başkanlarına ulusal güvenlik konuları hakkında görüş sağlayan, tamamen istişari nitelikte organlardır. İran ve Pakistan dışında, incelenen ülkelerdeki ulusal güvenlik kuruluşları, Türkiye’de MGK’nın 2003 yılına kadar koruduğu ve hala kısmen sürdürülen devletin temel birimi ve bel kemiği olmak gibi özelliklerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

4. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi

Milli Güvenlik Siyaseti kavramsal olarak 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanununun 2/b maddesinde tanımlanmıştır. Bu maddeye göre:

“Devletin Milli Güvenlik Siyaseti; milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile Milli Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen, iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder.”³⁸³

Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB) ise, ulusal güvenlik siyasetinin yer aldığı belgedir. MGSB’ye ilişkin tek resmi tanımlama, MGK Genel Sekreterliğinin internet sitesinde “sıkça sorulan sorular” bölümünde yapılan açıklamadır. Burada yapılan tanımlamaya göre MGSB:

“Yürütme organı olan Bakanlar Kurulu’nun Anayasa’nın 117. ve 118. maddelerinde yazılı devletin milli güvenliğinin sağlanmasına yönelik görevleri çerçevesinde planlamaya yönelik idari bir tasarrufu olup, ana esasları ihtiva eden özlü bir metindir. Söz konusu belge, Türkiye Cumhuriyeti’nin bekası ve Türk Milleti’nin refahına ilişkin izlenecek milli güvenlik siyasetinin esaslarını içeren bir yol haritası konumundadır. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi;

³⁸³ *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

Türkiye Cumhuriyeti'nin milli menfaati ve milli hedeflerini, milli hedeflere ulaşılması için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsamaktadır".³⁸⁴

MGSB 2000'li yıllardan itibaren kamuoyunda sıkça tartışılan bir belge olmuştur.³⁸⁵ Ancak, "Türkiye'nin gizli anayasası" veya üzerindeki kapağın rengi nedeniyle "Kırmızı Kitap" gibi isimlerle de anılan MGSB kamuoyuna açıklanmamaktadır. MGK tarafından hazırlanan ve devletin tehdit sıralamasından ekonomi politikalarına, kültürel önceliklerinden dış siyaset tercihlerine kadar birçok konunun yazılı olduğu MGSB Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmakta, fakat TBMM üyeleri dahi MGSB'nin içeriği hakkında bilgi sahibi olamamaktadırlar.³⁸⁶ MGSB'nin içeriğine ilişkin olarak TBMM üyelerinin bilgi sahibi olmamasını MGK, "kuvvetler ayrılığı prensibi" gerekçesi ile açıklamaktadır.³⁸⁷ Oysa, kuvvetler ayrılığı

³⁸⁴ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, "Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi,"

http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_26,

Erişim tarihi: 21.12.2009).

³⁸⁵ Örneğin, TBMM Başkanı Bülent Arınç, 2006 yılında TBMM Genel Kurulu'nun 23 Nisan Özel Oturumu'nda yapmış olduğu konuşmasında; ulusal güvenlik siyasetinin yazılı olduğu MGSB hakkında TBMM'nin bilgisi olmadığını, "gizli Anayasa" olarak anılan belgelerin kabul edilemez olduğunu söylemiş, MGSB'nin bazı şahısların eline geçmesini de eleştirerek sözlerini şöyle devam ettirmiştir: "Gizli Anayasa olarak anılan belgeler kabul edilemez. MGSB'nin hazırlanmasında TBMM devre dışı bırakılıyor. Açıklanması yasak olan belgenin gazete manşetlerinde yer alması dikkat çekicidir. İç Güvenlik Stratejisi Belgesi'nin, çete kurmaktan yargılanan kişilerin arşivinden çıkması, ne yazık ki devlet ciddiyetiyle bağdaşmamaktadır. Bunun, milletimizin bilgisi dışında hazırlanması, parlamentomuzun fonksiyonunun ne durumda olduğunu göstermektedir. Demokratik bir ülkede gizli Anayasa, kırmızı kitap, derin Anayasa gibi tabirler gizli, antidemokratik bir yönetimin iktidarda olduğunu ima eder." "Kırmızı Kitap Tartışması," *Milliyet*, 25 Nisan 2006.

³⁸⁶ Can Dündar, "Kırmızı Kitap," *Milliyet*, 7 Ağustos 2001.

³⁸⁷ MGK'nın açıklamasında şu ifadeler yer almaktadır: "Parlamentar sistemimizdeki kuvvetler ayrılığı prensibi gereği, yürütme organı olan Bakanlar Kuruluna ait Mili Güvenlik Siyaseti Belgesinin hazırlanmasında, yasama görevini yürüten TBMM ya da ilgili komisyonların herhangi bir katkısı ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Bu nedenle, milli güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan Bakanlar

prensibinin Türkiye’den daha ileri düzeyde uygulandığı ülkelerde hazırlanan ulusal güvenlik stratejilerinin yürürlüğe girebilmesi için parlamentoların bilgisine sunulmasından öte, onayını gerektirmektedir. Ayrıca, MGK’nın bu açıklamasının, parlamentonun yürütmeyi denetlemesi ilkesini de dikkate almadığını göstermektedir.

Diğer bir husus, her ne kadar MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu 2/b maddesi, milli güvenlik siyasetinin hazırlanmasında; “MGK’nın belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulunu” gösterse de, MGSB’nin hazırlanması ve içeriğinin oluşturulmasında hükümetlerin katkısının olmadığı yönünde bir algıya yol açmaktadır. Örneğin, 2005 yılında MGSB’nin hazırlanması sürecinde yaşanan gelişmeler, MGSB’nin hazırlık aşamasında Hükümetin katılımının sınırlı düzeyde olduğunu göstermiştir. Avrupa Komisyonunun *Türkiye 2005 İlerleme Raporu*’nda belirtildiği üzere; Başbakan’ın, MGK Genel Sekreterine bir mektup göndererek, Hükümetin, Parlamento nezdinde Türkiye’nin milli güvenliğinden sorumlu olduğunu ve MGSB’nin önemli konularla sınırlandırılmasını istemesi,³⁸⁸ siyasi iktidarın bu konudaki takdir yetkisinin sınırlı olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Türkiye’de ulusal güvenlik sistemini sivil bir yapıya kavuşturma düzenlemeleri ve ordunun bu alandaki tek belirleyici aktör olma konumunun

Kurulu’nun adeta kendi yol haritası konumundaki Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi, TBMM’de tartışılmamaktadır.” Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği,

http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_40,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

³⁸⁸ Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2005 İlerleme Raporu*, s. 15,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

zayıflamasına paralel olarak, MGSB'nin de giderek askeri zihniyetçi ve devlet merkezli güvenlik anlayışından uzaklaştığı görülmektedir. Örneğin 1997 tarihli MGSB'de;³⁸⁹ bölücü ve irticai faaliyetlerden siyasal İslam'a, aşırı soldan Türk milliyetçiliğine ve ülkücü mafyaya kadar uzanan ve toplumun büyük bir kesimini kapsayan iç tehdit unsurları sayılmıştı.

2005 MGSB'si ise geçmiş yıllarda hazırlanan MGSB'lerden hazırlanma süreci ve üslup bakımından bazı farklılıklar gösterir.³⁹⁰ Bahsedildiği gibi 2005 yılında, Hükümetin MGSB'nin hazırlanması sürecinde müdahalede bulunması,

³⁸⁹ 1997 tarihli MGSB'nin bazı maddeleri şunlardır:

1. Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.
2. Siyasal İslam Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.
3. Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafia bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.
4. Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir.
5. Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılamasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir tercihi olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır.
6. Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye'de çatışmaya girebilir.
7. Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.
8. Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
9. Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıklar acilen giderilmelidir
10. Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir.
11. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir.
12. (Bu madde devletin hassasiyet yaratan çok gizli bir kararı olması nedeniyle gazete tarafından yazılmamıştır.)
13. Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar artırılmalıdır.
14. Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır." "İşte O Belge," *Hürriyet*, 9 Ağustos 2001.

³⁹⁰ Mustafa Balbay, "İşte Siyaset Belgesi," *Cumhuriyet*, 14 Kasım 2005.

geçmiş yıllardakilerden farklı bir üslup kullanılarak tehdit tanımlaması yapılması ve demokratik değerlere atıfta bulunulması (irtica, bölücülük ve aşırı sol akımlarla mücadele edilirken temel evrensel değerlerden vazgeçilmemesi ve anayasada ifadesini bulan basın özgürlüğünün kesinlikle korunması) ve içerik olarak doğrudan ulusal güvenliği ilgilendirmeyen sorunlara fazlaca yer verilmemesi (1997 MGSB'sinde özelleştirme uygulamalarının arttırılmasının talep edilmesi) gibi faktörler, ulusal güvenlik sisteminde başlatılan sivilleşme sürecinin MGSB'nin hazırlık ve içeriğinde etkili olmaya başladığını göstermektedir. Nitekim 2008 yılı Ulusal Programında yer alan aşağıdaki taahhütlerden, bu alanda sivilleşme sürecinin devam edeceği belirtilmiştir:

“Milli Güvenlik Kurulu'nun danışma organı olma niteliği, Anayasa ve ilgili yasa değişiklikleriyle yeniden tanımlanmıştır. Gerçekleştirilen bu reformların etkin şekilde uygulanmasının sağlanmasına ve bu çerçevede, ulusal güvenlik stratejisinin Hükümetin sorumluluğunda oluşturulması ve yürütülmesine devam edilecektir.”³⁹¹

MGSB son olarak 2010 yılında güncellenmiştir. Askeri-güvenlikçi ve devlet-merkezli güvenlik anlayışından uzaklaşmış görüntüsü veren 2010 MGSB'si, geçmiş yıllarda hazırlananlardan içerik olarak farklıdır. 2010 tarihli MGSB'de ilk kez askeri ve siyasi güvenlik dışındaki konulara yer verildi. Buna göre; siber tehditlerin ulusal güvenliğe etkileri, küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin getirdiği dengesizlikler, felaketlere karşı genel politikalar, Türkiye'nin şimdi avantajına olan genç nüfusun yaşlanarak 2049'dan itibaren yaşlı bir ülke olarak ülkenin yönetmekte zorlanacağı bir sürece dönüşmesi ihtimali, dünyanın ana bölgelerini bağlayan ve Türkiye'den geçen enerji nakil hatlarının ülkeye verdiği avantajların milli siyasete avantaj olarak

³⁹¹ “Ulusal Program 2008”, *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2008.

yansıması ve uzay teknolojilerinin ülke menfaatlerinde daha aktif olarak kullanılması gibi konular MGSB içerisinde yer aldı.³⁹² Devlet güvenliğini doğrudan tehdit eden konular dışındaki sorunların MGSB’de yer bulması, askeri güvenlikçi ve devlet-merkezci güvenlik anlayışından uzaklaşıldığı ve güvenlik sorunlarına daha sivil bir perspektiften bakılmaya çalışıldığı yönünde bir anlayışın oluşturulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Ancak, MGSB’nin gerek hazırlanma sürecinde gerekse sonrasında kamuoyuna açıklanmaması, bu konu üzerinde gizlilik politikasının devam edeceğini göstermektedir. Oysa ABD, RF, İngiltere ve Fransa gibi birçok ülke ulusal güvenlik stratejilerini kamuoyuna açıklamaktadır. Dahası, 2008 yılında güncellenen Fransa ulusal güvenlik stratejisinin hazırlık sürecinde iki yüz elli binden fazla internet kullanıcılarından görüş alınmış, çeşitli sivil toplum kesimlerini temsilen 10 temsilci, 7 siyasi parti temsilcisi ve 14 farklı Avrupa ülkesinden 20 sivil toplum temsilcisi Fransa ulusal güvenlik stratejisinin hazırlanmasına katkı sunmuşlardır.³⁹³

Görüldüğü gibi, 2000’li yıllardan itibaren ordunun iç ve dış politikadaki etkinliğinin çözümlenmesine paralel biçimde, MGSB’nin de içeriği değişmeye başlamıştır. Ancak, bu süreçte MGSB’nin içeriğinde yapılan kısmi sivilleşmeye rağmen, militarist bakış açısından bütünüyle uzaklaşamamış, demokratik bir düzey sağlanamamıştır. MGSB’nin demokratik bir nitelik kazanması, Türkiye’nin ulusal güvenlik sistemi ve politikası açısından en az üç yönüyle doğrudan ilgilidir. Birincisi, ulusal güvenlik militarist bir mantık dışında ele alınabilecek ve güvenliğin askeri

³⁹² Metehen Demir, “ O Gizli Belge hazır,” *Hürriyet*, 4 Ekim 2010.

³⁹³ Liberti ve Blain, 2011.

olmayan boyutları daha görünür hale gelecektir. İkincisi, devletin güvenliğini tehdit sorunların yanında, toplumu daha yakından ve doğrudan ilgilendiren konuların MGSB içerisinde yer alarak öncelikli hale getirilmesi sağlanabilecektir. Üçüncüsü ise, geçmiş yıllarda olduğu gibi Türkiye’de askeri vesayetın oluşmasına önemli bir hukuki dayanak oluşturan MGSB’nin bu özelliği ortadan kalkacaktır.

Sonuç olarak, MGSB’nin üzerindeki “gizlilik” ilkesinin kaldırılarak kamuoyuna açıklanması bir tarafa, demokratik bir düzeyin sağlanabilmesi için hazırlık aşamasında parlamentonun ve hükümetin aktif katılımı sağlanmalıdır. Böylelikle, farklı siyasal ve toplumsal gruplar ile sivil toplum kuruluşlarının da görüşlerinin yer bulmasının önü açılabilir.

C. İÇ TEHDİTLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI

MGK Genel Sekreterliği iç tehdidi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kökü ve kıskırtıcı kaynakları içerde ve/veya dışarıda olan, yurt içinde açık veya gizli olarak yürütölen devletin anayasal düzeni, ülkenin bölünmez bütünlüğü ile milletin refahına yönelik örgütlü suç ve şiddet hareketlerini kapsayan bir tehlike algılaması.”³⁹⁴

1992 tarihli MGSB’de yapılan iç tehdit değerlendirmesinde “bölücölük”, 1997’de ise bölücölükle birlikte “irtica” ulusal güvenliğe yönelik eşit derecede ve

³⁹⁴ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “İç Tehdit Nedir?”

http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_11,

(Erişim tarihi: 22.10.2009).

öncelikli iç tehditler olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, ulusal güvenliğe yönelik tehditler kapsamında, yumuşama içinde olduğu düşünülen aşırı sol ve bazı kesimlerce ırkçılığa vardırılan Türk milliyetçiliği de ulusal güvenliğe yönelik iç tehditler kategorisinde tutulmuştur. 2005 yılında ve AKP döneminde ilk kez yenilenen MGSB’de belirtilen iç tehdit unsurları, önceki yıllarda olduğu gibi irtica ve “bölücülük” olmuştur. Son olarak 2010 yılında yenilenen MGSB’de irtica kelimesi çıkarılmış, “din istismarı ile aşırı dinci örgütler” ifadesi konulmuştur.

1. Kürt Sorunu ve “Bölücülük” Tehdidi

a. Geleneksel Söylem Çerçevesinde Kürt Sorununun Algılanışı

Gerek 1990’lı yıllar gerekse 2000’li yıllarda hazırlanan güvenlik siyaseti belgelerinde tehdit unsuru olarak varlığını koruyan Türkiye’nin bölücülük/Kürt sorunu,³⁹⁵ kökleri Osmanlı İmparatorluğu’na dayanan bir sorundur.³⁹⁶ İmparatorluğun modernleşme ve batılılaşma dönemlerinde başlayan Kürt sorunu, imparatorluktan ulus-devlete geçiş ve yeni cumhuriyetin ulus-inşa sürecinde artmaya başlamıştır. 1923’de modern bir ulus-devlet oluşturmayı ve etnik olarak homojen bir ulus yaratmak isteyen Cumhuriyetin kurucu eliti, dinsel ve etnisite temelli kimliklere dayalı bir devlet oluşumundan uzak durmuştur.³⁹⁷ Fakat, Cumhuriyetin kuruluş

³⁹⁵ *Beyaz Kitap*, 1998, s. 2; *Beyaz Kitap*, 2000, s. 2; Balbay, 2005; Demir, 2010.

³⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kürt sorununa ilişkin olarak bkz. David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, 3. Baskı, I.B. Tauris, London, 2007, s. 38–65.

³⁹⁷ Cumhuriyet döneminde devletin Kürt sorunu algılaması ve resmi söylem hakkında bkz., Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, Ankara, 1999; Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2006; Saygı Öztürk, *İsmet Paşanın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007; McDowall, 2007, s. 184-213.

yılları aynı zamanda Kürt isyanlarının fiziksel olarak bastırılma sürecidir.³⁹⁸ Cumhuriyetin kurucu eliti, 1925–38 arası dönemde yaşanan 17 Kürt-İslam ayaklanmalarını Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından sahiplenilmesi ve farklı etnisitelerin bir üst politik kimlik içinde bütünleştirilmesi projelerine yönelik bir tehdit unsuru olarak algılamıştır.³⁹⁹

Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki isyanların bastırılmasının ardından geçen yaklaşık yirmi yıllık sürede, Kürt sorununa ilişkin ciddi bir sorun yaşanmamıştır.⁴⁰⁰ Ancak, Kürt kimliği toplumsal ve siyasal yaşam içindeki varlığını devam ettirmiştir.⁴⁰¹ Nitekim 1950'li ve 60'lı yıllardan itibaren çok partili siyasal sistemin sağladığı konjonktürde Kürt siyasal bilinci tekrar canlanmaya başlamıştır.⁴⁰² Buna rağmen, Cumhuriyetin kuruluş süreci ile başlayan devlet söyleminde Kürt sorunu; etno-politik özelliklere sahip toplumsal ve siyasal bir sorun olarak değil, 'irticayla',

³⁹⁸ Ömer Taşpınar, "Kimlik Sorunu Depreşiyor," *Radikal*, 06 Eylül 2005; Cumhuriyet dönemi Kürt isyanları hakkında bkz., Mehmet Ali Kışlalı, *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 103-149.

³⁹⁹ Mehmet Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Elips Yayınları, Ankara, 2006, s. 163.

⁴⁰⁰ Hamit Bozarlan, "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey," Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, der., *The Kurds: A Contemporary Overview*, 4. baskı, Routledge, London, 2000, s. 75.

⁴⁰¹ Rabia Karakaya Polat, "The Kurdish Issue: Can the AK Party Escape Securitization," *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008, s. 76.

⁴⁰² O dönemde Türkiye'deki Kürt siyasal düşüncesinin yeniden canlanmasında, Kürt aydın sınıfının oluşması ve Irak'ta Molla Mustafa Barzani'nin sürdürdüğü mücadele etkili olmuştur. Bkz., Bozarlan, 2000, s. 75–76; Anthony Smith de Kürtler gibi oldukça tanınmış bir etnik grubun 2. Dünya Savaşı sonuna kadar siyasal birlik düşüncesine çok fazla sahip olmadığını söyler. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, 3. Baskı, çev., Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 211. Kürt siyasal düşüncesinin gelişmemesinin bir diğer önemli nedeni, dönemsel olarak Kürtlerin gerek bölge dışı güçlerin emperyal amaçları doğrultusunda, gerekse bölge devletleri arasında bir istikrarsızlaştırma aracı olarak kullanılmış olmasıdır. Geniş bilgi için bkz., Graham E. Fuller, "The Fate of the Kurds," *International Affairs*, Cilt: 72, Sayı: 2, (Bahar/1993), s. 108–121.

‘aşiretlerin ve eşkıyaların modern ve merkezi devlet iktidarına direnciyle’, ‘başka devletlerin kışkırtmasıyla’, ya da ‘bölgesel geri kalmışlıkla’ ilgili bir sorun olarak algılanmıştır.⁴⁰³

1980’lerden itibaren ise Kürt siyasal hareketi farklı bir sürece girmiştir. 1980 askeri darbesi ve askeri yönetimin bu dönemde uyguladığı politikalar PKK ve Kürt sorunu açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁰⁴ Bazı yorumlara göre, 12 Eylül yönetiminin cezaevlerinde uyguladığı işkenceler PKK’nın güçlenmesini sağlamıştır.⁴⁰⁵ Türkiye’nin Kürt sorununu algılama ve küreselleşme projesinin mikro milliyetçilik anlayışını canlandırmasına paralel olarak, 1980’li yıllar Kürt kimliği talebinin yeniden yükselişe geçtiği, resmi söylem açısından ise yasaklanmış travmanın geri dönüşü anlamına gelen bir dönem olmuştur.⁴⁰⁶ Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin neoliberal küreselleşme projesine geçiş süreci, aynı zamanda Kürt kimliğinin politik, kültürel ve militarist boyutlarıyla yeniden harekete geçmesini ve görünür hale gelmesini sağlamıştı. PKK saldırılarının 1984 yılında başlamış olmasına rağmen, Türkiye o dönemde sorunun varlığını kabul etmeme politikasını sürdürmüştür.

Türkiye’nin Kürt sorununu ve bölücülüğü tehdit olarak algılaması, 1990’ların başında, Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve Körfez Savaş sonrası ortaya çıkan yeni

⁴⁰³ Yeğen, 1999, s. 20; Mcdowall, 2007, s. 426.

⁴⁰⁴ Philip Robins, “The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue,” *International Affairs*, Cilt: 69, Sayı: 4, (Ekim/1993), s. 662–664; Yeğen, 1999, s. 76.

⁴⁰⁵ Bkz. Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 219; Taşpınar, 2005.

⁴⁰⁶ Karakaş, 2006, s. 163.

gelişmeler sonucu gerçekleşmiştir. Daha önce bahsedilen 1992 tarihli MGSB’de, bölücülük adı altında Kürt sorununun Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit ettiği açıklanmıştır. 1992 tarihli MGSB’de bölücülük tehdidinin yer alması ve ilk kez yapılan iç tehdit değerlendirmesiyle, Kürt sorunu güvenlikleştirilmiştir. Bu tarihten sonra, esasında sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sebepleri nedeniyle çok boyutlu olan Kürt sorunu, askeri güvenlik sorunu çerçevesinde değerlendirilerek olağanüstü yöntemlerle çözülmeye çaba gösterilmiştir. Çünkü bu dönemde Türkiye, Kürt milliyetçiliğinin yükselmesiyle birlikte artan etnisite temelli kimlik tartışmalarını kendine özgü bir gelişme olarak zannetmiş, bu durumun aslında dünya çapında meydana küreselleşmeyle birlikte gelen sistemsel değişimin yansıması olduğunu fark edememiştir.⁴⁰⁷ 1990’lı yıllarda bölücülük/Kürt sorunu ulusal güvenlik gündeminin ilk sırasını işgal etmesine rağmen Türkiye bu dönemi “terörle bir yere varılamaz”, “terörün beli kırıldı” vs. gibi kamuoyunu oyalamaya dönük teselli söylemleri ile geçirmiştir. Oysa, PKK eylemleri terörle bir yere varılabileceğini Türkiye’nin sosyal, psikolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel yapısında tahribat yaratarak ispat etmiştir.⁴⁰⁸ Aynı dönemde, her ne kadar bazı siyasetçiler tarafından “Kürt realitesi” kabul edilmiş olsa da, sorun yalnızca bölücülük ve terör boyutları ile değerlendirilmiş, sorunun varlığı terörizm ve bölgenin az gelişmişlik düzeyi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Konjonktürel koşulların gereği olarak bazı siyasal iktidarların Kürt realitesini tanıdıklarını ifade etmesi, AB’nin yolunun Diyarbakır’dan geçtiğini söylemesi, Kürt sorununu kendi sorunu olarak deklare

⁴⁰⁷ Mustafa Aydın, “Rüzgara Karşı Durmak,” *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, (Eylül/ Ekim/ Kasım 2005), s. 53.

⁴⁰⁸ Ümit Özdağ, *PKK Terörü: Neden Bitmedi, Nasıl Biter*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009, s. 41.

etmesi gibi popülist söylemler devletin bu sorunu derinlikli ve bütüncül olarak kavradığı anlamını taşımamıştır.⁴⁰⁹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, Türkiye’de uzun yıllar boyunca Kürt sorunu ile ilgili temel açmazlardan biri, sorunun nasıl adlandırılacağı ile ilgili olmuştur. PKK terörü ve Kürt sorunu birbirinden ayrı sorunlar olarak algılanmış, sorun, resmi çevrelerce güvenlik belgelerine “bölücülük” sorunu olarak yansıtılmıştır. Oysa Türkiye’nin Kürt sorunu; etnik farklılıkları nedeniyle çoğunluktan farklılaşan bir grubun kimlik taleplerinden kaynaklanan, fakat, aynı zamanda şiddet içeren bir sorundur.⁴¹⁰ Bu anlamıyla Kürt sorununun kimlik boyutunun yanında bölgesel ve az gelişmişlik, insan hakları, bölücülük ve terör gibi başka boyutları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, Kürt sorunu çok boyutlu bir yapıya sahip, kültürel hak ve özgürlükler ile etno-milliyetçiliğin iç içe geçmiş yapısını simgeleyen bir etnik kimlik sorunudur.⁴¹¹ Bu anlamıyla Kürt sorunu yalnızca Türkiye’nin “kökü dışarıda” olan bir terör veya bölücülük sorunu değil, Orta Doğu bölgesinin tarihi, sosyolojik, ekonomik ve siyasi dinamiklerinden kaynaklanan bir sorundur.

Bu çerçevede, bölücülük ve terör sorununa indirgenerek tanımlanan Kürt sorununun 1990’larda Türkiye’nin resmi makamlarınca nasıl algılandığını, 1996 tarihli *Beyaz Kitap* açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre:

⁴⁰⁹ Bilal Samur, “Liberal Açıdan Kürt Sorunu,” *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, (Bahar/2008), s. 99.

⁴¹⁰ Erol Kurubaş, “Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye’deki Kürt Sorunu Örneği,” *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, (Bahar/2008), s. 19.

⁴¹¹ E. Fuat Keyman, “Etnik Çatışmayı Önlemek,” *Radikal* 2, 11 Eylül 2005.

“Terör örgütünün iç ve dış kamuoyuna sürekli propagandasını yaptığı sözde Kürt halkının özgürlüğü için savaştıkları iddiası tamamen asılsızdır. Gerçekte TÜRKİYE için bir Kürt problemi mevcut değildir. Güneydoğu Anadolu’da yaşayan vatandaşlarımız Türk milletinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu insanlarımız anayasal haklardan serbestçe yararlanma ve devlet içerisinde en yüksek seviyelere gelme imkanına sahiptirler. Halen idarede ve orduda yüksek kademelerde bu bölgeden birçok politikacı ve bürokrat mevcuttur. TÜRKİYE Cumhuriyeti, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan vatandaşlarımızı baskı ve tehdit metotları ile sindirmeye çalışan PKK terör örgütüne karşı demokratik hukuk kuralları içinde kararlı bir mücadele yürütmektedir. Bu mücadelede oldukça mesafe kat etmiş ve başarılar elde etmiştir. Yürütülen bu başarılı mücadele karşısında, silahlı terörist faaliyetler ile TÜRKİYE Cumhuriyeti ile baş edemeyeceğini anlayan bölücü terör örgütü, uluslararası kamuoyu nezdinde hiçbir dayanağı bulunmayan asılsız ve maksatlı, TÜRKİYE’yi karalamaya yönelik kampanyalarına gittikçe ağırlık vermektedir. Bölücü terör örgütü, TÜRKİYE üzerinde siyasi ve psikolojik baskı yaratmak amacıyla, bölücülük faaliyetlerine destek veren ya da para ile satın aldığı şahıs ve kuruluşlar aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Her gün insan haklarını ihlal eden PKK terör örgütü, bu araçları ile Avrupa’da kendisini insan haklarını savunuyor gibi göstermeye çalışmakta ve maalesef bazı Avrupalı müttefiklerimizden gizli ya da açık destek bulabilmektedir.”⁴¹²

Belirtilen resmi görüşten anlaşılan en özlü anlam; Türkiye’nin Kürt sorunu adında bir probleminin olmadığıdır. Buna göre, dış mihrakların etkisiyle ülkenin Güneydoğusunda yaşayan vatandaşlar devlete karşı kışkırtılarak Türkiye’nin üniter yapısına karşı bir tehdit unsuru haline dönüşmektedirler. Türk güvenlik elitlerinin, Kürt sorununu yalnızca askeri güvenlik ve terörizm sorununa indirerek PKK ile mücadelesinde iç ve dış kamuoyu nezdinde meşruiyet kazanması her devletin yapabileceği bir durumdur. Bununla birlikte, Türkiye’nin Kürt sorunu siyasal,

⁴¹² *Beyaz Kitap*, 1996, s. 13.

tarihsel, ekonomik ve bölgesel boyutları olan karmaşık bir sorundur. Ancak, bu yaklaşım, Türkiye'nin Kürt sorunundan kaynaklanan bir terör sorunuyla karşı karşıya olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz, sorunun terör boyutuna indirgenerek güvenlikleştirilmesi ve militarist bakış açısı dışında bir perspektifin geliştirilememiş olmasıdır. Ayrıca, Kürt sorununun güvenlikleştirilerek terör boyutuna indirgenmesi askeri bürokrasinin bu konu üzerindeki tek belirleyici olma özelliğini artırmakta, buna bağlı olarak silahlı bürokrasinin sivil siyaset içindeki ağırlığı da güçlenmektedir.

1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye Kürt sorununun ekonomik, siyasi, toplumsal ve askeri güvenlik boyutlarını bir arada tutan bütünlüklü ve kapsamlı bir stratejiye sahip olamamış, Kürt sorunu terörizm boyutuna indirgenerek askeri güvenlik perspektifinden algılanmıştır. O yıllarda devletin Kürt sorunu ile PKK sorununu özdeş gören yaklaşımı ve ayırım yapamamış olması, Türkiye açısından güvenlik ikilemi yaratıyordu. Kürtlerin kültürel ve siyasal talepleri arttıkça devletin askeri güvenlik önlemleri artmakta, bu durum Kürtlerin taleplerinin yükselmesine neden olmaktadır. Türkiye, 1990'ların sonunda uluslararası kapitalizmle bütünleşme çabalarına yeniden hız verirken; kendi bünyesindeki sınıf ve bölgesel farklılıklar keskinleşmeye, geleneksel baskı ve yasaklama yöntemleri ile gizlenmeye çalışılan Kürt sorunu artık bir realite olarak kabul edilmeye ve devletin Kürt sorununa bakışında yeni bir evreye girilmiştir.

b. Küreselleşme Sürecinde Kürt Sorunu: Güvensizlikleştirme (Desecuritization) Politikası

Toplumsal ve siyasal açıdan küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri devlet ile halk arasındaki teritoryal bağın zayıflamasıdır.⁴¹³ Küreselleşme sürecinde evrensel hukuk kurallarının genişlemesi, bireyin ulus-devlete koşulsuz bağlılığını ve Westphalian vatandaşlık anlayışını zayıflatmıştır.⁴¹⁴ Özellikle farklı etnisitelere sahip ülkelerde bulunan azınlık unsurlarının özerklik ve hatta bağımsız devlet kurma talepleri artmıştır. Türkiye de doğal olarak bu süreçten etkilenmiştir. Küreselleşme sürecinde Türkiye’de yaşayan Kürt nüfus ile devlet arasındaki siyasal bağlar zayıflamaya başlamıştır. Küreselleşme sürecinin mikro milliyetçi akımları teşvik edici etkisi, Kürt sorununun yalnızca askeri ve siyasi güvenlik sorunu değil, sosyo-ekonomik ve siyasal boyutları bulunan bir sorun olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Bir sorunun güvensizlikleştirilmesi o sorunun çözüldüğü anlamına gelmez. Genellikle tehdit algılamasından uzaklaşıldığı dönemlerde gerçekleşen güvensizlikleştirme sürecinde, problemin algılanmasında ve tanımlanmasında güvenlik parametreleri yerine siyasal söylemler kullanılır. Burada sorunun “gerçek” bir tehdit olmasından ziyade “algılama” daha belirleyici konum kazanmaktadır. Güvensizlikleştirme hem devletin söylem ve politikalarının hem de toplumsal

⁴¹³ Falk, 2005a, s. 204.

⁴¹⁴ Falk, 2005b, s. 242.

düzeyde baskın olan söylemin daha önceden güvenlikleştirilmiş olan soruna karşı değişimlerini gerektirir.⁴¹⁵

Belirtildiği gibi, 1990'ların sonlarından itibaren Kürt sorununa ilişkin resmi söylemde bir dönüşüm süreci başlamıştır. Kürt sorunu bütünüyle devletin üniter yapısına yönelik bir güvenlik sorunu olmaktan çıkarılarak toplumsal, ekonomik ve siyasal bir sorun olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu durum, bir anlamda devletin güvenliğine yönelik bir tehdidin, aynı zamanda toplumsal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak düşünülmesi olarak da algılanabilir. Ancak Türkiye'nin burada yürüttüğü politika, tehdidin alanını genişletmek değil, bir normalleşme söylemi ve uygulamaları süreci içerisinde Kürt sorununun güvensizlikleştirilmesidir.

Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi kararları sonucu Türkiye'nin tam üyeliğe aday ülke statüsünü kazanması, Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin yaklaşımında önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Küresel kapitalist sisteme entegrasyonunu AB'ye tam üye olmak suretiyle tamamlamayı resmi politikası olarak sürdüren Türkiye'nin, bu dönemden sonra AB mevzuatına uyum çerçevesinde çeşitli hukuksal değişikliklere gitmesi Kürt sorununun algılanma biçimini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Kürt sorununun devlet eliti tarafından algılama biçimindeki bu değişiklik somut adımlarla devam ettirilmiş, AB'ye tam üyelik sürecinin zorladığı dinamikler Kürtlerin kültürel kimliklerini korumaya yönelik bir takım hukuksal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda yapılan değişiklikleri, Türkiye'nin Kürt sorununa karşı

⁴¹⁵ Michale C. Williams, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics," *International Studies Quarterly*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2003, s. 13; Polat, 2008, s. 79.

yaklaşımında bir paradigma kayması ve güvensizlikleştirme politikası olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin güvensizlikleştirme politikası başlattığına ilişkin bazı işaretler bulunmaktadır. Öncelikli olarak, Türkiye'nin AB tam üyelik hedefi ve bunun gerektirdiği Kopenhag Kriterleri⁴¹⁶ böyle bir politikanın başlatılmasında belirleyici unsur olmuştur.⁴¹⁷ Ayrıca, AB uyum yasaları kapsamında 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren Üçüncü Uyum Paketi çerçevesinde, Radyo ve Televizyon Kuruluşları Kanununda yapılan değişikliklerle Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın ve öğretim yapma hakkı üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.⁴¹⁸

Türkiye'nin Kürt sorununa yönelik olarak uyguladığı güvensizlikleştirme strateji, AKP hükümetleri döneminde daha etkin biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Kürt sorununa “*ezber bozan*” bir anlayışla yaklaşan Başbakan Erdoğan, 12 Ağustos 2005 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı konuşmasında; “*Kürt sorunu hepimizin sorunu,*

⁴¹⁶ 22 Haziran 1993 tarihinde AB Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen kriterlere göre; aday ülkeler demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını, işleyen bir piyasa ekonomisi varlığını ve Birlik içinde piyasa güçleri ve rekabetçi baskı ile baş edebilecek kapasiteyi garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmalıdır. Belge metni için bkz., “Kopenhag Kriterleri,”

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/437-438.pdf>,

(Erişim tarihi: 21.9.2010).

⁴¹⁷ Michael M. Gunter, “Why Kurdish Statehood is Unlikely,” *Middle East Policy*, Cilt: 21, Sayı: 1, (Bahar/2004), s. 108.

⁴¹⁸ “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun,” *Resmi Gazete*, 9 Ağustos 2002; ayrıca, AB uyum paketleri doğrultusunda Anayasa ve kanunlarda yapılan değişiklikler için bkz., Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara, 2007.

geçmişte yapılan hataları yok saymak büyük devletlere yakışmaz”⁴¹⁹ diyerek, devletin Kürt sorununda yanlışlıklar yaptığını söyleyen ilk Başbakan olmuştur. Dolayısıyla, AKP’nin Kürt sorununa ilişkin resmi söylem dışı bir dil kullanması, bu konuda bir güvensizlikleştirme politikası yürütüldüğünün önemli bir kanıtıdır.

3 Ekim 2005 tarihinde AB ile katılım müzakerelerinin başlamasıyla beraber Türkiye’nin Kürt sorununa yaklaşımı başka bir aşamaya geçti.⁴²⁰ Bu tarihten sonra, bazı Kürt çevrelerinin 1990’ların kimlik ve tanınma taleplerinin daha da ötesinde radikal söylemler geliştirilmesi ve federasyon/konfederasyon taleplerini içeren siyasal söylemlerin dillendirilmesi ve dolayısıyla devletin üniter yapısını hedef alan taleplere rağmen, devletin bu söylemleri tehdit olarak algılama biçiminde bir değişiklik söz konusu olmaya başlamış, bu tür açıklamalar düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilmiştir. Nitekim müzakerelerin başlangıcıyla aynı tarihlerde, MGK’nın 25 Ekim 2005 tarihli toplantısında kabul edilen MGSB’de etnik farklılıkların tehdit oluşturmadığı vurgulanmıştır.⁴²¹

⁴¹⁹Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 12 Ağustos 2005, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2005/agustos2005.htm>, (Erişim tarihi: 22.11.2009).

⁴²⁰ Michael Gunter, “Turkey’s Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem,” *Middle East Policy*, Cilt: 14, Sayı: 1, (Bahar/2007), s. 117.

⁴²¹ Basına yansıyan bilgilere göre 2005 tarihli MGSB’de Kürt sorununa ilişkin olarak şu değerlendirmeler yapılmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti etnik temele dayalı olarak kurulmamıştır. Kuruluş esası, tek devlet, tek ulus, tek bayrak, tek dildir. Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” sözü temel bir ilkedir. Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı bulunan herkes ülkenin esas unsurudur. Atatürk’ün, “Millet; dil, kültür ve ülke birliğiyle birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal birliktir” sözü bugün de geçerli olan, çağımızın gereklerine yanıt veren bir yaklaşımdır. Bu bağlamda mahalli dil ve kültürler bireysel özgürlük kapsamındadır. Bu özgürlüklerin kötüye kullanılmaması önem taşımaktadır. Bölücü örgütün bu unsurları kendi amaçları doğrultusunda kullanmamasını sağlamak gerekir.” Balbay, 2005.

Kürt sorununa ilişkin güvensizlikleştirme stratejisini sürdüren AKP Hükümeti, 2008 yılında TRT'nin Kürtçe yayın yapabilmesini sağlayan kanunun kabul edilmesini sağlamış ve 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren TRT Kürtçe yayına başlamıştır.

AKP iktidarı 2009 yazında Kürt sorununa ilişkin olarak “Demokratik Açılım Projesi” süreci başlatmıştır. Demokratik Açılım Projesi'nin amacı; *“başta terör meselesi olmak üzere, tüm etnik grupların, mezhep gruplarının, azınlık gruplarının meselelerini ve ekonomik sorunları ele almayı, bu sorun alanlarında iyileştirmeler yapmayı ve sorunları en aza indirmeyi gaye ediniyor”* olarak açıklanmıştır.⁴²² Son derece soyut ve popülist terimlere dayanan bu ifadeler, Kürt sorununu askeri güvenlik çerçevesi dışında bir perspektifle kavramsallaştırmaya çalışsa da, AKP yönetiminin Kürt sorununu günlük siyasal çıkar ve çekişmelerin dışında bir sorun olarak algılayamayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Demokratik Açılım Projesi sürecinde dikkat çeken bir diğer husus, ordunun bu sürece destek sağlamış olması veya –en azından- karşı çıkmamış olmasıdır.⁴²³ Hem askeri hem de sivil bürokrasinin bu yaklaşımı son olarak Ekim 2010'de kabul edilen MGSB'ye de yansımış, Hükümet sözcüsü ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek basına yaptığı açıklamada; devletin artık halkı tehdit olarak görmeyeceğini vurgulamıştır.⁴²⁴

⁴²² Kamuoyunda “Kürt Açılımı” olarak tanımlanan, AKP yönetiminin ise “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” biçiminde nitelendirdiği “Demokratik Açılım Projesi” metni için bkz., Adalet ve Kalkınma Partisi Tanıtım ve Medya Başkanlığı, *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci*, 2010.

<http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf>,

(Erişim tarihi: 12.16.2010).

⁴²³ Kaygusuz, 2010, s. 200–201.

⁴²⁴ “Milleti Tehdit Olarak Gören Anlayış Artık Bitti,” *Milliyet*, 23 Kasım 2010.

Türkiye'nin ulusal güvenlik algılaması bağlamında küreselleşme ve Kürt sorunu arasındaki ilişkinin bir başka boyutu, PKK ile yaklaşık çeyrek asırdır devam eden mücadelenin küreselleşme sürecinde ulusal güvenlik algılamasında yaşanabilecek radikal değişikliklerin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmasıdır. Çünkü küreselleşmenin dinamiklerinden yoğun biçimde etkilenen Türkiye'nin, siyasi ve askeri nitelikli olan bir terör tehdidine karşı ulusal güvenlik algılama ve politikasını askeri unsurlara odaklanarak yürütmek zorunda kalmış olması, devletin ulusal güvenlik algılamasında gerçekleştirebileceği olası radikal değişikliği sağlayacak zemini olumsuz etkilemiştir. Bir başka deyişle, PKK'nın terör eylemlerini sürdürmesi, Kürt sorununa ilişkin sürdürülen güvensizleştirme sürecini sınırlayan önemli faktörler olmuştur.

Sonuç olarak, küreselleşmenin sınırları aşan etkisi kimlik bilincinin küresel ölçekte hızla yaygınlaşmasını kolaylaştırmış, ulus-devletler içindeki azınlıkların ve etnik grupların farklılık veya kimlik bilinci daha belirgin hale gelmiştir. Küreselleşmenin kimlik bilincini uyarıcı etkisinden Türkiye de doğal olarak etkilenmiş, Türkiye'nin geleneksel Kürt sorunu, Kürt kimliği etrafında daha belirgin biçimde kendisini göstermeye başlamıştır. Geline süreç itibarıyla, AB uyum paketleri kapsamında olsa da, demokratikleşme reformlarının hayata geçirilmesine paralel olarak devlet düzeyinde siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutlarda kararlar alınması Kürt sorununu 1990'larda olduğundan farklı sürece taşımıştır. Nihayetinde, devletin Kürt sorununu veya Kürt realitesini kabul etmesi ve etnik, ideolojik ve kültürel farklılıklara dayanan yeni kimlik söylemlerinin benimsemesi, 2000'li yıllarda devletin ulusal güvenliğine yönelik iç tehdit algılamasında

geleneksel parametrelerin etkisinin azaldığını ve Kürt sorununa yaklaşımda yeni bir üslup oluştuğunu gösterir.

2. İrtica/Siyasal İslamcılık Tehdidi

a. Türkiye'nin Geleneksel Güvenlik Söyleminde İrtica/Siyasal İslamcılık Tehdidi

Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik iç tehditler boyutunun ikinci unsuru irtica olmuştur. Türkiye'nin irtica/siyasal İslam'ı⁴²⁵ bir tehdit unsuru olarak algılaması Cumhuriyetin kuruluş süreci ile başlamıştır.⁴²⁶ Bu durum, Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam eden bir tehdit algılamasının sonucu olarak süreç içerisinde sürdürülmüştür. Laiklik ilkesini kuruluşundan itibaren devletin kurucu ögesi olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, bu kurucu ilkeyi ortadan kaldıracak veya zayıflatacak her türlü İslami/irticai yükseliş hareketlerini ulusal güvenliğine karşı bir tehdit olarak algılamıştır.

⁴²⁵ Siyasal İslam; İslam'ın bir din ya da teoloji yerine politik ideoloji olarak kavramsallaştırılmasıdır. Böylelikle İslam bireyler, gruplar veya örgütler tarafından siyasal amaçların sürdürülmesinde araçsal bir biçim kazanır. Farklı tanımlamalar için bkz., Mohammed Ayoob, *The Many Faces of Political Islam: Religion and Politics in the Muslim World*, The University of Michigan Press, Michigan, 2008, s. 2-3.

⁴²⁶ Şerif Mardin, İslamcılık hareketlerinin 19. yüzyılın sonların itibaren 2. Abdülhamit tarafından desteklenme birlikte, ayrımlanabilir bir akım olarak 1908'den sonra ortaya çıktığını savunur. Bkz., Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011a, s. 23-33; Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011b, s. 43-108; yine de Mardin Türkiye'de İslam'ın siyasal süreci etkileyebilme amacı taşıyan manipülatif bir ideoloji olarak kullanılmasının, çok-partili siyasal sisteme geçişin ardından 1940'ların sonlarından itibaren ortaya çıktığını öne sürer. Mardin, 2011a, s. 221; ayrıca, Cumhuriyet döneminde irticanın tehdit olarak algılanmasına ilişkin bkz. M. Hakan Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere," *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Güz/2000), s. 321-327.

Gerek Cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalist ideoloji gerekse ordu tarafından sıklıkla öne çıkarılan devletin ve toplumun laik kimliğinin tehdit altında olduğu algısı, küreselleşme sürecinde güçlenmeye başlamıştır. Çünkü Graham Fuller'ın da belirttiği gibi, “küreselleşmenin yıkıcı etkileriyle, otoritenin manevi temellere dayandırılması arzusunun birleşmesi, siyasette dinin artan rolüne katkı sağlamıştır.”⁴²⁷ İslam, küreselleşme sürecinde siyasal ve toplumsal alandaki etkinliğini artırmaya çalışan tek din olmamakla birlikte, küreselleşme sürecinin farklı etnik ve dini kimlikleri uyarıcı etkisi, İslam coğrafyasında Batı karşıtı düşüncelerin gelişmesine ve dinin siyasal ve toplumsal alandaki rolünün artmasına neden olmuştur. Küreselleşme projesi aracılığıyla Batı uygarlığının İslam toplumlarını sömürdüğü ve kendi değerlerini Batı dışı toplumlara empoze etmeye çalıştığı yönündeki algı, başta Orta Doğu olmak üzere İslam coğrafyasında büyük bir karşılık bulmuş, bu durum, siyasal İslam'ın Müslüman toplumlarda gelişmesine ve küreselleşme karşıtlığının bir ideoloji olarak yükselmesine katkı sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Batı bir yandan İslam'ın radikalize edilmesinden endişe duyarken, diğer yandan “ılımlı İslam” projesi ile tehdit olarak gördüğü radikal İslami hareketlenmeleri kontrol altında tutmayı hedefliyordu. Türkiye ise, gerek Orta Doğu ve İslam coğrafyasında gerekse kendi içinde yükselen siyasal İslamcılık hareketlerini 1990'lardan itibaren ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak gördüğünü açıklamış, tehdidin adını ise irtica olarak belirlemiştir.

1979 İran İslam Devrimi sonrasında Orta Doğu'da hızla yayılan radikal İslamcı hareketler, laik Türkiye'de ciddi kaygılara yol açmıştır. Laik rejimin

⁴²⁷ Graham E. Fuller, *Siyasal İslamın Geleceği*, çev., Mustafa Acar,, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 148.

korunmasına ilişkin endişeler demokrasi ve çoğulculuk anlayışının gelişmesini engellerken, dış politikası açısından, Türkiye'nin İran ve hatta Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerine de yansımış, Türkiye'nin AB'den dışlanmasının ülkedeki siyasal İslamcı unsurları güçlendireceği ve sonuçta Türkiye'nin Batı dünyasından uzaklaşarak daha muhafazakar bir görünüm kazanacağı yönünde görüşler oluşmuştur. Bu nedenle, 1980'lerde Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişi ile 1970'lerin sonunda Orta Doğu'da yükselen radikal İslamcı hareketler arasında bir bağlantılı kurulur ve irtica sorunu "kökü dışarıda" olan bir tehdit olarak değerlendirilir.

Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişinde İran İslam Devrimi'nin ve Orta Doğu'da canlanan radikal İslamcı hareketlerin etkisi yönündeki tartışmalar bir yana, yakın dönemde yükselen siyasal İslam'ın kökeninin 1960'ların sonuna dayandığı iddia edilebilir.⁴²⁸ 1969 seçimlerinde Milli Görüş akımının "bağımsızlar hareketi" olarak ortaya çıkması ve 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kurulması, Türkiye'de siyasal İslam'ın Orta Doğu'daki radikal dalgalanmadan daha önce oluşmaya başladığını gösterir. Siyasal İslam'ın gelişimi yalnızca dini saiklerle açıklanabilecek bir durum değildir. Diğer faktörlerin yanında, sürdürülen ekonomik modelle de

⁴²⁸ Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Since 2002: Between A 'Post-Islamist' Government and A Kemalist State," *International Affairs*, Cilt: 83, Sayı: 1, 2007, s. 291; İsmet Berkan, "AKP Siyasal İslamcı mı?," *Radikal*, 20 Mayıs, 2003; Berkan, siyasal İslamcı akım olarak nitelendirdiği Milli Görüş hareketinin 1990'lı yıllara kadar kitleselleşemediğini ve marjinal kaldığını belirtir. Ancak, burada önemli olan Milli Görüşü akımı ve onun siyasal alandaki temsilcisi olan Milli Nizam Partisi'nin kendisini nasıl tanımladığı değil, rejimin bu siyasal harekete olan bakışıdır. Bilindiği gibi, Milli Nizam Partisi 20 Mayıs 1971 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu" gerekçesiyle kapatılmıştı.

bağlantılıdır.⁴²⁹ Dolayısıyla, 1970’li yıllarda marjinal konumda kalan ve kitleselleşemeyen siyasal İslam, Türkiye’nin neoliberal küreselleşme sürecine paralel olarak güç kazanmaya başlamıştır. 1980’lerden itibaren Türkiye bir yandan neoliberalleşme yönünde önemli adımlar atarken, diğer yandan siyasal İslamcı hareketlerin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki etkileri artmaya başladı.⁴³⁰

Neoliberal küreselleşme sürecinin ülke içi siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıyı dönüştürücü etkisinin yanında, 1980’lerden itibaren siyasal İslam’ın güç kazanmaya başlamasının diğer önemli nedeni, 12 Eylül askeri yönetiminin İslami değerlere karşı yürüttüğü pragmatik yaklaşımı olmuştur. Türkiye’nin neoliberal küreselleşme sürecine eklemlenmesi doğrultusunda önemli kararların alındığı bir dönemde, 12 Eylül yönetiminin içeride uyguladığı İslam’a karşı pragmatik yaklaşımı, ABD’nin o dönemde uygulamaya koyduğu “yeşil kuşak” projesine de uymaktaydı. Çünkü ABD’nin SSCB ve komünizme karşı ılımlı ve kontrol edilebilir bir İslam, yani “kızıl” tehlikeye karşı “yeşil” panzehir kullanılmasını içeren “yeşil kuşak” kuramı Müslüman toplumlarda ılımlı İslam’ın geliştirilmesini amaçlamaktaydı.⁴³¹ 1980’li yıllarda Orta Doğu’da İslam’ın siyasallaşma süreci hızla yayılırken, Türkiye’de de Turgut Özal’la devam eden ekonomik ve siyasal liberalizasyon politikaları bu süreci hızlandırmıştır.⁴³² Ancak, siyasal İslam’ın önemli

⁴²⁹ Mardin, 2011a, s. 217.

⁴³⁰ M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 81.

⁴³¹ ABD’nin “yeşil kuşak” stratejisi için bkz., İlhan Uzgel, “ABD ve NATO’yla İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 36.

⁴³² Angel Rabasa ve F. Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, RAND Corporation, Santa Monica, 2008, s. 15.

bir toplumsal, siyasal ve ekonomik güce dönüşmesi ve rejim tarafından irticanın ulusal güvenliğe yönelik bir iç tehdit unsuru olarak algılanması, 1990'ların ortalarından itibaren başlamıştır.

b. 28 Şubat Sürecinde İrtica Tehlikesi ve Laik Rejimin Korunması Çabası

1. 28 Şubat Müdahalesine Neden Olan Olaylar

28 Şubat sürecine giden olayların başlangıç noktasını, 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde RP'nin kazandığı başarı oluşturur. RP'nin yerel seçimlerde aralarında Ankara ve İstanbul'unda bulunduğu 28 ilde belediye başkanlıklarını kazanması, siyasal İslamcı hareketler üzerindeki kaygıların artmasına neden olmuştur.

24 Aralık 1995 yılında gerçekleşen genel seçimler sonucunda ise korkulan olmuş, RP aldığı % 21.38 oy oranıyla 158 milletvekilliği kazanmış ve seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı. Uzun bir siyasal geçmişine rağmen, siyasal İslamcı hareket ilk kez Türk siyasal sisteminin önemli bir aktörü haline gelmişti.⁴³³ Ancak, RP lideri Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı'ndan hükümeti kurma görevi almasına rağmen, bunu başaramamıştı. Ardından, 6 Mart 1996'da ANAP ve DYP tarafından DSP'nin desteği ile ANAYOL azınlık koalisyon hükümeti kurulmuştu. RP, hükümetin aldığı güven oylamasının geçersiz olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ve güven oylaması mahkeme tarafından iptal edilmişti.

⁴³³ Menderes Çınar ve Burhanettin Duran, "The Specific Evolution of Contemporary Political Islam in Turkey and Its 'Difference'," Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 29.

Bunun üzerine Başbakan Yılmaz, RP'nin kendisi hakkında verdiği gensorunun görüşülmesini beklemeden 6 Haziran 1996'da istifa etti.

ANAYOL hükümetinin istifası, RP ve DYP'nin koalisyonundan oluşan Refah-Yol hükümetine giden yolu açmıştı. Kamuoyunda Erbakan'ın hükümeti kuracağı yönünde kanaatler artmıştı. Erbakan da yaptığı açıklamayla çoğulcu demokrasiye karşı olmadıklarını ve iktidara geldiklerinde; NATO'dan çıkılmayacağını, Gümrük Birliği'ne devam edileceğini ve Çekiç Güç'te askerlerle ters düşmeyeceklerini söyleyerek TSK'ya ve topluma karşı güven vermeye çalışıyordu.⁴³⁴ Nitekim, 28 Haziran 1996'da Refah-Yol Hükümeti'nin kurulması, siyasal İslam ve laik devlet arasındaki mücadelede önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Cumhuriyet tarihinde ilk kez siyasal İslamcı görüşten gelen bir kişi Başbakanlık koltuğuna oturmuştu. RP'nin iktidara gelmesi, İslami kimliğin laik devlet katında tanınması anlamına geliyordu.

Yine de, RP'nin DYP ile iktidarda bulunması başta TSK olmak üzere laik ve Kemalist çevreleri rahatsız ediyordu. Daha hükümet kurulmadan önce, Cumhurbaşkanı Demirel Erbakan'a hükümeti kurma görevini verdikten hemen sonra yaptığı açıklamayla: "*Cami, okul ve kışlaya siyaset girmemeli. Siyaseti camiye sokarsanız ülkeyi, Müslümanları bölersiniz. Aynı safta durmuş insanları parçalarsınız. Laiklik herkesin yararınadır*"⁴³⁵ diyerek, hem RP'yi uyarma gereği hissetmiş hem de Türkiye'nin önündeki siyasal süreç hakkında öngöründe bulunmuştu.

⁴³⁴ "Erbakan'dan 4 Güvence," *Milliyet*, 6 Haziran 1996.

⁴³⁵ "Demirel'den Uyarı," *Milliyet*, 11 Haziran 1996.

Erbakan, farklı bir siyaset uygulayacağını işaretlerini ilk önce dış politika alanında gösterdi. Hükümetin güvenoyu almasının ardından, Erbakan ilk yurtdışı gezisini KKTC'ye gerçekleştirmişti. Daha sonra, İran ve Pakistan'a yapacağı ziyaret öncesinde gelen tepkiler üzerine seyahatine Malezya, Endonezya ve Singapur gibi ülkeleri de eklemişti.⁴³⁶ Erbakan'ın Türk dış politikasına yeni bir yön vermeyi amaçlayan ziyaretlerden ikincisi ve daha başlamadan kriz yaratanı ise Afrika gezisi oldu. Koalisyonun DYP kanadından İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Erbakan'ın gezi kararnameini imzalamamış ve DYP lideri Tansu Çiller de gezinin zamansız olduğu açıklamasında bulunmuştu.⁴³⁷ Afrika ziyaretinde asıl kriz, Erbakan'ın Libya lideri Muammer Kaddafi ile yaptığı görüşme sırasında yaşandı. Görüşme sırasında Kaddafi nezaketsiz bir üslupla, Türkiye'nin iç ve dış politikasına yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştu.⁴³⁸ Erbakan Afrika gezisini sürdürürken, Ankara'da da hareketli günler yaşanıyor. Bir yandan Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı Dışişleri Bakanı Çiller ile görüşerek hükümetten duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor, diğer yandan da alternatif iktidar modelleri siyasi kulislerde konuşuluyordu.⁴³⁹

Erbakan'ın İslam ve Doğu ülkeleriyle yakınlaşmaya dayalı dış politika anlayışı Türkiye'nin yönünde önemli bir dönüşüme yol açmamıştı. Buna rağmen, RP'nin uygulamaya çalıştığı dış politika laik ve milliyetçi çevreler tarafından eleştiriliyordu. Dış politikada yaşanan gelişmelerin yanında, aslında içte yaşanan bazı önemli gelişmeler 28 Şubat'a giden süreci hızlandırıyor. Bu gelişmelerden ilki,

⁴³⁶ "Saltanat Gezisi," *Milliyet*, 6 Ağustos 1996.

⁴³⁷ "İnat Gezisi Başladı," *Milliyet*, 3 Ekim 1996.

⁴³⁸ "Erbakan'a Kaddafi Şoku," *Milliyet*, 6 Ekim 1996.

⁴³⁹ "Alternatif Arayışı," *Milliyet*, 4 Ekim 1996.

Erbakan'ın 11 Ocak 1997'de Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği oldu.⁴⁴⁰ Fetullah Gülen ve Esat Coşan gibi bazı isimler katılmazken, birçok tarikat şeyhi ve cemaat önderlerinin katılımıyla gerçekleşen yemek, laik ve Kemalist çevreler tarafından Cumhuriyete yönelik bir başkaldırı olarak yorumlanmış ve 28 Şubat müdahalesi için önemli gerekçe oluşturmuştur.

28 Şubat müdahalesine giden yolda bardağı taşıran son damla, 1 Şubat 1997'de RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği Kudüs Gecesi oldu. Bu sırada Refah-Yol koalisyonunun bazı DYP'li bakanları da RP'den duydukları kaygıları açıkça söylemeye başlamışlardı. Yapılan konuşmalar ve sahnelenen tiyatro gösterisi ile şeriat getirilmesinin istendiği iddia edilen Kudüs Gecesi'nin ardından, 4 Şubat'ta Sincan ilçe merkezinde tankların geçiş gösterisiyle yapılan demokrasiye "balans ayarı" ile ordu laiklik konusundaki kaygısını ve gerektiğinde ülkeyi koruma kollama görevinin kendisine ait olduğunu bir kez daha göstermişti.⁴⁴¹ Ordunun Sincan'daki gövde gösterisinden sonra dikkatler ay sonunda yapılacak olan MGK toplantısına ve alınacak kararlara çevrilmişti.

2. MGK Toplantısı ve Alınan Kararlar

28 Şubat MGK toplantısı yaklaştıkça başta TSK olmak üzere laik ve Kemalist çevrelerin Refah-Yol iktidarına yönelik tepkileri sertleşmişti. Hükümetinin laik rejimi ve anayasal düzeni tehdit ettiği düşüncesi, askerler tarafından açık bir şekilde kamuoyu ile paylaşılıyordu. Toplantıdan üç gün önce, Deniz Kuvvetleri Komutanı

⁴⁴⁰ "Tarikat Şeyhleri Başbakanlık'ta," *Milliyet*, 12 Ocak 1997.

⁴⁴¹ "Sincan Manevrası İktidarı Sarstı," *Milliyet*, 5 Şubat 1997.

Güven Erkaya yaptığı açıklamayla irticanın PKK'dan daha tehlikeli olduğunu söyleyerek, toplantıdan çıkacak kararların içeriği hakkında önemli ipuçları veriyordu.⁴⁴²

MGK toplantısından bir gün önce Cumhurbaşkanı Demirel, “sivil muhtıra” olarak değerlendirilen bir uyarı mektubunu Başbakan Erbakan'a vermişti.⁴⁴³ Demirel, Cumhuriyet'in niteliklerine, devletin temel çatısına yönelmiş tehdit ve tehlikelerin hem toplumda hem de devletin kurumlarında rahatsızlık yarattığını belirterek, hükümete son bir uyarı yapmıştı.

Bu gerginlik ortamı içerisinde, 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan ve 10 saate yakın süren MGK toplantısı Türkiye açısından bir dönüm noktası oldu. Toplantıda alınan karar sonucunda “irtica” bir numaralı tehdit konumuna yükseltildi.⁴⁴⁴ Aslında,

⁴⁴² Erkaya yaptığı açıklamada şunları söylemişti: “Yıllardır, devletin geleceği için birinci tehdit PKK terörü idi. Ancak güvenlik güçleri görevini yaptı ve PKK olayı kontrol altına alındı. Aşırı dinci akımlar ise bugün, PKK tehdidinden daha büyük bir tehlike haline geldi. Tehlike üç boyutludur. Laik Cumhuriyet'e, çoğulcu demokrasiye ve sosyal hukuk düzenine yönelik tehlike.” “İrtica PKK'dan Tehlikeli,” *Milliyet*, 25 Şubat 1997.

⁴⁴³ “İşte Mektup,” *Milliyet*, 28 Şubat 1997.

⁴⁴⁴ Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısı sonrası açıklanan Bildiri'de konuyla ilgili olarak şu kararlar yer almaktadır:

“Toplantıda bilhassa, Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı, çağ dışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarları faaliyetler de gözden geçirilmiş;

-Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda çağdaş medeniyet yolunda, demokratik sistem içerisinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,

- Anayasa'nın tanımladığı Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devlet ilkelerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkan sağlayacak güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı,

hükümetin RP kanadından yalnızca Başbakan Erbakan'ın MGK üyesi olarak katıldığı toplantıdan hükümete karşı bir “darbe” kararı çıkmıştı.

MGK kararları içerisinde dikkat çeken bir husus; AB'ye üye olacak ülkeler listesine girmeyi hedefleyen bir Türkiye açısından, hükümetin uygulamalarının bunu engellediği ve ülkedeki demokrasi hakkında kuşkulara yol açtığı yönündeki bir değerlendirmeydi. Burada ironik olan, halkın iradesi ile seçilmiş ve parlamentodan güvenoyu almış bir sivil iktidarın uygulamalarının AB'ye üyelik yolunda engel oluşturduğu düşünülürken, askeri bir müdahalenin bu süreçte etkisinin görmezden gelinmiş olmasıdır.

-Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti laik ayırımı ile demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,

-Türkiye’de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,

-Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilemeyeceği, yasalarla belirlenmiş kuralların gözardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı,

- Türkiye'nin 1997 yılı içinde, AB'ne tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeple; demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurt dışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek, her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye çok zarar verdiği,

-Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş,

Bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.”

<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm>,

(Erişim tarihi: 22.11.2010).

Refah-Yol Hükümetinin iktidarda olduğu ve hükümete yönelik “Postmodern darbe” olarak da nitelenen Şubat 1997’deki MGK toplantısı, irticanın ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak algılanmasında önemli bir aşamayı oluşturur. Bu aşamadan sonra Türkiye’nin ulusal güvenliğine yönelik iç tehditler, tehdidin vardığı boyutlar açısından dış tehditlerin önüne geçmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinde düzenin sürdürülebilmesi için araçsallaştırılan ve kurumsal bir nitelik kazandırılan siyasal İslamcı hareketler, 28 Şubat sürecinde laik düzene karşı tehdit olarak algılanmış ve kamusal alanın dışına çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, 12 Eylül askeri darbesinden sonra gevşetilen devletin din üzerindeki kontrolü 28 Şubat müdahalesi ile tekrar kurulmaya başlanmıştır.

28 Şubat kararlarının ardından Türkiye, içe dönük olarak irticayı ulusal güvenliğine yönelik tehditler kategorisinde en üst sırada tutarken, 1998 yılında güncellenen *Beyaz Kitap*’ta yapılan değişiklikle “İslami köktencilik hareketlerinin Avrupa’ya ihracının önündeki en büyük engeli teşkil etmeye devam ettiğini”⁴⁴⁵ belirtmiş ve Avrupa’yı İslam tehlikesine karşı koruma görevini kendisine misyon edinmeyi de ihmal etmemiştir.

3. Genelkurmay Başkanlığı Brifingleri

Şubat 1997’deki MGK toplantısında alınan karar doğrultusunda irticanın birincil ve dış tehditlerin önüne geçmesinin ardından, Genelkurmay Başkanlığı “İrticai Faaliyetler” brifingleri düzenlemeye başlamıştır. Brifinglerin temel amacı, 28 Şubat kararlarına kurumsal bir nitelik kazandırmak ve yaygınlaştırmaktır. Bu

⁴⁴⁵ *Beyaz Kitap*, 1998, s. 3.

kapsamda, Genelkurmay Başkanlığı tarafından 10 Haziran 1997 tarihinde yargı mensupları için düzenlenen brifingde, son bir yıl içinde siyasal İslam'ın gelişimi, siyasal İslam'la bölücü hareketin ilişkisi, siyasal İslam'a ait sermayenin gelişimi ve yaptığı atak konusunda bilgiler verilmiştir. Brifingde ayrıca, 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararlarla ilgili çalışmaların yetersizliği vurgulanmış ve alınan kararların unutturulmaya çalışıldığı belirtilerek, halkın, TSK ile karşı karşıya getirilmek istendiği bildirilmiştir.⁴⁴⁶

Genelkurmay Başkanlığı brifingler dizisini yargı mensuplarından sonra 11 Haziran 1997 tarihinde basın mensupları, üniversite rektör ve öğretim üyeleri, kamu yöneticileri ve sivil toplum kuruluşları için düzenlemiştir. TSK İç Hizmet Yönetmeliği'ndeki, "lüzumunda silahla korumak" maddesinin hatırlatıldığı brifingde, brifingin amacının; "*Anayasa'da esasları belirtilen Cumhuriyet rejimini yıkarak, yerine dini esaslara dayalı siyasal İslam düzenini kurmak isteyen irticai unsurların ulaştığı boyutları gözler önüne sermek*"⁴⁴⁷ olduğu belirtilmiştir. Refah-Yol hükümetinin kurulmasının ardından irticai faaliyetlerin arttığına vurgu yapılan brifingde, irticai faaliyetlerle mücadele amacıyla Batı Harekat Konsepti ve bu konsepte istinaden Batı Çalışma Grubu'nun oluşturulduğu açıklanmıştır. Brifingde irticai faaliyetlerle ilgili bilgiler veren Tümgeneral Fevzi Türkeri, bütün irticai ve radikal unsurların ulaşmak istedikleri nihai hedefin Türkiye Cumhuriyeti devlet yönetiminin İslami kurallara düzenlenmesi olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸ Türkeri, Cumhuriyet tarihinin her döneminde ortaya çıkan irticai hareketlerin, çok partili

⁴⁴⁶ "İrticanın Kaynakları Açıklandı," *Milliyet*, 11 Haziran 1997.

⁴⁴⁷ Hikmet Çiçek, *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 34.

⁴⁴⁸ "İrtica Tehlikesi Kamufle Ediliyor," *Milliyet*, 12 Haziran 1997.

sisteme geçişin ardından Atatürk ilke ve devrimleri aleyhine verilen ödünlerin sonucu olarak, demokrasi şemsiyesi altında teşkilatlanma çalışmalarına hız verdiğini belirtmiş ve laik devlet olgusunun yasal bir güvence olmasına rağmen sulandırıldığını söylemiştir. Söz konusu açıklamasında Türkeri, İrticai kesimin PKK ile işbirliği içerisinde olduğunu belirtmiş, PKK'nın sıklıkla gündeme getirdiği ateşkes, bölgesel özerklik, genel af, olağanüstü halin kaldırılması gibi hassas konuların irticai kesimin medya organları tarafından sıkça tartışmaya açıldığını, temsilcileri aracılığıyla bölücü terör örgütü ve sözde sürgündeki Kürt Parlamentosu üyeleri ile doğrudan ilişkiye girdiklerini vurgulamıştır.

4. 28 Şubat Müdahalesinin Sonuçları

28 Şubat müdahalesinin kısa erimli en önemli sonucu, Refah-Yol hükümetinin çöküşüdür. TSK, uyguladığı baskı yöntemleri aracılığıyla hükümeti işlevsiz hale getirmiş, koalisyonu sonlandırması için DYP üzerindeki baskılarını arttırmıştı. DYP Başkanı Çiller de başbakanlık görevinin kendisine verileceğini düşünerek, koalisyonun sonlandırılmasından yana bir tavır koymuştu. Nitekim, 26 Nisan'dan itibaren koalisyonun bazı DYP'li bakanları istifa sürecini başlatmışlardı. 21 Mayıs'ta ise, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı RP'ye kapatma davası açmıştı.⁴⁴⁹ Baskılara daha fazla dayanamayan Erbakan 18 Haziran'da Cumhurbaşkanı'na istifasını sunmuş, 355 günlük Refah-Yol iktidarı resmen sona ermişti. İstifa kararının ardından, Çiller'in başbakanlık görevinin kendisine verileceği beklentisi

⁴⁴⁹ "RP'ye Şok Dava," *Milliyet*, 22 Mayıs 1997; RP'yi kapatmaya yönelik dava, Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Ocak 1998'de sonuçlandırılacak ve parti kapatılacaktır. Erbakan'ında aralarında bulunduğu birçok parti yöneticisine beş yıl süreyle siyaset yasağı getirilecektir.

gerçekleşmemiş, Demirel görevi Çiller yerine ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir.

Türkiye askeri darbelere alışık ve siyasal geçmişinde böyle bir geleneğe sahip bir ülke olmasına rağmen, 28 Şubat müdahalesi öncekilerden farklı özelliklere sahipti. Bu farklılığın bir neticesi olarak TSK bünyesinde siyasal, toplumsal, idari ekonomik alanlarda takip mekanizması oluşturulmuştu.⁴⁵⁰ Temel amaç, devlet kurumları ve medya aracılığıyla iç ve dış politik karar mekanizmalarında etkin rol alabilmektir. TSK'nın oluşturduğu bu mekanizma nedeniyle, 28 Şubat müdahalesi, Türkiye açısından ulusal güvenliğine yönelik herhangi bir tehdidin bertaraf edilmesinden öte anlam ve sonuçlara neden olmuştur. Türkiye'nin siyasal siteminde ve toplumsal yapısında yeni bir "laik restorasyon" süreci başlatılmıştır. Bu restorasyon süreci yeni bir eğitim sisteminden, finans piyasasının denetimine kadar uzanan geniş yelpazeyi kapsamıştır.⁴⁵¹ 28 Şubat müdahalesinin radikal sonucu, ordunun siyaset mekanizması içindeki fiili ağırlığının artmış olmasıdır. Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinden itibaren, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik krizler ve ulusal güvenliğine tehditlerin yoğunlaştığı dönemlerde ordunun siyasal sistem içerisindeki etkinliğinin arttığını dikkate aldığımızda, 28 Şubat müdahalesi ve devam eden süreçte bir böyle bir sonuca ulaşmanın esasında şaşılacak değil, doğal bir sonuç olduğunu da kabul etmemiz gerekir. 28 Şubat müdahalesiyle siyaset mekanizması içindeki ağırlığı fiili olarak artan ordu, bu tarihten sonra doğal olarak ulusal güvenliğin kontrol yeteneğine tümüyle sahip olmaya başlamıştır.

⁴⁵⁰ Ali Bayramoğlu, *28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

⁴⁵¹ *Ibid.*, s. 195.

Siyasal İslamcı kişi ve grupları kamusal alanın dışına çıkarmayı amaçlayan 28 Şubat müdahalesinin bir diğer önemli sonucu, devam eden süreçte bu grupların AB ve Batı yanlısı bir politika sürdürmeye başlamış olmalarıdır.⁴⁵² Siyasal İslamcı kesimlerin böyle bir politika izleyerek Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini desteklemelerinin temel nedenleri;⁴⁵³ bu gruplar içinde yeni bir burjuva sınıfının ortaya çıkması,⁴⁵⁴ Türkiye'nin AB'ye tam üye olması durumunda dinsel özgürlüklerin daha fazla sağlanacağı yönündeki algı, Almanya'da etkin olan Milli Görüş yanlılarının böyle bir politikayı desteklemeleri ve Milli Görüş hareketi içinde yeni düşüncelere sahip daha genç politikacıların etkinliğinin artmasıdır. Ancak, bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, Siyasal İslamcı çevrelerin zihinlerindeki (en azından söylem düzeyinde) Avrupa ve AB retoriğinin de değişmiş olmasıdır. Bu çevrelerin yeni Avrupa ve AB algısı geçmişte olduğu gibi monolitik bir Hıristiyan birliği değil, çok-kültürlü bir geleneğe ve kimliklere dayanan bir yapı anlamını taşıyordu.⁴⁵⁵ Siyasal İslami gruplar içindeki bu dönüşüm süreci, 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişine katkı sağlayacaktır. 2002 yılından sonra İslami ve laik aktörler arasında yeni bir süreç başlayacak, taraflar arasında kurulmaya çalışılan

⁴⁵² Yavuz, 2000, s. 40.

⁴⁵³ Ibid., s. 40.

⁴⁵⁴ Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan bu yeni burjuva sınıfının gelişmeye başlaması 1980'li yıllarda ANAP iktidarları döneminde uygulanan politikaların bir sonucudur. İslami burjuvaziyi oluşturmaya çalışan bu sermaye grubu, İstanbul sermayesini temsil eden ve daha çok seküler nitelikteki TÜSİAD'a karşılık, 5 Mayıs 1990 tarihinde MÜSİAD'ı kurmuştur. Geniş bilgi için bkz., Gareth Jenkins, *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, s. 153–155; Rabasa ve Larrabee, 2008, s. 38–40.

⁴⁵⁵ Ali Resul Usul, "The Justice and Development Party and the European Union," Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 181.

diyalog ve işbirliği çabalarına rağmen ordu ve yargı gibi kurumların yanında bazı toplumsal kesimlerin laiklik endişeleri yeniden artacaktır.

c. AKP İktidarı: İşbirliği Arayışları ve Yeniden Yükselen İrtica/Siyasal İslam Kaygısı

1. AKP'nin Neoliberalist Uzlaşmacı Politikası

Her ne kadar kendisini “muhafazakar demokrat” kimliğiyle tanımlamaya çalışsa da, Milli Görüş geleneğinden gelen ve siyasi İslami düşünceye yabancı olmayan bir kesimin temsilcisi olan AKP'nin 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesine devletin merkezi güçlerince göz yumulması, Türkiye'nin geleneksel ulusal güvenlik algılaması ile neoliberal küreselleşme sürecine eklemlenme hedefinde yeni bir döneme işaret eder.

AKP'nin iktidara gelmesi laik devlet ile siyasi İslam arasında yeni bir etkileşimin başlangıcını oluşturur. Bu etkileşimin temel aktörü olan AKP, geçmişte kurulan siyasi İslamcı partilerden farklı biçimde, liberal küresel sistemle daha uyumlu bir görünüş sergiledi. RP'nin aksine AKP, radikal İslami söylem ve uygulamalardan uzak durdu. Örneğin, başörtüsü gibi muhafazakar seçmenlerin taleplerini siyasi zemine taşımak yerine, bunların toplumsal uzlaşma ile çözümlenebilecek sorunlar olduğunu vurguladı. RP'nin Ayasofya'yı camiye çevirme ve Taksim Meydanı'na cami yaptırmak gibi projeleri, siyasi ve toplumsal gündemden uzak tutmaya çalıştı. 28 Şubat süreci iktidara gelen İslami partilerin laik ve Kemalist elite ihtilafa düşerek hükümetini devam ettirmesinin mümkün

olmadığını göstermişti.⁴⁵⁶ Süreci iyi okuyan AKP'nin bu politikası, esasında, Gülen hareketinin devletle kurmaya çalıştığı etkileşimin pratik yansımasıydı. İlimli İslam projesini savunan Gülen hareketi gibi AKP de laik devletle ideolojik çatışmaya girmek ve meydan okumak yerine, işbirlikçi bir tavır sergilemişti. Bu nedenlerle, 1990'larda RP ile devlet ile arasındaki çatışmacı ilişkinin aksine, AKP ile devlet ve kimi laik/Kemalist kesimler arasında uzlaşmacı ve neoliberal ekseninde kısmi işbirliğine dayalı yeni bir ilişki biçimi oluşturulmaya çalışıldı.⁴⁵⁷ Bir anlamda insan hakları, demokrasi ve sivil toplum gibi liberal söylemler kullanan AKP, İslam ve sekülerizm arasında ideolojik bir denge kurmaya uğraştı. Kısacası, AKP, küreselleşmenin sağladığı fırsatlardan fazlasıyla yararlanmıştı. Çünkü AKP açısından iktidarının bekasını sağlayacak, laik devlet ve Kemalist elite arasında köprü oluşturabilecek tek seçenek, neoliberal ekonomik ve siyasal söylemlerdi.

AKP'nin laik güçlerle kurmaya çalıştığı neoliberal ilişki ve etkileşim önemli ölçüde karşılık bulmuştu. Bu işbirliğinin oluşmasında TSK önemli bir rol oynadı. 2002–2006 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Hilmi Özkök'ün liberal demokrasiden yana bir tavır sergilemesi, ordu-iktidar ilişkisinin kurulmasına katkı sağladı. Örneğin, 2003 Ağustosunda emekli olan MGK Genel Sekreteri Tuncer Kılınç ve 1. Ordu Komutanı Çetin Doğan gibi laik duyarlılıkları

⁴⁵⁶ Çınar ve Duran, 2008, s. 20.

⁴⁵⁷ Berna Turam, *Türkiye'de İslam ve Devlet: Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 10; Burhanettin Duran, "The Justice and Development Party's 'New Politics': Steering toward Conservative Democracy, a Revised Islamic Agenda or Management of New Crises," Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 81.; Mardin, 2011b, s. 197; Çınar ve Duran, 2008, s. 21.

yüksek olan askerlerin devir-teslim törenlerinde AKP iktidarını hedef alan ve irticai faaliyetlerden duydukları endişeleri dile getirmelerini Genelkurmay Başkanı Özkök; bu açıklamaların TSK'yı bağlamadığını ve onların kişisel görüşleri olduğunu söyleyerek, hükümetten yana bir duruş sergilemişti.⁴⁵⁸ AKP ile TSK arasında kurulmaya çalışılan bu ilişki 2007 yılına devam edecektir.

Görüldüğü gibi, 1990'ların ortalarından 2000'li yıllara uzanan dönemde siyasal İslam, laik düzene yönelik başlıca tehdit unsuru olmaktan neoliberal reformları harekete geçiren kuvvet olarak görülmeye kadar uzanan bir süreçten geçmiştir.⁴⁵⁹ Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren yeniden ivme kazanan neoliberal küreselleşme, İslami aktörlerin yanında katı olmayan laik aktörlerin de kendi içlerinde bir dönüşüm geçirmelerine neden olmuştur.⁴⁶⁰ Bu süreçte bazı laik kesimler AKP'ye ve İslami kesimlere karşı daha esnek yaklaşımlar sergilerken, İslami aktörler de marjinal tutumlardan uzaklaşıp daha ortayolcu ve işbirliğine dayalı bir ilişki geliştirmeye çalıştılar.⁴⁶¹ 1994 yılında kurulan ve onursal Başkanlığını Gülen'in yaptığı Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın organizatörlüğünde gerçekleşen Abant Platformu toplantılarında siyasal İslamcı ve laik görüşlerden farklı kişilerin bir araya gelerek diyalogcu yaklaşım sergilemeleri, işbirliği arayışlarının ve kurulan yeni ilişki biçiminin önemli bir örneğini temsil eder.

⁴⁵⁸ "Sonra Konuşsa Daha İyi Olur," *Milliyet*, 26 Ağustos 2003.

⁴⁵⁹ Turam, 2011, s. 3.

⁴⁶⁰ *Ibid.*, s. 176.

⁴⁶¹ *Ibid.*, s. 168.

2. AKP'ye Karşı Laik ve Kemalist Tepkiler

AKP iktidarının ilk döneminde İslami kesimler ve laik devlet arasında kurulmaya çalışılan işbirliği koşulsuz değildi ve bazı kırılğan özelliklere sahipti. Çünkü, taraflar arasında kurulan ilişki karşılıklı güvene dayalı değildi. Bu güvensizliğin ve kırılğanlığın en önemli halkasını ise laik ilkesi oluşturuyordu. Liberal, AB yanlısı ve küreselleşmeci kesimler tarafından desteklenen AKP ile devlet ve Kemalist çevreler arasında kurulmaya çalışılan yeni işbirliği ve diyalog çabalarına rağmen, devletin kurucu unsuru olan laiklik ilkesi AKP'nin meşruiyetini zorlayan önemli bir faktör oldu. Parti programında AKP laiklik ilkesini “herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir” özdeyişi çerçevesinde ve inanç özgürlüğü temelinde tanımlayarak resmi ideolojiden farklı ancak ılımlı bir yaklaşımda bulunmuştur.⁴⁶² Fuller'a göre de AKP, Türkiye'de bugüne kadar gelmiş İslamcı partiler serisinin açık ara en ılımlısı olmuştur. Ayrıca Fuller, AKP'nin İslam ile kendisi arasında herhangi bir formel bağ kurmaktan uzak durduğunu ve sekülerizm veya “laisizm”i demokrasi ve özgürlüğün bir ön şartı olarak kabul ettiğini söyler. Fuller, AKP'nin kendisini “bir muhafazakar demokrat parti” olarak tanımlamasını ve kendisini tarif ederken “İslami” veya “İslamcı” gibi bir terim kullanmaktan kaçınmasını siyaseten zekice bir tutum olduğunu, çünkü böylelikle ordunun İslamcılar hakkındaki negatif etkisinden uzaklaştığını belirtir.⁴⁶³

⁴⁶² Adalet ve Kalkınma Partisi, *Parti Programı*, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>, (Erişim tarihi: 21.10.2011).

⁴⁶³ Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, çev., Mustafa Acar, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 102–103; Bassam Tibi ise AKP'nin “muhafazakar demokrat” söylemi ile kendisini kamufler ettiğini ve amacının Türkiye'de İslami kimliği geliştirmek olduğunu belirtir. Tibi, Erbakan'ın neo-Osmanlıcı söylemine karşılık, Erdoğan'ın demokrasi ve Avrupa Birliği söylemlerinin AKP'nin

Belirtildiği gibi, AKP iktidarının reformist ve Batı yanlısı söylem ve uygulamaları çeşitli laik ve Kemalist çevrelerce kuşkuyla karşılanmıştı. Laik ve Kemalist çevreler; AKP'nin reformist ve AB yanlısı söylem ve uygulamalarının gerçeği yansıtmadığını, İslami bir kimliğe sahip olan AKP'nin fundamentalist emelleri bulunduğunu ve takiye yaptığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla, her ne kadar AKP iktidarının birinci dönemin oluşturan 2002–2007 yıllarında laik aktörler ve İslami aktörler arasında işbirlikçi bir etkileşim oluşturulmaya çalışılmış ve AKP'nin Milli Görüş geleneğinden uzaklaştığını söyleyerek kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlamış olsa da, AKP'nin bu stratejisinin başta TSK olmak üzere laik ve Kemalist çevreleri yeterince ikna etmiş olduğu söylenemez.⁴⁶⁴ Nitekim 2007 yılı, siyasal İslamcı aktörlerle laik güçler arasındaki hassas ilişkinin bozulmaya başladığı bir dönem oldu.

Esasında, katı laik ve Kemalist çevrelere göre AKP iktidarı döneminde laiklik ilkesi 1990'larda olduğundan daha fazla biçimde tehdit ediliyordu ve devlet rejimi tehlike altındaydı. Bu yaklaşımlara göre AKP, reformist söylemleri ve AB yanlısı politikası ile takiye yapıyor ve anti-laik amaçları için bunları kullanıyordu.⁴⁶⁵ Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinin 2006 yılında başlattığı ve logosunun altında yer alan “*tehlikenin farkında mısınız?*” başlıklı reklam kampanyası, laik devlete karşı iktidarın yarattığı tehlikeye karşı kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışıyordu. 2007

siyasal İslam'ı geliştirebilmek için birer araç olduğu görüşündedir. Bassam Tibi, “Islamists Approach Europe: Turkey's Islamist Danger,” *Middle East Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 1, (Kış/2009), s. 47–54.

⁴⁶⁴ Rabasa ve Larrabee, 2008, s. 51.

⁴⁶⁵ Menderes Çınar, “The Justice and Development Party and Kemalist Establishment,” Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 122.

yılıının başlarından itibaren, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle laik güçler ve siyasal İslamcı aktörler arasında yeni bir gerilim süreci başladı. Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde AKP büyük bir Kemalist direnişle karşılaştı. Laik güçler kendileri açısından “son kale” olarak görülen Çankaya Köşkü’nü AKP iktidarına kaptırmamanın gayreti içerisindeydiler. AKP ise, parlamentoda sahip olduğu çoğunluğa dayanarak cumhurbaşkanlığına kendi belirleyeceği bir ismin seçilmesinin mücadelesini veriyordu. *Cumhuriyet* gazetesi bu süreçte de aktif bir rol oynamış, AKP’li bir ismin Çankaya’ya çıkacağını ima ederek; “16 Mayıs’ta saatler yüz yıl geri alınıyor. Tehlikenin farkında mısınız?” diye yeni bir kampanya başlatmış ve laik güçleri harekete geçirmeye çalışmıştı. Bu süreçte CHP, Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’nin önderliğinde “Cumhuriyet Mitingleri” düzenlenerek, AKP’nin laik rejimi tehdit ettiği yönündeki algının güçlü tutulması istenmişti.

AKP iktidarından duyulan rahatsızlığı toplumsal bir tepkiye dönüştürmeye çalışan laik güçlerin bu faaliyetleri sırasında *Nokta* dergisi 4 Nisan 2007 tarihli yayınında; Emekli Oramiral Özden Örnek’e ait olduğu ileri sürülen günlükleri yayınlamış ve TSK’nın 2004 yılında “Sarıköz” ve “Ayışığı” isimli darbe planları yaptığını kamuoyuna duyurmuştu. 6 Nisan 2007’de de Emekli Jandarma Genel Komutanı Şener Eruygur ve Örnek hakkında darbe planlamak suçundan inceleme başlatılmıştı.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ “Paşalara Darbe Soruşturması,” *Hürriyet*, 6 Nisan 2007.

Cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle AKP ve laik kesimler arasında başlayan gerilime TSK da müdahil olmuştu. Genelkurmay Başkanı Büyükanıt yaptığı açıklamada; “Cumhuriyet’in temel değerlerine sözde değil özde bağlı bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz” diyerek ordunun bu konudaki tavrını belirliyordu.⁴⁶⁷ Nitekim, kamuoyunda “e-muhtıra” olarak bilinen Genelkurmay Başkanlığı’nın 27 Nisan 2007 tarihli basın açıklaması ile AKP’ye karşı duyulan güvensizlik bizzat ordu tarafından açıklanmıştı. 27 Nisan açıklaması, TSK’nın iç tehdit tanımlamasında son sözü söyleme hakkının kendisinde olduğunu ilan etmesi bakımından anlamlıdır. 27 Nisan bildirisinde irticai faaliyetlerin son günlerde arttığına dikkat çekilerek, TSK’nın cumhuriyeti koruma ve kollama kararlığının devam ettiği vurgulanmıştır.⁴⁶⁸ Ancak, geçmiş dönemlere kıyasla, hükümetin görevden ayrılmaması ve hatta AKP’nin iktidar konumunu daha da güçlendirmesi bakımından düşünüldüğünde, ordunun da bu konuda daha esnek bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

⁴⁶⁷ “Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti,” *Radikal*, 13 Nisan 2007.

⁴⁶⁸ Genelkurmay Başkanlığı’nın basın açıklamasında şu değerlendirmeler yapılmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır...” Genelkurmay Başkanlığı, “27 Nisan 2007 Tarihli Basın Açıklaması,”

http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html,

(Erişim tarihi: 21.11. 2010).

3. 22 Temmuz Seçimleri Sonrası AKP'nin Hegemonya Kurma Mücadelesi

27 Nisan muhtırasının ve cumhurbaşkanının seçilememesinin sağladığı avantajlarla 22 Temmuz 2007 seçimlerine giren AKP, aldığı % 46.58 oy oranı ile 341 milletvekilliği kazandı. Kurulduğu tarihten itibaren Türkiye’de neoliberal küreselleşmenin hem kazananlarının hem de kaybedenlerinin temsilcisi olmayı büyük bir ustalıkla başarabilen AKP, 2007 seçimleri sonrası kendi hegemonyasını oluşturmaya çalışacaktır.⁴⁶⁹

Aslında, AKP'nin oylarını arttırarak yeniden iktidar gelişi laiklik kaygılarını daha da yükseltmişti. Nitekim 14 Mart 2008 tarihinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından “laiklik karşıtı fillerin odağı olduğu gerekçesiyle” AKP aleyhine kapatma davası açıldı.⁴⁷⁰ 30 Temmuz 2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi, AKP'nin, Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasındaki demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi nedeniyle 2008 yılında

⁴⁶⁹ Buradaki hegemonya sözcüğü, Antonio Gramsci'nin kavramsallaştırdığı anlamda kullanılmaktadır. Gramsci'ye göre hegemonya, salt maddi güç ve kapasiteye sahip egemen bir sınıfın diğerleri üzerinde “zora” dayalı olarak kurulması demek değildir. Gramsci'ye göre hegemonya baskı yoluyla olabileceği gibi, aynı zamanda bir toplumsal sınıfın entelektüel ve ahlaki liderliği aracılığıyla “rıza” dayalı olarak da kurulabilir. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York, 1971, s. 57.

⁴⁷⁰ “Yargıtay’dan AKP’ye Kapatma Davası,” *Hürriyet*, 15 Mart 2008; davanın iddianamesinde, aralarında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan’ın da bulunduğu 71 AKP üyesine 5 yıl süre ile siyasi yasak getirilmesi talep edilmişti. Sürecin ayrıntıları için bkz., Hasan Kösebalaban, “The AK Party Closure Case: Domestic Situation and International Reactions,” *SETA Policy Brief*, (Nisan/2008), s. 1–5.

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=7275&q=the-ak-party-closure-case-domestic-situation-and-international-reactions>,

(Erişim tarihi: 21. 11. 2010).

aldığı devlet yardımı miktarının yarısından yoksun bırakılmasına karar verdi.⁴⁷¹ Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı sonrasında kapatılma korkusunu üzerinden atan AKP, ülkedeki ekonomik ve siyasal süreci bütünüyle kontrol edebilme yeteneği kazanarak, kendi hegemonyasını oluşturma siyaseti izlemeye başladı.

Bu süreçte asker ve sivilleri de kapsayarak genişleyen ve “Ergenekon” olarak adlandırılan tutuklamalar ve davalar başlatıldı. “Terör örgütü kurmak ve yönetmek, halkı silahla isyana teşvik ve cinayete azmettirme” suçlamasıyla ulusalcı ve Kemalist aktörler hakkında başlatılan soruşturmalar sonucunda, Ergenekon davasına ilişkin ilk iddianame 26 Temmuz 2008’de mahkemece kabul edildi.⁴⁷² Bu tarihten sonra, AKP ile laik ve Kemalist güçler arasındaki ilişki yeni bir boyuta taşınmış, ucu açık bir sürece girilmişti. Yakın bir zamana kadar siyasal İslamcı hareketleri ve AKP’yi laik devlete ve ulusal güvenliğe tehdit olarak gören aktörler, 2007 sonrası süreçte AKP tarafından siyasal düzeni tehdit etmekle suçlanmaya başlamışlardı. Bu süreçte askeri bürokrasinin güvenlik politikası ve tehdit tanımlamasındaki rolü daha da azalmıştı. Ordu, o güne kadar toplumun alışık olmadığı bir tarzda eleştirilmeye, sorumluluk alanında bulunan konularda (özellikle PKK ile mücadelede) başarısız olduğu ve hatta kimi olaylarda art niyet bulunduğu yönünde kanaatler ileri sürülmeye başlanmıştı.⁴⁷³ Dolayısıyla, TSK’nın laik rejime ilişkin kaygıları zayıflamış, Kemalist ve askeri çevrelerce 2007 öncesinde irticai bir yapılanma olarak görülen AKP iktidarının

⁴⁷¹ Başsavcılık iddianamesi, AKP’nin sözlü ve yazılı savunması ve Anayasa Mahkemesi’nin karar metni için bkz. “Anayasa Mahkemesi’nin E: 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K: 2008/2 Sayılı Kararı,” *Resmi Gazete*, 24 Ekim 2008.

⁴⁷² “1923’te Kuruldu 2008’de Aranıyor,” *Taraf*, 26 Temmuz 2008; “Mahkeme İddianameyi Kabul Etti,” *Milliyet*, 26 Temmuz 2008.

⁴⁷³ Serdar Şen, *Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplum Mühendisliği*, Su Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7.

kabulüne yönelik bir strateji oluşmuştu. Nitekim 2010 tarihli MGSB’de irtica kelimesi çıkartılmış, din istismarı ve aşırı dinci örgütler listesi belgeye konulmuştur.⁴⁷⁴

Sonuç olarak, 2002 yılında AKP’nin anayasayı değiştirebilecek bir çoğunlukla iktidara gelmesi, 28 Şubat müdahalesi ile kontrol altına alınan irtica tehlikesinin yeniden canlanmasına neden olmuştu. Ancak, AKP, AB üyeliği için geçmiş hükümetlerden daha fazla çaba içerisine girerek, yönünü Batı’ya dönmüş bir siyasal anlayışı temsil ettiği yönünde profil sergiledi. Bazı istisnalar dışında, iktidarı boyunca radikal tutum ve davranışlarından mümkün olduğunca uzak durdu ve rejimin bu konudaki geleneksel politikasının gerçeklerini kabul etme yönündeki söylem ve uygulamaları nedeniyle irtica kaygılarını azaltmaya çalıştı. Dolayısıyla, iktidara geldikten sonra AKP’nin AB üyeliği ve reformist söylem ve uygulamalarında samimi olup olmadığı yönündeki tartışmalar bir yana, Milli Görüş geleneğine sahip ve siyasal söylemlerinde İslami referanslara sıkça yer veren bir partinin 2002’den beri tek başına hükümet etmesi bile, başlı başına Türkiye’nin irtica/siyasal İslam tehdidine karşı geleneksel güvenlik yaklaşımının çözülme sürecine girdiğini gösterir.

Türkiye’nin yeni bir neoliberal yapılandırma sürecine girdiği dönemde iktidara gelen ve bunu meşruiyetinin kabul edilmesi yönünde kullanan AKP liderliği, Antonio Gramsci’nin diliyle konuşmak gerekirse, kendi çıkarlarını ulusal ve evrensel

⁴⁷⁴ “MGK’dan Kırmızı Kitap’a Onay Çıktı,” *Hürriyet*, 28 Ekim 2010.

değerlermiş gibi sunarak bir “pasif devrim”⁴⁷⁵ gerçekleştirdi. 2002 yılında iktidara gelişinden 2007 yılına kadar geçen sürede laik devlete ve Kemalist çevrelere meşruiyetini ispatlama çabası içinde olan AKP, bu tarihten sonra kimi zaman “zora” kimi zaman da “rıızaya” dayalı olarak diğer kesimlerle hegemonik bir ilişki kurma mücadelesine girdi.

⁴⁷⁵ Gramsci, 1971, s. 59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TEHDİTLER EKSENİNDE TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI

Türkiye’nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamasının ikinci boyutunu dış tehditler oluşturmaktadır. 1990’larda iç siyasette olduğu kadar ve hatta dış politikada çok daha fazla kurumsal özerkliğe sahip olan TSK’nın dış politikayı güvenlik perspektifinden okuma ve yönlendirme politikası,⁴⁷⁶ Türkiye’nin dış dünyayı ve özellikle yakın coğrafyasını ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamasında önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle Türkiye, neredeyse bütün komşularını tehdit olarak algılama stratejisini sürdürmüştür.

MGK’nın tanımlamasına göre “dış tehdit”:

“Diğer bir ülkenin veya uluslararası terör örgütlerinin niyetlerinin, imkan ve kabiliyetleri ile hareketlerinin, asimetrik tehdidi de kapsayan değerlendirilmesine dayanan tehlike algılamasıdır.”⁴⁷⁷

MGK’nın yapmış olduğu dış tehdit tanımlaması, Türkiye’nin 1990’larda sürdürdüğü güvenlik politikasına uygun bir perspektif içermektedir. Ancak, eğer meseleye MGK’nın belirsiz dış tehdit tanımlaması üzerinden değil de daha somut açıdan bakarsak, 1990’larda dış tehditlere karşı geleneksel güvenlik algı ve politikasını sürdüren Türkiye’nin, iç güvenlik politikasında olduğu gibi, 2000’li

⁴⁷⁶ Uzgel, 2006b, s. 312.

⁴⁷⁷ MGK Genel Sekreterliği, “Dış Tehdit Nedir?,”

http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_12,

(Erişim tarihi: 11.12.2009).

yıllardan itibaren dış güvenlik politikasında da bir dönüşüm sürecine girmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte geleneksel politikanın “dört tarafımız düşmanlarla çevrili söylemi” terk edilmiş,⁴⁷⁸ Türkiye’nin tarihsel, jeopolitik ve ideolojik faktörler ekseninde sürdürdüğü geleneksel güvenlik algı ve politikası değişmiştir. Bunun yerine, Türkiye’yi küresel kapitalist merkezlerden uzaklaştırmayacak ve hatta bu merkezlere tam katılımını sağlayacak yeni bir dış güvenlik stratejisi ve tehdit algılaması geliştirilmeye başlanmıştır.

2000’li yıllardan itibaren dönüşüm sürecine girmesine rağmen, gerek MGSB ve *Beyaz Kitap* gerekse yetkili kişi ve kurumların kimi zaman medyada yer alan açıklamalarından; Rusya Federasyonu, Yunanistan, Ermenistan, İran, Irak ve Suriye’nin Türkiye’nin ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturduğu algısının tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren, Türkiye’nin bu ülkelerle olan güvenlik ilişkilerinde kullandığı söylem ve aktörler değişmiş temel güvenlik sorunları varlığını devam ettirmiştir.

A. RUSYA FEDERASYONU

1. SSCB Sonrası Türkiye- RF Güvenlik İlişkileri

Türk-Rus ilişkilerini tarihsel olarak değerlendirdiğimizde, taraflar arasındaki ilişkinin genel olarak karşılıklı güvensizlik temeline dayandığını ve her iki ülkede de iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini sınırlayan klişeleşmiş tarihsel önyargıların varlığını uzunca bir süre devam ettirdiği görülmektedir. Bu tarihsel önyargılar,

⁴⁷⁸ Melek Fırat, “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Yunan İlişkilerinde Değişim,” Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 271.

Bolşevik Devrimi sonrasında ve Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında azalmış olsa da,⁴⁷⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Türkiye'ye yönelik talepleri ve bu ülkenin kendisini sosyalist bloğun lideri olarak konumlandırması gibi faktörler nedeniyle, SSCB'nin Türkiye tarafından tehdit olarak algılanması sürmüştür. Fakat, Türkiye'nin bir NATO üyesi olmasına rağmen, SSCB'nin 30 Mayıs 1953 tarihinde verdiği bir notayla Türkiye'den toprak talebi olmadığını resmen açıklamasından sonra,⁴⁸⁰ iki ülke arasında güvensizlik yaratacak doğrudan bir sorun yaşanmamıştır.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye-RF arasındaki güvenlik ilişkisi büyük ölçüde hem RF'nin uyguladığı dış ve güvenlik politikasına hem de küreselleşmenin dinamiklerine bağlı olarak şekillenmişti. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin RF'ye yaklaşımı, RF'nin küresel ve bölgesel birçok faktörlerin yanında iç etkenlerden de kaynaklanan dış politikasına göre biçimlendi. Ayrıca, küresel kapitalist sisteme yeni bir kimlik, güvenlik ve dış politika ile eklenmek isteyen RF ile Türkiye'nin bu süreçteki güvenlik ilişkilerinin şekillenmesinde küreselleşmenin dinamikleri de belirleyici unsur olmuştur. İki ülkenin de ortak amacı yeniden oluşmaya başlanan küresel kapitalist sistem içerisindeki konumlarını sağlamlaştırmaktı. Bu nedenle, 1990'lı yıllardan itibaren iki ülke arasındaki başta enerji olmak üzere ekonomik

⁴⁷⁹ Karaosmanoğlu, 2000, s. 203.

⁴⁸⁰ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001a, s. 507; Mensur Akgün ve Aydın Turan, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/99-264, İstanbul, 1999, s. 173; SSCB'nin notası Türkiye'de olumlu karşılanırsa da, iç ve dış politikada manipüle edilen Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasına ve Batı'nın ekonomik yardımlarının azalacağı endişesine yol açmıştır. Geniş bilgi için bkz., Erel Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Yayın No: 26, Ankara, 2000, s. 66-70.

işbirliği alanındaki gelişmeler bu ortak amacın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Soğuk Savaş'ın bitişi doğal olarak en fazla biçimde RF'nin dış ve güvenlik politikalarında önemli değişiklikleri zorunlu kılmıştı.⁴⁸¹ 1990'ların başında yeniden inşa edilmeye çalışılan RF'nin dış politikasında, Alexi G. Arbatov'un değerlendirmesine göre dört önemli faktör önemli rol oynadı: dağılma, ekonomik ve toplumsal kriz, dış politika önderliği ve değişen uluslararası ortam.⁴⁸²

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte süper güç olma özelliğini yitiren Moskova'nın kontrol altında tuttuğu topraklar daraldı. Ancak, SSCB topraklarının yüzde 76'sına ve nüfusunun yüzde 60'ına sahip "büyük güç" statüsünde bir ülke olarak RF, 1990'larda yeni bir dış ve güvenlik politikası uygulamaya koydu.⁴⁸³ Bu özelliklerin yanında, SSCB'den kalan iki önemli miras: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeliği ve nükleer devlet olma özellikleri RF'nin büyük devlet

⁴⁸¹ Soğuk Savaş sonrası RF'nin dış ve güvenlik politikası hakkında bkz., Alexi G. Arbatov, "Russia's Foreign Policy Alternatives," *International Security*, Cilt: 18, Sayı: 2, (Sonbahar/1993), s. 5-43; Alexei G. Arbatov, "Russian Foreign Policy Priorities for the 1990s," Teresa Pelton ve Steven Miller, der., *Russian Security After the Cold War*, Center for Science and International Affairs Studies in International Security No: 3, Brassey's, Washington, 1994, s. 1-41; Dmitri Rurikov, "How it all Began: Essay on New Russia's Foreign Policy," Teresa Pelton ve Steven Miller, der., *Russian Security After the Cold War*, Center for Science and International Affairs Studies in International Security, No: 3, Brassey's, Washington, 1994, s. 125-163; Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2006, s. 55-89.; Hannes Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in World Affairs," *International Affairs*, Cilt: 71, Sayı: 1, (Ocak/1995), s. 35-68.

⁴⁸² Arbatov, 1993, s. 6-8.

⁴⁸³ Nur Bilge Criss ve Serdar Güner, "Geopolitical Configurations: The Russia-Turkey-Iran Triangle," *Security Dialogue*, Cilt: 30, Sayı: 3, (Eylül/1999), s. 366; Arbatov, 1994, s. 6-7.

statüsünü sağlayan temel unsurlar oldu. Bu dönemde RF'nin dış ve güvenlik politikasında NATO ve AB gibi kuruluşlarla yeni bir ilişki biçimi geliştirmek öncelikli amaç haline gelmişti.⁴⁸⁴ Ancak, 1990'lı yılların başlarındaki şaşkınlık sürecinin ardından, RF'nin dış ve güvenlik politikasında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal kriz süreci belirleyici faktör olmuştu. Bu süreçte RF'nin IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kapitalizmin düzenleyici ve uygulayıcısı konumunda olan uluslararası örgütlere olan bağımlılığı arttı.⁴⁸⁵

Bazı yaklaşımlar, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerini karşılıklı güven eksikliğinin duyulduğu bir "sanal yakınlaşma" dönemi biçiminde tanımlamıştır.⁴⁸⁶ Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye kamuoyunda Rus kimliğine karşı önyargıların yıkılmaya başladığı ve Rus denildiğinde artık bir "tarihsel düşmandan" söz edilmediği yeni bir sürece girilmiştir. Bu süreç, aynı zamanda Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin ekonomi ve enerji sektörü başta olmak üzere gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur.⁴⁸⁷ Türkiye'nin tarihsel, jeopolitik ve ideolojik faktörlere dayalı olarak Soğuk Savaş döneminde tehdit olarak

⁴⁸⁴ Rurikov, 1994, s. 138.

⁴⁸⁵ Arbatov, 1994, s. 7.

⁴⁸⁶ Duygu Bazoğlu Sezer, "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşma'ya," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, der., "*Türkiye'nin Yeni Dünyası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002a, s. 125-156; Duygu Bazoğlu Sezer, "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları," Harry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., "*Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002b, s. 229-259.

⁴⁸⁷ F. Stephen Larrabee, "Turkey's New Geopolitics," *Survival*, Cilt: 52, Sayı: 2, (Nisan/Mayıs 2010), s. 167-168; Erel Tellal kamuoyunda bilinenin aksine günümüzde RF ve Türkiye arasındaki yakın ilişkilerin Soğuk Savaş sonrasında ürünü olmadığını, SSCB ile kurulan sağlam dostluk temeli üzerine inşa edildiğini öne sürer. Erel Tellal, "Avrasya'da Türkiye-Rusya İlişkileri," Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 55.

algıladığı SSCB'nin yıkılması ve RF ile kara sınırının olmaması, Türkiye'nin güvenliği açısından bir şans olarak görülmüştür. 1990'lar iki ülke arasında ilişkilerde güvenlik sorunlarının tamamen çözümlenemediği bir dönem olsa da, Türkiye'nin RF'yi ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak değerlendirebileceği herhangi bir somut gelişme olmamıştır. Buna rağmen, Türkiye'nin RF'ye ilişkin yaklaşımı temkinli olmuştur. Örneğin, RF'nin Şubat 1993'de açıkladığı “Yakın Çevre” (Near Abroad)⁴⁸⁸ politikası Türkiye tarafından endişeyle karşılanmış ve şu ifadelerle eleştirilmiştir.⁴⁸⁹

“Sovyetler Birliğinin dağılmasının, global bir savaş tehlikesini ortadan kaldırdığı bir gerçektir. Ancak bu defa belirsizlik ve istikrarsızlıklarla dolu bir dönem açılmıştır. Rusya'nın son zamanlarda “near abroad” denen bir politika çerçevesinde, eski Sovyetler Birliği alanı içinde yeniden nüfuzunu artırma, bu bölgelerde askeri birlikler üslendirme, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan etnik Rus azınlıkların geleceği ile meşgul olma şeklinde beliren yeni inisiyatif, kaygı ve tereddütler uyandırmaktadır.”

⁴⁸⁸ Yakın Çevre politikası, Soğuk Savaş sonrası RF içerisindeki Atlantikçiler-Avrasyacılar arasındaki tartışmaların dış ve güvenlik politikasına yansımaları olarak ortaya çıkmıştır. “RF'nin Monroe doktrini” olarak adlandırılan bu politika, eski SSCB topraklarının RF açısından yaşamsal çıkar alanı olduğunu, ekonomi ve güvenlikle ilgili konularda daha aktif bir rol alması gerektiğini vurgulamaktadır. Yakın Çevre politikası, Kasım 1993'de açıklanan Askeri Doktrin ile desteklenmiştir. Askeri Doktrin ile RF, nükleer güce taraf olmama ilkesinden vazgeçtiğini açıklamıştır. Geniş bilgi için bkz. Erel Tellal, “Rusya'yla İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001b, s. 542; Robert H. Donaldson ve Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of Russia*, 3. Baskı, M. E. Sharpe, New York, 2005, s. 129,179; Karen Dawisha, “Russian Foreign Policy in the Near Abroad and Beyond,” *Current History*, Cilt: 95, Sayı: 603. (Ekim/1996), s. 330–335; İdil Tuncer, “Rusya Fedasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: ‘Yakın Çevre’ ve Türkiye,” Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 435-460.

⁴⁸⁹ *Beyaz Kitap*, Ankara, 1996, s. 7.

İki ülke arasındaki ilişkilerin yeni bir düzlemde ilerleyeceğinin ilk ve en önemli işareti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 11–16 Mart 1991 tarihinde Moskova'ya yaptığı ziyaret oldu. 1969 yılında Cevdet Sunay'ın yaptığı geziden sonra bu düzeyde gerçekleşen ikinci ziyaret olan Özal'ın ziyaretinde SSCB ve Türkiye arasında 20 yıl süreli “Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması” ile “Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması” ve “Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” imzalandı.⁴⁹⁰ 1991 anlaşması, SSCB'nin dağılması ve koşulların değişmesi nedeniyle işlevsel hale dönüştürülemedi. Türkiye-RF arasındaki ilişkilerin 1990'lı yıllarda gelişeceğinin bir diğer önemli işareti, Mart 1992'de dostluk, karşılıklı güven ve işbirliğini hedefleyen bir ilkeler dizisinin kabul edilmesi oldu. Bu ilkelerin kabul edildiği “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” ise 25 Mayıs 1992'de Başbakan Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti sırasında imzalandı.⁴⁹¹ SSCB sonrası Türkiye ile RF arasındaki ilişkilerin temel çerçevesini oluşturan bu anlaşmayla, her iki ülke ikili ilişkilerinde kuvvet kullanımı ve tehdidinden kaçınacaklarını ve topraklarını diğerine yönelik herhangi bir saldırı için kullandırmayacakları sözü veriyorlardı.⁴⁹² 1991 ve 1992 yılında yapılan anlaşmaları içerik olarak aynıdır.⁴⁹³ Anlaşmaların birçok önemli tarafları bulunmakla birlikte, temel ayırıcı özellikleri; 1925 anlaşmasından sonra tarafların ilk kez birbirlerini dost

⁴⁹⁰ Tellal, 2001b, s. 540; Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayin Tarihi*, 11 Mart 1991,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11. 12. 2010).

⁴⁹¹ Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayin Tarihi*, 25 Mayıs 1992,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11.12. 2010).

⁴⁹² Sezer, 2002a, s. 130.

⁴⁹³ 1991 ve 1992 anlaşmalarının değerlendirmesi için bkz. Tellal, 2001b, s. 546–547.

olarak nitelermeleriydi.⁴⁹⁴ 1990'lı yılların ilk yarısında iki ülke arasında dikkat çeken bir diğere gelişme, RF'nin Türkiye'ye helikopter ve silah satışını öngören 75 milyon Dolarlık bir anlaşmanın imzalanması oldu. Bu anlaşma ile bir NATO üyesi ülke RF'den ilk kez silah satın alımı gerçekleştirmişti.⁴⁹⁵

İki ülke arasında oluşmaya başlayan yakınlaşma süreci 1990'ların ikinci yarısında da devam etti. Dışışleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Çiller'in 18 Aralık 1996 tarihinde Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında terörle mücadelede işbirliğini öngören bir protokol imzalandı.⁴⁹⁶ Bu protokolle taraflar birbirleri aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerine müsamaha gösterilmeyeceğini belirtiyorlardı.

1990'lı yıllarda Türkiye-RF arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan bir diğere önemli gelişme, 16–17 Aralık 1997 tarihlerinde Başbakan Viktor Çernomirdin'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret oldu. Ziyaret sırasında Çernomirdin, Türkiye ve RF'nin ekonomik anlamda stratejik ortak olduklarını ifade ederek, iki ülke arasında karşılıklı güvene dayalı yeni bir işbirliği döneminin başladığını vurguladı.⁴⁹⁷ Bu ziyaret sırasında Rus doğal gazını Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattıyla Türkiye'ye getirecek olan ve "Mavi Akım" olarak adlandırılan 30 milyar Dolarlık anlaşma imzalandı.⁴⁹⁸ Çernomirdin'in ziyareti ve bu sırada iki ülke arasında yapılan önemli anlaşmalar, 12 Aralık 1997'de yapılan AB

⁴⁹⁴ Ibid., s. 547.

⁴⁹⁵ Donaldson ve Noguee, 2005, s. 311.

⁴⁹⁶ "Rusya'ya 'Sürpriz' Destek," *Milliyet*, 19 Aralık 1996.

⁴⁹⁷ "Düşman Çatlattılar," *Hürriyet*, 17 Aralık 1997.

⁴⁹⁸ Tellal, 2001b, s. 548; Sezer, 2002a, s.130–131.

Brüksel Zirvesinden tam üyelik sözü alamayan Türkiye için RF'nin yeni bir dış politika seçeneği olabileceği yönündeki beklentileri arttırmıştı.⁴⁹⁹

Türkiye ile RF arasındaki ilişkilere yeni bir ivme kazandıran ve iki ülke arasında bir dönüm noktası sayılabilecek gelişme, Başbakan Bülent Ecevit'in 4-6 Kasım 1999 tarihlerinde gerçekleştirdiği Moskova ziyareti oldu.⁵⁰⁰ 10 Aralık 1999 tarihinde yapılacak olan AB Helsinki Zirvesinden kısa bir süre önce yapılan bu ziyarette, iki ülke arasında Terörle Mücadele İşbirliği Ortak Deklarasyonu'nun yanı sıra, birçok alanda işbirliği protokolleri imzalandı.

1990'lı yıllarda Türkiye-RF arasındaki güvenlik ilişkileri, her iki ülkenin de 2000'li yıllara rekabet yerine işbirliğini esas alan bir dış ve güvenlik politikası ile girmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda RF'nin Türkiye açısından bir tehdit oluşturduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Aksine, iki ülke arasında Soğuk Savaş sonrasının yeni ekonomik ve siyasi konjonktüründe işbirliği alanlarının genişlediğini ve derinleştiğini söyleyebiliriz. Ancak ele alacağımız bazı sorunların iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini olumsuz etkilediği iddia edilebilir.

⁴⁹⁹ Sezer, 2002a, s. 131.

⁵⁰⁰ "Doğalgaz AGİT Sonrasına," *Milliyet*, 6 Kasım 1999; Başbakan Ecevit, Moskova ziyaretinden önce, 3 Kasım'da partisinin meclis grubunda yaptığı konuşmada; Türkiye'nin, Çeçenistan sorununu Rusya'nın iç sorunu olarak gördüğünü söylemiş, Rusya'nın toprak bütünlüğüne Türkiye'nin toprak bütünlüğü kadar önem verdiklerini belirtmişti. Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayin Tarihi*, 3 Kasım 1999,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11.12.2010).

2. Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Güvenlik Sorunları

a. AKKA Sorunu

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'yi rahatsız eden RF'nin davranışları arasında, RF'nin AKKA'nın öngördüğü kanatlardaki askeri varlığını azaltmaması olmuştur. 19 Kasım 1990'da imzalanıp 17 Temmuz 1992'de yürürlüğe giren AKKA, tarihin en karmaşık silahsızlanma ve verifikasyon antlaşması olup, iki kutuplu dünyanın mantığına göre hazırlanmış bir antlaşmadır.⁵⁰¹ Soğuk Savaş döneminde Varşova Pakti'nin, Avrupa'da kara gücü konusunda NATO karşısında büyük bir üstünlüğe sahip olması ve bu durumun Avrupa'nın güvenliğini tehdit etmesi olgusu çerçevesinde konvansiyonel kuvvetler alanında istikrarlı bir denge oluşturma çabası, AKKA'nın ortaya çıkışındaki temel düşüncüyü oluşturmuştur.⁵⁰² AKKA'nın uygulama alanı, Atlantik'ten Ural Dağlarına kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Bu kuralın bir istisnası, Türkiye'nin Avrupa'daki konvansiyonel silahların indirimi ve AGİK sürecine taraf olmayan ülkelerle sınırdaş olması nedeniyle, toplam yüzölçümünün yaklaşık % 24,4'üne karşılık gelen Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve buradan Akdeniz'e uzanan belirli bölgelerde indirim gitmemiş olmasıdır.⁵⁰³ AKKA'da öngörülen bu durum Türkiye için bir avantaj sağlamıştır. Türkiye'nin AKKA'dan askeri olarak karlı çıkmasını sağlayan bir diğer gelişme ise,

⁵⁰¹ Akgün ve Turan, 1999, s. 19.

⁵⁰² Nasuh Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s. 191.

⁵⁰³ Gülden Ayman ve Nurşin Ateşoğlu Güney, "Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları," Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 442.

müttefiklerinin ülke tavanlarını aşan silahlarını bağış olarak (*cascading* uygulaması) alması olmuştur.⁵⁰⁴

Türkiye açısından Avrupa güvenlik mimarisinin temel taşı olarak kabul edilen⁵⁰⁵ AKKA ile ilgili temel sorun, RF'nin Kafkasya'daki özellikle de tank ve zırhlı savaş aracı kategorilerinin tavanlarında artırma talebinde bulunmuş olmasıdır.⁵⁰⁶ RF, özellikle Kafkaslardaki güvenlik koşullarını öne sürerek, bu bölgede indirim gitmeyeceğini 17 Eylül 1993'te birer nota ile diğer taraflara bildirmiştir.⁵⁰⁷ RF'nin kanatlar bölgesi için getirilen sınırlamalara uymayacağını resmen açıklamasıyla ortaya çıkan kanatlar sorunu, *“Türkiye’de Soğuk Savaş parametreleri içinde düşünenlerin, Rusya’nın Türkiye’ye karşı bir sürpriz saldırıda bulunabileceği yorumunu yapmalarına neden oldu.”*⁵⁰⁸ Her ne kadar RF'nin, AKKA'nın üst limitlerine uymayarak Kuzey Kafkasya bölgesinde silah artışına gitmesi Türkiye açısından bir güvenlik sorunu yaratsa da, RF'nin Türkiye'ye yönelik bir askeri saldırı beklentileri gerçekçi değildi. Ancak, bu durum RF'nin Türkiye'ye karşı siyasi ve diplomatik baskılarını arttırabileceği bir zemin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Nitekim, 17 Kasım 1995'te AKKA'nın kanatlarla ilgili sınırlarını uygulamayacağını açıklamasının ardından, Moskova'nın Türkiye'nin Boğazlarla ilgili geçiş düzenlemeleri tüzüğünün kabul edilemez olduğunu belirten açıklamalarını

⁵⁰⁴ Oran, 2001, s. 207.

⁵⁰⁵ *Beyaz Kitap*, 1998, s. 30.

⁵⁰⁶ Ayman ve Güney, 2001, s. 444.

⁵⁰⁷ Tellal, 2001b, s. 544.

⁵⁰⁸ Akgün ve Turan, 1999, s. 20.

bir kez daha gündeme taşınması, RF tarafından yaratılmak istenen siyasi ve diplomatik baskının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰⁹

Türkiye tepkiyle karşıladığı RF'nin bu isteğine karşı diğer NATO müttefiklerini RF'nin tutumuna birlikte karşı çıkmaya çağırılmış, ancak NATO ülkeleri Türkiye ile aynı endişeleri paylaşmamışlardır. Nitekim 2–3 Aralık 1996 tarihinde Lizbon'da yapılan AGİT Zirvesi sonucunda alınan kararlar AKKA ile ilgili olarak RF'nin öne sürdüğü güvenlik endişelerinin giderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, AKKA'nın hem bütünlüğünü tehlikeye atmadan hem de RF'nin Kafkaslara yönelik taleplerini karşılayabilecek bir biçimde bazı kısmi düzenlemeler yapılmasını sağlayacak AKKA'nın modernleşmesi ya da güncelleştirilmesi adı verilen görüşmelerin Ocak 1997'de başlatılmasına karar verilmiştir.⁵¹⁰ Türkiye gönülsüz de olsa bu sürece aktif olarak katılmıştır.⁵¹¹

Mayıs 1997'de yürürlüğe giren Kanat Antlaşması RF'nin buradaki tavanlarını yükseltti.⁵¹² Antlaşma, Soğuk Savaş sonrası koşullar dikkate alınarak ve RF'nin bazı

⁵⁰⁹ Nurşin Ateşoğlu Güney, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği," Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175.

⁵¹⁰ Ayman ve Güney, 2001, s. 444.

⁵¹¹ Türkiye bu konudaki endişelerini şu şekilde açıklamıştır: "AKKA'nın, Soğuk Savaş döneminin iki bloklu yapısının sona ermesi ile ortaya çıkan yeni koşullara uyarlanması amacıyla Viyana'da başlatılan müzakerelere Türkiye faal olarak ve yapıcı bir yaklaşımla katılmaktadır. Uyarlama sürecinin başarıyla sonuçlandırılması Avrupa'nın tümünün olduğu kadar her bir taraf devletin güvenliğinin pekiştirilmesiyle mümkün olacaktır. Türkiye, güvenliği açısından AKKA'nın en önemli unsurunu oluşturan, mücavir taraf devletlerde silah ve teçhizat yığılmasını önleyen, "Kanat Rejimi"nin muhafaza edilmesine ve bu rejimde öngörülen alt bölgesel sınırlamaların aşındırılmamasına büyük önem atfetmektedir." *Beyaz Kitap*, 1998, s. 30.

⁵¹² Oran, 2001, s. 208.

kaygılarını gidermek amacıyla 1999 İstanbul AGİT Zirvesi'nde yenilendi. "Uyarılama Anlaşması" yapılarak blok yapısı kaldırıldı ve yerine yalnızca bireysel ülkelerin tavanı getirildi. "Ulusal tavan", bir ülkede bulundurulabilecek maksimum teçhizat olarak tanımlandı. Ülkede bulunan yabancı kuvvetler de buna eklendiğinde "ülkesel (teriroryal) tavan" oluşturulacaktı.⁵¹³ İstanbul Zirvesi'nde ortaya konan ve Moskova tarafından onaylanan bu yeni metin, NATO'nun onay için RF'nin Gürcistan ve Moldova'daki güçlerini çekmesini şart koşması nedeniyle NATO üyeleri tarafından onaylanmadı. RF ise AKKA'ya uygun olarak Gürcistan ve Moldova'daki kuvvetlerini çektiğini, Gürcistan ve Moldova'daki ayrılıkçı bölgelerden asker ve silah çekilmesinin ikili ilişkiler kapsamına girdiğini öne sürdü.⁵¹⁴

2000'li yıllarda Vladimir Putin'in önderliği ve petrol/doğalgaz fiyatlarındaki yüksek artış nedeniyle güçlenen RF, Soğuk Savaş'ı sona erdiren dengelerin kendi aleyhine tek taraflı olarak değiştiğini ileri sürerek yeniden eski gücüne kavuşmayı hedefleyen bir görünüş sergilemiştir. Bu bağlamda RF, 21 Temmuz 2004 tarihinde AKKA'ya üye devletlere Antlaşmanın güncelleşmiş metnini onaylamalarını ve ayrıca NATO'ya yeni katılan Baltık ülkelerine de bu Antlaşmaya taraf olmaları çağrısında bulundu.⁵¹⁵ 10 Şubat 2007 tarihinde yapılan 43. Münih Güvenlik Konferansı'na ilk kez katılan RF Devlet Başkanı Putin, burada yaptığı konuşmasında; ABD'nin küresel politikalarını eleştirerek günümüz dünyasında tek

⁵¹³ Ibid. s. 208.

⁵¹⁴ Yılmaz Aklar, "Rusya Federasyonu'nun AKKA'yı Askıya Alma Girişimleri," 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1850&kat1=60&kat2=>, (Erişim tarihi: 21.11.2009).

⁵¹⁵ Estonya, Litvanya, Letonya ve Slovenya hariç tüm NATO ülkeleri AKKA'yı imzalamıştır.

kutupluluğun kabul edilemez ve imkansız olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Putin; “*bu koşullar altında kendi güvenliğimizi tekrar gözden geçirmemiz açıktır*” diye sözlerine eklemiştir. Buradaki konuşmasında Putin, AKKA’nın yenileştirilmiş halinin RF’nin de içinde bulunduğu yalnızca dört ülke tarafından onaylandığını⁵¹⁶ ve Antlaşmanın acınacak durumda olduğunu söylemiştir.⁵¹⁷

RF Devlet Başkanı Putin, 26 Nisan 2007 tarihinde Duma’da yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında; Doğu Avrupa’ya füze kalkanı kurmaya çalışan ABD’nin bu girişimine karşılık RF’nin AKKA’yı askıya alabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Putin, AKKA’ya taraf olan diğer ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini, aksi halde RF’nin Antlaşmadan doğan yükümlülüklerini dondurması gerekeceğini söylemiştir.⁵¹⁸ Nitekim 7 Kasım 2007 tarihinde Duma’nın toplantısına katılan 418 vekilin tamamı “*NATO’nun genişlemesi ve Avrupa Güvenlik manzarasını değiştiren diğer etkenler ışığında Rusya’nın güvenlik çıkarlarına artık karşılık vermediği gerekçesiyle*” AKKA’nın 12 Aralık 2007 itibariyle askıya alınması yönünde oy kullanmıştır.⁵¹⁹ Duma’nın kararını Putin’in onaylamasının ardından, belirtilen tarih itibariyle RF AKKA’dan resmen çekilmiş oldu.

⁵¹⁶1999 yılında İstanbul AGİT Zirvesi’nde yenilenen AKKA Antlaşması’nı sadece RF, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan imzalamış, NATO ülkeleri henüz imzalamamıştır.

⁵¹⁷ Vladimir Putin’in 43. Münih Güvenlik Konferansı’nda Yaptığı Konuşma, 10.02.2007, http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?menu_2007=&menu_konferenzen=&sprache=en&id=179&,

(Erişim tarihi: 12.10.2009).

⁵¹⁸ “Putin’den Sert Veda,” *Radikal*, 27 Nisan 2007.

⁵¹⁹ “Kalkan Kalkarken AKKA Tepetaklak,” *Radikal*, 8 Kasım 2007.

b. PKK/Çeçenistan Sorunu

Türkiye-RF ilişkilerini güvenlik bağlamında etkileyen sorunlardan bir diğeri, Moskova'nın PKK'ya sağladığı iddia edilen destek olmuştur. Aslında, PKK konusu RF açısından tek başına değerlendirilen bir sorun olarak görülmemiş ve Çeçenistan bağlamında değerlendirilen bir sorun olmuştur.⁵²⁰ RF, Kürt kartını Türkiye'nin Çeçenistan'a yönelik olası desteğini engelleme amacıyla kullanmış ve bu stratejisinde de başarılı olmuştur. Dolayısıyla, RF'nin bu konudaki yaklaşımı Türkiye'ye doğrudan bir tehdit oluşturmak olmadığı için PKK'yı destekleyen diğer ülkelerden farklı olmuştur.⁵²¹

PKK'nın RF'den sağladığı destek RF hükümetlerinden ziyade, resmi yaptırım gücü bulunmayan Duma'dan gelmiştir. Duma ile PKK arasında 1990'lı yıllarda başlayan yakın ilişkiler kurulmuştur. Hollanda ve Avusturya'dan sonra Kürt Parlamentosunun 3. Genel Kurulunu Ekim 1995'de Moskova'da, Türkiye'nin uyarıları ve notalarına rağmen Duma'ya ait resmi bir binada toplanması sağlanmıştır.⁵²² 26 Eylül 1997'de yaptığı bir açıklamayla Türkiye'yi Kürtlere karşı soykırım uygulamakla suçlayan Duma, aynı yıl iki Kürt konferansının Moskova'da toplanmasını sağlamıştır. 1 Eylül 1998'de PKK'nın barış çağrısı yapmasından bir hafta sonra ise Duma, "Türkiye'nin toprak bütünlüğü temelinde Kürt sorununa

⁵²⁰ Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan politikası hakkında bkz., Oktay F. Tanrısever, "Moskova'nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkar Arayışları," *Avrasya Dosyası: Rusya Özel*, Cilt: 6, Sayı:4, 2001, s. 180–201; Rajan Menon ve Graham E. Fuller, "Russia's Ruinous Chechen War," *Foreign Affairs*, (Mart/Nisan 2000), s. 32–44.

⁵²¹ Criss ve Güner, 1999, s. 368.

⁵²² Akgün ve Turan, 1999, s. 26.

barışçı bir çözüm bulunması için” BM ve uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur.⁵²³ Öcalan’ın Ekim 1998’de RF’ye gitmesinin ardından Duma, 4 Kasım 1998 günü oturuma katılan 299 milletvekilinin 1 çekimser ve 298 kabul oyu ile Öcalan’a “siyasi iltica tanıma hakkı” kararını almıştır.⁵²⁴

İki ülke arasında var olan güvenlik sorunlarına rağmen, 11 Eylül’den sonra Türkiye ve RF terörizmle mücadele kapsamında birbirlerinin hassasiyetlerini daha iyi anlayabildikleri bir sürecin içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda, RF Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin’in Türkiye’yi ziyareti sırasında 15 Ocak 2002 tarihinde “Askeri Alanda İşbirliği Çerçeve Anlaşması” ve “Askeri personel Eğitim Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmalara göre, RF Türkiye’ye askeri teknoloji satacak ve Türkiye kendi ülkesinde üretim yapabilecektir. Çeçen ve PKK’lı teröristlere karşı işbirliği yapılacak ve askeri akademiler arasında işbirliği başlatılacaktır.⁵²⁵ Buna rağmen, RF’nin 2006 yılında yayınlamış olduğu terörist örgütler listesinde PKK’ya yer vermemesi⁵²⁶ Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nihayetinde, 1990’larda PKK sorunu dönemsel olarak Türkiye’nin RF’ye yönelik yaklaşımında kısmen etkili olsa da, iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerinin oluşturulmasında belirleyici bir faktör olduğu söylenemez.

⁵²³ Ibid., s. 26.

⁵²⁴ “Rus Riyakarlığı,” *Hürriyet*, 5 Kasım 1998.

⁵²⁵ Tellal, 2006, s. 61.

⁵²⁶ “Rusya ile PKK Rahatsızlığı,” *Sabah*, 20 Temmuz 2006.

3. 2000’li Yıllar: İkili İlişkilerde Pragmatizm Dönemi

Çalışma boyunca vurguladığımız gibi, 2000’li yıllara yeni bir ekonomi, güvenlik ve dış politika anlayışı ile giren Türkiye, uygulamaya koyduğu yeni güvenlik stratejisi doğrultusunda daha aktif bir dış ve güvenlik politika izlemeye çalışmıştır. RF de Putin’in 2000 yılında Devlet Başkanlığına seçilmesinin ardından, 1990’lı yıllardaki kararsız politikalardan uzaklaşarak, küresel ve bölgesel stratejik denge unsurlarına dayalı pragmatik bir dış ve güvenlik politikası izlemeye başladı.⁵²⁷ Rusya’yı yeniden büyük güç yapmak isteyen Putin’in önündeki en büyük engel, ülkesinin ekonomik açıdan güçsüzlüğüydü.⁵²⁸ Bu nedenle Putin döneminde ekonomik çıkarlar RF dış politikasının temel hedefiydi.⁵²⁹ Nitekim 21 Nisan 2000 tarihli RF’nin “ulusal güvenlik konsepti ve askeri doktrini”⁵³⁰ ile 28 Nisan 2000 tarihinde açıklanan “dış politika konsepti” RF’nin bu politikasını somutlaştıran temel belgeler oldu.⁵³¹ Genel olarak her iki belgede de uluslararası sistemin tek

⁵²⁷ Vladimir Putin döneminde RF’nin izlemeye başladığı pragmatik dış politika analizleri için bkz., Tstgankov, 2006, s. 127–166; Donaldson ve Noguee, 2005, s. 281–350; Erel Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, s. 189–236; Peter Lavelle, “What Does Putin Want?,” *Current History*, Cilt: 103, Sayı: 675, (Eylül/2004), s. 314–318.

⁵²⁸ Mark N. Katz, “Exploiting Rivalries: Putin’s Foreign Policy,” *Current History*, Cilt: 103, Sayı: 65, (Ekim/2004), s. 337.

⁵²⁹ Mark N. Katz, “Losing Balance: Russian Foreign Policy toward Iraq and Iran,” *Current History*, Cilt: 102, Sayı: 6, (Ekim/2003), s. 341.

⁵³⁰ RF’nin ulusal güvenlik metni için bkz., *National Security Concept of Russian Federation*,

<http://www.mid.ru/bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/36aba64ac09f737fc32575d9002bbf31!OpenDocument>,

(Erişim tarihi: 17.12.2010); bu konuda bir değerlendirme için bkz. Mustafa Kibaroglu, “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, Sayı: 4, (Kış/2001), s. 95–106.

⁵³¹ Tezkan, 2001, s. 224–237.

kutupluluğunun istikrarsız bir dünya yarattığı savunulmaktadır. Uluslararası sistemin çok kutupluluğa dayalı bir denge unsuruna dayanması belirtilmektedir. Ayrıca, RF'nin dış ve güvenlik politikasında ekonomik faktörlerin artan önemine vurgu yapılmaktadır.

Bu genel çerçeveye içerisinde, her iki ülkenin uygulamaya başladığı yeni dış ve güvenlik politikalarını belirleyen temel faktör daha fazla işbirliği oldu. 1990'lardaki jeopolitik rekabet anlayışı terk edilmeye başlandı. Geçmiş dönemlere kıyasla karşılıklı ekonomik ve askeri-siyasi güvenlik çıkarları iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen ortak parametre olmaya başladı. Bu yöndeki ilk gelişme, RF Başbakanı Mihail Kasyanov'un 24–25 Ekim 2000 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında söylediği “stratejik ortaklık” önerisi oldu.⁵³² Kasyanov'un bu önerisi, 7–8 Haziran 2001'de Türkiye'ye gelen Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un “Ankara-Moskova-Orta Asya stratejik üçgeni” önerisi ile somutlaştırılmıştır.⁵³³ Ziyaret sırasında İvanov, siyasi ve ekonomik alanlarda işbirliğini geliştirecek bir ortak çalışma grubunun kurulmasını önermiştir.⁵³⁴ Çalışma grubu ilk toplantısını 31 Temmuz 2001'de Moskova'da gerçekleştirmiş ve süreç işlemeye başlamıştır.⁵³⁵

Türkiye-RF arasındaki güvenlik çıkarlarını yakınlaştıran bir diğer gelişme, 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da Karadeniz İşbirliği Görev Grubu'nun (BLACKSEAFOR) kurulması olmuştur. Türkiye, RF, Bulgaristan Gürcistan,

⁵³² Erel Tellal, “Türkiye Kafkasya ve Orta Asya Politikasını Değiştiriyor mu?,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 3, 2001c, s. 180.

⁵³³ *Ibid.*, s. 180.

⁵³⁴ “Rusya ile İşbirliği Temelleri,” *Hürriyet*, 8 Haziran 2001.

⁵³⁵ Tellal, 2001c, s. 180.

Romanya ve Ukrayna arasında kurulan BLACKSEAFOR anlaşması 2 Kasım 2003 tarihinde tüm taraf ülkelerde yürürlüğe girmiştir. BLACKSEAFOR'un kuruluş amacı, sahil dar ülkelerin deniz kuvvetleri arasında işbirliğini geliştirmek suretiyle Karadeniz'de dostluk, iyi ilişkiler ve karşılıklı anlayışın daha da güçlendirilmesine katkı bulunmak olarak açıklanmıştır.⁵³⁶ BLACKSEAFOR'un dikkat çeken yönü ise, Soğuk Savaş döneminde farklı bloklarda yer alan ülkeler arasında askeri ve siyasi konularda işbirliğini öngören bir mekanizmanın Karadeniz'de ilk defa başlatılmış olmasıdır.⁵³⁷

11 Eylül 2001'de ABD'de İkiz Kuleler'e yapılan saldırılar ve sonrasında ABD'nin "terörle mücadele" stratejisi adı altında başlattığı politikalar, terörle mücadele eden devletlerin daha yakın işbirliği oluşturmalarına gerekçe sağlamıştı. Bu konjonktürde, 16 Kasım 2001'de Türkiye ve RF dışişleri bakanlarının New York'ta imzaladıkları "Avrasya İşbirliği Eylem Planı" ile yeni bir işbirliği zemini oluşturuldu.⁵³⁸ Çok kutupluluk vurgusunun yapıldığı Eylem Planı'nda, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin yeni bir boyut, derinlik ve perspektiften sürdürüleceği ifade edilmiştir.

⁵³⁶ BLACKSEAFOR,
<http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.tr.mfa>,
(Erişim Tarihi: 16.12.2010).

⁵³⁷ Tellal, 2001c, s. 180.

⁵³⁸ "Avrasya İşbirliği Eylem Planı" metni için bkz.,
http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html,
(Erişim Tarihi: 17.12.2010).

5–6 Aralık 2004 tarihlerinde RF Devlet Başkanı Putin Türkiye’ye tarihi sayılabilecek bir resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Putin’in ziyareti sırasında, “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” imzalanmıştır. Takip eden süreçte iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretler yoğunlaşmış, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Haziran 2006’da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in Rusya’ya yapmış olduğu ziyaret, RF’nin kuruluşundan beri Türkiye’den RF’ye Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olmuştur.⁵³⁹ Bu ziyaretin ardından, 27 Aralık 2006 tarihinde RF’nin Karadeniz Uyum Harekatı’na⁵⁴⁰ katılması iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini yakınlaştıran bir başka önemli gelişmedir.

2008 yılı Türkiye-RF ilişkileri açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem oldu. Nisan 2008’de “Rosoboroneksport” adlı Rus şirketinin TSK’ya tanksavar sistem ve füzelerini öngören ihaleyi kazanması, askeri alanda Türk-Rus

⁵³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Rusya Federasyonu Siyasi İlişkileri,”

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa>,

(Erişim tarihi: 07. 12. 2010).

⁵⁴⁰ Türkiye tarafından 1 Mart 2004 tarihinde başlatılan Karadeniz Uyum Harekatı, Karadeniz’in açık sularında ve karasuları içinde karakol faaliyetleri icra ederek yasa dışı faaliyetlere karıştıklarından şüphe duyulan ticaret gemilerini tespit etme ve izleme amacı taşıyan bir deniz harekatıdır. Karadeniz’deki tüm sahildar devletlerin katılımına açık olan, ancak 2006 yılı sonuna kadar milli nitelikte sürdürülen Uyum Harekatı’na, RF’nin dışında 17 Ocak 2007’de Ukrayna’nın da katılımını öngören bir protokol imzalanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz., Genelkurmay Başkanlığı, “Karadeniz’in Deniz Ortamında Güvenliği Pekiştirmeye Yönelik Bölgesel Girişimler,”

http://www.tsk.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizi_n_Deniz_Guvenligi.htm,

(Erişim tarihi: 07.12.2010).

ilişkilerinin yeni boyuta bir taşınmasını sağladı.⁵⁴¹ Aynı yıl RF, Dmitri Medvedev'in Devlet Başkanı seçilmesinden sonra, 12 Temmuz 2008'de yeni bir "Dış Politika Konsepti" yayınladı.⁵⁴² RF'nin yeni Dış Politika Konsepti, genel olarak, ülkeler arasında çok boyutlu işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini amaçlamaktadır. Ardından, Ağustos 2008'de patlak veren Gürcistan Savaşı, Türkiye-RF güvenlik ilişkilerini doğrudan etkileyen bir başka önemli gelişme oldu.⁵⁴³ Savaş sırasında Türkiye söylemsel olarak RF'nin saldırısını onaylamadığını ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde açıklamalarda bulunmuş olsa da, Batı ittifakı içinde bulunan ve NATO üyesi bir ülke olarak Montrö Antlaşması'nın hükümlerini uygulaması ve ABD askeri gemilerinin Karadeniz'e girişini sınırlaması⁵⁴⁴ RF

⁵⁴¹ İlyas Kamalov, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri," *Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporu*, Rapor No: 18, (Mayıs/2010), s. 9,

http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/2010511_18.pdf, (Erişim tarihi: 17.12.2010).

⁵⁴² RF'nin 2008 tarihli Dış Politika Konsepti'nde genel olarak şu konular yer aldı: Yeni bir dünya düzeninin kurulması, uluslararası ilişkilerde hukukun üstünlüğü, uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi, küresel ekonomik ve çevresel işbirliği ve insan hakları ve uluslararası insani işbirliği. Ayrıca RF'nin Dış Politika Konsepti'nde, küreselleşmenin özellikle az gelişmiş ülkeler açısından yeni tehditler ürettiği tespitinin yapılması ve devletin yanında bireyin ve toplumun çıkarlarının korunmasının ulusal güvenlik politikasının en öncelikli amacı olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir. Belge metni için bkz., "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation,"

<http://www.mid.ru/bdcomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>,

(Erişim tarihi: 10.12. 2010).

⁵⁴³ RF-Gürcistan Savaşı ve Türkiye'ye etkileri hakkında değerlendirmeler için bkz., Igor Torbakov, "The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations," 2008, s. 1-33,

<http://www.jamestown.org/uploads/media/GeorgiaCrisisTorbakov.pdf>,

(Erişim tarihi: 11.12.2010);

Hasan Selim Özertem, *USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu*, (Ağustos/2008),

<http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/tAN1vx8M96fa0KRSuxTSIHF9aC4HvU.pdf>,

(Erişim tarihi: 15.12. 2010).

⁵⁴⁴ 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Antlaşması'nın 14. maddesi; Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin transit geçiş yapacak savaş gemilerini 9 gemi ile sınırlamıştır. 21. madde ise, Karadeniz'e

tarafından olumlu karşılanmıştır.⁵⁴⁵ Bir anlamda Türkiye, ABD ile RF arasındaki gerginlikte tarafsız kalmaya çalışmıştır.⁵⁴⁶ Gürcistan Savaşı, Türkiye'nin yakın coğrafyasında sürdürülen istikrarsızlıkların güvenliği açısından ciddi bir risk oluşturmasına rağmen, ABD'nin çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin güvenliğinin dikkate almayacağı gerçeğini bir kez daha göstermiştir.

Türkiye ile RF arasındaki ilişkilerin yakınlaşması Gürcistan krizi sonrasında devam etmiştir. 12- 15 Şubat 2009 tarihlerinde, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün RF'ye ziyareti sırasında iki ülke arasındaki ilişki ve çok boyutlu ortaklığın daha da geliştirilmesini amaçlayan deklarasyon imzalanmıştır. 11-13 Mayıs 2010 tarihlerinde RF Devlet Başkanı Medvedev'in Türkiye ziyareti ile iki ülke arasındaki "stratejik ortaklık" boyutu daha fazla konuşulur hale gelmiştir.⁵⁴⁷ Ziyaret esnasında iki ülke

kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin toplam tonajını 45 bin ton olarak belirlemiştir. Bunun yanı sıra, savaş gemilerinin Karadeniz'de kalış süreleri en fazla 21 gün olarak kararlaştırılmıştır. Antlaşma metni için bkz., Seha L. Meray ve Osman Olcay, çev., *Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı: 30, Ankara, 1976, s. 461-476.

⁵⁴⁵ Bazı Rus analistler ABD'nin Kafkasya bölgesinde uyguladığı "istikrarsızlaştırma politikası"nın doğal bir sonucu olarak Türkiye-RF bölgesel ittifakının oluşacağını öne sürmektedirler. Torbakov, 2008, s. 24.

⁵⁴⁶ Başbakan Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin Gürcistan krizi sırasındaki tarafsız kalma politikasını şu sözlerle açıklamıştır: "ABD bizim en yakın müttefikimiz, Rusya ise enerji başta olmak üzere önemli ticaret hacmimizin bulunduğu bir ülke... Türkiye'nin ulusal çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre hareket ederiz... Rusya ile ekonomik, ticari ilişkilere baktığımızda Rusya'yı göz ardı edemezsiniz. O halde Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda bir denge gözetecektir." Fikret Bila, "Erdoğan Rusya'yı göz ardı edemeyiz," *Milliyet*, 2 Eylül 2008.

⁵⁴⁷ Ziyaret sırasında Medvedev, Türkiye ile RF'nin sözde değil, gerçek birer stratejik ortak olduğunu söylemiştir. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayin Tarihi*, 12 Mayıs 2010,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 17. 12. 2010).

arasında toplam on yedi anlaşma imzalanmıştır. Bunlar arasında, “Akkuyu Sahasında Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşma” ile Türkiye-RF arasındaki enerji işbirliği güçlendirilmiştir. Bir diğeri ise, “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine İlişkin Usullere Dair Anlaşma” olmuştur.⁵⁴⁸ Bu anlaşma ile iki ülke vatandaşlarına vize uygulamasının karşılıklı olarak kaldırıldığı yeni bir siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişki sürecine girilmiştir.

2000’li yıllardan itibaren Türkiye ve arasında yeniden şekillendirilen güvenlik ilişkileri ticaret hacmini de önemli derecede etkiledi. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000’li yıllarda olağanüstü artış gösterdi. 2000 yılında 4,531 milyar Dolar olan ticaret hacmi, 2005 yılında 15,283 Dolar, 2008 yılında 37,847 milyar Dolar ve 2010 yılında 26,229 milyar Dolar oldu.⁵⁴⁹ İki ülke arasındaki artan dış ticaret hacmi ve yatırımların sıra, Türkiye’nin doğal gaz ihtiyacının büyük bir

⁵⁴⁸ Anlaşma Metni için bkz.,

http://www.turkey.mid.ru/hron/pr_t_30.html,

(Erişim tarihi: 17. 12. 2010).

⁵⁴⁹ 2000’li yılların başlarından itibaren Türkiye’nin artan enerji bağımlılığı nedeniyle, RF ile ticarete Türkiye’nin ithalat rakamlarının yüksekliği dikkat çekicidir. Türkiye’nin RF’den yaptığı ithalat 2000 yılında 3, 887 milyar Dolar’dan, 2005 yılında 12,906 milyar Dolar, 2008 yılında 31,364 milyar Dolar’a yükselmiş, 2010 yılında ise 21, 601 milyar Dolar’a düşmüştür. Türkiye’nin ihracat rakamları açısından; 2000 yılında 643 milyon Dolar, 2005 yılında 2,377 milyar Dolar, 2008 yılında 6,483 milyar Dolar’a yükselmiş, 2010 yılında 4,628 milyar Dolar’a düşmüştür. Ekonomi Bakanlığı, “Ülkelere Göre Dış Ticaret,” 2011b,

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

kısmını Rusya Federasyonu'ndan karşılaması nedeniyle,⁵⁵⁰ karşılıklı ekonomik çıkarlar iki ülke arasında oluşabilecek güvenlik sorunlarını önlemede etkin bir rol oynadı.

Sonuç olarak, 2000'li yıllardan itibaren gerek küreselleşme sürecinin etkisi gerekse jeopolitik faktörler nedeniyle Türkiye-RF güvenlik ilişkileri yakınlaşmıştır. Küreselleşme sürecinin hem ülkeleri ekonomik işbirliği sürecine zorlayıcı etkileri hem de küresel kapitalist sistemin sağlıklı işleyebilmesi adına bölgesel istikrarsızlıkların azaltılması zorunluluğu iki ülke arasındaki güvenlik işbirliğinin geliştirilmesinde belirleyici faktörler olmuştur. Bu işbirliğinin gelişmesinde, RF'nin tek kutuplu sistemden duyduğu rahatsızlığın da yadsınamayacak düzeyde olduğu unutulmamalıdır. 1990'lı yıllarda aynı korkulara (bölünme) ve aynı amaçlara (küresel kapitalizme eklemlenme) sahip olan iki ülke arasındaki güvenlik ilişkileri, 2000'li yıllarda daha önce olmadığı kadar yakınlaşma sürecine girmiştir. 1990'ları uluslararası kapitalist sisteme eklemlenme açısından başarısız geçiren her iki ülke, 2000'li yıllarda bu alanda daha önemli adımlar atmaya başlamışlardır. Aynı hedefe doğru ilerlemeye çalışan Türkiye ve RF arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, bu dönemde olağanüstü artış göstermiştir. Geline süreçte, Türkiye ve RF arasında, henüz erken olsa da, "stratejik ortaklık" önerilerinin konuşulduğu bir konjoktüre girilmiştir.⁵⁵¹ Bu yakınlaşma sürecinde RF'nin uyguladığı yeni dış ve güvenlik

⁵⁵⁰ Türkiye'nin doğalgaz ithalatında RF'nin payı İran ve Azerbaycan'dan yapılan ithalat nedeniyle 2008 yılından itibaren düşüş trendine girmiştir. 2007 yılında Türkiye doğal gaz ihtiyacının % 65'ni RF'den karşılariken, 2010 yılında bu oran % 45 civarında olmuştur. BOTAŞ, *2010 Yılı Sektör Raporu*, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektor_Raporu_BOTAS_2010.pdf,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

⁵⁵¹ Kamalov, 2010, s. 10.

politika kadar, Türkiye'nin ideolojik, jeopolitik ve tarihsel ön yargılara dayalı; Rusya'yı ulusal güvenliğine yönelik yaşamsal bir tehdit olarak görme psikolojisinden uzaklaşması da etkili olmuştur.

B. ERMENİSTAN

1. 1990'lı Yıllar

a. Yükselen Karşılıklı Güvensizlik

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Ermenistan'ı tehdit olarak algılamasının nedenleri arasında tarihsel faktörler büyük yer tutmuştur. Ermenistan'ın, 1915 yılında Ermenilerin soykırıma uğradığı iddiası ve bunun Türkiye tarafından kabul edilmesi yönündeki talepleri iki ülke arasındaki güvensizlik algılamasının temel nedenini oluşturmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulamaması nedeniyle soykırım iddiaları uzunca bir süre getirilmemişti.⁵⁵² Ancak, Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Ermenistan arasındaki karşılıklı güvensizlik ve diplomatik soğukluk, karşılıklı bir bloklaşmadan ziyade tarihsel faktörlerin canlı tutulduğunun göstergesi olmuştu.⁵⁵³ Bu döneme ilişkin olarak, 1967'de 1915

⁵⁵² Michael Gunter ve Dirk Rochtus, "Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement," *Middle East Critique*, Cilt: 19, Sayı: 2, (Yaz/2010), s. 158.

⁵⁵³ TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar*, 2007, [http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/LHome/6D847C95BF75C66DC225733E0047B86B/\\$FILE/ko msuluk.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/LHome/6D847C95BF75C66DC225733E0047B86B/$FILE/ko msuluk.pdf),

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

olaylarının anısına bir anıt dikilmesi, 1970’li ve 1980’li yıllarda ASALA’nın yurt dışındaki Türk diplomatlara yönelik eylemleri⁵⁵⁴ ve 1985’de 24 Nisan tarihinin anma günü ilan edilmesi iki ülke arasındaki güvensizliğin sürdürülmesine katkı sağlayan temel unsurlar oldu. Gelişen süreç içerisinde, 1915 yılındaki olaylara yönelik her iki ülkenin birbirine zıt iddiaları “ötekileştirme” söyleminin gelişmesine katkı sağlamasının yanında, Türk ve Ermeni ulusal kimlikleri açısından değerlendirilen bir sorun olarak algılanmaya başlandı.

İki ülke arasındaki tarihsel faktörlerin yanında, 1990’lardaki kuruluş sürecinde Ermenistan’ın, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımayan eylemlerde bulunması güvensizlik algısını yükseltmişti. Türkiye, SSCB’nin dağılmasının ardından 21 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmuş, hatta Karadeniz’e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan’ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne kurucu üye olarak davet etmişti. Türkiye’nin bu tavrının nedeni, Ermenistan’ın bağımsızlığının bir tehdit olarak algılanmaması, aksine SSCB’nin dağılmasının bölge açısından büyük bir fırsat yaratacağının düşünülmesiydi.⁵⁵⁵ Bununla birlikte Türkiye, Ermenistan Anayasası’nın 11. maddesinde yer alan hususları tamamen görmezden gelmemiş, Başbakan Süleyman Demirel, bağımsızlık ilanı nedeniyle Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Pedrosyan’a gönderdiği kutlama mesajında, “toprak bütünlüğü ve

⁵⁵⁴ Türk diplomatların öldürülmesi uluslararası kamuoyunun dikkatini Ermeniler üzerine çekmesini sağladığı gibi aynı zamanda diaspora Ermenilerinin kimlik bilincini canlı tutmayı da amaçlıyordu. Geniş bilgi için bkz., Andrew Mango, *Turkey and the War on Terror*, Routledge, Abingdon, 2005, s. 11–13.

⁵⁵⁵ Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, 2. Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 211.

sınırların değişmezliği ilkelerine saygılı davranılmasını” istemişti.⁵⁵⁶ Böylece, Ermenistan Parlamentosu’nun Şubat 1991’de, Kars Antlaşması ile oluşturulmuş Türkiye-Ermenistan sınırını tanımadığını açıklamasından sonra Türkiye, 1992 yılında yazılı olarak iki ülke sınırını tanıdığını bildirmediğçe diplomatik ilişki kurmamaya karar verdiğini açıklamıştır.⁵⁵⁷

Türkiye’nin tanınmasına ve diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurma yönündeki iyi niyetine rağmen, 1990’lardan itibaren Ermenistan’ı ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak algılamasındaki temel unsurlar: Türkiye’nin toprak bütünlüğünün tanınmaması, Doğu Anadolu Bölgesi için “Batı Ermenistan” ifadesinin kullanılması, Ağrı Dağı’nın devlet arması olarak gösterilmesi ve iki ülke arasında sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars Antlaşması’nın tanınmadığını belirten açıklamalar ve Ermenistan’ın PKK’ya barınma ve parasal destek sağladığı yönündeki bilgiler oluşturur.

Bilindiği gibi, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nin 11. maddesinde “soykırım” konusuna yer verilmiştir. 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi’nin 11. maddesinde “*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan’da gerçekleşen 1915 soykırımının uluslararası alanda tanınması çabalarını desteklemektedir*”⁵⁵⁸ ifadeleri konulmuş ve hala devam

⁵⁵⁶ Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 24 Aralık 1991, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/araklik1991.htm>, (Erişim tarihi: 22.11.2010).

⁵⁵⁷ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 408.

⁵⁵⁸ *Armenian Declaration of Independence*,

etmektedir. Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinde de Ağrı Dağı Ermenistan'ın milli sembolleri arasında ve devlet arması olarak gösterilir. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı dostane olmayan tutum sergilemesi ve hukuksal metinlerinde bu tür ifadelerin yer alması doğal olarak Türkiye tarafından ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak algılanmıştır.

Ermenistan Anayasası'nda ve Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan ifadeler iki açıdan önemlidir. Birincisi, Doğu Anadolu Bölgesi'nden Batı Ermenistan olarak söz edilmesi ve böylece bu bölgenin Ermenistan toprağı olarak görülmesi. Bu durum, dolaylı şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmaması ve Türkiye'den toprak talebi anlamına gelir. İkincisi ise, soykırımın uluslararası düzeyde tanınması çabaların desteklenmesidir. Böylece, bu madde Ermenistan'ın hem toprak hem de tazminat taleplerini içermektedir.⁵⁵⁹

Türkiye ve Ermenistan arasındaki tarihsel ön kabullere dayalı güvensizlik algılamaları ve belirtilen sorunların yanında, 1990'larda iki ülke arasındaki ilişkiyi belirleyen bir diğer unsur Yukarı Karabağ sorunu olmuştur. Türkiye 1990'larda, kuvvet kullanma suretiyle toprak elde edilmesine son verilmesi gerektiğini ve Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan derhal, koşulsuz ve tam olarak çekilmesinin sorunun çözümü için şart olduğunu söyleyerek, Türkiye ile Ermenistan arasındaki

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>,

(Erişim tarihi: 11.10.2010).

⁵⁵⁹ Ömer Engin Lütem, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ermenilere ve Ermeni Sorununa Yönelik Dış Politikası (Lozandan Günümüze)," Mustafa Bıyıklı, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt:1, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 219.

ilişkilerin geliştirilmesinin Ermenistan'ın Azeri topraklarındaki işgaline son verilmesine bağlı bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁰

b. Gizli Diplomasi Dönemi

1990'larda Türkiye ve Ermenistan arasında karşılıklı olarak birbirini ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak gören algılamalara rağmen, iki ülke arasında tamamen koparılmayan ilişkiler gizli diplomasi yoluyla sürdürülmüştür. İki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmeyi amaçlayan bu çabalardan en dikkat çeken ve uzunca bir süre bilinemeyeni, 12 Mart 1993 tarihinde MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Türkiye ile ilişkilerde “pragmatik” bir siyaset izleyen Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan arasında Fransa'da gerçekleşen gizli buluşmadır. Türk resmi makamlarının bilgisi dahilinde gerçekleşen ve Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Tanşuğ Bleda'nın da hazır bulunduğu görüşmede, Ermenistan'ın dünyayla ticaret yapması için Türkiye'den transit kara ve deniz geçişi verilebileceği ve bu kapsamda Kafkasya'yı boydan boya kat edecek ve Ermenistan'dan geçecek “Trans-Kafkasya Otoyolu” ve bu otoyola eşlik edecek bir demiryolu, ayrıca aynı hatta bir doğal gaz ve petrol boru hattının da yer alması gibi konular gündeme getirilmiştir.⁵⁶¹ Büyükelçi Tanşuğ Bleda'ya göre, daha ilk görüşmede ikili projelerin toplamı 600 milyon Doları

⁵⁶⁰ *Beyaz Kitap*, 1996, s. 7.

⁵⁶¹ Can Dündar, “12 Yıl Gizlenen Görüşme- 2,” *Milliyet*, 26 Nisan 2005; bu görüşmede Türkeş, Petrosyan'a 6 maddelik bir öneriler paketi sunmuştur: 1) Azerbaycan ve Ermenistan arasında hemen ateşkes sağlanması; 2) Ermeni askerlerinin Azeri topraklarından çekilmesi; 3) Her iki tarafın bugünkü sınırlar içinde birbirini tanıması ve diplomatik ilişki tesisi; 4) İç işlerine karışmadan ve toprak talebi olmaksızın temas; 5) Laçın koridorunun açılması, gözlemci heyetinin güvencesi ve denetiminde bulunması; 6) Karabağ sorununun ya daha sonraya ya da Minsk toplantısına bırakılarak meselenin ateşkes sonrası daha geniş zamanda ele alınması.

bulmuştu.⁵⁶² Türkiye'nin Türkeş aracılığıyla sürdürdüğü gizli diplomasinin ikinci buluşması, Nisan 1994'te Türkiye'nin Frankfurt Başkonsolosluğu'nda Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi Onur Öymen'in de katıldığı, Ermenistan'ın Londra Büyükelçisi Armen Sarkisyan'la gerçekleştirildi. Görüşmede Sarkisyan, Türkiye'nin bir iyi niyet jesti yaparak ekonomik ambargoyu kaldırmasını önermiş, buna karşılık Türkeş de, Karabağ işgalinin kaldırılması şartını öne sürmüştü.⁵⁶³ İki ülke arasındaki gizli görüşmelerin ardından, diplomatik ilişki bulunmamasına ve ekonomik ambargo uygulanmasına rağmen karşılıklı havayolu trafiğe açılmış, göz yumulan bavul ticareti sayesinde 150 milyon Dolar düzeyinde bir ticaret hacmi oluşmuştu. Ayrıca o dönemde, Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan'ın ağabeyi olan ve söz konusu görüşmelerin Ermenistan tarafını koordine eden Telman Ter Petrosyan'ın önerisiyle bir Türk- Ermeni İş Konseyi'nin kurulması gündeme gelmiş ve nitekim 1997 yılında kurulmuştur. Türkeş ve Petrosyan arasında Nisan 1997'de yapılması planlanan son buluşma ise Türkeş'in vefatı dolayısı gerçekleşmemiştir. Görüşmelerin Ermenistan tarafını örgütleyen Telman Ter Petrosyan'ın da Türkeş'ten bir ay sonra hayatını kaybetmesi, Türkiye ve Ermenistan arasında tarihsel ve ideolojik faktörlere dayanan karşılıklı güvensizlik algılamalarına rağmen sürdürülen "gizli ilişki"nin o dönemde noktalanması anlamına geliyordu.

⁵⁶² Tanşuğ Bleda anılarında, Alparslan Türkeş'in özel bir misyonla Paris'e geldiğini ancak konuta yerleştikten sonra öğrendiğini, görüşmede yalnız Yukarı Karabağ ile ilgili sorunlar değil, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin de ele alındığını, fakat Türkeş Paris'ten henüz ayrılmadan Petrosyan'ın kontrol edemediği Taşnak güçlerinin Laçın Koridoru'na karşı saldırıya geçerek alınan tüm kararları geçersiz kıldıklarını belirtmektedir. Tanşuğ Bleda, *Maskeli Balo*, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 293.

⁵⁶³ Can Dündar, "12 Yıl Gizlenen Görüşme-3," *Milliyet*, 27 Nisan 2005.

2. 2000'li Yıllar: Normalleşme Süreci

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin, Ermenistan'a yönelik algı ve politikasının değişmeye başladığı görülmektedir. Bu değişikliğin somut örneği, Yukarı Karabağ sorununa Türkiye'nin yaklaşımında ortaya çıkmıştır. 1990'larda Türkiye'nin Ermenistan politikasında temel belirleyici faktör olan Yukarı Karabağ sorununun Türkiye açısından iki ülke arasındaki ilişkinin temel belirleyici olma niteliğinin azaldığını ve bu sorunun iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için ön koşul olmaktan çıkarıldığı görülmektedir.⁵⁶⁴ Bu çerçevede Türkiye'nin yeni politikası; Minsk Grubu'nun faaliyetlerine aktif olarak katılmaya devam etmek ve çözüm sürecine destek vermek, ayrıca her iki ülkenin kabul edebileceği bir çözümün desteklenmesi olarak özetlenebilir. Böylece, Yukarı Karabağ sorununun iki ülke arasındaki ilişkileri belirlemede temel faktör olmasını istemeyen Türkiye'nin, Ermenistan karşısında daha esnek, fakat ihtiyatlı bir politika sürdürmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Yukarı Karabağ sorununa ilişkin olarak yumuşayan politikasında, bu konunun Ermenistan'la arasındaki tarihten kaynaklanan sorunları çözme arzusunun önünde bir engel oluşturduğu ve bu nedenle ikili ilişkileri doğrudan belirleyen bir unsur olmaktan çıkarılma çabasının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

AKP iktidarı döneminde ise Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeni bir sürece girmiştir. Her ne kadar AKP iktidarı döneminde güncellenen 2005 tarihli MGSB'de Ermenistan'ın ve Türkiye'de yaşayan Ermenilerin özellikle Doğu Anadolu'nun bazı

⁵⁶⁴ Bkz., *Beyaz Kitap*, 2000, s. 18.

illerinde yürüttükleri faaliyetlere dikkat edilmesi gerektiği vurgulansa da,⁵⁶⁵ AKP'nin “komşu ülkelerle sıfır problem” ve “kazan-kazan” sloganına dayalı dış politika anlayışı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de uygulanmaya başlanmış, sorunun çözümü için önemli adımlar atılması gerektiği AKP hükümetleri tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'nin diğer dış politika ve güvenlik sorunlarında olduğu gibi, Ermenistan sorununda da çözümsüzlüğün nedeninin geçmiş dönemlerdeki hükümetlerin uyguladıkları basiretsiz politikalar olduğunu her fırsatta vurgulayan AKP iktidarı, sorunların çözümünün ancak karşı tarafında böyle bir iradeye sahip olması gerektiğini dikkate almayarak, tek yanlı bir politika izlemeye başlamıştır. Fakat, AKP'nin realpolitikten uzak dış politika anlayışı her ne kadar Ermenistan tarafından karşılık bulmasa da ve Ermenistan Türkiye ile ilişkilerinde geçmişten beri var olan ön koşulları korusa da, AKP'nin Ermenistan politikasının, ABD'nin özellikle 11 Eylül sonrası genelde Kafkasya coğrafyasında ve özelde Ermenistan'a karşı uygulamaya koyduğu bölgeyi yeniden biçimlerinde stratejisi ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Türkiye'nin somut adım olarak sınırın açılması yönünde Ermenistan'la başlatılan ilişkileri geliştirme süreci, kendi ulusal güvenlik algı ve politikaları çerçevesinde değil, ABD'nin Kafkasya ve Ermenistan stratejisi kapsamında yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Ermenistan'a karşı uyguladığı yeni güvenlik politikasının karşılık bulup bulmadığına, Ermenistan'ın güvenlik stratejisinde Türkiye'nin nasıl algılandığına ve ABD'nin bölgeye ve Ermenistan'a yönelik politikaları ve bu süreçte Türkiye'nin rolüne genel hatları ile bakabiliriz.

⁵⁶⁵ Balbay, 2005.

26 Ocak 2007 tarihinde kabul edilen Ermenistan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde, ulusal güvenliğine yönelik dış tehditler kapsamında kendisine karşı güç kullanabilecek iki ülke; Azerbaycan ve Türkiye'nin yer aldığı görülmektedir.⁵⁶⁶ Soykırım iddialarının Türkiye tarafından tanınma isteğinin tekrar edildiği Strateji Belgesi'nde, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek istemesine rağmen, Türkiye'nin ön koşulları nedeniyle bunun gerçekleşmediği, bu nedenle diplomatik ilişkilerin kesildiği ve sınır kapısının kapatıldığı belirtilmektedir. Strateji Belgesi'nde Türkiye'nin sınır kapısını kapatmasının ve Ermenistan'a uygulanan ambargonun, Ermenistan'ında dahil olduğu AB Komşuluk Programı'na uymadığı da iddia edilmektedir. Özet olarak Strateji Belgesi'nde Türkiye'nin, Ermenistan'ın ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturmaya devam ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'den algılanan tehdidin yalnızca Ermeni ulusal kimliğine yönelik bir tehdit değil, askeri strateji açısından da bir tehdit olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkaslarda oluşan güç boşluğunu Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelerde oluşturduğu askeri güçler aracılığıyla doldurmaya çalışan ABD'nin Ermenistan ile ilgili temel stratejisi, bu ülkenin Batıya eklemlenmesi ve RF'nin etki alanının dışına çıkarılması temelinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, Ermenistan'ın demokratikleşme ve kapitalistleşme çabalarını destekleyen ABD açısından temel sorun, bölgesel istikrarsızlıklara neden olabilecek Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Ermenistan'ın gerek Azerbaycan'la gerekse Türkiye ile olan sürtüşmeleri, bu ülkeyi RF'ye yakınlaştırmakta ve RF'nin

⁵⁶⁶ *Republic of Armenia National Security Strategy*, 2007,

<http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>,

(Erişim tarihi: 11.10.2010).

bölgedeki etkinliğini arttırmaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Kafkasya bölgesine yönelik uyguladığı strateji genel olarak şu şekilde çerçevelendirilebilir: Bölgede bulunan enerji kaynaklarının ABD çıkarlarına hizmet edebilecek şirketlerce işletilmesi ve bu enerjinin Batı pazarlarına güvenli ve sürekli biçimde ulaştırılması, bölgedeki fundamentalist ve terörist grupların etkinlik sağlayabileceği bir alanın engellenmesi, bölgenin uyuşturucu, organize suçlar, kaçakçılık vb. uluslararası suçlar için bir merkez veya geçiş hattı haline gelmesinin engellenmesi, hem terör bağlantısı ve hem de İsrail ile yaşadığı sorunlar nedeniyle önemli bir güvenlik sorunu olarak görülen İran'ın çevrelenmesi ve izolasyonu, ABD politikalarına karşı önemli bir denge unsuru olarak görülen RF'nin bölgesel etkisinin azaltılması.⁵⁶⁷

2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması ile başlayan ve Gürcistan ile Rusya Federasyonu arasında bir çatışmaya dönüşen olaylardan sonra RF'nin Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanınması, Kafkasya'daki güç dengesini RF lehine değiştirmiş ve ABD'nin Gürcistan üzerinden yürüttüğü bölge politikası çökme aşamasına gelmişti. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üzerinden yürüttüğü Kafkasya politikasının RF-Gürcistan çatışması ile darbe alması, ABD'nin yeni bölgesel güvenlik kuşağı oluşturmasını gerekli kılmıştı. Gürcistan yerine Ermenistan'ın denkleme dahil edilmesi ve bu ülkenin RF'nin etkisinden kurtarılması, ABD'nin yeni Kafkasya politikasının merkezi unsuru olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan denklemine dayanan ABD'nin yeni Kafkasya

⁵⁶⁷ Laçiner, 2005, s. 232–233.

politikası Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la olan sorunlarının çözülmesini gerekli kılmaktadır.

Belirtilen bu çerçevede kapsamında Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleştirmeye yönelik önemli bir gelişme, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 6 Eylül 2008'de Erivan'a yaptığı ziyaret oldu. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın iki ülke milli takımları arasındaki futbol karşılaşmasını izlemek üzere gönderdiği davet üzerine gerçekleşen ziyaret, aynı zamanda bir Türk Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a gerçekleştirdiği ilk ziyaret niteliği kazandı.⁵⁶⁸ İki ülke kamuoyları tarafından büyük oranda desteklenen⁵⁶⁹ ve "futbol diplomasisi" olarak tanımlanan bu sürecin devamında, 22 Nisan 2009 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını amaçlayan bir "yol haritası" üzerinde uzlaşıldı.⁵⁷⁰ Türkiye ve Ermenistan'ın uzlaştıkları yol haritası, ABD Başkanı Barack Obama'nın 24 Nisan günü dolayısıyla yapacağı konuşma öncesi iki ülke arasında diyalog sürecinin başladığına ilişkin bir mesaj vermeyi de amaçlıyordu. Böylece Türkiye ile Ermenistan arasındaki diyalog süreci, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını hedefleyen protokollerin imzalanmasına doğru ilerledi.

⁵⁶⁸ "Tarihi Gün," *Hürriyet*, 6 Eylül 2009.

⁵⁶⁹ International Crisis Group, *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, Europe Report: No: 1999, 14 Nisan 2009, s. 22–26.

[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/199_turkey_and_armenia_opening_minds_opening_borders_2.ashx](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/199_turkey_and_armenia_opening_minds_opening_borders_2.ashx),

(Erişim tarihi: 22.11.2010).

⁵⁷⁰ Gunter ve Rohtus, 2010, s. 168.

3. 2009 Zürih Protokolleri

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından iki ayrı protokol imzalandı: Türkiye ile Ermenistan arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol ve İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol.⁵⁷¹ Böylece Türkiye ve Ermenistan, 13 Ekim 1921 tarihinde imzaladıkları Kars Anlaşması’ndan sonra geçen 88 yılın ardından ilk kez ortak bir belge imzaladılar.⁵⁷² Her iki ülkenin parlamentoları tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek olan söz konusu protokollerin bazı maddelerinde şu hususlar yer almaktadır; iki ülke arasındaki mevcut sınırların tanınması; iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden kurulması amacıyla, tarihsel kaynak ve arşivlerin incelenmesini içerecek bir diyalogun kurulması; diplomatik ilişki kurulması; ortak sınırın açılması; terörizm, örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı konularında işbirliği; ulaştırma, enerji ve iletişim, ticaret, turizm ve ekonomi alanlarında işbirliği. Protokollerin oluşturduğu iyimser hava Türkiye’nin 2010 yılında güncellediği MGSB’ye yansımış ve Ermenistan’ın tehdit olarak gösterilmemesi Erivan yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁷³

Sonuç olarak, 1990’larda Türkiye ve Ermenistan arasındaki karşılıklı güvensizlik algılamalarından kaynaklanan sorunlar yalnızca Türkiye’nin

⁵⁷¹ Protokol metinleri için bkz. “Türkiye ile Ermenistan Arasında 10 Ekim 2009 Tarihinde İmzalanan Protokoller,”

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?154f9f6d-10d8-444a-b81c-3d28e6f3a92f>,

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

⁵⁷² “88 Yıl Sonra Tarihi İmza,” *Hürriyet*, 10 Ekim 2009.

⁵⁷³ “Erivan’da Kırmızı Kitap Memnuniyeti,” *Hürriyet*, 4 Kasım 2010.

Ermenistan'la olan ilişkilerini değil, Türkiye'nin başta ABD ve RF olmak üzere birçok ülke ve AB ile ilişkilerini ve AB'ye tam üyelik sürecini olumsuz biçimde etkilemekteydi. Türkiye açısından asıl sorun da zaten burasıdır. Yoksa her ne kadar çeşitli hukuksal metinlerinde bir ideal olarak bulunsada, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ortadan kaldırması iki ülke arasındaki güç dengesi açısından zaten mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, Türkiye açısından Ermenistan sorununun altındaki temel neden, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ve ABD gibi küresel kapitalist merkezlerle olan ilişkilerinde, özellikle bağımsızlık ilanından sonra Ermenistan dış politikasının önemli bir tamamlayıcı unsuru olan diaspora aracılığıyla ayak bağı oluşturarak, Türkiye'nin bu merkezlerle olan ilişkisini ve AB üyeliğini olumsuz etkilemesi ve bunda da çoğu zaman başarılı olmasıydı. Ermeni diasporasının Avrupa başkentlerinde Türkiye karşıtı gruplar ve lobilerle oluşturduğu ittifak ve bu ittifakın çeşitli platformlarda çıkarttığı kararlar,⁵⁷⁴ Türk karar vericiler ve kamuoyu tarafından dış dünyaya karşı duyulan güvensizlik duygusunu arttırmış ve Türkiye'yi bölmek üzere büyük bir komplonun hazırlandığı algısının kuvvetlenmesine katkı sağlamıştır. Bütün bunlar 1990'larda Türkiye'nin dış dünyayı tehdit olarak gören bir söylem üzerinden ulusal güvenlik kültürünün inşa edilmesini doğrudan etkilemiştir.

⁵⁷⁴ Örneğin, Türkiye'nin AET'ye başvurusunun ardından Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihinde kabul ettiği '*Resolution on a Political Solution to the Armenian Question*' başlıklı karar Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni Sorunu konusunda aldığı en kapsamlı ve belki de en radikal karar olmuştu. Her ne kadar bazı Avrupa basını tarafından bunun bir "şantaj" olduğu yönünde değerlendirilmişse de karara tepki olarak Türkiye NATO'dan çıkabileceğini açıklamıştı. bkz., Laçiner, 2005, s. 89-94; Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni Sorunu başlıklı raporunda yalnızca Ermeni Sorunu yer almamakta, Kıbrıs ve Kürt sorununa atıfta bulunularak Türkiye'nin politikaları eleştirilmektedir. Karar metni için bkz.,

http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf,

(Erişim tarihi: 21.12.2009).

2000’li yıllarda Türkiye ve Ermenistan ilişkileri ABD’nin bölgesel çıkarları ekseninde yeniden biçimlendirilmiştir. Bu durum, Türkiye’nin komşu ülkeleri tehdit olarak görme psikolojisinden uzaklaşması anlamında olumlu bir aşama olmakla birlikte, buradaki sorun, söz konusu değişimin Türkiye’nin ulusal güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmeyişidir. AKP hükümetinin uygulamaya koyduğu “Ermenistan’la yeni yol haritası” yalnızca Türkiye- Ermenistan ilişkileri açısından değil, daha geniş bir perspektiften ABD’nin 11 Eylül sonrası uygulamaya başladığı GOKAP çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının bu sürecin parçası olduğu görülmektedir.

C. YUNANİSTAN

1. Güvensizlik Algılamasında Temel Faktörler

Türkiye’nin en çok tartışılan dış politika ve ulusal güvenlik sorunlarının başında Yunanistan gelmektedir. Gerek Kıbrıs sorunu çerçevesinde gerekse Türkiye’nin Batı ve Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinde “Yunan faktörü” doğrudan veya dolaylı olarak Türkiye’nin dış ve ulusal güvenlik politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye ve Yunanistan arasında tarihten ve buldukları coğrafyadan kaynaklanan çatışma ve anlaşmazlıklar, birbirlerini tehdit unsuru olarak algılamalarına neden olmuş, iki ülkenin ulusal güvenlik ve savunma stratejileri büyük ölçüde bu algılama ekseninde belirlenmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki karşılıklı güvensizlik algılaması, acı bir tarihi mirasın ürünüdür.⁵⁷⁵ Bu tarihsel bakış iki ülkenin güvenlik yaklaşımlarını büyük ölçüde etkilemiştir.⁵⁷⁶ Dolayısıyla, iki ülkenin ortak bir tarihi mirasa sahip olmalarına karşın, tarihin bıraktığı izler iki ülke ilişkilerine olumlu biçimde yansımamış, iki ülke ulusçuluğu sürekli bir çatışma içerisinde olmuştur.⁵⁷⁷ Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak 1830 yılında bağımsızlığını kazanan ilk devlet olan Yunanistan, bu tarihten 1922 yılına kadar sürekli olarak topraklarını genişletmiştir. 1919'da “*Megali İdea*”yı⁵⁷⁸ gerçekleştirmek amacıyla İzmir’i işgal eden Yunanistan’a karşı başlatılmış olan Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ile Türkiye’nin bağımsız bir ulus-devlet olarak kurulması mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altında yaşayan iki ulusun birbirlerine karşı verdikleri bağımsızlık mücadeleleri sonrasında oluşan karşılıklı düşman algısı, bazı istisnai dönemler dışında süreç içerisinde büyümüştür.

İki ülkenin birbirini tehdit unsuru olarak değerlendirmelerinin nedenlerini yalnızca tarihsel referanslara ve niyetlere dayalı karşılıklı güvensizlik algılamalarına dayanarak açıklayabilmek yeterli değildir. Başka bir deyişle, tarihsel faktörler iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizliğin önemli bir nedeni olmakla birlikte, iki ülke

⁵⁷⁵Tözün Bahçeli, “Türkiye’nin Yunanistan politikası,” Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, der., *Türkiye’nin Yeni Dünyası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 181.

⁵⁷⁶ Karaosmanoğlu, 2000, s. 202.

⁵⁷⁷ Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi, Ankara, 2001, s. 136.

⁵⁷⁸ Megali İdea (Büyük Ülkü), ilk defa 1844 yılında Dışişleri Bakanı Ioannis Kolettis tarafından Kurucu Meclis’te kullanılan bu düşünce, fakir Yunanistan Krallığı ile Yunanlı nüfusun zengin olduğu toprakları birleştirmeyi amaçlamıştı. Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001a, s. 180.

ilişkileri açısından karşılıklı algılamalar da bu bağlamda önemli bir yer tutmuştur. İki ülkenin birbirlerinin gerçek niyetlerine ilişkin algılamaları ve diğerinin ‘ötekileştirilmesi’⁵⁷⁹ karşılıklı olarak tehdit unsurunun büyümesine ve düşman algısının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye’nin Yunanistan’ı ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak değerlendirmesinin temelinde Lozan Anlaşması’nda belirlenen dengenin Yunanistan tarafından kendi lehine değiştirmek istemeye çalışması yatmaktadır. Türkiye, Lozan’da oluşturulan statükonun değiştirilmesini egemenlik haklarına yapılmış bir saldırı olduğunu ve Ege’de oluşacak Yunanistan’ın hakimiyetini reddetmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin, Yunanistan’ın gerçek niyetlerine ilişkin temel kuşkusu Lozan Barış Antlaşması ile kurulan dengenin Türkiye’nin aleyhine işleyecek şekilde değiştirilmek istenmesidir. Oysa, Lozan’da oluşturulan denge çerçevesinde, ulusal topraklarının sınırlarına ulaştıklarını kabullenmiş olan Türkiye ve Yunanistan birbirlerinin topraklarında gözü olmadığını açıklamaktan çekinmemişlerdi. Ulusal ve uluslararası koşulların bir gereği olarak oluşan bu denge çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar birbirlerini ulusal güvenlikleri ve toprak bütünlükleri açısından potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılamamışlardı.⁵⁸⁰ Nitekim iki ülke 1950’li yıllara kadar irredendist politikalar uygulamayacaklarını ve bölgede statükonun sürdürülmesinden yana oldukları izlenimini vermişlerdi.

⁵⁷⁹ Hercules Milas, “National Perception of the ‘Other’ and the Persistence of Some Images,” Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis, der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 53-66.

⁵⁸⁰ Aksu, 2001, s. 155.

2. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Yunanistan Güvenlik İlişkileri

Soğuk Savaş döneminde her iki ülkenin ortak Sovyet tehdidi algılamaları ve 1952 yılında gerçekleşen NATO üyelikleri sonucu Batı ittifak sistemine katılmaları Türkiye ve Yunanistan arasında daha yakın ilişkilerin geliştirilmesi olasılığını güçlendirmişti.⁵⁸¹ Ancak, iki ülkenin aynı ittifak içerisinde bulunmalarının tehdit ve güvensizlik algılamalarını azaltacağı yönündeki beklentiler bir yana, iki ülke arasındaki ihtilaflar ve güvensizlik algılamaları daha da artmıştır. Bu noktada, NATO üyeliği ile iki ülke arasındaki sorunların giderek çatışmacı bir karaktere bürünmesinin nedenlerini yorumlayan Ronald Krebs, Sovyet tehdidine karşı güvenliklerini NATO üyeliği ile garanti altına alan Türkiye ve Yunanistan'ın, bundan sonra kendilerini yakından ilgilendiren daha sınırlı ve bölgesel sorunlarla ilgilenmeye başladıklarını ve bu durumun iki ülke arasındaki güvensizliği ve çatışma riskini arttırdığını öne sürer.⁵⁸² Gerçekten, NATO üyeliği öncesinde iki ülke arasında bir yumuşama döneminin yaşandığını, tarihsel faktörlere dayalı güvensizlik algılamalarının dışında, iki ülke arasında birbirini tehdit olarak değerlendirmeye yol açan sorunların ise NATO üyeliği sonrasında geliştiğini görmekteyiz. Bu durum NATO ittifakının vizyonu ile elbette ki uyumsuzdu.

Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı güvensizlik algılamalarının artmaya başladığı bu sürece genel olarak baktığımızda; 1960'lı yıllarda iki ülke ilişkileri, Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumu arasında yaşanan gerginlikler nedeniyle gerilmişti.

⁵⁸¹ Tözün Bahçeli, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westview Press, Boulder, 1990, s. 16.

⁵⁸² Ronald R. Krebs, "Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict," *International Organization*, Cilt: 53, Sayı: 2, (İlkbahar/1999), s. 360.

Bu yıllar, her iki ülkenin doğrudan doğruya bir sıcak çatışmanın içine girmekten kaçındıkları bir dönem olmakla birlikte, iki ülke de böyle bir olasılık üzerine hazırlıklarını yapmaya başlamışlar, ancak, hem gerginlikler kimi sınırlı askeri girişimlere rağmen siyasi yollardan çözümlenmiş ve hem de tarafların sıcak bir çatışmayı “henüz” göze alamadıkları anlaşılmıştı.⁵⁸³

1970’li yıllar iki ülke arasındaki çatışmacı unsurların daha fazla açığa çıkmaya başladığı bir dönem oldu. Bu dönemdeki en önemli gelişme, Türkiye’nin 20 Temmuz 1974’te Kıbrıs’a yönelik başlattığı askeri hareketin ardından, 14 Ağustos’ta ikinci hareketi başlatmasıydı. Yunanistan’ın hareketi önlemediği gerekçesiyle NATO’nun askeri kanadından çekilmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki güvenlik sorunlarına yeni boyutlar eklendi. Bu dönemde gerek Türkiye gerekse Yunanistan açısından karşı taraf, ulusal çıkarlar, toprak bütünlüğü ve ulusal güvenlik açısından potansiyel bir tehlike ve tehdit unsuru olarak görülmeye başlandı.⁵⁸⁴ Ege ve Kıbrıs sorunlarının ağırlığı iki ülke arasındaki karşılıklı kuşku ve güvensizlik algılamalarının daha da arttırdı. Nitekim Yunanistan’ın Ege’de karasularının 12 mil olduğu ve şartların uygun olması durumunda bunun gerçekleştirileceğini açıklamasına karşılık, 1976 yılında Türkiye Ege’de Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarma kararını savaş nedeni (*casus belli*) sayacağını ilan etti.⁵⁸⁵ Türkiye’nin

⁵⁸³ Aksu, 2001, s. 156.

⁵⁸⁴ Ibid., s. 157.

⁵⁸⁵ Şükrü Elekdağ, “2 ½ War Strategy,” *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Mart-Mayıs /1996), s. 3;

<http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/March-May1996/212WARSTRATEGY.pdf>,

(Erişim tarihi: 21.11.2009); Türkiye’nin savaş nedeni sayma kararı 15 Nisan 1976 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’a yazdığı bir mektupta belirtilmişti. Çağlayangil’in mektubunda Türkiye’nin kararı şu sözlerle açıklanmıştır; “...Şurası

casus belli kararının iki ülke arasındaki güvensizliği ve tehdit algılama düzeyini arttırdığı yönünde genel bir kanaat oluştu.⁵⁸⁶

1980’li yıllarda Türkiye ve Yunanistan’da meydana gelen iç siyasi gelişmeler ve ABD’nin bölgesel politikaları, iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini yeni bir aşamaya geçirdi.⁵⁸⁷ Öncelikli olarak, 12 Eylül askeri yönetiminin onayı ile Rogers Planı çerçevesinde Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönüşü sağlandı.⁵⁸⁸ Söz konusu dönemde, küresel düzeyde uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar sonucu ekonomik unsurlar devletlerin dış ve güvenlik politikalarında daha fazla yer tutmaya başlamıştı. Türkiye’de de Özal’ın dış politikadaki pragmatik yaklaşımı ile uygulanan bu anlayış, Türkiye ile Yunanistan arasında ekonomik işbirliğinin artırılarak karşılıklı güvenin sağlanacağını varsayıyordu.⁵⁸⁹ Ancak,

açık ki, Yunan hükümetinin esas emeli karasularının sınırlarını 12 mile çıkarmak suretiyle, bir oldubitti yaratmak ve bu suretle, Türkiye üzerinde siyasi bir zafer kazanmaktır. Böyle bir hareket Ege Denizi’ni Yunan gölü haline getirebilecek ve netice itibarıyla, Türkiye’nin bu denizdeki tabii ve yerleşmiş ananevi (geleneksel) haklarını fiilen ortadan kaldıracaktır. Bu durum Türkiye’ye, böyle bir gelişmeyi harp sebebi olarak telakki etmekten gayri bir opsiyon imkanı bırakmayacaktır.” Mektubun tam metni için bkz., Şükrü Elekdağ, “Ege’de Kriz Belgeleri,” *Milliyet*, 11 Şubat 1996.

⁵⁸⁶ Gülden Ayman, Türkiye’nin *casus belli* kararının yalnızca Yunanistan’ı savaş tehdidi ile caydırmayı değil, iki ülke arasındaki sorunların karşılıklı görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasını amaçladığını öne sürer. Gülden Ayman, “Ege’de Müzakere ve Caydırıcılık,” Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 280.

⁵⁸⁷ Türkiye ve Yunanistan’daki iç gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisini değerlendiren çalışmalar için bkz., Gareth Jenkins, “Turkey’s Changing Domestic Politics,” Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou, *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, der., Brassey’s, Massachusetts, 2001, 19–40; Dimitris Keridis, “Domestic Developments and Foreign Policy: Greek Policy Toward Turkey,” Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou, der., *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey’s, Massachusetts, 2001, s. 2–18.

⁵⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Uzgel, 2001, s. 40–43.

⁵⁸⁹ Fuat Aksu, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Artırma Çabaları,” Cem Karadeli, der., *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 247.

Özal'ın bu yaklaşımı iki taraf arasında siyasi yakınlaşma sağlamasa da⁵⁹⁰ Davos sürecinin altyapısını oluşturdu.

30–31 Ocak 1988'de Dünya Ekonomik Formu dolayısıyla Davos'ta bir araya gelen Özal ve Andreas Papandreou yayınladıkları ortak bildiri;⁵⁹¹ iyi niyet ve anlayış çerçevesinde iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi gibi temennilere ek olarak; askerler, siviller, basın mensupları ve işadamları arasında ilişkilerin arttırılması ve teşvik edilmesi, iki komite ve bir iş konseyi veya ortak sanayi ve ticaret odası kurulmasına karar verildiği vurgulandı. Ayrıca bildiri, iki ülke başbakanlarının yılda en az bir defa görüşmeleri ve aralarında doğrudan bir telefon hattı kurulması hususlarında görüş birliğine vardıkları açıklandı.

Davos'ta başlayan iki ülke arasındaki diyalog ve işbirliğini geliştirme süreci, 3–4 Mart 1988 tarihlerinde Brüksel'de yapılan görüşmelerle devam ettirildi. Açıklanan ortak bildiri;⁵⁹² Davos'ta oluşan iki ülke arasındaki yakınlaşma sürecinin desteklendiği vurgulandı. Ayrıca bildiri; Davos ruhunu zedeleyecek her türlü eylem ve açıklamadan kaçınılması, ulusal askeri tatbikatların yönetimi ve askeri uçakların uçuşlarıyla ilgili konuları incelemek üzere asker ve diplomatlardan oluşan bir alt komitenin kurulması kararlaştırıldı. Ancak, iki ülke arasındaki ilişkileri

⁵⁹⁰ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001b, s. 109.

⁵⁹¹ Davos bildiri metni için bkz., Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, *Bilateral Agreements, Essential Documents and Declarations Between Turkey and Greece Since the Proclamation of the Turkish Republic*, Ankara, 2000, s. 309–310.

⁵⁹² Bildiri metni için bkz., *Ibid.*, s. 311.

geliştirmeyi amaçlayan bu girişimlerden herhangi bir somut sonuç elde edilmedi ve Davos ruhu kısa sürede kayboldu.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Yunanistan arasında bazı sorunlar bulunmakla birlikte, Yunanistan, Türkiye'nin askeri güvenliğine tehdit oluşturmaktan uzaktı.⁵⁹³ Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların varabileceği son nokta, iki kutuplu sistemin güçler dengesi sistemi içinde belirlenebilmekteydi. İki ülke arasında sıcak çatışmaya neden olabilecek krizler ABD'nin diplomatik müdahaleleriyle bastırılabilmişti.⁵⁹⁴ ABD, NATO'nun güney kanadının iki ülke arasındaki sorunlar nedeniyle yıpranmasını istememekteydi. Fakat, aynı zamanda ABD iki ülke arasındaki kriz ve gerginliklerden sürekli faydalanmış, silahlanma yarışında her iki tarafın en büyük tedarikçisi olmuştur.⁵⁹⁵

3. 1990'lı Yıllar: Krizler ve Yumuşama Dönemi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye ve Yunanistan, birbirlerine karşı yürüttüğü güvenlik paradigmalarını yeniden değerlendirdiler.⁵⁹⁶ Soğuk Savaş sonrasında yeni koşulları, iki ülke arasındaki bölgesel güç olma mücadelesini

⁵⁹³ Mustafa Türkeş, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler," Atilla Eralp, der., *Türkiye ve Avrupa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 320.

⁵⁹⁴ K. Mehmet Büyükçolak, "Yunanistan'ın Stratejik Analizi: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Yunanistan'ın Savunma Politikaları, Güvenlik Stratejileri, Askeri Doktrini ve Silahlı Kuvvetleri," Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, der., *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 76.

⁵⁹⁵ Bahçeli, 1990, s. 149.

⁵⁹⁶ Soğuk Savaş sonrası Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik güvenlik politikası hakkında bkz., "Kostas Ifantis, "Greece's Turkish Dilemmas: There and Back Again..." *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 5, Sayı: 3, (Eylül/2005), s. 381-382.

arttırmıştı.⁵⁹⁷ İki ülke arasındaki bu rekabet güvenlik ilişkilerine olumsuz yansımış, karşılıklı tehdit algılaması yükselmişti. Bu kapsamda Türkiye 1992 tarihli MGSB’de yapılan değişiklik çerçevesinde Yunanistan’ı ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamasında üst sıralarda konumlandırdı.⁵⁹⁸ O zamana kadar geçerli olan ve Sovyet tehdidine göre ve kuzeyden gelecek komünizm tehlikesine karşı düzenlenmiş olan dış tehdit algılaması, Türkiye’ye yönelik tehdidin PKK bağlantılı olarak güney komşularından ve Yunanistan’dan geldiği esasına göre yeniden düzenlendi. Bu çerçevede, Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Yunanistan arasındaki güvenlik sorunları Ege ve Kıbrıs olmak üzere iki kaynaktan beslenirken, 1996 yılında Türkiye, Yunanistan’ı PKK terör örgütüne destek veren ülkeler arasında saydı.⁵⁹⁹ Böylece, Soğuk Savaş sonrası Türkiye ile Yunanistan arasındaki güvenlik sorunlarının üç temel etkene bağlı olduğunu söyleyebiliriz: Ege, Kıbrıs ve Atina’nın PKK’ya sağlamış olduğu destek.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki güvensizlik algısı yükselmesine rağmen, iki ülke arasındaki diyalog arayışları da sürdürüldü. Bu yöndeki ilk girişim, iki ülke başbakanları arasında 1 Şubat 1992’de Davos’ta yapılan görüşmeler sonucu yayınlanan ortak bildiri oldu. Bildiride iki ülke arasında dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği anlaşması imzalanmasının kararlaştırıldığı ve Türkiye’nin, Yunanistan’ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi’ne katılımını desteklediği açıklandı.⁶⁰⁰ İki ülke arasında diyalog arayışları devam ederken, Ekim 1993’de Yunanistan’da gerçekleşen

⁵⁹⁷ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001c, s. 442.

⁵⁹⁸ Fikret Bila, “Yeni Siyaset Belgesi,” *Milliyet*, 6 Kasım 1997.

⁵⁹⁹ *Beyaz Kitap*, 1996, s. 13.

⁶⁰⁰ Bildiri metni için bkz., Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2000, s. 343.

yönetim değişikliğiyle Andreas Papandreou Başbakan oldu. Konstantin Miçotakis başkanlığındaki yönetimin sürdürdüğü ılımlı politikadan farklı biçimde, Papandreou Hükümeti Türkiye'ye karşı ilişkileri gerginleştirici bir politika sürdürdü.⁶⁰¹

Ocak 1996'da Başbakan olan Kostas Simitis'in Türkiye'ye uyguladığı gerilimi azaltıcı politikası ise, aynı yıl patlak veren Kardak Krizi nedeniyle gerçekleşemedi. Kardak Krizi, iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerinin çok hassas bir dengede sürdürüldüğünü gösterdi. Ardından 1997 yılında yenilenen MGSB'de, Yunanistan'dan algılanan tehdidin devam ettiği vurgulandı. 1997 tarihli MGSB'de, Türkiye'nin bir tercihi olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceğinin gözden kaçırılmaması gerektiği ve Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde Suriye'nin de Türkiye ile çatışmaya girebileceği, dolayısıyla Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunması gerektiği ifade edilmekteydi.⁶⁰² Nitekim Türkiye'nin, Yunanistan ve Suriye ile aynı anda iki cepheden savaşma olasılığına PKK ile yapılan mücadele de eklenmiş ve "iki buçuk savaş" biçiminde formüle edilmişti.⁶⁰³ Bir yoruma göre, Türkiye açısından Yunanistan'ın gücünü ve yarattığı tehdidi dikkate değer kılan unsur, Yunanistan'ın içinde bulunduğu ittifaklar ya da sırtını dayadığı diğer devletlerdir. Yani, Yunanistan'ın gücü tek başına değil, Yunanistan'ı politikalarına alet eden ya da onunla birlikte hareket eden devletlerle birlikte değerlendirildiğinde anlamlı bulunmaktadır.⁶⁰⁴ Yunanistan'ın Türkiye'yi çevreleme politikası Türkiye tarafından

⁶⁰¹ Fırat, 2001c, s. 459.

⁶⁰² "İşte Tarihi Değişiklikler," *Hürriyet*, 4 Kasım 1997.

⁶⁰³ Elekdağ, 1996, s. 1-12.

⁶⁰⁴ Ayman, 2000, s. 294.

doğal olarak MGSB’de ulusal güvenliğine yönelik tehdit kategorisinde gördüğü ülkelerin bir ittifakı olarak değerlendirildi. İki lke arasındaki gerilim ve karşılıklı güvensizlik algısının doruk noktasına ulaştığı bir dönemde, ABD’nin girişimiyle imzalanan Madrid Deklarasyonu bu süreci durduran önemli bir gelişme oldu.

a. Madrid Deklarasyonu

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin Kardak ve S-300 füze bunalımları nedeniyle gerilmesi ve NATO yesi iki ülkenin çatışmanın eşiğine gelmesi ABD açısından rahatsız edici bir durumdu. Bu nedenle, iki ülke arasında bir müzakere ortamının sağlanması yönünde dikkat çekici bir çaba, 55. Hükümetin kurulmasının hemen ardından yaşanan Madrid Süreci olmuştur. Bu ereve, ABD Dışışleri Bakanı Madeleine Albright’ın arabuluculuğu ile gerçekleşen görüşmede Türkiye ve Yunanistan dışışleri bakanları sorunları barışçıl yollardan çözme konusunda bir mutabakata vardı. Türkiye ve Yunanistan arasındaki güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik karşılıklı irade beyanı ve iki ülkenin birbirlerini tehdit olarak algılanmasının gevşetilmesi bakımından önemli bir aşama olan ve 8 Temmuz 1997 tarihinde ABD’nin patronajlığında hazırlanan Madrid Mutabakatı şu konuları içermekteydi:⁶⁰⁵

- 1) Barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin devamı hususlarında karşılıklı taahhüt.
- 2) Bir diğerinin egemenliğine saygı.
- 3) Uluslararası hukuk ilkelerine saygı.

⁶⁰⁵ Madrid Mutakabat metni için bkz., Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2000, 353.

4) Birbirlerinin güvenlikleri ve milli egemenlikleri açısından büyük öneme sahip Ege'deki meşru, hayati çıkarlarına ve endişelerine karşılıklı saygı.

5) Yanlış anlamalardan kaynaklanan ihtilaflardan kaçınılması arzusu ve karşılıklı saygı temelinde tek taraflı eylemlerden sakınılması sözü.

6) Anlaşmazlıkların, ortak rızaya dayanarak ve kuvvet kullanımı veya kuvvet tehdidi olmadan barışçı yollardan çözümlenmesi sözü.

Madrid Deklarasyonu'nu önemli kılan tarafı, “eşanlı” olarak Yunanistan'ın tek taraflı eylemlerden (Yunanistan'ın Ege'de karasularını 12 mile çıkarmasından) Türkiye'nin ise, kuvvet kullanma tehdidinden (Yunanistan Ege'de karasularını 12 mile çıkarırsa savaş ilan etme kararından) vazgeçtiğini açıklamasıdır.⁶⁰⁶ Ayrıca, sorunların özüne yönelik bir çözüm sunmaması ve hatta getirilen ilkelere taraflar uymamış olsa da, Madrid Deklarasyonu ile Türkiye'nin ilk kez dünya kamuoyuna yapıcı ve barışçı bir tutum izleyeceği izlenimi vermesi bakımından da önemli bir tarafı bulunmaktadır.⁶⁰⁷ Ancak, her ne kadar Madrid Deklarasyonu iki tarafın birbirini tehdit olarak görme alışkanlıklarından vazgeçtiğini göstermesi bakımından önemli olsa da, burada ortaya konan irade tarafların karşılıklı görüşmeleri neticesinde oluşmamıştır. Deklarasyon, ABD'li aracılar yoluyla gerçekleşmiş hatta Türk ve Yunan liderleri ve diplomatlar aynı otelde kaldıkları halde karşı karşıya gelmemişlerdir.

⁶⁰⁶ Gülden Ayman, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit,” Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 544.

⁶⁰⁷ Fırat, 2006, s. 273.

Madrid Deklarasyonu birbirlerini tehdit unsuru olarak algılayan iki düşman ülkeden ziyade, yüzyıllardır dostluk ve barış içerisinde yaşamış iki komşu ülkenin birbirlerine karşı gönderdiği dostluk mesajlarına benzemektedir. Sanki iki ülkenin yüzyıllara dayanan güvensizlik ve tehdit algısı bir anda yerini yeni dostluk ve işbirliği sürecine bırakmıştı. Oysa bahsedildiği gibi, Türkiye'nin Ekim 1997'de güncellediği MGSB'de Yunanistan dış tehdit unsuru olmaya devam ediyordu. Dolayısıyla, Türkiye'yi Madrid Deklarasyon'una heveslendiren önemli neden, 12–13 Aralık 1997'de yapılacak olan AB Lüksemburg Zirvesi'nden aday ülke statüsünün verilmesini sağlamaktı. Nitekim Lüksemburg Zirvesi'nden Türkiye aday ülke statüsü kazanmasa da, Konsey, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğunu teyit etmişti. Diğer yandan Yunanistan, Türkiye'nin ilerdeki olası bir tam üyeliğinin koşullarını ağırlaştırıcı cümleler ekletmeyi başarmıştı.⁶⁰⁸

1996'da yaşanan Kardak Krizi sonrasında gündeme gelen Madrid Deklarasyonu'nun yarattığı iyimser hava kısa sürede kaybolmuştu. Buna rağmen Türkiye 12 Şubat 1998'de Yunanistan'a bir nota göndererek yeni bir girişimle şu önerilerde bulundu:⁶⁰⁹

- 1) Madrid Mutabakatın resmi bir anlaşmaya dönüştürülmesi.
- 2) NATO Genel Sekreteri'nin önermekte olduğu Güven Arttırıcı Önlemlerin, NATO Genel Sekreteriyle işbirliği yapılarak iki ülke tarafından uygulanması.

⁶⁰⁸ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959–1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 509.

⁶⁰⁹ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2000, s. 357.

3) İki hükümetin, aralarındaki sorunlara çözüm üretecek olan ve her iki ülkenin belirlediği temsilcilerden oluşan “Akil Adamlar Grubu”nun birlikte göreve çağırılması.

4) Bu önerilerin tartışılması amacıyla iki dışişleri bakanlığı arasında üst düzey bir toplantının Mart 1998’de Atina ya da Ankara’da toplanması.

Türkiye’nin iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini yakınlaştırma amacıyla yaptığı girişimler Yunanistan tarafında karşılık bulmamıştı. Türk-Yunan yakınlaşmasının sağlanabilmesi için 1999 yılının beklenmesi gerekiyordu.

b. 1999 Yılı Gelişmeleri ve Helsinki Zirvesi

Türkiye ve Yunanistan 1990’ların sonlarından itibaren “üçüncü dostluk dönemi”⁶¹⁰ olarak nitelendirilen yeni bir döneme girdiler. Bu süreçte 1999 yılı iki ülke ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası oldu.⁶¹¹ Öyle ki bazı yazarlar

⁶¹⁰ Tarihsel olarak, Türk-Yunan ilişkilerinde üç ayrı dostluk döneminden söz edilebilir. Birincisi, Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos arasında 1930’larda başlayan ve 1950’lilerin ilk yarısına kadar devam eden evre. Bu ilk evre de, İtalya’nın iki ülke tarafından ortak tehdit olarak algılanması ve Batı ittifakında yer alma çabaları işbirliğini destekleyen unsurlar oldu. İkinci evre, Türkiye’nin 14 Nisan 1987’de Avrupa Topluluğu’na tam üyelik başvurusu ile başlayarak, 1988 Davos süreci ile devam etti. Üçüncü dostluk evresi ise, AB’nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrası devam eden süreç. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, “Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?,” *Political Science Quarterly*, Cilt: 123, Sayı: 1, 2008, s. 123–125; Aydın, 2003, s. 227.

⁶¹¹ Ahmet O. Evin, “The Future of Greek-Turkish Relations,” *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 5, Sayı: 3, (Eylül/2005), s. 395; Öniş ve Yılmaz, 2008, s. 124.

Türkiye-Yunanistan ilişkileri açısından 1999 yılını “*annus mirabilis-mükemmel yıl*” olarak tanımladı.⁶¹²

Bu nitelendirmelere rağmen, 1999 yılında Türkiye-Yunanistan ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek en önemli olay, Öcalan’ın Yunan pasaportuyla Yunanistan’ın Kenya’daki büyükelçiliğinde suçüstü yakalanması oldu. Bu olay, Türkiye tarafından Yunanistan’ın terör örgütüne verdiği desteğin açık bir kanıtı olarak değerlendirilmiş, Yunanistan’ı “düşman” olarak görme algısı Türkiye kamuoyunda güçlenmişti. Ancak, Costas Simitis Hükümetinin olayın sorumlularını görevden alması ve Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi’nde Yunanistan vetosuna karşı bir koz olarak kullanılmak istenilmesi nedeniyle, bu olayın iki ülke arasında başlayan yeni bir iyileşme sürecini engellemesine izin verilmemiş, paradoksal biçimde, karşılıklı ilişkilerin iyileştirilmesine katkı sağlamıştır.

Simitis yönetiminin başlattığı tasfiye kapsamında Dışişleri Bakanlığına George Papandreou’nun getirilmesinin ardından Türkiye iki ülke ilişkilerini yakınlaştırmayı amaçlayan yeni bir girişim başlattı. 24 Mayıs 1999’da Dışişleri Bakanı İsmail Cem Papanderou’ya bir mektup göndererek; Türkiye ve Yunanistan’ın

⁶¹² Panayotis J. Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece’s Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, Chippenham, 2010, s. 1; iki ülke arasında 1999 yılında başlayan yakınlaşma sürecine şüpheli yaklaşanlar da bulunmaktadır. Örneğin, Kostas Ifantis bu yakınlaşmanın bir politika değil, taktik bir süreç olduğu argümanını savunur. Bkz. Ifantis, 2005, s. 389; Kostas Ifantis, “Perception and Rapprochement: Debating a Greek Strategy Towards Turkey,” Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis, der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 245-268.

terörizmle mücadele kapsamında bir anlaşma yapmasını önerdi.⁶¹³ Türkiye'nin bu yaklaşımı Yunanistan tarafından olumlu karşılandı. Dışişleri Bakanı Papandreou, bir aylık değerlendirmenin ardından 25 Haziran'da Dışişleri Bakanı Cem'e gönderdiği yanıt mektubunda;⁶¹⁴ Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik bu girişimi memnuniyetle karşıladığını ve Yunanistan'ın Uluslararası Hukuk ve Antlaşmalar çerçevesinde iki ülke arasındaki sorunları belirlemek istediğini bildirdi. Papandreou ayrıca, iki ülke arasındaki işbirliğinin terörizmle mücadele ile sınırlı kalmamasını; turizm, çevre, suç, ekonomik işbirliği ve ekolojik sorunları da kapsamı gerektiğini söyleyerek işbirliği alanlarının genişletilmesini önerdi.

Diplomatik düzeyde başlatılan yakınlaşma sürecine paralel olarak, 1999 Marmara ve Atina depremleri de iki ülke halkları arasındaki insani boyutun gelişmesi yönünde işlevleri oldu. Ancak, bu tarihten sonra iki ülke arasında yakın ilişkiler oluşturulmaya başlanmış ve depremin dramatik etkisi halklar arasında bir yakınlaşma sağlamış olsa da, 1999 yılında iki ülke arasında başlayan yakınlaşmada Marmara ve Atina depremlerinin etkisi abartılmamalıdır.⁶¹⁵ Çünkü 1999 yılında Türkiye'ye AB Helsinki Zirvesi'nde aday üyeliğin sağlanabilmesi Yunanistan vetosunun kalkmasına

⁶¹³ İsmail Cem'in mektubunun tam metni için bkz., Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2000, s. 375.

⁶¹⁴ George Papandreou'nun mektubunun tam metni için bkz., Ibid., s. 377.

⁶¹⁵ Marmara ve Atina depremlerinden önce, NATO'nun 24 Mart'ta başlattığı Kosova operasyonu sırasında insani yardımlar yapılabilmesi için iki ülke dışişleri bakanları arasında bir diyalog ve işbirliği süreci başlatılmıştı. Bu süreci değerlendiren analizler için bkz., Alexis Heraclides, "Greek-Turkish Relations from Discord to Detente: A Preliminary Evaluation," *The Review of International Affairs*, Cilt: 1, Sayı: 3, (Yaz/2002), s. 21; Tözün Bahçeli, "Turning a New Page in Turkey's Relations with Greece? The Challenge of Reconciling Vital Interests," Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis, der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 95; Öniş ve Yılmaz, 2008, s. 127;

bağlıydı. Bu nedenle Türkiye, Yunanistan'a ilişkin söylemlerinde işbirliğini öngören bir üslup kullanmaya başlamıştı.

Dolayısıyla, 1999 yılında iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizlik algısının ortadan kalkmasına yönelik farklı unsurlar oluşmuş olsa da, Türkiye açısından asıl belirleyici faktör, Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden beklenen aday ülke statüsünün kazanılması idi. Türk dış politikasının bu dönemdeki amacı Helsinki Zirvesi'nde Yunanistan'ın olası vetosunu engellemek üzerine odaklanmıştı.⁶¹⁶ Her ne kadar Zirve Sonuç Belgesi'nde aleyhine yorumlanabilecek hükümler yer almış olsa da, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesi, Yunanistan'a yönelik güvensizlik algısının zayıflamasına neden olmuştur. Helsinki Zirvesi'nin sonuç belgesinde aday ülkelerin komşuları ile olan sınır anlaşmazlıkları ve diğer sorunları çözmek için her türlü çabayı göstermeleri beklenmekte, bunda başarılı olunmadığı takdirde anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeleri şartı getirilmekteydi.⁶¹⁷ Böylece Türkiye bir ikilemeyle karşılaşmıştı. Bir yandan AB üyeliği hedefi, diğer yandan yıllardır savunduğu Ege sorunlarının karşılıklı müzakereler ile

⁶¹⁶ Ian O. Lesser, "Turkey in a Changing Security Environment," *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Sonbahar/2000), s. 188; Dışişleri Bakanı İsmail Cem Türkiye'nin AB yollarını açan, uygulanan Yunanistan politikası olduğunu belirtmiş ve bu konuda şunları söylemiştir: "Helsinki Zirvesi yaklaşırken, bir hususu daha açık görebilmekteydim: Bütün çalışmalar, doğru tahliller, yeni yaklaşımlar, ciddi politikalar, etkin uygulamalar, yeni bütün çabalar: AB yolundaki Yunan engelini aşamazsak, ortadan kaldıramazsak, adaylık gerçekleşmeyecekti." İsmail Cem, *Türkiye, Avrupa, Asya: Avrupa'nın Birliği ve Türkiye*, 2. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 151.

⁶¹⁷ Helsinki Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 12. maddesi Türkiye'yi aday ülke kabul eder. 4. ve 9. maddeleri ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara ilişkindir. *Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions*,

http://www.europarl.europa.eu/summits/hell_en.htm,

(Erişim tarihi: 21. 9. 2010).

çözülmesi gerektiği politikası. Türkiye Helsinki Zirve Kararı'nı kabul ederek tercihini birincisinden yana kullanmıştı.

Türk-Yunan ilişkilerinde geleneksel olarak 'üçüncü' aktör konumunda olan ABD'nin iki ülke ilişkilerindeki belirleyici rolünü kısmen azaltan Helsinki Zirvesi'nden sonra,⁶¹⁸ her iki tarafta amacına ulaşmıştı. Türkiye bir türlü tükenmeyen tam üyelik yolunda önemli bir mesafe alırken, Yunanistan da Türkiye ile ilişkilerinde AB'nin taraf olmasını sağlamıştı. Böylelikle Türkiye artık oyunu kurallarına göre oynayacak ve Yunanistan için güvenlik tehdidi oluşturamayacaktı. İki ülke arasındaki ekonomik, siyasi ve askeri güvenlik alanlarında başlayan bu yakınlaşma süreci 2000'li yıllarda da sürdürülmeye çalışıldı.

c. 2000 Sonrası Süreç

Helsinki Zirvesi sonrası Türkiye-Yunanistan ilişkileri olumlu bir çizgide sürdürüldü. Bu yöndeki ilk gelişme, 20 Ocak 2000 tarihinde askeri alanda işbirliği yapılmasına ilişkin uzlaşi sağlanması ve bu kapsamda iki ülkeden askerlerden ve diplomatlardan oluşan çalışma grupları kurulması kararının alınması oldu.⁶¹⁹ Türkiye ve Yunanistan arasındaki işbirliğini arttırma amacıyla yapılan anlaşmaların yanında, 2002 yılında iki ülke arasındaki uyuşmazlık konularını daha alt ve teknik düzeyde

⁶¹⁸ Ifantis, 2005, s. 382.

⁶¹⁹ Fırat, 2006, s. 278.

almayı amaçlayan istikşafi (keşif amaçlı) görüşmeler yapılmaya başlandı.⁶²⁰ 2002 yılındaki seçimlerin ardından iktidara gelen AKP yönetimi, Yunanistan'la kurulan yakın diyalog sürecini sürdürdü. Yunanistan'da da Mart 2004'de yapılan seçimler sonucu Kostas Karamanlis Başbakan olmuş ve iki ülke arasında stratejik ortak kurulması önerisinde bulunmuştu.⁶²¹

2000'li yılların ilk yarısı iki ülke arasındaki kronik güvensizlik atmosferinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların arttığı bir dönem oldu. Öncelikli olarak, Kıbrıs'ın iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini doğrudan etkileyen bir sorun olmaktan çıkarılması yönünde taraflar arasında uzlaşma sağlanmaya çalışıldı. Bu kapsamda, 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulan ancak Kıbrıs Rum tarafının "hayır" oyu vermesi nedeniyle hayata geçirilemeyen Annan Planı, Kıbrıs'ın kademeli olarak askersizleştirilmesini öngörmekteydi.⁶²² Böylece Türkiye Kıbrıs'taki askeri varlığını sonlandırmayı kabul etmiş oluyordu. Her ne kadar Annan Planı uygulanamamış olsa da, tarafların çözümsüzlük niteliği kazanmış güvenlik sorunları üzerinde uzlaşabileceğini göstermekteydi.

⁶²⁰ İstikşafi görüşmelerin ilki 12 Mart 2002 tarihinde yapılmıştır. 6 Aralık 2010'da yapılan toplantı ile toplam 48 istikşafi görüşme gerçekleşmiştir. "Atina ile İstikşafi Temas Başladı," *Hürriyet*, 13 Mart 2002; "Ege İçin 48'inci Adım," *Sabah*, 6 Aralık 2010.

⁶²¹ "Atina'dan Ankara'ya Stratejik Ortaklık Önerisi," *Hürriyet*, 7 Mayıs 2004.

⁶²² *BM Kapsamlı Çözüm Planı (Annan Planı)*,

http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-planı-annan-planı_tr.mfa,

(Erişim tarihi: 25.10.2011); Annan Planı'nda belirtilen askersizleştirmeye ilişkin hükümler; Garanti Andlaşması, İttifak Andlaşması, Birleşmiş Milletler Barış Gücü operasyonları görev yönergesi veya Anayasa'nın federal ve Kurucu Devlet Polisi Ortak Soruşturma Ajansına ilişkin hükümlerine halel getirmemektedir.

1990'lı yılların sonlarından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki güvenlik ilişkileri önemli ilerleme kaydetmesine rağmen, Türkiye'nin güvensizlik algısı ortadan kalkmamıştı. 2005 yılında yenilenen MGSB'de Yunanistan'ın niyet ve politikalarından hala kuşku duyulduğu, Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs'a ilişkin geleneksel politikasının sürdürülmesi gerektiği vurgulandı.⁶²³ 2005 tarihli MGSB'de şu ifadelere yer verildi:

“Türkiye Yunanistan'la ilişkilerini barış içinde güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bir dizi sorun olduğu da muhakkaktır. Yunanistan'ın bu sorunları AB zeminlerine taşımasına ve bu sorunların Türkiye-AB sorunu olarak algılanmasına izin verilmemelidir. Ege Denizi, Türkiye'nin güvenliği ve ekonomisi açısından çok önemlidir. Yunanistan'ın 6 mil olan karasularını arttırma girişimleri kabul edilemez. Bunun savaş sebebi olduğu yönündeki caydırıcılığımızı korumamız gerekir. Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki adacık ve kayalıklara fiili durumlar yaratmasına izin verilmemelidir.”

Buna rağmen, iki ülke arasında güvenliği arttırma çabaları devam etti. Bu kapsamda, 23–25 Ocak 2008 tarihlerinde 49 yıl aradan sonra Başbakan düzeyinde gerçekleşen bir ziyaretle Karamanlis Türkiye'ye geldi. Karamanlis'in ziyareti sırasında iki ülke başbakanları; “*zaman sınırlaması ve baskısı olmadan, hiçbir yükümlülük altına girmeden, kamuoylarının tepkilerine yol açmayacak şekilde elverişli ortam bulunduğu hem jestlerde bulunmak hem de gerektiğinde geri adımlar atmak*”⁶²⁴ hususunda görüş birliğine vardılar. Bu ziyaretle birlikte Karamanlis ve Erdoğan, 1980'lerde Turgut Özal-Andreas Papandreou ve 1990'larda İsmail Cem-George Papandreou arasında başlayan üst düzey ikili yakınlaşma atmosferini tekrar oluşturmaya çalıştılar.

⁶²³ Balbay, 2005.

⁶²⁴ “Geri Adım ve Jest Mutabakatı,” *Hürriyet*, 26 Ocak 2008.

15 Mayıs 2010 tarihinde iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmasına ilişkin anlaşma imzalandı.⁶²⁵ Böylece Türkiye'nin Özal'la birlikte başlattığı iki ülke arasındaki ilişkileri ekonomik faktörler üzerinden yakınlaştırma stratejisi AKP hükümetleri döneminde de sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak, iki ülke arasındaki ekonomik yakınlaşma ve işbirliği alanlarının genişletilmesine rağmen, son olarak Ekim 2010'da güncellenen MGSB'de geçmiş yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Yunanistan'ı tehdit olarak tanımlaması devam etmiştir. 2010 tarihli MGSB'de, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasının savaş sebebi sayılacağı kararı varlığını korumuş, aksi bir kararın ancak TBMM'de alınabileceği vurgulanmıştır.⁶²⁶

Nihayetinde, 1990'ların sonlarından itibaren başlayan iki ülke arasındaki uzlaşma sürecinin, taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sorgulamadıkça devam edeceği söylenebilir.⁶²⁷ Ayrıca, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin, küreselleşme sürecinin etkisiyle askeri güvenlik kaygılarının kısılcısından kurtulup, başta ekonomi olmak üzere diğer işbirliği alanlarına kaydırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000'li yıllardan itibaren artan bir seyir izlemiştir. 2000 yılında 869 milyon Dolar olan Türkiye-Yunanistan ticaret hacmi 2005 yılında 1,855 milyar Dolar, 2010 yılında 2,998 milyar Dolar olmuştur.⁶²⁸

⁶²⁵ Anlaşma konularına ilişkin olarak bkz., "Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi," <http://www.turkishgreeknews.org/tr/turkiye-yunanistan-yukse-duceyli-isbirligi-konseyi-2251.html>, (Erişim tarihi: 11.10.2010).

⁶²⁶ Demir, 2010.

⁶²⁷ Heraclides, 2002, s. 30

⁶²⁸ Ekonomi Bakanlığı, 2011b; Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşma sürecini karşılıklı bağımlılık perspektifinden inceleyen bir çalışma için bkz., Dimitris Tsarouhas, "The Political

Ancak, her ne kadar iki ülke arasında ekonomik ilişkileri geliştirme ve Güven Artırıcı Önlemler kapsamında bir dizi uzlaşa sağlanmış olsa da,⁶²⁹ var olan temel sorunların özüne ilişkin ve çözüme yönelik bir adım atıldığını söylemek olası değildir. Çünkü iki ülke arasındaki temel sorunları oluşturan Ege ve Kıbrıs'a ilişkin karşılıklı kaygılar varlığını devam ettirmektedir. Bu sorunlar devam ettiği müddetçe, karşılıklı gerilim ve krizlerin oluşması her zaman olasıdır. Çünkü iki ülke arasındaki yakınlaşma süreci karşılıklı güvensizliğe kaynak oluşturan sorunların çözülmesinin bir neticesi değildir. Türkiye ve Yunanistan'ın dış politikalarını Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sistemle uyumlaştırma çabalarının sonucu olarak,⁶³⁰ 1990'ların sonunda iki ülke arasındaki güvensizlik algısı zayıflamıştır. Diğer faktörlerin yanında, bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik güvenlik politikasındaki dönüşümün temel belirleyici unsuru AB'ye üyelik hedefi olmuştur.

D. İRAN

Bölgesel bir güç olarak Türkiye ve İran aynı coğrafyada farklı siyasi rejimlere sahip iki ülke ülkedir. İki ülke ilişkiler dönemsel olarak dost ve düşman algıları arasında gidip gelmiş, dostluk ve düşmanlık belli bir sınır kapsamında

Economy of Greek-Turkish Relations,” *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 9, Sayı: 1–2, (Mart-Haziran 2009), s. 39–57.

⁶²⁹ İki ülke arasında kabul edilen Güven Artırıcı önlemler için bkz. “Türkiye ile Yunanistan Arasında Kabul Edilmiş Bulunan Güven Artırıcı Önlemler,”

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Yunanistan_Guven_artirici_onlemler.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

⁶³⁰ Fırat, 2006, s. 258.

sürdürülmüştür.⁶³¹ Türkiye ve İran'ın farklı kimliklere ve rejimlere sahip olması, onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini yakından etkilemiştir.⁶³² İki ülke arasındaki kimlik farklılığı ve rejim sorunu varlığını sürekli olarak devam ettirmiştir. 16. yüzyıldan 1924'e kadar Sünni-Şii, 1924'ten sonra cumhuriyet-monarşi ve Fars-Türk kimliği ekseninde sürdürülen rejim gerginliği, 1979 İslam Devrimi'nden itibaren Şii kimliğinin siyasallaşması nedeniyle laik-siyasal İslam çizgisinde devam etmiş ve iki ülkenin birbiriyle çatışan kimlikleri nedeniyle birbirini tehdit olarak algılamaya başlamışlardır.⁶³³

1990'lardan itibaren Türkiye-İran ilişkilerini Türkiye'nin ulusal güvenlik algısı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, üç önemli sorunun varlığını gözlemleyebiliriz: İran'ın devrim ihracı politikası, terörizm/PKK'ya desteği ve nükleer güç olma arzusu. Belirtilen bu üç husus, 1997 yılında Orgeneral Çevik Bir'in ABD ziyareti sırasında yapmış olduğu konuşmasında da belirtilmiştir. Orgeneral Bir konuşmasında; “teröristliği tescil edilmiş devlet” olarak niteleyerek, Türkiye'ye “İslami rejim ihraç etmek”, “PKK'ya destek vermek”, “kitlesele imha silahları üretmek” gibi ifadeler kullanarak,⁶³⁴ İran'ın Türkiye'ye karşı tehdit oluşturduğunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla, 1990'lı yıllara ilişkin tarihsel ve jeopolitik faktörlerin yanında, konjonktürel olarak etkileri değişen ve Türkiye'nin İran'ı ulusal güvenliğine

⁶³¹ Arif Keskin, “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Aktörler,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 10, Sayı:1, 2004, s. 59.

⁶³² *Ibid.*, s. 60.

⁶³³ Daphne McCurdy, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attract,” *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008, s. 88.

⁶³⁴ Gencer Özcan, “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı,” Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 48.

yönelik tehdit algılamasında belirleyici olan üç olgunun yakından incelenmesi, Türkiye'nin İran'ı ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak algılama gerekçelerini de ortaya çıkaracaktır.

1. İran'ın Devrim İhraç Politikası

İran İslam Devrimi, Türkiye'nin İran ile yarım yüzyıldır sürdürdüğü yumuşak ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi. Türkiye, İran'ın devrimi ihraç etme politikalarını laik rejimine yönelik tehdit unsuru olarak algılamaya başladı. Bu nedenle, Tahran'daki İslami devrimden sonra Türkiye-İran ilişkileri karşılıklı güvensizlik biçiminde tanımlandı.⁶³⁵ Fakat Türkiye başından itibaren İran'ın toprak bütünlüğünün ortadan kalkmasının kendisi açısından yeni güvenlik sorunları üreteceğini düşündü. Türkiye, İslam Devrimi'ni İran'ın bir iç meselesi olarak kabul etmiş ve yeni rejimi tanıyarak devrim sonrasında İran'la ilişkilerini istikrar içerisinde sürdürmeye çalışmıştı.⁶³⁶ Ancak, süreç içerisinde Şia kimliğine dayalı olarak kurulmuş ve kendisini siyasal İslam'ın temsilcisi olarak niteleyen İran'ın devrimi ihraç ederek Türkiye'nin laik rejimini ortadan kaldırmayı hedeflediği yönündeki güvensizlik algısı giderek artmıştı.

Türkiye'nin tarafsızlık politikası sürdürdüğü İran-İrak savaşı döneminde iki ülke arasındaki sorunlar savaş koşullarının taraflara sağladığı faydalar nedeniyle

⁶³⁵ McCurdy, 2008, s. 88.

⁶³⁶ Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Under Erbakan," *Survival*, Cilt: 39, Sayı: 2, (Yaz/1997), s. 91.

gündeme getirilmemiş, 1988 yılında savaşın sona ermesinin ardından Türkiye'nin İran'a yönelik endişeleri artmıştı. Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin tarafsızlığına artık ihtiyaç duymayan İran yönetimi, Türkiye'nin laik rejimine karşı ideolojik söylemlerini artırmaya başlamıştır. İran'ın, Türkiye'nin laik rejimine yönelik bu tür politikaları doğal olarak Türkiye tarafından içişlerine müdahale olarak algılanmış, gerek kamuoyunda gerekse yöneticiler tarafından İran'a yönelik güvensizlik duygularının yükselmesine neden olmuştur. 1970'lerden itibaren Türkiye'de yükselmeye başlayan siyasal İslam'ın, 1980'lerin sonundan itibaren toplumsal ve siyasal tabanını genişletmesinin arkasında İran'ın olduğu düşüncesi Türkiye'nin güvenlik kuruluşların zihninde ağırlık kazanmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye-İran güvenlik ilişkileri küresel, bölgesel ve iç dinamiklerden daha fazla etkilenir hale gelmiştir. Tek kutupluluk, küreselleşme, bölgesel güç mücadelesi ve iç güvenlik sorunları iki ülkenin karşılıklı güvenlik algısını belirleyen dinamikler olmuştur.⁶³⁷ İç güvenlik algılamaları ve ideolojik sorunlar açısından 1990'lı yıllar Türkiye ile İran arasında bir "simgesel soğuk savaş" dönemi olarak geçmiştir. Genellikle 'Atatürk', 'Humeyni', 'Anıtkabir', 'başörtüsü' gibi simgeler etrafında sürdürülen bu "soğuk savaş" döneminde İran'ın Türkiye'deki bazı radikal dinci örgütlerle ilişkiye girdiği ve bu örgütlere maddi destek sağladığı yönündeki kuşku artmış, rejim ihracı endişesi nedeniyle laik Türkiye'nin tehdit altında olduğu yönündeki algılar kuvvetlenmişti.⁶³⁸

⁶³⁷ John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relations," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt: 25, Sayı: 1, 1998, s. 79-82.

⁶³⁸ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri," Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 154.

Temmuz 1996'da Erbakan'ın liderliğinde Refah-Yol Hükümetinin iktidara gelmesi İran ile ilişkilerde yeni bir yakınlaşma döneminin başlangıcı olarak görülmüştü. Ancak beklenen gerçekleşmemiş, Erbakan ilk yurtdışı ziyaretini İran'a yapmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler kısa süre içinde en kötü seviyelerinden birine ulaşmıştır. Çünkü Refah-Yol Hükümetinin İran'la yakınlaşma isteği hem iç politik sorunlar ekseninde tartışılmış hem de Batı yönelimli Türk dış politikasının değiştirilme işareti olarak görülmüştür. Böylece hükümet dışı etkili çevreler İran'ın PKK ve radikal dinci örgütleri desteklediği yönündeki iddialarını yükselterek, hükümetin bu yöndeki etkisini azaltmış ve Türkiye'nin İran'a yönelik politikasında etkili olmaya başlamışlardır.

1997 yılında yaşanan gelişmeler İran'ın Türkiye'nin laik rejimini tehdit ettiği yönündeki algıyı güçlendirdi. 1 Şubat 1997'de Sincan Belediyesi'nin düzenlediği "Kudüs Gecesi" programına İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin laiklik karşıtı konuşması muhalefetin ve ordunun tepkisini çekmişti.⁶³⁹ Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen'le görüşerek Bagheri'nin ülkesine gönderilmesini istedi.⁶⁴⁰ 28 Şubat süreci ile özellikle askeri ve laik çevrelerce İran'ın Türkiye'deki rejime tehdit oluşturduğu algısı güçlendi. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı 11 Haziran 1997'de düzenlediği irticai faaliyetler konulu brifingte Libya, Suudi Arabistan, Sudan ve İran'ın Türkiye'deki irticai faaliyetlere dış destek sağlayan ülkeler olduğunu açıkça ilan etmişti.⁶⁴¹

⁶³⁹ "Sincan'a DGM İncelemesi," *Milliyet*, 3 Şubat 1997.

⁶⁴⁰ "2. Bagheri Skandalı," *Milliyet*, 6 Şubat 1997; "İran Elçisi Gidici," 7 Şubat 1997.

⁶⁴¹ Söz konusu brifingde İran'ın Türkiye'deki irticai faaliyetlerle olan ilişkisi ve sağladığı desteğe ilişkin olarak şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Türkiye'nin laik rejimine karşı tehdit oluşturduğu algısının doruk noktasında olduğu bir dönemde 1997 yılında iktidara gelen Muhammed Hatemi'nin reform söylemi, Türkiye'nin İran'a yönelik bakış açısının değişmesine neden oldu⁶⁴² İran'da reformist Hatemi yönetiminin iktidara gelmesinin ardından, Haziran 1997'de, Türk dış politikasını Batı'ya bağımlılıktan uzaklaştırmayı ve Orta Doğu ve diğer bölgelerle ilişkileri geliştirmeyi, kısacası "bölge odaklı dış politika" anlayışını savunan DSP'nin ANAP'la koalisyon ortağı olduğu yönetim iktidara gelmişti. Bu dönemde AB'nin Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi aday ülkeler grubuna dahil etmemesi, Türkiye'nin komşu ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmesine gerekçe oluşturdu.

"Şeriat esaslarına dayalı bir rejimin Türkiye'de kurulması için planlı olarak maddi ve manevi her türlü desteği sağlamaktadır. Bu çerçevede;

. Terör eylemleri de icra eden radikal İslamcı gruplardan Hizbullah, Selam ve İslami Hareket örgütlerinin İran tarafından yönlendirildiği ve üst düzey yöneticilerinin İran'da eğitildiğine dair tespitler mevcuttur.

. İran, Türkiye'de eylemlerde bulunan İslami Terör Örgütü militanlarına maddi destek, pasaport ve İran'da barınma imkanları vermektedir.

. İran, özellikle basın yoluyla, icra ettiği propaganda ile, irticai kesime destek vermekte, Türkiye'nin içişlerine açıkça müdahalede bulunmaktadır. Nitekim 4 Mayıs 1997 tarihli Tahran Times gazetesi verdiği haberde Türkiye için "Generaller kısa sürede halkı bastrabilirler, ama uzun sürede Cezayir'de ortaya çıkan olay Türkiye'de de tekrarlanabilir ifadesini kullanmış, maalesef bu tip müdahalelere ilgililerce sessiz kalınmıştır.

. İran, Türkiye-İsrail ilişkilerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Bu kapsamda; 10 Mayıs 1997 tarihli Kayhan International gazetesinin bir haberinde "Türkiye'deki İslamîyetçiler, İslami dünyanın menfaatlerini tehdit eden tehlikelere karşı çıkmak için diğer İslami ülkeler ile siyasetlerini koordine etmeye gayret edeceklerdir" diyerek, irticai kesime destek vermiştir.

. İran, Türkiye'deki irticai unsurları motive etmek için her türlü gayreti göstermektedir. Nitekim İran Devrim Muhafızları Komutanı General Rızai, televizyonda yaptığı bir konuşmada; iki cephede birden savaşabileceklerini, bunlardan birinin ABD, diğerinin de Batı komşusu olduğunu söyleyerek Türkiye'deki unsurlara destek verdiğini ortaya koymuştur." Çiçek, 1997, s. 44.

⁶⁴² Keskin, 2004, s. 65.

2000’li yıllardan itibaren laik rejim kaygıları Türkiye ile İran arasındaki güvenlik ilişkisini belirleyen temel faktör olmaktan çıkmıştır. Bunda hem İran Cumhurbaşkanı Hatemi’nin Türkiye’deki laik rejimle çatışmacı söylemlerden uzak durması ve İran dış politikasını daha rasyonel bir temele oturtması hem de Türkiye’de ordunun siyasal sitem içindeki rolünün gerilemesine paralel olarak laiklik kaygılarının azalması ve AKP’nin iktidara gelmesi etkili olmuştur.

1990’lardan itibaren yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, Türkiye’nin güvenlik elitinin gözünde İran’ı tehdit olarak belirleyen temel ölçüt, siyasal İslam’ın ülke içindeki yükselişidir. Siyasal İslam’ın bir iç tehdit olarak kabul edildiği dönemlerde İran bir dış tehdit unsuru olarak kabul edilmiş, İran’ın tehdit olarak belirlenmesinde ideolojik bakış keskinleşmiş, dış tehdidin belirlenmesinde iç politik sorunların etkisi artmıştır. Güvenlik elitinin ülke içinde laik rejime yönelik tehdidin azaldığı yönünde algının güçlenmesi durumunda İran’ın tehdit unsuru olarak değerlendirilmesi zayıflamıştır.

2. İran’ın PKK’ya Desteği

Türkiye’nin İran’ı ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak algılamasının ikinci nedeni, İran’ın dönemselsel olarak PKK’ya sağladığı destek olmuştur. Güçlü bir istihbarat örgütlenmesine sahip olan İran, özellikle devrim sonrası süreçte terörizmi bir devlet politikası olarak çeşitli biçimlerde kullanmış bir ülkedir. İran, PKK’yı 1980 yılından 1999’a kadar desteklemiştir. Keza aynı dönemde İran, Türkiye’de faaliyet gösteren radikal dini terörizme de destek sağlamıştır. Bu nedenlerle Türkiye,

1990’larda gerçekleşen siyasi cinayetlerin arkasında İran’ın olduğunu iddia etmiştir.⁶⁴³

1980’lerden itibaren PKK’nın İran sınırını geçerek Türkiye’ye karşı eylemlerini artırması ve İran’ın PKK’ya yardım ettiği kuşkusu Türkiye’yi endişelendirmiştir. 1980–1988 İran-Irak Savaşı süresince Türkiye’nin tarafsızlığını sürdürmesini çıkarları açısından önemli bulan İran, Kasım 1984’te bir anlaşma imzalayarak kendi topraklarında Türkiye’nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeyeceğini taahhüt etmiştir.⁶⁴⁴ İran’ın taahhüdüne rağmen PKK’nın İran topraklarındaki faaliyetleri devam etmiş, Türkiye açısından ciddi güvenlik sorunları yaratmıştır. 1992 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Tahran ziyareti sırasında iki ülke arasında Ortak Güvenlik Komisyonu kurulmasını sağlayan bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁴⁵ İki ülke arasında yapılan güvenlik anlaşmalarına rağmen, 1990’larda İran’ın PKK’ya desteği Türk ulusal güvenlik kuruluşları tarafından temel tehdit unsurlarından biri olarak algılanmıştır.

1980’lerden itibaren PKK’yı Türkiye’ye karşı destekleyen İran’ın 2000’li yıllardan itibaren PKK’ya verdiği destekten vazgeçtiği ve Türkiye ile bir işbirliği

⁶⁴³ Robert Oslon, “Turkey-Iran Relations, 1997 to 2000: The Kurdish and Islamist Questions,” *Third World Quarterly*, Cilt: 21, Sayı: 5, 2000s. 880–885; Nihat Ali Özcan, *İran Sorununun Geleceği*, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları/I, Ankara, 2006, s. 68,

http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

⁶⁴⁴ Gökhan Çetinsaya, “Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 168; Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “İran’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 154.

⁶⁴⁵ Robins, 1997, s. 91.

süreci içerisine girdiği görülmektedir. İran'ın PKK'ya olan desteğinin ortadan kalkmasının ve terör konusunda Türkiye ile işbirliği oluşturmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ABD'nin Irak işgali sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürde PKK'nın İran için de bir tehdit unsuru oluşturmaya başlamasıdır. İran açısından, PKK'nın ve Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasının ABD ve İsrail tarafından desteklenmesinin kendisine karşı kullanılabileceği endişesine neden olmuştur. ABD'nin uyguladığı politikalar, İran'ın dış politikasında uyguladığı “siyasal İslam kimliğini” ve dış politik aracı olan “devrim ihracı” ve “terörü” krize sokmuş ve İran dış politikası bir değişime zorlanmıştır.⁶⁴⁶ İran'ın PKK'ya desteğinin bitmesinin bir diğer nedeni, karargahını Irak'ta bulduran ve gerek Saddam döneminde gerek sonrasında güç ve etkinliğini artıran rejim karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü'nün⁶⁴⁷ İran rejimine yönelttiği tehdidin boyutunun artmasıdır. Bu nedenle, İran'ın Türkiye'nin işbirliğine olan ihtiyacı artmıştır. Bu gerekçelerin dışında, İran'ın Türkiye ile terörizm konusunda aynı çizgiye gelmesinde önemli bir etken, İran'ın Türkiye'yi ABD ve İsrail'in İran karşıtı faaliyetlerinden uzak tutmak istemesidir. Nitekim 2003 yılında, PKK bünyesinde kurulan PJAK, İran'a karşı eylemlerini

⁶⁴⁶ Keskin, 2004, s. 59.

⁶⁴⁷ “Yeni İslam Düşüncesi” çerçevesinde 1960 yılında kurulan Halkın Mücahitleri Örgütü, İslam yorumlarında Marksizm'den etkilenen bir ideolojiye sahiptir. Temel amacı İslam ilkelerine dayalı, sınıfsız bir toplum oluşturmak olan örgüt, kurulduğu dönemde Şah yönetimine karşı mücadele etmiş ve İran İslam Devrimi içerisinde yer almıştır. Devrim sonrası yeniden yapılanan örgüt, Humeyni rejimi ile de ters düşerek İran Anayasası'nı kabul etmediğini açıklamış ve 1981'de rejim karşıtı silahlı eylemlerini başlatmıştır. 1984'den itibaren Irak'ta bulunan Halkın Mücahitleri Örgütü, ABD'nin terör örgütleri listesinde yer almaktadır. AB ise 2002 yılında terör örgütleri listesine dahil ettiği örgütü, 2009 yılında Avrupa Adalet Divanı'nın kararıyla terör örgütü listesinden çıkarmıştır. Bkz., Arif Keskin, “İran, Irak ve AB Üçgeninde Halkın Mücahitleri Örgütü,” *Stratejik Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 106, 2009, s. 56–60; “AB Halkın Mücahitleri Örgütünü Terör Örgütleri Listesinden Çıkardı,” *Milliyet*, 26 Ocak 2009.

başlatmıştır. İşgalin ortaya çıkardığı kaotik ortam Türkiye ve İran'ın güvenlik alanında işbirliği yapmalarını zorunlu hale getirmiştir.⁶⁴⁸ Nitekim bu çerçevede yapılan önemli bir girişim, Başbakan Erdoğan'ın 2004 yılında Tahran ziyareti sırasında imzalanmış olan güvenlik işbirliği anlaşması olmuştur. Söz konusu anlaşma ile iki ülke PKK'ya karşı ortak mücadele kararına ek olarak uyuşturucu madde, silah, organize suçlar ve insan kaçakçılığının önlenmesi yönünde anlaşmaya varmıştır.⁶⁴⁹ Görüldüğü gibi, Türkiye ve İran arasında PKK ve terörizm konusunda geçmiş dönemlerin aksine bir işbirliği sürecine girilmiştir. Bu işbirliğinin oluşması ise daha çok İran'ın artan güvenlik endişeleri nedeniyle oluşmuş, Türkiye'nin bu sürecin belirlenmesindeki katkısı sınırlı düzeyde olmuştur.

3. İran'ın Nükleerleşme Sorunu

Türkiye ile İran arasındaki bir diğer güvenlik sorunu, İran'ın nükleer silah geliştirmek istemesidir. Türkiye, Orta Doğu'nun nükleer silahlardan arındırılması yolunda adımların atılmasını desteklemekte, nükleer silahların yayılmasını ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görmektedir. Resmi açıklamalara göre, Türkiye bölgedeki bazı ülkelerin kitle imha silahları ve bunları fırlatma vasıtalarını geliştirmesinden kaygı duymakta, kitle imha silahlarına karşı uluslararası çabalara

⁶⁴⁸ McCurdy, 2008, s. 93.

⁶⁴⁹ F. Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovered the Middle East," *Foreign Affairs*, Cilt: 86, Sayı: 4, (Temmuz/Ağustos 2007), s. 107; "İran: PKK Terörist," *Hürriyet*, 30 Temmuz 2004.

destek vermektedir.⁶⁵⁰ Ayrıca, yayılma riskinin yüksek olduğu bölgelere yakınlığı dolayısıyla Türkiye kitle imha silahlarının yayılmasını endişe verici bulmaktadır.⁶⁵¹

Türkiye'nin güvenlik kuruluşları İran'a yönelik söylemlerinde, İran'ın tehdit unsuru olarak görülmesinde terörizm ve fundamentalizm açıkça belirtilmekle birlikte, nükleer silah sorununda daha ihtiyatlı bir politika sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu konuda Türkiye'nin temel kaygısı, nükleer İran'ın bölgedeki güç denklemlerini etkileyeceği ve Türkiye ile arasındaki geçmişten beri devam eden güç dengesini bozabileceğidir.⁶⁵² Dolayısıyla, Türkiye açısından İran'la arasındaki diğer güvenlik sorunları (terörizm ve fundamentalizm) ile karşılaştırıldığında İran'ın nükleerleşmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak görülmekten ziyade, iki ülke arasındaki bölgesel rekabette İran'a üstünlük sağlayacağı endişesiyle karşı çıkılmaktadır. Bu nedenle Türkiye, İran'ın nükleerleşmesine doğrudan karşı çıkmak yerine, uluslararası toplumla birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir. Ancak, kendisini İran'la karşı karşıya getirebilecek girişimlerden de uzak durmaktadır.

Aslında Türkiye'nin, İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin tutarlı bir politikaya sahip olmadığı görülmektedir. Örneğin 2005 yılında hazırlanan MGSB'de, İran'ın nükleer faaliyetlerinin insani amaç dışında geliştirilmesinin bir tehdit unsuru olduğu belirtilirken, bu durumun bölgeye yeni bir müdahale ortamı yaratacağı endişesi

⁶⁵⁰ *Beyaz Kitap*, 1998, s. 29.

⁶⁵¹ *Beyaz Kitap*, 2000, s. 26.

⁶⁵² Mustafa Kibaroglu ve Barış Çağlar, "Implications of A Nuclear Iran for Turkey," *Middle East Policy*, Cilt: 15, Sayı: 4, (Kış/2008), s. 60; Fuller, 2008, s. 212.

vurgulanmıştır.⁶⁵³ Dolayısıyla, Türkiye'nin bu konudaki temel endişesi, nükleer silah gerekçesiyle İran'a yapılacak olası bir müdahalenin ortaya çıkaracağı yeni güvenlik sorunlarıdır.

a. Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri

2005 yılından itibaren Türkiye İran'ın nükleer sorununun diplomatik yollarla çözümü için uluslararası girişimlere başlamıştır. Bu yöndeki ilk somut girişim, 26 Nisan 2007'de İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Laricani ile AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana arasında Ankara'da yapılan görüşme olmuştur.⁶⁵⁴ 2008 yılında Obama'nın ABD başkanı seçilmesinden sonra Türkiye İran'ın nükleer program sorununda daha aktif rol almaya başladı. Obama'nın İran'a yönelik söylemlerinde diplomatik yollarla çözüm bulunması yönündeki açıklamaları, Türkiye'nin Batı ile İran arasında bir arabuluculuk rolü üstlenmesini heveslendiren en önemli gelişme oldu.⁶⁵⁵ Nitekim İran ve 5+1 Grubu (BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya) arasında 1 Ekim 2009'da Cenevre'de sürdürülen görüşmelerde uzlaşma sağlanamadığı için Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El Baradei'nin taraflar arasındaki gerilimi azaltmak amacıyla İran'ın elindeki zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'de depolansın önerisi,⁶⁵⁶ Türkiye'nin sürece aktif olarak katılımını sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye İran'ı açıkça eleştirmekten çekinmiş ve İsrail'in

⁶⁵³ "Komşularda Risk" *Hürriyet*, 5 Kasım 2005.

⁶⁵⁴ "İran Nükleer Görüşmesi Ankara'da başladı." *Hürriyet*, 25 Nisan 2007.

⁶⁵⁵ William Park, "Obama, Turkey and the Middle East: Troubles Ahead?," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2008, s. 22.

⁶⁵⁶ "İran'ın Uranyumu Türkiye'ye Emanet Olsun," *Radikal*, 9 Kasım 2009.

sahip olduğu nükleer silahlar nedeniyle Batı'nın çifte standart uyguladığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁵⁷ Türkiye'nin bu tavrı, ABD'nin İran'a yönelik yaptırım politikası ile çelişiyor gibi görünse de, ABD tarafından da desteklenmiştir. Örneğin, 12–13 Nisan 2010 tarihlerinde Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında ABD Başkanı Obama, Türkiye'nin bu konudaki diplomatik çabalarının büyük takdir uyandırdığını ancak çözüm yönünde ilerleme sağlanabilmesi için yeni girişimlerin olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁸

b. Tahran Bildirisi ve Sonuçları

ABD Başkanı Obama'nın önerileri doğrultusunda, Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuğu ile 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran Bildirisi imzalanmıştır.⁶⁵⁹ Bildiri metninin birinci maddesinde, barışçıl amaçlarla nükleer enerji faaliyetlerinin İran dahil tüm devletlerin hakkı olduğu belirtilmiştir. Bildiriye göre İran, 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de depolanmasını kabul etmiştir.

⁶⁵⁷ “Erdoğan: Nükleer İnsani Amaçlı,” *Radikal*, 28 Ekim 2009; Başbakan Erdoğan 2009 yılında İran'a yaptığı resmi ziyaretten kısa süre önce *The Guardian*'a verdiği demeçte İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirmesinin hakkı olduğunu ve İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Türkiye'nin dostu olduğunu söylemiştir. “Turkish PM Exposes Nuclear Rift in NATO,”

<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/26/turkey-iran;>

(Erişim Tarihi: 29.11.2010);

Bu çelişkili yaklaşım AKP dış politikasının savunucuları tarafından da eleştirilmiştir. Bkz., Larrabee, 2010, s. 165.

⁶⁵⁸ “Obama'yla 15 Dakika Yerine 45 Dakika,” *Radikal*, 19 Nisan 2011.

⁶⁵⁹ Bildiri metni için bkz. “17 Mayıs 210 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu,

”[http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa,](http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa)

(Erişim tarihi: 25.11.2010).

Çeşitli çevrelerce Türk diplomasının önemli bir “başarısı” olarak değerlendirilen Tahran Bildirisi’nin dikkat çeken tarafı bağlayıcılığının olmamasıdır. Bildirinin 6. maddesine göre, bildirinin geçerliliği ancak Viyana Grubu’nun (ABD, RF, Fransa ve UEAK) olumlu yanıt vermesi sonucunda İran ve Viyana Grubu arasında yapılacak bir anlaşmaya bağlı kılınmıştır. Ancak, Tahran Bildirisi’nin imzalandığı gün İran’ın yüzde yirmi oranında uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam edeceğini açıklamasını gerekçe gösteren Viyana Grubu Tahran Bildirisini reddetmiştir.⁶⁶⁰ Tahran Bildirisinin reddedilmesinin ardından ABD İran’a yönelik yeni bir yaptırım kararının alınması için girişimlere başlamıştır. Bunun sonucunda, BM Güvenlik Konseyi 9 Haziran 2010 tarihinde İran’a yaptırım içeren 1929 sayılı kararı, Türkiye ve Brezilya’nın ret, Lübnan’ın çekimser oy vermesine rağmen kabul edilmiştir.⁶⁶¹ Türkiye 1929 sayılı karara ret oyu vererek, uluslararası kamuoyunu İran’ın nükleer programının barışçıl olduğu yönündeki ikna çabasını sürdürmüştür.

Nihayetinde İran İslam Devrimi’nden itibaren Türkiye ve İran arasında karşılıklı güvensizlik algılamasına dayalı kontrollü gerginlik politikasının 2000’li yıllara kadar sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. Özellikle AKP’nin iktidara gelmesinden

⁶⁶⁰ “ABD’den İran Anlaşmasına Ret,” *Hürriyet*, 18 Mayıs 2010.

⁶⁶¹ 1929 Sayılı Karar İran’ın nükleer uranyum zenginleşmesine karşı çıkarken, aynı zamanda diplomatik yolların da açık olduğunu vurgulamaktadır. Karar metni için bkz., “Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran,”

<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>,

(Erişim tarihi: 22.11.2010); Türkiye 1929 sayılı karara ret oyu kullanmasının gerekçesini; İran’ın nükleer programının barışçıl olduğunu uluslararası topluma kabul ettirme beklentisinin ve Tahran Ortak Bildirisi’nin yarattığı fırsatın sürdürülmesi olarak bildirmiştir. “İran’ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu,”

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf,

(Erişim tarihi: 25.11.2010).

sonra Türkiye-İran ilişkilerinde pragmatik yaklaşımlar daha etkili olmaya başlamıştır. AKP dış politikasının mimarı Ahmet Davutoğlu'na göre, tarihi ve jeopolitik gerekçelerle birbirine bağımlı olan iki ülke arasındaki ilişkiler, anti-Amerikan ve anti-sistemik özelliği olan İran Devriminden itibaren küresel faktörlerle bölgesel zorunluluklar arasında uyum kurma çabası olarak geçmiştir.⁶⁶² Davutoğlu ABD-İran ilişkisi, Türkiye-AB üyelik süreci, RF'nin bölgesel politikası ve İran'la olan yakınlaşmasının iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen temel küresel faktörler arasında yer aldığını savunur.⁶⁶³ Ancak, belirtilen küresel faktörlerin yanında, Davutoğlu'nun dikkate almadığı iç dinamiklerinde iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen önemli bir unsur olduğunu belirtmeliyiz. Bu nedenle, AKP'nin İslami referansları ve Müslüman dünyaya yakınlığı iki ülke arasında sıcak ilişkilerin kurulmasına katkı sağlamıştır.⁶⁶⁴ İki ülke arasında 1990'ların ideolojik zıtlaşması yerini AKP iktidarıyla birlikte iki ülke arasında ideolojik yakınlaşmaya bırakmıştır.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi de gelişmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi; 2000 yılında 1,052 milyar Dolar, 2005 yılında 4,383 milyar Dolar, 2010 yılında 10,789 milyar Dolar olmuştur.⁶⁶⁵ Bu dönemde Türkiye ile İran ticari ilişkileri yakınlaştıran en önemli adım, 2007 yılında imzalanan enerji anlaşması olmuştur. ABD ve İsrail'in tepkilerine rağmen imzalanan anlaşma ile Türkiye RF'ye olan doğal gaz bağımlılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin küresel kapitalizme entegrasyonunu sağlayacak

⁶⁶² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 431-437.

⁶⁶³ Ibid., s. 432-433.

⁶⁶⁴ McCurdy, 2008, s. 88.

⁶⁶⁵ Ekonomi Bakanlığı, 2011b.

ekonomik kalkınma sürecinin önemli bir faktörü olan enerji ihtiyaçları ve diğer ekonomik çıkarları, İran'ın bir risk/tehdit olarak değerlendirilmesinde belirleyici unsurlar olmaya başlamıştır. Türkiye bir taraftan İran ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını ararken ve İran ile Batı dünyası arasında arabuluculuk rolü oynarken, diğer taraftan bu yakınlaşmanın hem Batı ile olan ilişkilerini zedelemesinden hem de bu sürecin başarısızlığından kaynaklanabilecek olumsuz sonuçlardan endişe duymaktadır.

E. IRAK

1. Birinci Körfez Savaşı Sonrası Türkiye'nin Güvenlik Kaygıları

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin güvenliğini en fazla etkileme potansiyeline sahip gelişmeler Irak'ta yaşandı. 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı, Türkiye'nin güvenlik ve dış politikası açısından bir dönüm noktası oldu. Bu savaştan sonra Türkiye Orta Doğu coğrafyasını bir risk ve tehdit alanı olarak algılamaya başladı. Körfez Savaşı sırasında Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmasının ve bölgesel dengelerin değişmesinin güvenliği açısından olumsuz sonuçlar yaratacağını düşünüyordu. Bu nedenle Türkiye devam eden süreçte, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini bozabilecek faaliyetlere müsamaha göstermeyeceğini açıklamıştı.⁶⁶⁶ 1991 Körfez Savaşına kadar Irak'a ilişkin ciddi bir güvenlik riski yaşamayan Türkiye, bu tarihten sonra bir ikileme karşı karşıya kalmıştı. Kuzey Irak'ta oluşan güç boşluğundan yararlanan PKK'nın bu bölgeye yerleşerek saldırılarını arttırması nedeniyle Türkiye bir yandan Irak'ın toprak bütünlüğünü

⁶⁶⁶ *Beyaz Kitap*, 2000, s. 18.

savunurken, diğer yandan ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerine verdiği aktif destekle Irak'ın bölünme riskine katkı sağladı. Bu dönemde çelişkili politikalar uygulamaya başlayan Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünden yana bir tavır alırken, aynı zamanda Çekiç Güç'ün bölgede konuşlanmasını desteklemişti.⁶⁶⁷ Çekiç Güç'ün bölgeye yerleşmesi Türkiye kamuoyunda ABD'nin PKK'ya silah yardımı yaptığı⁶⁶⁸ ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurduracağı yönündeki kanaatleri güçlendirdi.⁶⁶⁹ Türkiye o dönemde ABD'nin İran ve Irak'a yönelik olarak uygulamaya koyduğu ve bu iki ülkenin ekonomik ve siyasi olarak uluslararası sistemden tecrit edilmesini amaçlayan “Çifte Çevreleme” politikasını da desteklemek zorunda kalmıştı.⁶⁷⁰ Batı güvenlik şemsiyesi altında varlığını sürdürmek isteyen Türkiye'nin gerek Körfez

⁶⁶⁷ Çekiç Güç, amacı Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin'in olası saldırılarına karşı Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtleri korumak olan “Huzur Operasyonu -2” (Operation Provide Comfort-2)'ye kamuoyu tarafından verilmiş bir isimdir. 12 Temmuz 1991'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla TSK'nın da içinde yer aldığı Çekiç Güç, 31 Aralık 1996'dan sonra Kuzeyden Keşif Harekatı (Operation Northern Watch) kamuoyunda bilinen adıyla Keşif Güç'e dönüştürülmüştür. 1 Mart 2003 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla görev süresi sonlandırılmıştır. Çekiç Güç hakkında bkz., Baskın Oran, “*Kalkık Horoz*”: Çekiç Güç ve Kürt Devleti, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 19–23; Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 247–250.

⁶⁶⁸ Yavuz, 1993, s. 222.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, s. 174-175.

⁶⁷⁰ “Çifte Çevreleme” (dual-containment), 18 Mayıs 1993 tarihinde ABD Başkanı Bill Clinton'ın ulusal güvenlik danışmanı Martin Indyk'in Washington Institute for Near East Policy adlı düşünce kuruluşunda yapmış olduğu konuşma ile duyuruldu. Çifte Çevreleme stratejisi ile ABD 1970'lerden itibaren sürdürdüğü İran ve Irak'ı birbirlerine karşı destekleme politikasından vazgeçiyordu. Körfez petrolünün Batı ülkelerine güvenli bir şekilde aktarılmasını ve Orta Doğu'daki dengenin kontrol edilmesini amaçlayan bu politika, özellikle Hatemi'nin Mayıs 1997'de iktidara gelmesinden sonra Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerinin “eleştirel diyalog” olarak tanımlanan politikalar çerçevesinde İran ve Irak'la ilişkilerini sürdürmesi nedeniyle işlerliğini yitirmiştir. Bu konuda bkz., F. Gregory Gause III, “The Illogic of Dual Containment,” *Foreign Affairs*, Cilt: 73, Sayı: 2, (Mart-Nisan 1994), s. 56- 66; Harvey Sicherman, “The Strange Death of Dual Containment,” *Orbis*, Cilt: 41, Sayı: 2, (Bahar/1997), s. 223-240; Ayşegül Sever, “ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye,” Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 345-369.

Savaşı sırasında ve gerekse daha sonra sürdürülen politikalarında koalisyon güçlerine destek vermesi, aynı zamanda bölgesel çatışmalara ve savaşlara karışmama politikasından bir sapma anlamına geliyordu.⁶⁷¹

Birinci Körfez Savaşı sırasında Türkiye'deki üslerin Irak'ın bombalamasında kullanılması sonucu Irak yönetiminin misillemede bulunacağı tehdidi iki ülke arasındaki güvensizlik ve çatışma potansiyelini artırıcı unsurlar olmakla birlikte,⁶⁷² Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin güvenliği açısından yeni sorunların eklenmesine veya var olan sorunların daha da ağırlaşmasına neden oldu. Bu sorunlar arasında en fazla dikkat çeken ise, Kürt sorununun uluslararasılaşmasıydı.⁶⁷³ BM Güvenlik Konseyi'nin 5 Nisan 1991 tarihinde almış olduğu 688 sayılı karar,⁶⁷⁴ Milletler Cemiyeti'nin 1926 Musul kararından sonra Kürtlerden söz eden ilk uluslararası belge oldu.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Sabri Sayarı, "Turkey and the Middle East in the 1990s," *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 26, Sayı: 3, (Yaz/1997), s. 45; Karaosmanoğlu, 2000, s. 210.

⁶⁷² Türel Yılmaz, "Orta Doğu'da Güvenlik Sorunu ve Türkiye," Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir, der., *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 121.

⁶⁷³ Körfez Savaşı'nın Türkiye'deki Kürt sorununa etkileri hakkında bkz., Nur Bilge Criss, "The Nature of PKK Terrorism in Turkey," *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt: 18, Sayı: 1, (Ocak-Mart/1995), s. 30–34; Fuller, 1993, s. 114–117.

⁶⁷⁴ 688 sayılı kararda genel olarak; Irak yönetiminin çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sivil halka uyguladığı baskının bölgede uluslararası barışı ve güvenliği tehdit ettiği belirtilmektedir. Bölgede uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesi için Irak yönetiminin derhal bu baskılara son vermesi ve bütün Irak halkının insani ve siyasal haklarını güvence altına alacak bir diyalog süreci başlatması gerektiği bildirilmektedir. 688 sayılı karar metni için bkz. United Nations Security Council, *Resolution 688*,

<http://daccess-dny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf?OpenElement>,

(Erişim tarihi: 11.09.2010).

⁶⁷⁵ Oran, 1998, s. 58.

Birinci Körfez Savaşı'nın sonuçları Türkiye açısından ciddi güvenlik sorunları yaratmış olsa da, Saddam Hüseyin rejimi altındaki Irak'ın geçmişte Türkiye için de stratejik bir tehdit oluşturduğu düşünüldüğünde, Irak'ın yakın gelecekte güçlü bir orduya sahip olamayacağı için Türkiye'nin güvenliği açısından bu durumun bir rahatlama ortamı sağladığı yorumlarına neden oldu. Fakat, PKK bağlamında Kuzey Irak'tan kaynaklanan tehdit Türkiye için ciddi güvenlik sorunları yaratmaya devam etti. 1990'larda Körfez Krizi sonrası ortaya çıkan Kuzey Irak'taki otorite boşluğu PKK'nın Türkiye'ye yönelik eylemlerinin artmasına yardımcı olduğu gibi Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bağımsız bir Kürt devletinin de oluşmasına yön verecek konjonktürün oluşmasına katkı sağladı. Ancak, her ne kadar Körfez Savaşı sonrası Türkiye Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletini güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak değerlendirse de, sonraki dönemlerin aksine, KDP ve KYB ile yakın ilişkisini sürdürmüş ve Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde Kuzey Irak yönetiminin desteğini sağlamıştır. Örneğin, Kuzey Irak'ta fiili bir Kürt yönetiminin oluşmasından sonra, Ekim 1992'de Kuzey Irak'a PKK'ya karşı operasyonlar düzenleyen Türkiye'ye Celal Talabani ve Mesut Barzani'ye bağlı güçler destek vermiştir.⁶⁷⁶ Dolayısıyla, Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin temel güvenlik endişesi Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından ziyade, PKK'nın ülke sınırları içerisinde güç ve etkinliğini arttırması olmuştur. Başka bir ifadeyle, Türkiye PKK'nın çökertilmesine karşılık Kuzey Irak'ta otonom Kürt yönetiminin oluşumuna rıza göstermiştir.

⁶⁷⁶ Fuller, 1993, s. 116.

2. ABD'nin Irak İşgali ve Türkiye'nin Artan Güvenlik Endişeleri

2000'li yıllarda Türkiye'nin Irak'a yönelik güvenlik politikasının değişiminde temel belirleyici faktör ABD'nin Irak işgali olmuştur. 20 Mart 2003 tarihinde ABD liderliğindeki koalisyon güçleri tarafından Irak'ın işgal edilmesi ile başlayan süreçte, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından yeni ve sıkıntılı bir dönemin başladığı görülmüştür. İşgal sonrası Irak'ta ortaya çıkan güvenlik boşluğu ve Kuzey Irak'ta bağımsız veya federe bir Kürt devletinin oluşturulması fikri Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve üniter yapısı açısından ciddi güvenlik riskleri ortaya çıkarmış, bir anlamda ABD işgali Irak'ta pandoranın kutusunu açmıştır.

AKP Hükümetinin kabul edilmesi yönündeki yoğun gayretlerine rağmen, 2003 yılındaki 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'de reddedilmesi,⁶⁷⁷ Türkiye'nin Irak politikasının ABD'nin Irak politikasından bağımsız ve kendi güvenlik çıkarları doğrultusunda bir karar alındığı yönünde kamuoyunda bir kanaat oluşturmuştu. Ancak, Türkiye 1 Mart Tezkeresi'nin ardından Irak konusunda ABD'ye herhangi bir

⁶⁷⁷ 1 Mart 2003 Cumartesi günü yapılan oylamaya (oylamanın hafta sonu yapılmasının nedeni, 28 Şubat 2003 Cuma günü yapılan MGK toplantısında Hükümetin olası bir destek kararı çıkarmak istemesiydi.) TBMM Genel Kurulu'nda hazır bulunan 533 milletvekili katıldı. Kabul oyu 264, ret 250 ve çekimser 19 oldu. Oylamanın sonucu haber ajansları tarafından Tezkere'nin kabul edildiği yönünde duyurulmuştu. Ancak, CHP'nin; Anayasa'nın 96. ve Meclis iç tüzüğü'nün 146. maddeleri uyarınca, Meclis kararının katılanların salt çoğunluğunu gerektirdiği yönündeki itirazı sonucu gerekli olan 267 rakamına ulaşamamış ve AKP'li bazı bakanların altında imzaları buldukları halde oy vermedikleri Tezkere 3 oy farkla reddedilmişti. Tezkere metni ve TBMM'deki görüşmeler için bkz., TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1 Mart 2003,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>,

(Erişim tarihi: 14.11.2010); 1 Mart Tezkeresi sürecindeki ayrıntılar için bkz., Turan Yavuz, *Çuvallayan İttifak*, 4. Baskı, Destek Yayınları, Ankara, 2006, s. 177–212; Murat Yetkin, *Tezkere*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, 2004, s. 162- 180.

zorluk çıkarmamıştır. ABD'nin Irak'a başlattığı hava saldırısının aynı günü, yani 20 Mart 2003 tarihinde, hava sahasını harekate katılan ülkelerin uçaklarına açan bir tezkereyi kabul etmiştir.⁶⁷⁸ AKP Hükümeti ABD'nin Irak işgaline verdiği desteği artırmaya devam etmiş, 24 Haziran 2003'de bir kararname yayınlayarak, Irak'ın yeniden yapılandırılması kapsamında İncirlik'te dahil Türkiye'deki bütün havaalanı ve deniz limanlarını işgal güçlerinin kullanımına açmıştır.⁶⁷⁹ 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinden sonra ABD karşısında itibar kaybına uğrayan AKP Hükümeti, 7 Ekim 2003'de bir yıl süreli Irak'a asker gönderilmesini içeren yeni bir Başbakanlık tezkeresini TBMM'ye kabul ettirmeyi başarmıştır.⁶⁸⁰ Daha sonra Türkiye GOKAP çerçevesinde ABD ile yakın ilişkisini sürdürmüş, AKP hükümetinin ısrarı sonucu, 2006 yılında, iki ülke arasında yeni bir ortaklık sürecini başlatan “Stratejik Vizyon Belgesi” imzalanmıştır.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Türkiye'nin hava sahasını harekate katılan ülkelerin uçaklarına izin veren tezkere 332 kabul, 202 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmişti. Yetkin, 2004, s. 197; “Light Tezkere 40 Fireyle,” *Radikal*, 21.03.2003.

⁶⁷⁹ Yetkin, 2004, s. 218–219; “Liman ve Üsleri Açtık,” *Hürriyet*, 25.06.2003.

⁶⁸⁰ 7 Ekim 2003 tarihli tezkere 358 kabul, 183 ret ve 2 çekimser oyla kabul edilmiştir. Tezkerenin tam metni ve TBMM Genel Kurulu'ndaki değerlendirmeler için bkz. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 7 Ekim 2003,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil2/bas/b003m.htm>,

(Erişim tarihi: 14.11.2010); Yetkin, 2004, s. 254–255; “Tezkere Geçti Asker Irak'a Gidiyor,” *Hürriyet*, 07. 10. 2003.

⁶⁸¹ İlhan Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele,” İlhan Uzgel ve Bülent Duru, der., *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009b, s. 370; Larrabee, 2007, s. 112; Türkiye'nin, ikili ilişkilerin ‘güvenli seyri’ için istediği Stratejik Ortak Vizyon Belgesi; terörle mücadele, AB ile ilişkiler ve Genişletilmiş Orta Doğu Projesi olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. “Rice Göre Vizyon Belgesi Evlilik Akdi” *Radikal*, 27 Nisan 2006; “İşte Stratejik Vizyon Belgesi,” *Hürriyet*, 5 Temmuz 2006.

ABD öncülüğünde gerçekleştirilen Irak işgali yalnızca Irak'ın Türkiye açısından bir güvenlik tehdidi olma riskini artırmamış, Türkiye'nin bölgeye yönelik tehdit algılamasını ve güvenlik politikasını da değiştirmiştir. Örneğin, 4 Temmuz 2003'te Süleymaniye'de yaşanan ve 11 TSK mensubunun başlarına ABD askerleri tarafından çuval geçirilerek 60 saat boyunca alıkonulmaları olaylarında da görüldüğü gibi,⁶⁸² Türkiye'nin Irak'la ilgili güce dayalı tehdit söylemleri ABD'nin Irak politikasıyla uyum sağlamamış ve bu ülke ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

3. Türkiye-Irak Güvenlik İlişkilerinde Kuzey Irak Sorunu

1990'ların başlarından itibaren Türkiye-ile Irak arasındaki güvenlik ilişkisini belirleyen en temel sorun, Kuzey Irak'taki Kürt siyasi hareketinin kademeli olarak otonom bir Kürt devletini oluşturmasıdır. 2003 yılında gerçekleşen ABD'nin Irak işgalinden sonra bu senaryonun daha açık bir biçimde görülmeye başlaması nedeniyle, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik yaklaşımı 1990'lı yıllarda olduğundan daha fazla biçimde bir diyalogsuzluk ve güvensizlik biçiminde sürdürülmeye başlandı.

2008 yılından itibaren, Türkiye'nin güvenlik ve dış politikası açısından en dikkat çekici değişiklik Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile olan ilişkilerde görüldü. 2008 yılından önce, gerek AKP iktidarı ve gerek Genelkurmay, Kuzey Irak Bölgesel

⁶⁸² Turan Yavuz'un bildirdiğine göre, 4 Temmuz'da gerçekleşen Süleymaniye baskını, Irak'taki Türk Özel Kuvvetleri'ne ABD askerleri tarafından yapılan ilk operasyon değildi. Nisan ayında da benzer bir olay gerçekleşmiş ve iki ülke arasında gizlice halledilmişti. Süleymaniye baskını hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz, 2006, s. 215–249.

Yönetimi ile doğrudan ilişkiler kurulmasında endişe duymuşlardı. 2008 yılından sonra Türkiye ile Kuzey Irak Bölgesel yönetimi arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlandığı bir sürece girildi.⁶⁸³ Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında gösterdiği değişikliğin gerisinde, 2006 yılında ABD'nin Baker-Hamilton Raporu olarak anılan bir çalışma ile uygulamaya koyduğu yeni Irak stratejisi bulunmaktadır.⁶⁸⁴ Söz konusu Rapor, ABD politikalarının başarılı olabilmesi ve bölgesel istikrarın sağlanabilmesi için Irak'a komşu ülkelerin yeterli desteği vermediklerini savunmaktadır. Irak'taki kaotik ortamdan hiçbir komşu ülkenin bir çıkar sağlamaya çalışmaması gerektiği, Irak'ın ve bölgenin istikrara kavuşabilmesi için bu ülkelerin Irak'la yakın ilişkiler kurulmasının ABD tarafından desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Obama'nın Başkan seçilmesinden sonra daha da belirginleşen ABD'nin yeni stratejisi çerçevesinde,⁶⁸⁵ ABD tarafından da desteklenen Türkiye-İrak yakınlaşmasına ilişkin önemli adımlar atılmaya başlandı. Özellikle 2007 yılından sonra iki ülke arasında yeni bir yakınlaşma sürecine girildi.

4. 2008 Sonrası Süreçte Türkiye-İrak Arasında Artan Güvenlik İşbirliği

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Irak'a olan yaklaşımı iki temel sorun; Kuzey Irak ve PKK'dan beslenirken, 2000'li yılların sonlarına gelindiğinde Türkiye'nin Irak'la

⁶⁸³ Larrabee, 2010, s. 161.

⁶⁸⁴ James A. Baker ve Lee H. Hamilton tarafından hazırlanan "The Iraq Study Group Report" başlıklı Rapor metni için bkz.,

http://media.usip.org/reports/iraq_study_group_report.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

⁶⁸⁵ Scott A. Field ve Dariush Zahedi, "The U.S. Security Strategy and the Role of Turkey in the Middle East," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 9. Sayı: 3, s. 71–82; Larrabee, 2010, s. 166.

ilişkilerini belirleyen alanların çeşitlilik kazandığı ve ekonomik faktörlerin daha da belirleyici olmaya başladığı bir sürece girildi. Dışişleri Bakanlığı'nın yapmış olduğu değerlendirmeye göre, günümüzde Türkiye ile Irak arasındaki ilişkileri belirleyen temel konular şunlardır:⁶⁸⁶ Irak'ın bağımsızlığı, siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün korunması; Irak'ta barış ve güvenliğin sağlanması ve bu ülkede demokratik bir yapı kurulmasını öngören sürece destek verilmesi; Irak'ın yeniden yapılanmasına ve ekonomik kalkınmasına destek verilmesi; Irak'ın doğal zenginliklerinin tüm Irak halkının ortak malı olması ve tüm Irak halkının bu zenginliklerden adil biçimde yararlanması; Türkmenlerin Irak'ın demokratik yapısı içinde siyasi, ekonomik ve toplumsal bakımdan gelişmelerine katkıda bulunulması; Kerkük için bu vilayette yaşayan tüm toplum kesitlerinin uzlaşısını yansıtabilecek şekilde bir özel statü belirlenmesi; Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin her alanda hızla geliştirilmesi; Irak'ın kuzeyindeki PKK faaliyetlerinin ve PKK'nın bu bölgeden Türkiye'ye terör saldırıları düzenlenmesinin önlenmesi.

Dışişlerinin belirtmiş olduğu iki ülke arasındaki sorunlara rağmen, Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasını değiştiren önemli faktör, işgal sonrası Irak'ta ortaya çıkan ranttan Türkiye'nin de yararlanmak istemesidir. Bu süreçte Örneğin, Türkiye'nin 2003 yılında Irak'a olan ihracatı 718 milyon Dolar iken, bu rakam 2005 yılında 2,750 milyar Dolar, 2010 yılında 6,036 milyar Dolar olmuştur. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi ise; 2003 yılında 802 milyon Dolar, 2005 yılında

⁶⁸⁶ "Irak Siyasi Durum Genel Bilgi Notu,"

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

(Erişim Tarihi: 17.09.2010).

3,209 milyar Dolar ve 2010 yılında 7,391 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.⁶⁸⁷ Özellikle Türk inşaat firmalarının Kuzey Irak'taki büyük ölçekli yatırımları, Ankara'nın Erbil'e olan yaklaşımının değişmesine neden olmuştur. Türkiye'nin bölgedeki ekonomik çıkar ve beklentileri, Kuzey Irak'taki Kürt varlığına ilişkin sert söylemleri yumuşatmıştır. Ekonomik karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi ihtiyacı, Kuzey Irak'ta oluşturulan Kürt devletinin inşasında Türk firmalarının aktif rol almasını gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye, genel olarak Orta Doğu'ya yönelik uygulamaya başladığı politikaların gereği olarak Irak'ta bulunan Kürt yönetimine yönelik yaklaşımını değiştirmiş,⁶⁸⁸ sorunların çözümü için “*yumuşak güç*”⁶⁸⁹ (*soft power*) söylemlerini kapsayan bir diplomatik söylem ve diyalog arayışı içerisine girmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Ekonomi Bakanlığı, 2011b.

⁶⁸⁸ 2000'li yılların başında, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını değiştirmesini ve komşularıyla yakın ilişkiler sürdürmesinin gerekçesini Davutoğlu şu sözlerle açıklamaktadır: “Güvenlik maliyeti ile ekonomik çıkar arasındaki dengesizlik, Türkiye'nin Batı Bloku ile kurduğu ilişkilerin en temel özelliğidir. Geçmişte NATO'nun güney kanadının güvenlik yükünü taşıdığı halde uzun yıllar AB'nin ekonomik rantından uzakta tutulan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu'da İsrail ve Batı ülkelerinin güvenlik yükünü paylaşan ama ekonomik kaynaklardan uzak tutulan bir konumda tutulmak istendiği kuşkusu uyanmaktadır. Ortadoğu'nun ekonomik kaynakları üzerinde şu veya bu şekilde söz hakkına sahip olmadan bu bölgede güvenlik jandarması rolüne soyunmak ve bu yolla kendi iç güvenliğini sağlamaya çalışmak, çok kolay görünen ama çok riskli bir oyundur. Türkiye, bu yeni Ortadoğu politikasında niçin ekonomik forumlardan çok güvenlik aranjmanları ile ilgili olarak devrede tutulduğunu sorgulamak zorundadır.” Davutoğlu, 2001, s. 423.

⁶⁸⁹ “Yumuşak güç” (*soft power*), bir devletin zorlayıcı önlemler kullanmaksızın kendi kültürünün, siyasal ideallerinin ve politikalarının cazibesinden yararlanarak istediklerini yaptırabilme yeteneğidir. Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004, s. X.

⁶⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007,” *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, s. 84–88. Davutoğlu'nun yaklaşımının bir eleştirisi için bkz., Uzgel, 2009b, s. 357-380.

2008 yılında Türkiye-İrak ilişkilerini bu çerçevede değerlendiren Davutoğlu, içerde demokrasi ve güvenlik arasında bir denge kurarak güvenliği zafiyete uğratmadan sivil özgürlükleri genişletmeyi başaran AKP yönetiminin dış politikada çok boyutlu, pro-aktif ve “komşularla sıfır problem” yaklaşımı çerçevesinde Irak’la ilişkilerini geliştirdiğini ve PKK’nın her iki ülke için tehdit oluşturduğunun Irak yönetimine anlatılarak ortak bir tehdide karşı iki ülkenin işbirliğini geliştirdiğini iddia etmektedir.⁶⁹¹ Davutoğlu’na göre AKP yönetimi altında Türkiye Batı Blok’undan bağımsız, ekonomik çıkarları gözeten pragmatik bir dış politika ve güvenlik anlayışı sürdürmüştür. Ancak, 2009 yılında Dışişleri Bakanı sıfatıyla yaptığı bir açıklamada; Türkiye’nin Ortadoğu ve Irak politikalarının Obama yönetimi ile yüzde yüz uyum içinde olduğunu söyleyerek,⁶⁹² bu konudaki belirsizliği açıkça ortaya koyuyordu.

Türkiye ve Irak arasında, özellikle AKP iktidarı ve ABD işgali sonrasında yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmasına rağmen, temel güvenlik sorunlarının çözüldüğü söylenemez. Bu nedenle Türkiye, 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan Dağlıca saldırısından sonra, 21 Şubat 2008’de, Kuzey Irak’ta bulunan PKK kamplarına yönelik “Güneş Operasyonu” adı verilen ve sekiz gün süren sınır ötesi kara harekatı başlatmıştır. Aynı gün yapılan MGK toplantısında, TSK tarafından sınır ötesi operasyonlara gerek görüldükçe devam edileceği bildirilmiştir. MGK toplantısında

⁶⁹¹ Davutoğlu, 2008, s. 81.

⁶⁹² “Davutoğlu Obama ile Yüzde Yüz Uyum İçindeyiz,” *Akşam*, 19 Eylül 2009.

bir yandan sınır ötesi operasyonun devam edeceği bildirilirken, diğer yandan Irak'la oluşan yakın ilişkilerin geliştirileceği açıklanmıştır.⁶⁹³

“Güneş Operasyonu”nun ardından Türkiye-İrak ilişkileri, ABD'nin Irak'taki askeri güçlerini geri çekeceğini karar vermesinin de etkisiyle yeni bir yakınlaşma sürecine girmiştir. Türkiye, ABD sonrası dönemde Kuzey Irak kaynaklı güvenlik risklerini en aza indirmeyi ve işgal sonrası dönemde ortaya çıkabilecek kontrolsüzlük sürecinde etkin rol almayı amaçlamaktadır. Bu yöndeki çabalar arasında en fazla öne çıkan Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerin yoğunlaştırılması olmuştur. Bu çerçevede, Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin 7–8 Mart 2008 tarihinde Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret sırasında ilk kez gündeme gelen ve Başbakan Erdoğan'ın 10 Temmuz 2008 yılında Bağdat'a yapmış olduğu ziyarette Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması imzalanmıştır.⁶⁹⁴ Anlaşma esas olarak iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Siyasi, diplomatik ve kültürel alanlar, ekonomi ve enerji ile ilgili alanlar ve güvenlik askeri işbirliği alanları olmak üzere üç bölümden oluşan Anlaşmada dikkat çeken bir husus,

⁶⁹³ MGK toplantısından sonra açıklanan basın bildirisinde şu ifadeler yer verilmiştir: “İrak'a ilişkin beklenti ve hassasiyetlerimizin Irak, ilgili ülkeler, Birleşmiş Milletler ve uluslararası kamuoyu nezdinde vurgulanmasına yönelik girişim ve çalışmalar ele alınmış, bu bağlamda kaydedilen gelişmeler değerlendirilmiş, Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine verilen önem teyit edilmiştir. Irak'ta son dönemdeki olumlu gelişmeler de dikkate alınarak, bu komşu ülkeyle ikili işbirliğinin siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve askeri alanlar ile enerji sektöründe mümkün olduğunca geliştirilmesi ve insani yardımların artırılması üzerinde durulmuştur.”

<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2008/21subat2008.htm>,

(Erişim Tarihi: 17.08. 2010).

⁶⁹⁴ Anlaşma metni için bkz., “Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge,”

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?bcd81ae7-127a-4ffc-92fb-6c402d148686>,

(Erişim tarihi: 17.09.2010).

Irak'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Türkiye'nin kendisine biçtiği rol olmuştur. Bölgesel barış ve istikrara katkı yapacak muhtemel güvenlik düzenlemeleri konusunda işbirliği yapılması amaçlanmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin desteklenmesinden, terörizme karşı ortak mücadele yapılmasının öngöröldüğü söz konusu anlaşmada, iki lke Genelkurmay Başkanlıkları arasında Askeri Çerçeve Anlaşması'nın ve Terörizmle Mücadele Anlaşması'nın tamamlanması kabul edilmiştir.

Gelinen nokta itibariyle, AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Irak'a yönelik güvenlik politikasının henüz netleşmediğini görmekteyiz. Yumuşak güç ve askeri güç söylemleri arasında, konjonktürel gelişmelerden etkilenen değişken bir politika sürdüröldüğü görölmüştür. Türkiye bir yandan yumuşak güç söylemi çerçevesinde Irak'la ekonomik ilişkilerini geliştirmenin yollarını ararken, diğer yandan Kuzey Irak'tan kaynaklanan güvenlik sorunları nedeniyle kimi zaman askeri güç kullanımına gitmiştir. Dışışleri Bakanı Davutoğlu'nun da belirttiği gibi Türkiye'nin Irak politikası ABD'nin bölgesel politikasıyla uyum içinde sürdürölmeye çalışılmıştır.

F. SURİYE

1. 1990'lı Yıllarda Türkiye-Suriye Güvenlik İlişkileri

Suriye, Türkiye'nin en uzun sınıra sahip olduğu ülkedir. Ancak, böylesine uzun sınıra sahip olan iki ülke ilişkilerinde uzunca bir süre “güven bunalımı” yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de yıkılmasından 2000'li yıllara kadar

devam eden süreçte iki ülke arasındaki ilişkiler hiçbir zaman dostane olmamıştır.⁶⁹⁵ Her iki devletin kuruluş süreçlerinde yükselen ulusçu düşünceler birbirini ötekileştirmiştir. Karşılıklı gelişen ötekileştirmeler birbirini tehdit olarak görme algısını güçlendirmiştir. Tarihsel önyargılarla birlikte Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler, iki ülkenin birbirlerini iki kutuplu sistemin karşı tarafı olarak gördüğü bir süreç içerisinde geçmiştir.⁶⁹⁶ Bu ideolojik karşıtlığın yanında, su ve sınır sorunları Türkiye-Suriye güvenlik ilişkilerini yakından etkilemiş, “suya karşı güvenlik” bir anlamda ilişkiyi belirleyici temel unsur olmuştur.

1990’larda Türkiye’nin komşuları arasında güvenlik ilişkisinin en kritik olanı, bir sıcak çatışmaya dönüşebilme riski taşımasından dolayı Suriye’yle olan ilişkisi olmuştur. İki ülkeyi sıcak çatışmanın eşiğine getiren temel sorun, PKK’nın Suriye’deki varlığıydı. 1990’lı yıllarda PKK sorunu Türkiye ve Suriye arasındaki güvenlik ilişkisini belirleyen temel unsur olmakla birlikte, Türkiye açısından bir diğer güvenlik sorunu da Suriye’nin kitle imha silahı geliştirme faaliyetleriydi.

⁶⁹⁵ Sami Moubayed, “Turkish-Syrian Relations: The Erdoğan Legacy,” *SETA Policy Brief*, (Ekim/2008), s. 2,

<http://www.setav.org/Ups/dosya/7448.pdf>,

(Erişim tarihi: 05.09. 2010).

⁶⁹⁶ Türel Yılmaz, “Suriye’deki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler,” *Türkiye’nin çevresinde Meydana gelen Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenlik Politikasına Etkileri*,” Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006, s. 99.

a. PKK Sorunu

Suriye, 1970’li ve 1980’li yıllarda ASALA’ya sağlamış olduğu destekle başlayan terör örgütlerini Türkiye’ye karşı kullanma stratejisini PKK ile sürdürmüştür. Terör örgütlerini desteklemeyi bir dış politika aracı haline getiren Suriye, terör kartını oynayarak kısa vadede Fırat sularından daha fazla yararlanmayı, orta veya uzun vadede ise haritalarında kendi toprağı olarak gösterdiği Hatay’ı Suriye sınırlarına katmayı amaçlamıştır. Türkiye, Şam yönetiminin PKK’ya sağladığı destekten rahatsız olduğunu her fırsatta dile getirmiş, PKK eylemlerinin yoğunlaşmaya başladığı 1990’ların başında Suriye’nin PKK’ya destek sağladığına ilişkin kanıtları Şam yönetimine sunarak gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Bu maksatla yapılan görüşmelerin ardından, 17 Nisan 1992’de, iki ülke arasında bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. Protokole göre, her iki ülke terörizme karşı işbirliği yapacaklar ve terörist grupların bir ülkeden diğerine geçişini önleyecekler; bir diğeri tarafından yasaklanmış olan örgüt üyelerinin ikametine, örgütlenmesine, eğitim ve propaganda yapmasına izin vermeyecekler ve yasaklanmış örgütlerle ilgili bilgileri değış tokuş edecekler, sınırdan sızmaları ve kaçakçılığı önlemek için gerekli önlemleri alacaklar, sınırlarındaki silahlı olayların önlenmesine yönelik işbirliği yapacaklardı.⁶⁹⁷

İki ülke arasında Fırat sularının paylaşımı konusunda anlaşmazlığın devam etmesine rağmen, Kasım 1993’te yeni bir güvenlik protokolü imzalandı. Güvenlik Konularında Ortak Memorandum başlığını taşıyan bu belge ile Suriye ilk kez

⁶⁹⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 556.

PKK'yı terörist bir örgüt olarak kabul etti.⁶⁹⁸ İki ülke arasında imzalanan güvenlik protokollerine rağmen Suriye kaynaklı PKK terör faaliyetlerinin bu dönemde artarak devam etmesi Türkiye tarafından endişeyle karşılandı.

1998 yılı Türkiye ve Suriye arasındaki güvenlik sorununun krize dönüştüğü bir dönem oldu. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren krizin ilk adımı, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in 16 Eylül 1998 tarihinde Reyhanlı'da yaptığı konuşma ile başlamıştı. Ateş burada yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin Suriye'ye karşı askeri güç kullanabileceğini açıkça ilan etti.⁶⁹⁹ Cumhurbaşkanı Demirel de 1 Ekim 1998 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında Türkiye'nin kararlılığını bir kez daha vurgulayarak, Türkiye'nin Suriye'ye karşı güç kullanma hakkının saklı tutulduğunu söylemiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Ibid., s. 558.

⁶⁹⁹ Orgeneral Atilla Ateş konuşmasında şunları söylemiştir: "Türk devleti olarak komşularımızla iyi ilişki kurmaya çalışıyoruz. Bu iyi niyetimize ve gayretimize rağmen bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum, Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkiyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırdılar. Türkiye iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır. Artık sabrımız kalmadı." "Suriye'ye Sabrımız Kalmadı," *Hürriyet*, 17 Eylül 1998.

⁷⁰⁰ Cumhurbaşkanı Demirel TBMM'de yaptığı konuşmasında şu ifadelerde bulunmuştur: "Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum." "Sabrımız Taşmak Üzere," *Hürriyet*, 20 Ekim 1998.

b. Adana Uzlaşması ve Güvenlik İlişkilerinde Yumuşama Dönemi

Türkiye'nin kararlı ve gerektiğinde askeri güç kullanabileceğini belirten tutumu neticesinde, 20 Ekim 1998 tarihinde Adana Uzlaşması imzalanmış ve Uzlaşma uyarınca Suriye şu taahhütlerde bulunmuştur.⁷⁰¹

1. Öcalan şu andan itibaren Suriye'de değildir ve Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir.
2. Dışarıdaki PKK unsurlarının Suriye'ye girilmesine izin verilmeyecektir;
3. PKK kampları şu andan itibaren faaliyette değildir ve kesinlikle faaliyete geçmelerine izin verilmeyecektir.
4. Birçok PKK'lı tutuklanmış ve adalete sevk edilmiştir. Listeleri mevcuttur

Suriye tarafı yukarıdaki hususları tespit etmiştir. Bunlara ilaveten taraflar aşağıdaki hususlarda da mutabık olmuşlardır:

1. Suriye topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyete, karşılıklılık ilkesi çerçevesinde izin verilmeyecektir. Suriye toprakları üzerinde özellikle PKK'nın silah, lojistik malzeme ve parasal destek teminine ve propaganda yapmasına izin verilmeyecektir.
2. Suriye, PKK'nın terörist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. Ülkesinde diğer terör örgütleri yanında, PKK ve tüm yan kuruluşlarının bütün faaliyetlerini yasaklamıştır.
3. Suriye, ülkesinde PKK'nın eğitim ve barınma amaçlı kamp ve diğer tesisler oluşturmasına ve ticari faaliyetlerine izin vermeyecektir.

⁷⁰¹ "Mutakabatın Tam Metni" *Radikal*, 21 Ekim 1998.

4. Suriye, PKK mensuplarının üçüncü bir ülkeye geçişleri için ülkesini kullanmalarına izin vermeyecektir.

5. PKK terör örgütünün elebaşısının Suriye topraklarına girmemesi için bütün tedbirleri alacak, sınır kapılarını bu yolda talimatlandıracaktır.

Adana Uzlaşması sonrası iki ülke arasında oluşmaya başlayan yakınlaşmaya rağmen, anlaşmazlıklar Temmuz 2000'e kadar devam etti. 1 Temmuz tarihinde PKK'lı yöneticilerden Cemil Bayık'ın Hafız Esad'ın ölümünden sonra Şam'ı ziyaret ederek; PKK'ya desteğin artması, PKK örgüt evlerinin yeniden açılması ve Suriyelilerin de PKK'ya katılmasına izin verilmesi gibi isteklerini Şam yönetimine iletmesi haberi üzerine Ankara Suriye'yi protesto etti. Yapılan istekler Adana Uzlaşması'nın ihlali anlamına geliyordu ve Suriye bu istekleri geri çevirmişti.⁷⁰²

c. Suriye'nin Kitle İmha Silahları Geliştirme Çabası

Türkiye-Suriye ilişkilerini uzunca bir süre etkileyen PKK sorununun halledilmiş olması ve Hafız Esad'ın son dönemlerinde ve Beşşar Esad'ın iktidarı devralmasının ardından terör konusu iki ülke ilişkilerini belirleyen temel sorun olmaktan çıkmıştı. İki ülkenin terörizmle mücadele amacıyla kimi zaman işbirliği yapabildikleri bir sürece girilmesine rağmen, Türkiye'nin Suriye'den algıladığı tehdit sona ermemiştir. Suriye'nin orta menzilli balistik füze ve kitle imha silahları edinme çalışmaları veya edinmiş olduğu yönündeki iddialar, Türkiye tarafından güvenliğine yönelik tehdit olarak algılanmıştır.

⁷⁰² Robert Oslon, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri:1979–2001*, çev., Süleyman Elik, Orient Yayınları, Ankara, 2005, s. 23.

Konvansiyonel silahların modernizasyonunun oldukça pahalı olması nedeniyle, Suriye gibi az gelişmiş ülkeler silahlanma stratejilerini daha az maliyetli olan kitle imha silahları geliştirerek sürdürmeyi tercih etmektedirler. Bu konuda Arap dünyasının en gelişmiş ülkesi olan Suriye'nin kitle imha silahı geliştirme yönündeki hevesi Soğuk Savaş yıllarında başlamıştır. NPT Antlaşması'na taraf olmasına rağmen Suriye 1979 yılında kısa ömürlü bir nükleer araştırma başlatmış, ancak maddi olanakları bu sürecin devam etmesine yeterli olmamıştır. 1979 yılındaki nükleer araştırmanın sadece tıbbi amaçlı olduğunu söyleyen Suriye, sonraki yıllarda Çin ve Arjantin gibi ülkelere nükleer reaktör satın alma girişimlerinde bulunmuştur. 1990'lı yılların başında ABD'nin baskısı nedeniyle bu ülkelerin Suriye'ye santralleri satmaktan vazgeçmesi üzerine Suriye 1998 yılında RF ile sadece barışçıl amaçlara hizmet etmek üzere bir nükleer işbirliği anlaşması imzalamış ve sonrasında Hums şehri yakınlarında 25 Megavatlık bir hafif-su nükleer santralini inşasını başlatmıştır.⁷⁰³

Nükleer silah edinme projesi tecrübesine sahip olan Suriye'nin ayrıca, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olduğu iddia edilmektedir. Suriye'nin kimyasal silahlara olan ilgisi 1970'li yıllara kadar gitmekle birlikte, 1980'lerin ortalarından itibaren yüksek miktarda hardal ve sinir gazı ürettiği tahmin edilmektedir. 1972 tarihli Biyolojik ve Zehirli Silahlar Anlaşmasını imzalayan fakat kendi iç mekanizmalarında onayladığını bildirmeyen Suriye'nin bir veya iki biyolojik harp tesisi inşa ettiği, bunlardan birinin Akdeniz sahillerine yakın bir bölgede, diğerinin

⁷⁰³ Kerim Balcı, "Ölümcül Silahlar Ambarı Ortadoğu," *Aksiyon*, Sayı: 431, (Mart/ 2003),

<http://www.aksiyon.com.tr/dergi.php?id=431>,

(Erişim tarihi: 21. 4. 2010).

ise yeraltında bulunduğu iddia edilmektedir.⁷⁰⁴ Biyolojik silah konusunda bilinen bir yeteneğe sahip olduğu konusunda şüpheler bulunan Suriye'nin, kimyasal silah olarak her türlü füze sistemine takılabilen Sarin, Hardal ve VX sinir gazı stoklarına sahip olduğu düşünölmektedir. Ortadoğu'nun en büyük yerden yere füze gücüne sahip olduğu iddia edilen ve 1000 civarında füzeye sahip olduğu bilinen Suriye'nin elinde yaklaşık olarak; 300 km menzilli 200 adet Scud-B, 500 km menzilli 80 adet Scud-C, 120 km menzilli 18 lanđerlik SS-21(Scarab) ve miktarı teyit edilemeyen 700 km menzilli, 500 kg.lık savaş başlığı taşıyabilecek Scud-D füzeleri bulunmaktadır.⁷⁰⁵

2. 2000'li Yıllar: “Düşmanlıktan” Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliğine

Türkiye-Suriye güvenlik ilişkileri 2000'li yılların başından itibaren “stratejik işbirliği” olarak nitelendirilen yeni bir sürece girdi. İki ülke arasında güvenlik konuları da dahil olmak üzere bir yakınlaşma ve işbirliği dönemi başladı. Türkiye ile Suriye arasında ilişkilerin yakınlaşması, her iki ülkenin birbirine karşı yürüttüğu politikalar kadar, bölgesel gelişmelerden ve özellikle ABD'nin Suriye politikasından önemli ölçüde etkilendi.

1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki güvensizliğin temel kaynağı olan PKK sorununun çözölməsi ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 2000 yılında

⁷⁰⁴ Serdar Çelebi, “Suriye'nin Silahlı Kuvvetleri ve Silahlanma Faaliyetleri,” Türel Yılmaz, der., *Ortadoğu Siyasetinde Türkiye*, Platin Yayınları, Ankara, 2004, s. 275.

⁷⁰⁵ Ali Külebi, “Ortadoğu'da Stratejik Silahlanma,” 2004.

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=45&sayfa=47..>,

(Erişim tarihi: 22.06.2009).

ölümünün ardından Türkiye-Suriye güvenlik ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldı.⁷⁰⁶ İki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştıran ilk gelişme, 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması oldu. Sezer'in ziyareti iki ülke arasındaki tarihsel ön yargılara dayalı güvensizlik algısının silinmesine katkı sağladı.

2000'li yılların başlarında her iki ülkede yönetim değişiklikleri yaşandı. Hafız Esad'ın ölümü ve arkasından oğlu Beşar Esad'ın iktidara gelmesinin ardından Türkiye'de de AKP'nin yönetime gelmesi, iki ülke arasındaki işbirliği sürecini başlatan iç gelişmeler oldu. AKP yönetiminin Suriye ile yakın ilişkiler geliştirmek istemesinin temel nedeni, Anadolu sermayesinin gelişimi için buranın önemli bir ekonomik alan olarak görülmesiydi.⁷⁰⁷ Bu nedenle öncelikli olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin gelişmesine katkı yapacak altyapı oluşturulmaya başlandı. 2004 yılında, Başbakan Erdoğan'ın Suriye ziyareti sırasında iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı.⁷⁰⁸ Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasından sonra iki ülke arasındaki ticaret hacmi de gelişmeye başladı. Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticaret hacmi; 2000 yılında 729 milyon Dolar, 2005

⁷⁰⁶ Moubayed, 2008, s. 3; Malik Mufti, "Turkish-Syrian Rapprochement: Causes and Consequences," *The Washington Institute for Near East Policy*, 21 Haziran 2002; <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1508>,

(Erişim tarihi: 18.12.2010).

⁷⁰⁷ Davutoğlu, 2001, s. 404.

⁷⁰⁸ 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe giren Anlaşma metni için bkz., "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması", http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/UluslararasıKurulusDb/suriye/Ortaklik_anlasmasi_metni.doc,

(Erişim tarihi: 11. 10. 2010).

yılında 824 milyon Dolar, 2010 yılında 2,508 milyar Dolar oldu.⁷⁰⁹ Ekonomik alanda başlayan işbirliğini, aynı yıl 6–9 Ocak 2004 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın Türkiye’ye yaptığı ziyaretle (bir Suriye Devlet Başkanı’nın Türkiye’ye yaptığı ilk ziyaret) devam eden siyasi yakınlaşma süreci izledi. Esad’ın ziyaretini anlamlı kılan bir başka yönü ise, Türkiye’nin sınırlarının Suriye tarafından resmen tanınması ve böylece Hatay sorununun ortadan kalkması oldu.⁷¹⁰ İki ülke arasındaki üst düzey karşılıklı ziyaretler kapsamında, 13 Nisan 2005 tarihinde, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ABD’nin çeşitli itirazlarına rağmen Suriye’ye önemli bir ziyaret gerçekleştirdi.⁷¹¹ 14 Şubat’ta gerçekleşen Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri suikastı nedeniyle ABD-Suriye ilişkilerinin gergin olduğu ve uluslararası platformda Suriye’ye yönelik baskıların arttığı bir dönemde yapılan bu ziyaret, Suriye tarafından Türkiye’nin desteği biçiminde algılandı.⁷¹²

İki ülke arasında devam eden yakın işbirliği sürecinin sonunda 2009 yılı Türkiye-Suriye güvenlik ilişkilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Öncelikle, Türkiye ile Suriye arasında bir ilk yaşandı. Yaklaşık on yıl önce sıcak çatışmanın eşiğine gelen iki ülkenin askeri birlikleri arasında, 27 Nisan’da üç gün devam eden bir ortak askeri tatbikat düzenlendi.⁷¹³ Daha sonra, 16 Eylül 2009’da, Türkiye ve Suriye arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması”

⁷⁰⁹ Ekonomi Bakanlığı, 2011b.

⁷¹⁰ “Parçalatmayız,” *Hürriyet*, 7 Ocak 2004.

⁷¹¹ ABD’nin Ankara Büyükelçisi Eric Edelman, “Türkiye’nin, Suriye’nin Lübnan’dan çekilmesi için uluslararası taleplere uymaması halinde uluslararası toplumun dışında kalacağını” söyleyerek, Cumhurbaşkanı Sezer’in Suriyeti ziyaretini eleştirmiş ve diplomatik nezaketsizlik örneği sergilemişti. “ABD Suriye’ye Bastırın,” *Radikal*, 15 Mart 2005.

⁷¹² “Onurlu Cumhurbaşkanı Hoşgeldiniz” *Hürriyet*, 13 Nisan 2005.

⁷¹³ “Türkiye-Suriye Tatbikatı İsrail’de Endişe Yarattı,” *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.

imzalandı. İki ülke ilişkileri açısından arasında dönüm noktası olan bu anlaşma ile Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazandı. Anlaşma ile Türkiye ve Suriye vatandaşları arasındaki vize uygulaması karşılıklı olarak kaldırıldı. Ayrıca iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmasına karar verildi.⁷¹⁴ İki ülkenin ilgili bakanlarının katıldığı Konsey toplantılarının ilki 13 Ekim 2009'da Halep ve Gaziantep'te, ikincisi ise 3 Ekim 2010'da Lazkiye'de yapıldı.

Değişen iç dinamiklerin ve iki ülkenin birbirine karşı yürüttüğü politikaların büyük dönüşüm geçirmesinin yanında, 2000'li yıllardan itibaren yaşanan üç önemli dış gelişme: 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Irak işgali ve Lübnan krizi⁷¹⁵ Türkiye-Suriye güvenlik ilişkilerini yakınlaştıran faktörler oldu.

2000'li yılların başlarından itibaren Türkiye-Suriye ilişkileri yakınlaşırken, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin başlattığı “teröre destek veren ülkeler”⁷¹⁶ ve “şer eksenini” tanımlaması çerçevesinde Suriye'nin uluslararası sistemden izolasyonu

⁷¹⁴ “Suriye ile Vize Kalktı,” *Hürriyet*, 17 Eylül 2009.

⁷¹⁵ 2004 yılında Suriye yanlısı Lübnan Cumhurbaşkanı Emin Lahud'un görev bitimine kısa bir süre kala ABD Lübnan'daki Suriye askeri varlığın sonlandırılmasını istemiş ve konuyu BM Güvenlik Konseyine taşımıştı. Irak işgaline destek sağlamadığı gerekçesiyle Suriye üzerindeki uluslararası baskıyı artırarak cezalandırmak isteyen ABD'nin isteği sonucu BM Güvenlik Konseyi 2 Eylül 2004'te, Lübnanlı olmayan bütün askeri güçlerin Lübnan'dan çekilmesini öngören 1559 sayılı kararı almıştır. Karar metni için bkz., United Nations Security Council, *Resolution 1559*, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/498/92/PDF/N0449892.pdf?OpenElement>, (Erişim tarihi: 18.10.2010).

⁷¹⁶ ABD Suriye'yi ilk kez 1979 yılında “teröre destek veren ülkeler” listesine ekledi. Bu tarihten sonra Suriye Orta Doğuda ABD politikaları açısından hem sorunun hem de çözümün bir aktörü haline geldiği için iki ülke ilişkileri çelişkili bir şekilde sürdürüldü. Bu konuda bkz., Robert G. Rabil, *Syria, The United States, and The War on Terror in The Middle East*, Praeger Security International, Westport, 2006, s. 65–84.

başladı.⁷¹⁷ Bu tarihten sonra Suriye, Türkiye’yi ekonomik ve siyasal izolasyonunu engelleyebilecek ve uluslararası topluma yeniden eklenmesinde katkı sağlayabilecek ve bir aktör olarak gördü.⁷¹⁸ Dolayısıyla, Orta Doğu coğrafyasının yeniden inşa süreci ve bunun sonucunda ortaya çıkan ortak tehdit algılaması iki ülke arasında güvenlik işbirliğini zorunlu hale getirdi.

Türkiye-Suriye yakınlaşmasını sağlayan bir başka gelişme, 2003 yılındaki ABD’nin Irak işgali oldu. Irak’ın işgali Türkiye-Suriye güvenlik ilişkisini iki yönlü etkiledi. Birincisi, işgal sonucu Irak’ın toprak bütünlüğünü kaybetme riski ve bunun getireceği bölgesel istikrarsızlıklar Türkiye ve Suriye tarafından güvenliklerine yönelik ortak tehdit olarak algılandı. İkincisi ise, işgale destek vermeyen Suriye üzerinde artan ABD baskısı, Suriye’nin Türkiye’ye daha fazla yakınlaşmasını sağladı. Diğer taraftan, Bush yönetiminin Türkiye-Suriye yakınlaşmasına ilişkin başlangıçta sıcak bakmadığı tavrı 2006 yılından itibaren değişmeye başladı. Bu değişimin en önemli göstergesi, daha önce bahsedilen 5 Temmuz 2006 tarihli Temmuz “Stratejik Vizyon Belgesi” oldu. Belgenin açıklanmasından kısa bir süre sonra ABD, Türkiye-Suriye yakınlaşmasını Orta Doğu’daki politikaları için

⁷¹⁷ Suriye’ye uygulanmaya başlanan izolasyonun bir diğer nedeni ise, 2000 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Suriye-İsrail görüşmeleri olmuştu. ABD’nin Suriye’ye uyguladığı izolasyon süreci için bkz., Stephen Zunes, “U.S. Policy Towards Syria and the Triumph of Neoconservatism,” *Middle East Policy*, Cilt: 11, Sayı: 1, (Bahar/2004), s. 52–69; Steven Simon ve Jonathan Stevenson, “The Road to Damascus,” *Foreign Affairs*, (Mayıs-Haziran/2004), s. 110–118; International Crisis Group, *Engaging Syria? U.S. Constraints and Opportunities*, Middle East Report, No: 83, 11 Şubat 2009. s. 1–38,

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/83engagingsyriaconstraintsandopportunities.ashx>,

(Erişim tarihi: 22.10. 2010).

⁷¹⁸ Moubayed, 2008, s. 1; Larrabee, 2010, s. 166.

kullanmaya başladı. Nitekim 12 Temmuz 2006'da Lübnan ve İsrail arasında başlayan çatışmalar sonucu, BM Güvenlik Konseyi 11 Ağustos 2006'da uluslararası bir gücün Lübnan'da konuşlanmasını içeren 1701 sayılı kararı aldı.⁷¹⁹ Türkiye de 29 Ağustos 2006'da Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla, havaalanı ve limanlarını UNIFIL'e katılan ülkelere açtığını açıklamış ve TBMM'nin 5 Eylül 2006'da aldığı 880 sayılı kararla Lübnan'a asker gönderilmesine onay vermiştir.⁷²⁰ Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ve muhalefet partilerinin karşı çıkmasına rağmen,⁷²¹ AKP Hükümeti tarafından Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendirmeyen Lübnan'a asker gönderilmesi ABD'nin Türkiye-Suriye yakınlaşmasına karşı çıkışını hafifletti.

Obama'nın yönetime gelmesini takiben, Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşma süreci ABD tarafından daha güçlü bir şekilde desteklenmeye başladı. Suriye ile ikili ilişkiler kurulmasında daha diyalogcu bir yaklaşım benimseyen Obama yönetimindeki ABD,⁷²² Türkiye-Suriye yakınlaşmasını Orta Doğu'da uygulamak istediği politikalar için bir fırsat olarak algılamaya başladı. Bu dönemde ABD'nin Türkiye-Suriye yakınlaşmasını desteklemesinin temel nedeni, Suriye'nin İran'a yakınlaşmasını önlemek ve bu ülkenin politikalarını Türkiye aracılığıyla ABD'nin bölge politikalarına uygun hale dönüştürmektir.⁷²³ Aynı zamanda, Obama

⁷¹⁹ Karar metni için bkz., United Nations Security Council, *Resolution 1701*, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8808.doc.htm>,

(Erişim tarihi: 27.11.2010).

⁷²⁰ Tezkerre metni için bkz., "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Lübnan'a Gönderilmesi Hususunda Anayasa'nın 92 nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar", *Resmî Gazete*, 7 Eylül 2006.

⁷²¹ "Hükümet Uyarılara Rağmen Lübnan'a Asker Gönderiyor," *Radikal*, 29 Ağustos 2006.

⁷²² Larrabee, 2010, s. 166; Park, 2008, s. 22.

⁷²³ Larrabee, 2010, s. 166.

yönetimi Suriye'nin yalnızca dış politikasını değil, siyasal sisteminin de değişmesini istemişti. Bu amaçla Türkiye “model” ülke olarak görüldü. ABD, Türkiye’de uygulanan milli güvenlik sistemi ve neoliberal ekonomik politikaların Suriye’de de uygulanabilmesi için iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini olumlu karşılamıştı.⁷²⁴

Sonuç olarak, gerek küreselleşmeden kaynaklanan faktörler gerekse jeopolitik zorunluluklar iki ülkenin güvenlik politikalarını birbirine yakınlaştırmıştır. 2000’li yıllarda Suriye’nin küresel kapitalist sisteme entegre edilmesinde Türkiye’nin üstlenmiş olduğu rol, iki ülke arasındaki işbirliği ve ortaklığa dönüşen “dostane” ilişkilerin temelini ve Türkiye’nin bu ülkeye ilişkin yaklaşımın özünü oluşturmuştur.

⁷²⁴ Seth Kaplan, “A New U.S. Policy for Syria: Fostering Political Change in a Divided State,” *Middle East Policy*, Cilt: 15, Sayı: 3, (Kış/2008), s. 113–115.

SONUÇ

Bu çalışmada küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin ulusal güvenlik politikalarındaki dönüşüm Türkiye örneği üzerinde odaklanılarak incelenmiştir. Çalışmamızda küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerindeki etkisi ekonomik ve askeri/siyasal güvenlik olmak üzere iki temel düzlemde ele alınmıştır. Çalışmamız sonucunda küreselleşmenin gerek teorik anlamda gerekse devletlerin sürdürdüğü bir politika anlamında ulusal güvenlik üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Teorik düzeyde güvenlik kavramı, geleneksel/Realist anlamını yitirmeye başladı. Güvenlik kavramını salt askeri güvenlik kapsamında ve yalnızca devletin güvenliğine referans veren bir biçimde kullanmak anlamsızlaştı. Askeri/siyasal boyutunun yanında, ekonomik faktörler de ulusal güvenlik kavramsallaştırmasında belirleyici olmaya başladı. Teorik olarak, Soğuk Savaş yıllarında Realist anlamıyla ve salt askeri düşünce mantığıyla ifade edilen ulusal güvenlik kavramı 1980'lerden itibaren farklı boyutları da içeren bir anlam kazanmıştır. Devam eden süreçte küreselleşmenin ulusal güvenlik kavramı üzerindeki dönüştürücü etkisi hem Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı hem de Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı tarafından tartışılmıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle yeni tehditlerin ortaya çıkması veya yeni güvenlik gündeminin oluşması devletlerin ulusal güvenliğine yönelik askeri tehditleri bütünüyle yok etmemiştir. Askeri güvenlik sorunları devletler açısından hala

önceliklidir. Dolayısıyla, Geleneksel Güvenlik Yaklaşımının; askeri nitelikli tehlikelerin devletlerin ulusal güvenliği açısından önemli tehdit unsuru olmaya ve ulusal güvenlik politikasının uygulanmasında belirleyici faktör olmaya devam ettiği yönündeki tezi geçerliliğini büyük ölçüde korumaktadır. Ancak, Güvenlik Çalışmaları alanını askeri güvenlik sorunları ile sınırlayan Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın, küreselleşme sürecinde daha görünür hale gelen ve askeri nitelikli olmayan güvenlik sorunlarını analiz çerçevesine dahil etmemesi kuramsal açıklayıcılığını zayıflatmaktadır. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı, tehditleri önceden belirlenmiş olarak algıladığı için, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı yeni tehditleri açıklayabilecek analitik araçlardan yoksundur. Oysa ulusal güvenlik statik değil, çeşitli faktörlerden etkilenebilen dinamik özelliğe sahiptir. Dolayısıyla, gücü ön planda tutan ve ulusal güvenliğe yönelik tehditleri devletten devlete ve askeri güç kullanımına dayalı tehditler olarak algılayan Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı, küreselleşme sürecinin kompleks tehdit yelpazesinde oluşan tehlikeleri tek başına açıklayabilecek kuramsal yeterliğe sahip değildir.

Güvenlik Çalışmaları alanında 1970'lerde başlayan ve ulusal güvenliği genişletme çabalarının sonucu ortaya çıkan Çoğulcu Güvenlik Yaklaşım ise, askeri güvenlik sorunları dışındaki tehditleri literatüre kazandırması ve Güvenlik Çalışmaları alanının kapsamını çevresel, sosyo-ekonomik ve toplumsal faktörleri de kapsayacak şekilde genişletmesi bağlamında literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Bu yaklaşıma göre, küreselleşme sürecinde ulusal güvenliğin küresel ekonomi-politik yapıdan ayrı düşünülmemeyeceği gerçeği belirginleştirmiştir. Güvenlik ile ekonomik kalkınmışlık arasındaki ilişki daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu

görüşlerin doğruluğuna rağmen, askeri güvenlik sorunlarını doğrudan ekonomik gelişmeye endekslemesi ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın arttırılmasının askeri güvenlik sorunlarını çözeceği yönündeki temel argümanı Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nın analitik gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle, Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nın da tek başına küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerindeki etkisini açıklayabilecek kuramsal yeterliliğe sahip olmadığı görülmektedir.

Dolayısıyla, bu çalışmada Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın askeri güvenlik sorunlarının hala önemini koruduğu argümanı ile ve Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nın ulusal güvenlik konularını askeri nitelikli olmayan sorunlarla ilişkilendirmesinden oluşacak bir sentez ekseninde küreselleşmenin ulusal güvenlik üzerindeki etkisini daha iyi açıklayabilecek analitik çerçeve oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Küreselleşmenin, ekonomik güvenlik ve askeri/siyasal güvenlik üzerinde aynı etkiye sahip olmadığı bu çalışmada elde edilen bir başka önemli sonuçtur. Ekonomik güvenlik alanında küreselleşmenin etkisi daha fazla olmuş ve bu alanı giderek daha da korumasız hale getirmiştir. Askeri/siyasal güvenlik alanında ise, devletlerin bu alanda sahip oldukları görece özerkliği devam ettirmeleri nedeniyle, küreselleşmenin etkisi daha az olmuştur. Bu tespiti biraz açmak gerekirse; küreselleşme ekonomik güvensizlik alanını genişletmiş veya var olanları daha da ağırlaştırmıştır. Bu süreçte, sermayenin giderek küreselleşmesi devletlerin bu alandaki kontrol gücünü neredeyse ortadan kaldırmıştır. IMF, DB ve DTÖ gibi küresel finans kurumlarının 1990'lardan itibaren değişen rolleri sonucu devletlerin ekonomik ve kimi zaman siyasi kararları

üzerinde daha fazla söz sahibi olmaya başlamaları, ayrıca çok-uluslu şirketlerin küresel ekonomik sistemde genişleyen güç ve etkileri ekonomik güvenlik konularında devletlerin kontrol yetkilerini azaltan önemli-faktörler olmuştur.

David Held, Antony McGrew, Friedman, Strange, Ohmae, Keohane ve Nye, gibi belli başlı küreselleşmeci teorisyenler 1980'lerden itibaren; küreselleşmenin dünyayı daha güvenli bir yer haline getireceğini ve bu süreçte devletlerin güvenlik sağlama fonksiyonlarının azalacağını iddia etmişlerdi. Bu çalışmada elde edilen veriler, ekonomik güvenliğin sağlanmasında devletlerin kontrol yetkisi büyük oranda azalmakla birlikte askeri anlamda güvenlik fonksiyonlarının devam ettiğini göstermektedir. Devletlerarası çatışmalar niceliksel olarak 1990'lardan itibaren azalma gösterse de, iç çatışmalar giderek artmaktadır. Ayrıca, askeri harcamaların sürekli artış trendi de devletlerin askeri güvenlik üzerinde kontrol yetkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Küreselleşme sürecinde BM gibi uluslararası örgütler veya bölgesel güvenlik kuruluşlarının, özellikle barış-koruma ve barış-sürdürme konularında rolleri artmış olsa da, bu kurumlar nihayetinde devletlerin kararlarıyla hareket edebilmekte ve çatışma süreçlerini doğrudan etkileyebilecek kurumsal yeteneklere sahip değildir. Ancak, bu saptama devletlerin askeri güvenlik fonksiyonlarının küreselleşmeden etkilenmediği anlamına gelmez. Küreselleşme, devletlerin ulusal güvenlik fonksiyonlarını zayıflatmamış, işlevini sürdürebilmek için dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Çalışmamız sonucunda anlaşılmaktadır ki, küreselleşme, devletlerin dışında yalnızca dışarısını değiştiren bir süreç değildir. Değişen dış ortamla birlikte devletlerin içyapıları da değiştirmektedir. Ancak, 1990'ların ortalarından itibaren uygulamaya konulan küreselleşmenin yeni stratejisi,

devletleri tümüyle dışlayan değil, devletlerin yeniden yapılandırılarak dönüşüm sürecinin önemli birer aktörü haline getirmeyi amaçladığı görülmektedir.

Sosyo-ekonomik yapısı itibariyle az gelişmiş ülkeler statüsünde değerlendirilen Türkiye de küreselleşmenin dinamiklerinden yoğun biçimde etkilenmiş bir ülkedir. 1950'li yıllarda başlatılan Türkiye'nin küresel kapitalizme eklenme çabası, 1980'lerden itibaren uygulanan neoliberal politikalarla desteklenmiştir. Ancak, ekonomik ve toplumsal alanda büyük dönüşümlerin yaşandığı 1980'lerde Türkiye tarihsel, jeopolitik ve ideolojik parametrelere dayalı geleneksel ulusal güvenlik anlayışını sürdürmüştür. 1983 yılında çıkarılan 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu ile ulusal güvenlik sistemini militaristleştirme trendi artmıştır. 1990'lardan itibaren yükselen dış tehdit algılamalarına yenileri eklenerek, iç tehditlerin de varlığı kabul edilmiştir. Yine bu dönemde TSK'nın genel olarak siyaset sistemi içindeki konumu ve buna bağlı olarak ulusal güvenlik mekanizmasındaki rolü güçlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de 1980'lerde başlayan ekonomik dönüşüm süreci, 1990'ların sonlarına kadar tersi yönde işlemiş, ulusal güvenlik sistemi ve politikası Realist bir çerçevede sürdürülmüştür.

1990'larda Türkiye'nin hem neoliberal küreselleşmenin önemli bir uygulayıcısı olması ve ekonomisini küresel sistemin serbest piyasa koşullarıyla bütünleştirmeyi amaçlaması hem de dış dünyayı toprak bütünlüğü ve siyasal rejimi açısından bir tehdit olarak algılaması paradoksal bir durumdur. Bu paradoksal durumun, yani neoliberal küreselleşme sürecine görece erken bir tarihte katılmaya

başlayan Türkiye'nin söz konusu dönemde ulusal güvenlik alanında gerekli dönüşümleri gerçekleştirememesinin bazı iç ve dış dinamikleri bulunmaktaydı.

Birincisi, geçmişten itibaren askeri bürokrasinin bu alanda neredeyse tek belirleyici olma konumunun yanında, TSK'nın 1990'lı yıllarda gerek iç gerekse dış politikada artan etkisi, Türkiye'nin bu dönemde geleneksel güvenlik anlayışının sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Türkiye'nin iç ve dış güvenlik sorunlarını doğrudan kendi görev alanı içinde gören TSK'nın ülkeyi ve rejimi koruma gerekçesiyle doğrudan ve dolaylı gerçekleştirdiği müdahaleler güvenlik sorunsalına askeri bir perspektif dışında yaklaşılmasını engellemiş, bu durum devlet-merkezli ve askeri odaklı güvenlik anlayışının sürdürülmesine neden olmuştur. Bu süreçte, siyasal sistem içindeki ağırlığının devamını sağlamaya çalışan ve "*ulusal güvenlik*" kavramını araçsallaştırarak kavramın büyümesinden ve etkisinden yararlanan TSK, üstlendiği "*rejimin bekçiliği*" rolü ile bu sürecin devamını sağlayan önemli bir aktör vazifesi görmüştür.

İkincisi, Türkiye'nin neoliberal modele geçiş sürecinin, aynı zamanda ulusal güvenliğine yönelik iç tehditlerin de artmaya başladığı bir dönem olmasıdır. 24 Ocak kararlarının uygulamaya geçirilmeye başlandığı yıllar, PKK'nın varlığını hissettirmeye ve ulusal güvenliği tehdit etmeye başladığı bir süreç olarak geçti. PKK sorunu, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ulusal güvenlik algısının neoliberal küreselleşmenin sağladığı güvenlik anlayışı ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik ortamına uyumunu engelleyen önemli bir faktör olmuştur. 1990'lı yıllarda PKK ve Kürt sorunu ile birlikte irtica tehdidinin ulusal güvenliğe yönelik

tehditler kategorisinde üst sıralarda konumlandırılması, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin geleneksel güvenlik politikasını sürdürmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda geleneksel güvenlik söylemini sürdürmesinin bir diğer nedeni, ülkede yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar olmuştur. Neoliberal ekonomik modelin bir sonucu olarak 1990'larda yaşanan ekonomik krizler ve siyasal istikrarsızlıklar, Türkiye'nin küreselleşme sürecini görel olarak zayıflatmış ve ulusal güvenlik politikasında geleneksel söylemin devam etmesine doğrudan katkı sağlayan faktörler olmuştur.

1990'larda ülke içinde yaşanan bu tür olumsuzlukların yanında, Türkiye'nin dışında meydana gelen gelişmeler de geleneksel güvenlik söyleminin sürdürülmesini etkilemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemin koşulları içinde Türkiye'nin Batı'dan dışlanmışlık duygusu ve toprak bütünlüğünü kaybetme korkusu artmıştı. Türkiye'nin Batı'yla birlikte algıladığı ortak tehdidin (SSCB) yok olması nedeniyle, Batı'yla olan askeri ittifakının zayıflaması, hatta Batı'nın Türkiye için bir tehdit unsuru oluşturduğu yönünde Türk güvenlik makamları ve kamuoyunun bir kesimince oluşan algı, "Sevr Sendromu" olarak adlandırılan büyük bir güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, Türkiye 1990'larda kendisini bir "güvensizlik sarmalı" içinde bulmuştu.

Bu çalışmada küreselleşmenin 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin ulusal güvenlik politikası üzerinde bir dönüşüme neden olduğu sonucuna varılmıştır. Bu

dönüşüm Türkiye'nin hem ulusal güvenlik sisteminde hem de iç ve dış güvenlik politikası üzerinde etkisini göstermiştir.

Ulusal güvenlik sistemi açısından; çalışmamızda elde edilen veriler, Türkiye'de ekonomik ve askeri/siyasal güvenlik sisteminin 2000'li yıllardan itibaren yeni bir neoliberal restorasyon sürecine girdiğini göstermektedir. Bu dönüşümün felsefesi; IMF'ye verilen 9 Aralık 1999 tarihli (AB Helsinki Zirvesi'nden bir gün önce) *Niyet Mektubu*, 2001 Şubatı'nda uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve AKP'nin 2003 yılında açıkladığı 58. Hükümet Acil Eylem Planı ile oluşturulmuştur. Ekonomik sistemde başlatılan neoliberal yapılanma süreciyle eşzamanlı olarak, 2001 yılında hazırlanan Ulusal Program gereğince Anayasa'nın 118. maddesinde yapılan değişiklikler ve 7. Uyum Paketi çerçevesinde 2003 yılında 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda yapılan değişikliklerle askeri güvenlik sisteminde yeniden yapılandırmalar gerçekleştirilmiştir.

Esasında, devletin kurumsal mekanizmasında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma süreci, Post-Washington Uzlaşması çerçevesinde neoliberal küreselleşme projesinin öngördüğü şeffaf ve hesap sorulabilir bir devlet anlayışının yansımasıydı. Post-Washington Uzlaşması çerçevesinde neoliberal küreselleşmenin 1990'ların ortalarından itibaren uygulamaya koyduğu "piyasa dostu devlet" ve "etkin devlet" modellerinin bir sonucu olarak yapısal reformlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'yi kapitalist sisteme kenetleme amacıyla yapılan değişiklikler ordunun

güvenlik sistemindeki tek belirleyici olma konumu etkilemiş, TSK'nın MGK aracılığıyla iç ve dış güvenlik sorunları üzerindeki etkin rolü zayıflamıştı.

2000'li yılların başlarında Türkiye'nin ekonomik ve askeri/siyasal güvenlik mekanizmasında uygulanan yeniden yapılandırmaya paralel olarak, küreselleşmenin devleti ve toplumu dönüştürücü etkisini geleneksel güvenlik perspektifi doğrultusunda ulusal güvenliğine tehdit olarak algılayan anlayış da değişmeye başladı. Bu süreçte Türkiye'nin tarihsel, jeopolitik ve ideolojik gerekçelere dayanarak oluşturduğu geleneksel ulusal güvenlik anlayışı çözüme sürecine girdi. Özellikle 2002 seçimlerinden sonra AKP liderliğinde devam eden süreçte Türkiye, neoliberal küreselleşmenin koşulsuz uygulayıcısı haline gelmiş, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik risk/tehdit tanımlamasında bir paradigma kayması gerçekleşmişti. AKP Türkiye'nin dış güvenlik sorunlarını Realist değil, ekonomik bir yaklaşımla ele almaya başlamıştır. Bu nedenle, AKP'nin dış politika anlayışında ve güvenlik politikasında “kazan-kazan” ve “yumuşak güç” söylemleri ön plana çıkmıştır. Ülke içerisinde yeni bir “burjuva sınıfı” yaratma iddiasında olan AKP iktidarı, bunun ancak Türkiye'nin başta yakın komşu ülkeleri olmak üzere, Batı dışı coğrafyalarda gelişebileceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle gerek küresel sermaye gerekse İstanbul burjuvazisi karşısında yeterli rekabet yeteneği bulunmayan yeni Anadolu burjuvazisinin kendisine “yaşam alanı” olarak gördüğü komşu ülkelerle ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin bu ülkelere karşı yürüttüğü güvenlik politikası da sürdürülmek istenen stratejiye uygun biçimde dönüştürülmüştür.

Ulusal güvenlik sisteminde gerçekleşen yeniden yapılanma sürecini ve ulusal güvenliğe ilişkin belgeleri değerlendirdiğimizde; iç ve dış tehditlerin tanımlanmasında; “dört tarafımız düşmanlarla çevrili” ve dış dünyanın Türkiye’yi bölmek için ittifak oluşturduğu, iç tehditleri de bunların uzantısı olarak değerlendiren söylem üzerine inşa edilmiş geleneksel güvenlik algısının terk edilmeye başladığı görülmektedir. Bu dönüşüm Kürt sorununda uygulamaya çalışılan güvensizleştirme stratejisi ile iç güvenlikte, “komşularla sıfır problem” eksenli dış politika stratejisi ile dış güvenlik anlayışında somutlaşmıştır.

İç güvenlik sorunları açısından AKP iktidarı, bu sorunların demokratikleşme ve sivilleşme, yani ordunun siyasal sistemdeki ağırlığının azaltılarak çözülebileceğini düşünmüş ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur. Ayrıca, AKP hükümetleri dönemlerinde, geçmiş yıllara kıyasla daha ihtiyatlı bir iç tehdit tanımlaması yapılmaya başlanmıştır. İç tehdit tanımlamalarında temel evrensel değerlere, hukuk kurallarına ve özgürlüklere referanslarda bulunularak, iç tehdit olarak görülen unsurlar üzerindeki “düşman” algısı zayıflatılmaya çalışılmış, dinsel ve etnik kimlikler üstü kapalı bir biçimde de olsa kabul edilmiştir. Örneğin 2005 tarihli MGSB’de, Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” sözüne atıfta bulunularak, “Türkiyelilik” kavramı öne çıkarılmış, Türkiye Cumhuriyeti’nin etnik temele dayalı olarak kurulmadığı ve farklı unsurların da varlığının kabul edildiği mesajı verilmiştir.

Ancak, iç tehditler olarak algılanan unsurlara karşı başlatılan dönüşüm süreci bir normalleşme ve demokratikleşmeye işaret etse de, burada dikkat edilmesi gereken

husus; bu dönüşüm sürecinin ülke içerisinde oluşan siyasal ve toplumsal uzlaşma sonucu gerçekleşmediğidir. İrtica sorununda AKP'nin iktidarda bulunması nedeniyle otomatik olarak pratikte bir çözüm bulunmuş gibi görünse de, PKK ve Kürt sorunu varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, buradan çıkaracağımız sonuç gayet basittir: Küreselleşme Türkiye'nin iç güvenlik sorunlarını çözememiştir.

AKP hükümetleri döneminde Türkiye komşu ülkelerle olan sorunlarını doğrudan ulusal güvenliğine yönelik sorunlar biçiminde görmek yerine, bu sorunları iki ülke arasında görüşülüp, diplomatik araçlar vasıtasıyla çözüme kavuşturulabilecek siyasal sorunlar olarak algılamaya başlamıştır. Bu dönüşümde, hem Türkiye'nin yeni döneme kendini uydurma çabası hem de tehdit algıladığı ülkenin davranışlarındaki değişiklikler önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu süreci birer cümle ile özetleyecek olursak: 1990'larda savaşın eşiğine gelinen Suriye ile karşılıklı olarak vize uygulaması kaldırılmış, "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği" biçiminde tanımlanan bir sürece girilmiştir. Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile iyi ilişkiler kurulması yönündeki tavsiyelere uygun olarak diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirilmiş ve Erbil'e başkonsolosluk açılmıştır. RF ile ticaret hacmi 2008 yılında 38 milyar Dolar seviyesine yaklaşmıştır. Yine bu dönemde Türkiye, rejim ihracıyla suçladığı ve dönemsel olarak PKK'ya sağladığı destek gerekçesiyle ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü İran'la doğal gaz anlaşmaları imzalamış, ayrıca Türkiye İran'ın barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına verdiği desteğin yanında, Batı'yla İran arasında arabuluculuk yapmak için yoğun çaba harcamıştır. Ermenistan'la olan ilişkilerde, bu ülkenin soykırım iddialarını devam ettirmesine ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamasına rağmen, 1990'larda "gizli diplomasi"

ile yürütülen ilişkiler 2000’li yıllarda “futbol diplomasisi” ile açıklık kazanmış, iki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesine ve diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin protokol 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te iki ülke dışişleri bakanları tarafından imzalanmıştır. Yunanistan’la Türkiye arasındaki kronik problemler varlığını korurken, Türkiye Kıbrıs’tan asker çekmeyi kabul etmiş, bu ülkeye karşı Soğuk Savaş’ın başlangıcından beri görülmeyen bir yakın diyalog süreci başlatılmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye 2000’li yıllardan itibaren ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve söz konusu ülkelerle birçok alanda ekonomik işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan anlaşmalar yapmıştır. Buna rağmen Türkiye, bu ülkelerin birçoğunu bazı dönemlerde ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamaya devam etmiştir. RF dışında, tehdit olarak algıladığı ülkelerle olan güvenlik ilişkilerini hassas bir denge de sürdürmüştür. Küresel ve bölgesel siyasi konjonktüre göre bir politika geliştiren Türkiye’nin bu ülkelerle olan güvenlik sorunları çözüme kavuşturulmamış, bu sorunlar ya görmezden gelmiş ya da ekonomik ilişkilerin geliştirilerek sorunların kendiliğinden çözüme ulaşacağı varsayılmıştır. Dolayısıyla, buradan çıkarılacak sonuç da gayet basittir: Küreselleşme Türkiye’nin dış güvenlik sorunlarını da çözememiştir.

Bu çalışmanın sonucunda şu değerlendirmede bulunabiliriz: 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’nin geleneksel güvenlik politikası büyük ölçüde küreselleşmenin etkisiyle bir çözülme sürecine girmiş, iç ve dış güvenlik politikasında kullanılan üslup ve aktörler değişmiştir. Ancak, küreselleşme Türkiye’nin ulusal güvenlik

sorunları üzerinde bir iyileşme sağlamamış ve bu sorunlar çözül(e)memiştir. Bu süreçte, ulusal güvenlik politikasının belirlenmesinde ekonomik faktörlerin etkisi giderek artmış olmasına ve ulusal güvenlik devletinden ticareti devleti uygulamasına doğru bir evrilmeye rağmen, Türkiye'nin ulusal güvenlik sorunları büyük ölçüde yerini korumaya devam etmiştir.

Son söz olarak, insanlık var olduğundan itibaren bir yandan üretmek, diğer yandan kendisini ve bulunduğu çevreyi güvende tutmak zorunda kalmıştır. Çünkü güvende olmama veya güvensizlik hissi, gerçek bir tehdidin olup olmasına bağlı değildir. Dolayısıyla, gerek bireyler gerekse devletler açısından “bir şeyi gerçekte güvenlik sorunu yapan şey nedir?” sorusunun açık bir yanıtı bulunmamaktadır. Devletlerin ulusal güvenliğine yönelik tehdidin türü ve boyutu değiştikçe ulusal güvenlik algı ve politikaları da değişmektedir. Devletler açısından tehdit algılaması yapan karar vericinin kimliği, ideolojisi, dünya görüşü ve yaşama bakış felsefesi bir ulusun tehdit altında olup olmadığının kararı üzerinde etkili olduğu kadar, uluslararası sistemin ekonomi-politik yapısı ve ileri kapitalist ülkelerin küresel ve bölgesel çıkarları da bu süreçte belirleyici olmaktadır. Nihayetinde, tehdit algılaması üzerinden formüle edilen ve dinamik özellikler taşıyan ulusal güvenlik kavramının da zaman içerisinde içeriği ve amacı farklı boyutlar kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Abrahamsen, Rita ve Williams, Michael C., "Introduction: The Privatisation and Globalisation of Security in Africa," *International Relations*, Cilt: 21, No: 2, (Haziran/2007), s. 131-141.

Adomeit, Hannes, "Russia as a 'Great Power' in World Affairs," *International Affairs*, Cilt: 71, Sayı: 1, (Ocak/1995), s. 35-68.

Akça, İsmet "OYAK: Kimin Ekonomik Güvenliği?," der., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 179-180.

Akdevelioğlu, Atay ve Kürkcüoğlu, Ömer, "İran'la İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 152-157.

Akgün, Mensur ve Aydın, Turan, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/99-264, İstanbul, 1999.

Aksu, Fuat, *Türk-Yunan İlişkileri*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi, Ankara, 2001.

Aksu, Fuat, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Artırma Çabaları," Cem Karadeli, der., *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 242-275.

Akyol, Mustafa, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Albo, Gregory, "Emperyalizmin Eski ve Yeni Ekonomisi," çev., Mehmet Yusufoglu, Leo Panitch ve Colin Leys, der., *Günümüzde Emperyalizm-Yeni*

- Emperyal Tehdit-Socialist Register*, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 99-123.
- Altıok, Metin, “Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz,” *Praksis*, Cilt: 5, 2002, s. (Kış / 2002), s. 77–130.
- Arbatov, Alexi G. “Russia’s Foreign Policy Alternatives,” *International Security*, Cilt: 18, Sayı: 2, (Sonbahar/1993), s. 5–43.
- Arbatov, Alexei G. “Russian Foreign Policy Priorities for the 1990s,” Teresa Pelton ve Steven Miller, der., *Russian Security After the Cold War*, Center for Science and International Affairs Studies in International Security No: 3, Brassey’s , Washington, 1994, s. 1-41.
- Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.
- Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev., Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara, 2007.
- Aybay, Rona, “Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33, 1978, s. 59–82.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366–439.

- Aydın, Mustafa, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey," *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, (Mayıs/ 2003), s. 163–184.
- Ayman, Gülden, "Ege'de Müzakere ve Caydırıcılık," Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 279-317.
- Ayman, Gülden, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit," Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 543-554.
- Ayman, Gülden ve Güney, Nurşin Ateşoğlu, "Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları," Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 431-447.
- Ayoob, Mohammed, "Security in the Age of Globalization: Separating Appearance from Reality," Ersel Aydınli ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 9-26.
- Ayoob, Mohammed, *The Many Faces of Political Islam: Religion and Politics in the Muslim World*, The University of Michigan Press, Michigan, 2008.
- Bahçeli, Tözün, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westview Press, Boulder, 1990.
- Bahçeli, Tözün, "Türkiye'nin Yunanistan politikası," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, der., *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 179-207.
- Bahçeli, Tözün, "Turning a New Page in Turkey's Relations with Greece? The Challenge of Reconciling Vital Interests," Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis,

- der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 95-120.
- Baldwin, David A., "Security Studies and The End of The Cold War," *World Politics*, Cilt: 48, Sayı: 1, (Ekim /1995), s. 117–141.
- Baldwin, David A., "The Concept of Security," *Review of International Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, (Ocak /1997), s. 5–26.
- Baylis, John, "International and Global Security in the Post-Cold War Era," John Baylis ve Steve Smith, der., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 254-276.
- Bayramoğlu, Ali, "Asker ve Siyaset," Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 59-118.
- Bayramoğlu, Ali, 28 Şubat: *Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayramoğlu, Sonay, "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim," *Praksis*, Sayı: 7, (Yaz /2002), s. 85–116.
- Beaud, Michel, *Kapitalizmin Tarihi*, çev., Fikret Başkaya, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- Bilgin, Pınar, "Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü," Cem Karadeli, der., *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Avrupa*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003, s. 192–220.
- Bilgin, Pınar, "11 Eylül Öncesi ve Sonrasında Küreselleşen Güvenliği Anlamak," Cem Karadeli, der., *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 59-80.

- Birand, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959–1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- Bird, Graham ve Mosley, Paul, “The Role of the IMF in Developing Countries,” David Vines ve Christopher L. Gilbert, der., *The IMF and Its Critics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 288-315.
- Bisley, Nick, *Rethinking Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Bleda, Tanşuğ, *Maskeli Balo*, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- Booth, Ken, “Güvenlik ve Özgürleştirme,” çev., Çiğdem Şahin, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 2, (Yaz /2003), s. 51–70.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2007*, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Bozarıslan, Hamit, “Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey,” Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, der., *The Kurds: A Contemporary Overview*, 4. baskı, Routledge, London, 2000, s. 74-89.
- Brawley, Mark R., “The Rise of the Trading State Revisited,” Ersel Aydınlı ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 67-80.
- Brzezinski, Zbigniew, *Tercih*, çev., Cem Küçük, İnkılap Kitabevi, İstanbul, (2005).
- Buzan, Barry, *People, States and Fear*, 2. Baskı, Pearson Education, Harlow, 1991.
- Buzan, Barry, Waever, Ole ve Wilde, Jaap de, *Security A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998.
- Buzan, Barry ve Hansen, Lene, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

- Büyükçolak, Mehmet, “Yunanistan’ın Stratejik Analizi: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Yunanistan’ın Savunma Politikaları, Güvenlik Stratejileri, Askeri Doktrini ve Silahlı Kuvvetleri,” Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, der., *Türkiye’nin Komşuları*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 75–115.
- Calabrese, John “Turkey and Iran: Limits of a Stable Relations,” *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt: 25, Sayı: 1, 1998, s. 75–94.
- Carey, Roger, “The Contemporary Nature of Security,” Trevor C. Salmon, der., *Issues in International Relations*, Routledge, London, 2000, s. 55-75.
- Castells, Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev., Ebru Kılıç, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Cem, İsmail, *Türkiye, Avrupa, Asya: Avrupa’nın Birliği ve Türkiye*, 2. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cha, Victor. D., “Globalization and the Study of International Security,” *Journal of Peace Research*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2000, s. 391-403.
- Cizre, Ümit, “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy,” *Comparative Politics*, Cilt: 29, Sayı: 2, (Ocak/1997), s. 151–166.
- Cizre, Ümit, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz,” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye’de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 135-161.
- Cizre, Ümit, “ ‘İtaat’ Kültürü Yerine Bilimsel ‘İtiraf’ ve ‘İtiraz’,” Ümit Cizre, der., *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, 2. Baskı, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14-17.

- Clark, Ian, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, New York, 1999.
- Colas, Alejandro, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler,” Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 123-139.
- Cooper, Richard N., “Economic Interdependence and Foreign Policy in the Seventies,” *World Politics*, Cilt: 24, Sayı: 2, 1972, s. 159-181.
- Crevelde, Martin Van, *The Rise and Decline of the State*, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Criss, Nur Bilge, “The Nature of PKK Terrorism in Turkey,” *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt: 18, Sayı: 1, (Ocak-Mart/1995), s. 17–37.
- Criss, Nur Bilge ve Güner, Serdar, “Geopolitical Configurations: The Russia-Turkey-Iran Triangle,” *Security Dialogue*, Cilt: 30, Sayı: 3, (Eylül/1999), s. 365–376.
- Çavdar, Tefik, *Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Çelebi, Serdar, “Suriye’nin Silahlı Kuvvetleri ve Silahlanma Faaliyetleri,” Türel Yılmaz, der., *Ortadoğu Siyasetinde Türkiye*, Platin Yayınları, Ankara, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan, “Türk-İran İlişkileri,” Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 133–158.
- Çetinsaya, Gökhan, “Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği,” *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s. 161–189.

- Çınar, Menderes, “The Justice and Development Party and Kemalist Establishment,” Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 109-131.
- Çınar, Menderes ve Duran, Burhanettin, “The Specific Evolution of Contemporary Political Islam in Turkey and Its ‘Difference’,” Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 17-40.
- Çiçek, Hikmet, *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dawisha, Karen, “Russian Foreign Policy in the Near Abroad and Beyon” *Current History*, Cilt: 95, Sayı: 603. (Ekim/1996), s. 330–335.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007,” *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, s. 77–96.
- Devetak, Richard, “Postmodernism,” Scott Burchill, *et al.*, der., *Theories of International Relations*, 3. Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 161-187.
- Dirlik, Arif *Kriz, Kimlik ve Siyaset: Küreselleşme Yazıları*: İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Donaldson, Robert H. ve Noguee, Joseph L., *The Foreign Policy of Russia*, 3. Baskı, M. E. Sharpe, New York, 2005.
- Duran, Burhanettin “The Justice and Development Party’s ‘New Politics’: Steering toward Conservative Democracy, a Revised Islamic Agenda or Management of New Crises,” Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The*

- Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 80-106.
- Ellwood, Wayne, *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, çev., Betül Dilan Genç, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Enders, Walter ve Sandler, Todd, *The Political Economy of Terrorism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Ercan, Fuat, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış,” Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9-43.
- Ercan, Fuat, “Türkiye’de Yapısal Reformlar,” Fuat Ercan ve Yüksel Akkaya, der., *Kapitalizm ve Türkiye*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 369-429.
- Ercan, Fuat, “Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980–2004),” Demet Yılmaz, et al., der., *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 375-411.
- Ercan, Fuat, “Alternatif Bakışları Sorgulamak: Sermayenin Kapitalizmle Bütünleşmelerindeki Roller ve Türkiye Gerçeğine Kısa Bir Bakış,” Ceyhan Gürkan, Özlem Taştan ve Oktar Türel, der., *Küreselleşmeye Güney’den Tepkiler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 195-220.
- Evera, Stephen Van, “Offense-Defense, and the Causes of War,” *International Security*, Cilt: 22, Sayı: 4, 1998, s. 5–43.
- Evin, Ahmet O. “The Future of Greek-Turkish Relations,” *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 5, Sayı: 3, (Eylül/2005), s. 395–404.

- Falk, Richard, *Yırtıcı Küreselleşme*, 4. Baskı, çev., Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2005a.
- Falk, Richard A., *Dünya Düzeni Nereye?*, çev., Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005b.
- Feldstein, Martin, “Refocusing in the IMF,” *Foreign Affairs*, Cilt: 77, Sayı: 2, (Mart/Nisan 1998), s. 20–33.
- Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001a, s. 178-193.
- Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001b, s. 102-123.
- Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001c, s. 440-480.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 551-568.
- Fırat, Melek, “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Yunan İlişkilerinde Değişim,” Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 257-280.
- Field, Scott A. ve Zahedi, Dariush, “The U.S. Security Strategy and the Role of Turkey in the Middle East,” *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 9. Sayı: 3, s. 71–82.
- Fieldhouse, David, “ ‘A New Imperial System’? The Role of The Multinational Corporations Reconsidered,” Jeffry A. Frieden ve David A. Lake, der.,

- International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*,
Routledge, London, 2000, s. 167-179.
- Fischer, Dietrich, *Nonmilitary Aspects of security A System Approach*, Dartmouth
Publishing, Cambridge, 1993.
- Freedman, Lawrence, "Order and Disorder in the New World," *Foreign Affairs*, Cilt:
71, Sayı: 1, 1992, s. 20–37.
- Freedman, Lawrence, "Uluslararası Güvenlik: Değişen Hedefler," *Foreign Policy*,
Türkiye Baskısı, Sayı:1, (Bahar/1998), s. 30–43.
- Friedman, Thomas, *Lexus ve Zeytin Ağacı*, çev., Elif Özsayar, Boyner Holding
Yayınları, İstanbul, 1999.
- Fukuyama, Francis, "The End of History ?," *The National Interest*, (Yaz/1989), s.3-
18.
- Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu mu?*, çev., Ercan Şen, 2. Baskı, Vadi Yayınları,
Ankara, 1999.
- Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev., Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün
Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Fukuyama, Francis, *Devlet İnşası*, çev., Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi,
İstanbul, 2004.
- Fukuyama, Francis, *Neo-conların Sonu*, çev., Hasan Kaya, Profil Yayıncılık,
İstanbul, 2006.
- Fuller, Graham E., "The Fate of the Kurds," *Foreign Affairs*, Cilt: 72, Sayı: 2,
(Yaz/1993), s. 108- 121.
- Fuller, Graham E., *Siyasal İslamın Geleceği*, çev., Mustafa Acar, Timaş Yayınları,
İstanbul, 2004.

- Fuller, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, çev., Mustafa Acar, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gause III, F. Gregory, "The Illogic of Dual Containment," *Foreign Affairs*, Cilt: 73, Sayı: 2, (Mart-Nisan 1994), s. 56- 66.
- Giddens, Anthony, "The Globalizing of Modernity," David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000, s. 92-97.
- Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev., Nihad Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.
- Gill, Stephen, "National In/Security on a Universal Scale," Isabella Bakker ve Stephen Gill, der., *Power, Production, and Social Reproduction: Human In/Security in the Political Economy*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 208-223.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Gilpin, Robert, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Guehenno, Jean-Marie, "The Impact of Globalisation on Strategy," *Survival*, Cilt: 40, Sayı: 4, (Kış/ 1998–1999), s. 5–19.
- Gunter, Michael , "Why Kurdish Statehood is Unlikely," *Middle East Policy*, Cilt: 21, Sayı: 1, (Bahar/2004), s. 106–131.
- Gunter, Michael, "Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem," *Middle East Policy*, Cilt: 14, Sayı: 1, (Bahar/2007), s. 117–123.

- Gunter, Michael ve Rohtus, Dirk, "Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement," *Middle East Critique*, Cilt: 19, Sayı: 2, (Yaz/2010), s. 157–172.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği," Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 165–191.
- Goldstein, Andrea, *Multinational Companies from Emerging Economies: Composition, Conceptualization and Direction in the Global Economy*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York, 1971.
- Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Halliday, Fred, *Yeni Soğuk Savaş: Sovyet-ABD İlişkileri*, çev., İlker Özünlü, İstanbul, Belge Yayınları, 1985.
- Harrison, Graham, *The World Bank and Africa: The Construction of Governance States*, Routledge, London, 2004.
- Harvey, David, *Yeni Emperyalizm*, çev., Hür Güldü, Everest Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, çev., Sungur Savran, 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hay, Colin, "Globalisation as a Problem of Political Analysis: Restoring Agents to a

- ‘Process without a Subject’ and Politics to a Logic of Economic Compulsion,” *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 15, Sayı: 3, 2002, s. 379–392.
- Held, David, *et al.*, *Global Transformations: Politics, Economics, and Culture*, Polity Press, Cambridge, 1999.
- Hirst, Paul ve Thompson, Grahame, *Küreselleşme Sorgulanyor*, çev., Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- Hobsbawm, Eric, *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*, çev., İbrahim Yıldız, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Hoffman, Stanley, “Clash of Globalizations,” *Foreign Affairs*, Cilt: 81, Sayı: 4, (Temmuz/Ağustos 2002), s. 104–115.
- Holsti, Kalevi J., *The State, War, and the State of War*, 6. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Ifantis, Kostas, “Perception and Rapprochement: Debating a Greek Strategy Towards Turkey,” “Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis, der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 245-268.
- Ifantis, Kostas, “Greece’s Turkish Dilemmas: There and Back Again...” *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 5, Sayı: 3, (Eylül/2005), s. 379–374.
- Ikenberry, John G., *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- İba, Şaban, *Milli Güvenlik Devleti*, Çivi Yazıları, İstanbul, 1999.
- İnsel, Ahmet, *Neoliberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2005.

- Jakobsen, Peter Viggo, “Globalization, Peace Operations and The New Wars of The 1990s: Operational Challenges and Lessons Learned,” Robert G. Patman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a ‘New’ Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 205-221.
- Jenkins, Gareth, “Turkey’s Changing Domestic Politics,” Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou, der., *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey’s, Massachusetts, 2001, s. 19–40.
- Jenkins, Gareth, *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Kaplan, Morton A., *Towards Professionalism in International Theory: Macrosystem Analysis*, Macmillan Publishing, New York, 1979.
- Kaplan, Seth, “A New U.S. Policy for Syria: Fostering Political Change in a Divided State,” *Middle East Policy*, Cilt: 15, Sayı: 3, (K1ş/2008), s. 107–121.
- Karakaş, Mehmet, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Elips Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaosmanoğlu, Ali L. “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey,” *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Güz/2000), s. 199–216.
- Katz, Mark N., “Losing Balance: Russian Foreign Policy toward Iraq and Iran,” *Current History*, Cilt: 102, Sayı: 6, (Ekim/2003), s. 341–345.
- Katz, Mark N., “Exploiting Rivalries: Putin’s Foreign Policy,” *Current History*, Cilt: 103, Sayı: 65, (Ekim/2004), s. 337–341.
- Kaygusuz, Özlem, “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün Mü?,” *Mülkiye*, Cilt: XXXI, Sayı: 255, (Yaz/2007), s. 137-153.
- Kaygusuz, Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Sivil-Asker

İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri,"*Mülkiye*, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, (Güz/2010), s. 185–208.

Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.

Keohane, Robert O. "Sovereignty in International Society," David Held ve Anthony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Blackwell Publishers Inc., Madlen, 2000, s. 109-123.

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S., *Power and Interdependence*, 2. Baskı, Harper Collins, 1989.

Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S., "Power and Interdependence in The Information Age," *Foreign Affairs*, Cilt: 77, Sayı: 5, 1998, s. 81–94.

Keridis, Dimitris, "Domestic Developments and Foreign Policy: Greek Policy Toward Turkey," Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou, der., *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Brassey's, Massachusetts, 2001, s. 2–18.

Keskin, Arif, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Aktörler," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 10, Sayı:1, 2004, s. 57–76.

Keskin, Arif, "İran, Irak ve AB Üçgeninde Halkın Mücahitleri Örgütü," *Stratejik Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 106, 2009, s. 56–60.

Keyman, E. Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, çev., Simten Coşar, Alfa Yayınları, İstanbul,

2000.

Kışlalı, Mehmet Ali, *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996.

Kıbaroğlu, Mustafa, “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, Sayı: 4, (Kış/2001), s. 95–106.

Kıbaroğlu, Mustafa ve Barış Çağlar, “Implications of A Nuclear Iran for Turkey,” *Middle East Policy*, Cilt: 15, Sayı: 4, (Kış/2008), s. 59–80.

Kiely, Ray, *The New Political Economy of Development: Globalization, Imperialism, Hegemony*, Palgrave Macmillan Press, New York, 2007.

Kirişçi, Kemal, “ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler,” Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 200-228.

Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State,” *New Perspectives on Turkey*, Sayı: 40, (Bahar/2009), s. 29–57.

Kirshner, Jonathan, “Globalization and National Security,” Jonathan Kirshner, der., *Globalization and National Security*, Routledge, New York, 2006, s. 1-33.

Kolodziej, Edward A. “Security Studies for the Next Millennium: Quo Vadis?,” *Contemporary Security Policy*, Cilt: 30, Sayı: 3, 1999, s. 18-38.

Krasner, Stephen D., “Globalization and Sovereignty,” David A. Smith, Dorothy J. Solinger ve Steven C. Topik, der., *States and Sovereignty in the Global Economy*, Routledge, London, 1999.

Krasner, Stephen D., *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, 2001.

- Krause, Keith ve Williams, Michael C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods," *Mershon International Studies Review*, Cilt: 40, Sayı: 2, 1996, s. 229-254.
- Krebs, Ronald R. "Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict," *International Organization*, Cilt: 53, Sayı: 2, (İlkbahar/1999), s. 343-377.
- Krugman, Paul R., ve Obstfeld, Maurice, *International Economics: Theory and Policy*, 6. Baskı, Pearson, Boston, 2003.
- Kurubaş, Erol, "Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği," *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, Bahar/2008, s.19-53.
- Lake, David A., "The New Sovereignty in International Relations," *International Studies Review*, Sayı: 5, 2003, s. 303-323.
- Laçiner, Ömer, "Ordular: İlk Hedefiniz Piyasa'mı Oluyor?," Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29-39.
- Laçiner, Sedat, *Türkler ve Ermeniler*, 2. Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Lamborn, Alan C. ve Lepgold, Joseph, *World Politics into the Twenty First Century*, Upper Saddle River, New Jersey, 2003.
- Larrabee, F. Stephen, "Turkey Rediscovered the Middle East," *Foreign Affairs*, Cilt: 86, Sayı: 4, (Temmuz/Ağustos 2007), s. 103-114.
- Larrabee, F. Stephen, "Turkey's New Geopolitics," *Survival*, Cilt: 52, Sayı: 2, (Nisan/Mayıs 2010), s. 157-180.

- Lavelle, Peter, "What Does Putin Want?," *Current History*, Cilt: 103, Sayı: 675, (Eylül/2004), s. 314-31.
- Layne, Christopher, "The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Arise," *International Security*, Cilt: 17, Sayı: 4, (Bahar/1997), s. 5-51.
- Leander, Anna ve van Munster, Rens, "Private Security Contractors in the Debate about Darfur: Reflecting and Reinforcing Neoliberal Governmentality," *International Relations*, Cilt: 21, No: 2, (Haziran/2007), s. 201- 216.
- Leftwich, Andrian, "Governance, Democracy and Development in the Third World," *Third World Quarterly*, Cilt: 14, Sayı: 3, 1993, s. 605-624.
- Lesser, Ian O., "Turkey in a Changing Security Environment," *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Sonbahar/2000), s.183-198.
- Li, Quan ve Smith, Dale L., "The Dilemma of Financial Liberalization: State Autonomy and Societal Demans," *The Journal of Politics*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2002, s. 764-790.
- Lutz, James M., ve Lutz, Brenda J., *Global Terrorism*, Routledge, London, 2004.
- Lütem, Ömer Engin, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ermenilere ve Ermeni Sorununa Yönelik Dış Politikası (Lozandan Günümüze)," Mustafa Bıyıklı, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt:1, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 189-220.
- Mango, Andrew, *Turkey and the War on Terror*, Routledge, Abingdon, 2005.
- Mangold, Peter, *National Security and International Relations*, Routledge, London, 1990.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011a.

- Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011b.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, çev., Nail Satlıgan, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Mastanduno, Michael, “Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold War,” *International Security*, Cilt: 21, Sayı: 4, (Bahar/1997), s. 49–88.
- McCurdy, Daphne, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attract,” *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008, s. 87–106.
- Mcdowall, David, *A Modern History of the Kurds*, 3. Baskı, I.B. Tauris, London, 2007.
- Mearsheimer, John J., “Back to Future: Instability in Europe After the Cold War,” *International Security*, Cilt: 15, Sayı: 1, 1990, s. 5–56.
- Mearsheimer, John J., “Anarchy and the Struggle for Power,” Robert J. Art ve Robert Jervis, der., *International Politics Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Pearson Education, New York, 2005, s. 50–60.
- Meray, Seha L. ve Olcay, Osman, çev., *Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı: 30, Ankara, 1976.
- Menon, Rajan ve Fuller, Graham E., “Russia’s Ruinous Chechen War,” *Foreign Affairs*, (Mart/Nisan 2000), s. 32–44.
- Milas, Hercules, “National Perception of the ‘Other’ and the Persistence of Some Images,” Mustafa Aydın ve Kostas Ifantis, der., *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, s. 53-66.

- Miller-Adams, Michelle, *The World Bank: New Agendas in a Changing World*, Routledge, London, 1999.
- Miller, Raymond C., *International Political Economy: Constrasting World Views*, Routledge, New York, 2008.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayını, No: 1, Ankara, 1990.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 1996.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 1998.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara, 2000.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, *Bilateral Agreements, Essential Documents and Declarations Between Turkey and Greece Since the Proclamation of the Turkish Republic*, Ankara, 2000.
- Mittelman, James H., *The Globalization Syndrome*, Princeton University Press, New Jersey, 2000.
- Mittelman, James H., "Globalization: An Ascendant Paradigm?," *International Studies Perspectives*, Cilt: 3, Sayı:1, 2002, s. 1–14.
- Modelski, George, "Globalization," David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000, s. 49–53.
- Morgenthau, Hans J. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 3. Baskı, Knopf, New York, 1963.
- Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004.
- Ohmae, Kenichi, *The End of the Nation States: The Rise of Regional Economies*, Harper Collins, London, 1995.

- Ohmae, Kenichi, *The Next Global Stage: Challenges and Opportunities in Our Borderless World*, Pearson, New Jersey, 2005.
- Onuf, Nicholas, "Constructivism: A User's Manual," Vendulka Kubalkova, der., *International Relations in A Constructed World*, M. E. Sharpe, New York, 1998. s. 58-78.
- Oran, Baskın "*Kalkık Horoz*": *Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Oran, Baskın, "Dönemin Bilançosu," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 203-242.
- Oslon, Robert, "Turkey-Iran Relations, 1997 to 2000: The Kurdish and Islamist Questions," *Third World Quarterly*, Cilt: 21, Sayı: 5, 2000, s. 871-890.
- Oslon, Robert, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*, çev., Süleyman Elik, Orient Yayınları, Ankara, 2005.
- Öngen, Tülin, "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: "Düşük Yoğunluklu Çatışma"dan "Düşük Yoğunluklu Uzlaşma" Rejimine," Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 76-104.
- Öniş, Ziya, "Yeni Yüzyılın Başında Türkiye Ekonomisi Eleştirel ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar," çev., Faruk Çakır, Morton Abramowitz, der., *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 137-168.
- Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şuhnaz, "Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?," *Political Science Quarterly*, Cilt: 123, Sayı: 1, 2008, s. 123-149.
- Özcan, Gencer, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında

- Askeri Yapının Artan Etkisi,” Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, Buke Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 65-98.
- Özcan, Gencer, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983–1993,” Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 511–534.
- Özcan, Gencer, “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı,” Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 19-62.
- Özcan, Gencer “Milli Güvenlik Kurulu,” Ümit Cizre, der., *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 32-45.
- Özdağ, Ümit, *PKK Terörü: Neden Bitmedi, Nasıl Biter*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009.
- Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1989.
- Öztürk, Saygı, *İsmet Paşanın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- Palley, Thomas I., “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması,” Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 42-58.
- Panitch, Leo ve Gindin, Sam, “Küresel Kapitalizm ve Amerikan İmparatorluğu,” çev., Mehmet Yusufoglu ve Aslı Yazır, Leo Panitch ve Colin Leys, der., *Günümüzde Emperyalizm-Yeni Emperyal Tehdit-Socialist Register*, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 13-55.

- Park, William, "Obama, Turkey and the Middle East: Troubles Ahead?," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2008, s. 17-24.
- Parla, Taha, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm: 1960–1998," Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 201-223.
- Patman, Robert G., "Globalization, The End of The Cold War, and The Doctrine of National Security," Robert G. Patman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a 'New' Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 3-29.
- Paul, T. V. ve Ripsman, Norrin M., "Under Pressure? Globalisation and the National Security State," *Millennium*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2004, s. 355–380.
- Paul, T. V. "The National Security and Global Terrorism: Why the State is not Prepared for the New Kind of War," Ersel Aydınli ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 49-64
- Pavlovic, Zoran, *Terrorism and Security*, Infobase Publishing, New York, 2009.
- Perraton, Jonathan, *et al.*, "Economic Activity in a Globalizing World," David Held ve Antony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Malden, 2000, s. 287-300.
- Polat, Rabia Karakaya, "The Kurdish Issue: Can the AK Party Escape Securitization," *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008, s. 75–86.
- Rabasa, Angel ve F. Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, RAND Corporation, Santa Monica, 2008.

- Rabil, Robert G., *Syria, The United States, and The War on Terror in The Middle East*, Praeger Security International, Westport, 2006.
- Ripsman, Norrin M. ve T. V. Paul, "Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis," *International Studies Review*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2005, s. 199–227.
- Ripsman, Norrin M. ve T. V. Paul, *Globalization and the National Security State*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Robertson, Ann E., *Terrorism and Global Security*, Infobase Publishing, New York, 2007.
- Robertson, Roland, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev., Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Robins, Philip, "The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue," *International Affairs*, Cilt: 69, Sayı: 4, (Ekim/1993), s. 657–676.
- Robins, Philip, "Turkish Foreign Policy Under Erbakan," *Survival*, Cilt: 39, Sayı: 2, (Yaz/1997), s. 82–100.
- Robins, Philip, "Turkish Foreign Policy Since 2002: Between A 'Post-Islamist' Government and A Kemalist State," *International Affairs*, Cilt: 83, Sayı: 1, 2007, s. 289–304.
- Robinson, William "Theories of Globalization," George Ritzer, der., *The Blackwell Companion to Globalization*, Blackwell Publishing, Malden, 2007, s. 125–143.
- Rosenau, James N., "Turbulence and Terrorism: Reframing or Readjusting the Model," Ersel Aydın ve James N. Rosenau, der., *Globalization, Security and*

- the Nation-State: Paradigms in Transition*, State University of New York Press, New York, 2005, s. 221-229.
- Rosso Jr, Stephen J. Del, “The Insecure State: Reflections on “the state” and “security” in a Changing World,” *Daedalus*, Cilt: 124, Sayı: 2, (Yaz/1995), s. 175–207.
- Rudolph, Christopher, “Sovereignty and Territorial Borders in a Global Age,” *International Studies Review*, Sayı: 7, 2005, s. 1–20.
- Rurikov, Dmitri, “How it all Began: Essay on New Russia’s Foreign Policy,” Teresa Pelton ve Steven Miller, der., *Russian Security After the Cold War*, Center for Science and International Affairs Studies in International Security, No: 3, Brassey’s , Washington, 1994, s. 125-163.
- Saad-Filho, Alfredo, “Giriş,” çev., Emel Kahraman, Alfredo Saad-Filho, der., *Kapitalizme Reddiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 11-37.
- Saad-Filho, Alfredo, “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler,” Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., *Neoliberalizm*, çev., Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 191-201.
- Samur, Bilal, “Liberal Açıdan Kürt Sorunu,” *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, (Bahar/2008), s. 91–108.
- Sandler, Todd, *Global Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Savran, Sungur, *Kod Adı Küreselleşme*, Yordam Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Sayarı, Sabri, “Turkey and the Middle East in the 1990s,” *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 26, Sayı: 3, (Yaz/1997), s. 44–55.

- Scholte, Jan Aart, "Global Capitalism and State," *International Affairs*, Cilt: 73, Sayı: 3, 1997, s. 427–452.
- Scholte, Jan Aart, *Globalization: A Critical Introduction*, 2. Baskı, Palgrave Publishers, New York, 2005.
- Sezer, Duygu Bazoğlu, "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşma'ya," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, der., "*Türkiye'nin Yeni Dünyası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002a, s. 125-156.
- Sezer, Duygu Bazoğlu, "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları," Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, der., *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002b, s. 229-259.
- Shaw, Martin, *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Sheehan, Michael, *International Security*, Lynne Rienner, Boulder, 2005.
- Sicherman, Harvey, "The Strange Death of Dual Containment," *Orbis*, Cilt: 41, Sayı: 2, (Bahar/1997), s. 223–240.
- Simon, Steven ve Stevenson, Jonathan, "The Road to Damascus," *Foreign Affairs*, (Mayıs-Haziran/2004), s. 110–118.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, 3. Baskı, çev., Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Smith, Steve, "The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in Last Twenty Years," *Contemporary Security Policy*, Cilt: 20, Sayı: 3, 1999, s. 72–101.

- Smith, Steve, "The Concept of Security in a Globalizing World," Robert G. Pagman, der., *Globalization and Conflict: National Security in a 'New' Strategic Era*, Routledge, New York, 2006, s. 33-55.
- Sönmez, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Sönmez, Sinan, "Türk İktisat Politikalarındaki 'Çıpa': Dış Borçlanma," Ahmet H. Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, der., *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 305-361.
- Sperling, James ve Kirchner, Emil, "Economic Security and the Problem of Cooperation in Post-Cold War Europe," *Review of International Studies*, Cilt: 24, Sayı: 2, 1998, s. 221-237.
- Steger, Manfred B., *Küreselleşme*, çev., Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- Strange, Susan, "The Defective State," *Daedalus*, Cilt: 124, Sayı: 2, 1995, s. 55-73.
- Strange, Susan, "The Erosion of the State," *Current History*, Cilt: 96, Sayı: 613, (Kasım/1997), s. 365-376.
- Strange, Susan, "The Westfailure System," *Review of International Studies*, Sayı: 25, 1999, s. 345-354.
- Strange, Susan, "The Declining Authority of States," David Held ve Anthony McGrew, der., *The Global Transformations Reader*, Blackwell Publishers Inc., Madlen, 2000, s. 148-155.
- Şarlak, Zeynep, "Milli Güvenlik Kurulu," Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 99-114.

- Şaylan, Gencay, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Şen, Serdar, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Nokta Kitap, İstanbul, 2005.
- Şen, Serdar, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplum Mühendisliği*, Su Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tanrısever, Oktay F., "Moskova'nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkar Arayışları," *Avrasya Dosyası: Rusya Özel*, Cilt: 6, Sayı:4, 2001, s. 180-201
- Tanrısever, Oktay F., "Güç," Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005a, s. 53-71.
- Tanrısever, Oktay F., "Güvenlik," Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005b, s. 107-123.
- Tellal, Erel, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Yayın No: 26, Ankara, 2000.
- Tellal, Erel "SSCB'yle İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001a, s. 499-521.
- Tellal, Erel, "Rusya'yla İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001b, s. 540-550.
- Tellal, Erel, "Türkiye Kafkasya ve Orta Asya Politikasını Değiştiriyor mu?," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 3, 2001c, s. 177-180.
- Tellal, Erel, "Avrasya'da Türkiye-Rusya İlişkileri," Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 33-62

- Tellal, Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, s. 189–236.
- Terriff, Terry, *et al.*, *Security Studies Today*, Polity Press, Madlen, 1999.
- Tezkan, Yılmaz, der., *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- Thirkell-White, Ben, *The IMF and the Politics of Financial Globalization: From the Asian Crisis to a New International Financial Architecture?*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Thomson, Janice E., “State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap Between Theory and Empirical Research,” *International Studies Quarterly*, Sayı: 39, 1995, s. 231–233.
- Tibi, Bassam, “Islamists Approach Europe: Turkey’s Islamist Danger,” *Middle East Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 1, (Kış/2009), s. 47–54.
- Tickner, J. Ann, “Re-visioning Security,” Ken Booth ve Steve Smith, der., *International Theory Today*, 2. Baskı, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1997, s. 175-197.
- Timur, Taner, “‘Küreselleşme’den ‘İmparatorluk’a 11 Eylül: Dönüm Noktası Mı?” *Praksis*, Sayı: 7, (Yaz/2002), s. 213–225.
- Tomilson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, çev., Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tsakonas, Panayotis J., *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece’s Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, Chippenham, 2010.

- Tsarouhas, Dimitris, "The Political Economy of Greek-Turkish Relations," *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 9, Sayı: 1-2, (Mart-Haziran 2009), s. 39-57.
- Tsygankov, Andrei P., *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2006.
- Tuncer, İdil, "Rusya Fedasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye," Gencer Özcan ve Şule Kut, der., *En Uzun Onyıl*, 2. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 435-460.
- Turam, Berna, *Türkiye'de İslam ve Devlet: Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Türkay, Mehmet, "Türkiye'de Kapitalist Sermaye Birikiminin 'Ulusal' Dönüşümü," Demet Yılmaz, et al., der., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 19-36.
- Türkeş, Mustafa, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler," Atilla Eralp, der., *Türkiye ve Avrupa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 305-349.
- Ullman, Richard H., "Redefining Security," *International Security*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1983, s. 15-39.
- Uslu, Nasuh, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uslu, Ali Resul, "The Justice and Development Party and the European Union," Ümit Cizre, der., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party*, Routledge, New York, 2008, s. 175-198.
- Uzgel, İlhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt II, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 34-82.

- Uzgel, İlhan, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü,” *Mülkiye*, Cilt: XXX, Sayı: 252, (Güz/2006a), s. 7–18.
- Uzgel, İlhan, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?,” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye’de Ordu*, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006b, s. 311-334.
- Uzgel, İlhan, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü,” İlhan Uzgel ve Bülent Duru, der., *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009a, s.11-39.
- Uzgel, İlhan, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele,” İlhan Uzgel ve Bülent Duru, der., *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009b, s. 357-380.
- Vines, David ve Gilbert, Christopher L., “The IMF and International Financial Architecture: Solvency and Liquidity,” David Vines ve Christopher L. Gilbert, der., *The IMF and Its Critics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Baskı, Macmillan Publishing, New York, 1993.
- Viotti Paul R. ve Kauppi, Mark V., *International Relations Theory*, 4. Baskı, Pearson, New York, 2010.
- Walker, R. B. J., *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York, 1995.
- Walt, Stephen M., “The Renaissance of Security Studies,” *International Studies Quarterly*, Cilt: 35, Sayı: 2, (Haziran/1991), s. 211-239.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, London, 1979.

- Waltz, Kenneth N. "The Emerging Structure of International Politics," *International Security*, Cilt: 18, Sayı: 2, (Güz/1993), s. 44–79.
- Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," *International Organization*, Cilt: 46, Sayı: 2, 1992, s. 391–425.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- Williams, Michale C., "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics," *International Studies Quarterly*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2003, s. 511-531.
- Wohlforth, William C., "The Stability of a Unipolar World," *International Security*, Cilt: 24, Sayı: 1, 1999, s. 5–41.
- Wolfers, Arnold, *Discord and Collaboration*, The John Hopkins Press, London, 1962.
- Wright, Quincy, *A Study of War*, The University of Chicago Press, London, 1942.
- Yalman, Galip L., "Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi," Neşecan Balkan ve Sungur Savran, der., *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yayınları, 2004, İstanbul, s. 44-75.
- Yalvaç, Faruk, "Devlet," Atilla Eralp, der., *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15-51.
- Yavuz, M. Hakan, "Cleansing Islam from the Public Sphere," *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, (Güz/2000), s. 21–42.
- Yavuz, M. Hakan, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York, 2003.
- Yavuz, Turan, *ABD’nin Kürt Kartı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

- Yavuz, Turan, *Çuvallayan İttifak*, 4. Baskı, Destek Yayınları, Ankara, 2006.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yetkin, Murat, *Tezkere*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Yıldızoğlu, Ergin, *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Yılmaz, Türel, "Orta Doğu'da Güvenlik Sorunu ve Türkiye," Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir, der., *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 115-140.
- Yılmaz, Türel, "Suriye'deki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler," *Türkiye'nin Çevresinde Meydana gelen Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenlik Politikasına Etkileri*," Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006.
- Zunes, Stephen, "U.S. Policy Towards Syria and the Triumph of Neoconservatism," *Middle East Policy*, Cilt: 11, Sayı: 1, (Bahar/2004), s. 52-69.

İnternet Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi Tanıtım ve Medya Başkanlığı, *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci*, 2010,

<http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf>,

(Erişim tarihi: 12.16.2010).

Adalet ve Kalkınma Partisi, *Parti Programı*,

<http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Aklar, Yılmaz “Rusya Federasyonu’nun AKKA’yı Askıya Alma Girişimleri,” 2007,
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1850&kat1=60&kat2=>,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

Armenian Declaration of Independence,

<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>.,

(Erişim tarihi: 11.10.2010).

Avrasya İşbirliği Eylem Planı,

http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html, (Erişim tarihi: 17.12.2010).

Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2005 İlerleme Raporu,*

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2009 İlerleme Raporu,*

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf,

(Erişim tarihi: 22. 05. 2010).

Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2010 İlerleme Raporu,*

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2011).

Baker, James A. ve Lee H. Hamilton, “The Iraq Study Group Report”

http://media.usip.org/reports/iraq_study_group_report.pdf,

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

Balcı, Kerim, “Ölümcül Silahlar Ambarı Ortadoğu,” *Aksiyon*, Sayı: 431,

(Mart/2003),

<http://www.aksiyon.com.tr/dergi.php?id=431>,

(Erişim tarihi: 21. 4. 2010).

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 11 Mart
1991,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11. 12. 2010).

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 24 Aralık
1991,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1991/aralik1991.htm>

(Erişim tarihi: 22.11.2010).

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 25 Mayıs
1992,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11.12. 2010).

Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 3 Kasım
1999,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 11.12.2010).

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 12
Ağustos 2005,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2005/agustos2005.ht>

[m](#),

(Erişim tarihi: 22.11.2009).

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 12 Mayıs 2010,

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>,

(Erişim tarihi: 17. 12. 2010).

Bernard, Captain Simon, “The Revolution in Military Affairs: Approach with Caution,”

http://www.army.forces.gc.ca/caj/documents/vol_03/iss_4/CAJ_vol3.4_13_e.pdf,

(Erişim tarihi 12.11.2011).

BLACKSEAFOR,

<http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.tr.mfa>,

(Erişim Tarihi: 16.12.2010).

BM Kapsamlı Çözüm Planı (Annan Planı),

<http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-plani-annan-plani.tr.mfa>,

(Erişim tarihi: 25.10.2011).

Buzan, Barry ve Waeber, Ole, “Liberalism and Security. The Contradictions of The Liberal Leviathan,” *Copenhagen Peace Research Institute Working Papers*, 1998,

<http://www.ciaonet.org/wps/bub02/>,

(Erişim tarihi: 22. 11. 2008).

Büyükanıt, Yaşar, “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Konulu Açış Konuşması,” *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. IX-XXIV,

<http://www.tsk.mil.tr/SAREM/Sempozyumlar/sempozyum2003.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.12.2009).

BOTAŞ, *2010 Yılı Sektör Raporu*,

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektor_Raporu_BOTAS_2010.pdf

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Clinton, Bill, “Ulusa Sesleniş Konuşması,”

<http://usgovinfo.about.com/library/ref/blsoufull.htm>,

(Erişim Tarihi 22.02. 2009).

Ekonomi Bakanlığı, “Türkiye’de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Firmalar Listesi,” 2011a,

http://www.ekonomi.gov.tr/upload/F893DB91-D8D3-856645203A5206E3DDC9/Sermaye_Yatirim_1980_2003.xls,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Ekonomi Bakanlığı, “Ülkelere Göre Dış Ticaret,” 2011b,

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

Elekdağ, Şükrü, “2 ½ War Strategy,” *Perceptions Journal of International Affairs*,

Cilt: 1, Sayı: 1, (Mart-Mayıs 1996), s. 1–12,

<http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/MarchMay1996/212WARSTRATEGY.pdf>,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

European Parliament, *Resolution on a Political Solution to the Armenian Question*,

1987,

http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf,

(Erişim tarihi: 21.12.2009).

Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions,

http://www.europarl.europa.eu/summits/hell1_en.htm,

(Erişim tarihi: 21. 9. 2010).

Genelkurmay Başkanlığı, “27 Nisan 2007 Tarihli Basın Açıklaması,”

http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html,

(Erişim tarihi: 21.11. 2010).

Genelkurmay Başkanlığı, “Karadeniz’in Deniz Ortamında Güvenliği Pekiştirmeye Yönelik Bölgesel Girişimler,”

http://www.tsk.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm,

(Erişim tarihi: 07.12.2010).

“General Secretariat for Defence and National Security (France),”

http://www.sgdsn.gouv.fr/site_lang_en.html,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

“Government Council for Foreign Affairs and Defence,”

<http://antiproedros.gov.gr/en/2010/01/01/120>,

(Erişim tarihi: 23.10.2011).

Hazine Müsteşarlığı, “9 Aralık 1999 Tarihli IMF’ye Verilen Niyet Mektubu,”

<http://www.belgenet.com/eko/mektup.html>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

International Crisis Group, *Engaing Syria? U.S. Constraints and Opportunities*,

Middle East Report, No: 83, 11 şubat 2009. s. 1–38,

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/83engagingsyriausconstraintsandopportunities.ashx>,

(Erişim tarihi: 22.10. 2010).

International Crisis Group, *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*,

Europe Report: No: 1999, 14 Nisan 2009, s. 1–44.

http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/199_turkey_and_armenia_opening_minds_opening_borders_2.ashx,

(Erişim tarihi: 22.11.2010).

IMF, *Articles of Agreement*,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm>,

(Erişim tarihi: 21.09. 2011).

IMF, *Good Governance: The IMF's Role*, 1997,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/exrp/govern/govern.pdf>,

(Erişim tarihi: 14.11.2011).

IMF, *International Capital Markets: Developments, Prospects and Key Policy*

Issues, 1998,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/icm/icm98/index.htm>,

(Erişim tarihi: 24.09.2011).

“Irak Siyasi Durum Genel Bilgi Notu,”

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

(Erişim Tarihi: 17.09.2010).

Islamic Republic of Iran Constitution,

<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution.html>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011

“İran’ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu,”

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf,

(Erişim tarihi: 25.11.2010).

Kamalov, İlyas, “Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri,” *Orta Doğu*

Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporu, Rapor No: 18, (Mayıs/2010),

http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/2010511_18.pdf,

(Erişim tarihi: 17.12.2010).

Külebi, Ali, “Ortadoğu’da Stratejik Silahlanma,” 2004,

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=45&sayfa=47>.

(Erişim tarihi: 22.06.2009).

“Kopenhag Kriterleri,”

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/437-438.pdf>,

(Erişim tarihi: 21.9.2010).

Kösebalaban, Hasan, “The AK Party Closure Case: Domestic Situation and

International Reactions,” *SETA Policy Brief*, (Nisan/2008), s. 1–5.

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=7275&q=the-ak-party-closure-case-domestic-situation-and-international-reactions>,

(Erişim tarihi: 21. 11. 2010).

Fabio Liberti ve Camille Blain, “France’s National Security Strategy (WP),”

Working Paper: Real Instituto Elcano, 2011,

[http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/f12d1a004573358284abc75e7489e10f/WP32011_LibertiBlain_France_National_Security_Strategy.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=f12d1a004573358284abc75e7489e10f,](http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/f12d1a004573358284abc75e7489e10f/WP32011_LibertiBlain_France_National_Security_Strategy.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=f12d1a004573358284abc75e7489e10f)

(Erişim tarihi: 20.10.2011).

Lynn-Jones, Sean M., “Does Offense-Defense Theory Have a Future?,”
[https://depot.erudit.org/bitstream/000856dd/1/000260pp.pdf,](https://depot.erudit.org/bitstream/000856dd/1/000260pp.pdf)

(Erişim tarihi: 12.11.2011).

“Members of the Security Council of the Russian Federation,”

[http://smsrsenclub.ru/en/russia/index.php?SECTION_ID=&ELEMENT_ID=1977,](http://smsrsenclub.ru/en/russia/index.php?SECTION_ID=&ELEMENT_ID=1977)

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “Diğer lkelerdeki ‘Milli Güvenlik Kurulu’ Benzeri Kuruluşlar,”

[http://www.mgk.gov.tr/Turkce/benzerkuruluslar.html,](http://www.mgk.gov.tr/Turkce/benzerkuruluslar.html)

(Erişim tarihi: 22.05.2009).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi,”

[http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_26,](http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_26)

(Erişim tarihi: 21.12.2009).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “İç Tehdit Nedir?,”

[http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_11,](http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_11)

(Erişim tarihi: 22.10.2009).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “Dış Tehdit Nedir?,”

[http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_12,](http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_12)

(Erişim tarihi: 11.12.2009).

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “30 Mart 2001 Basın Bildirisi”,

<http://www.belgenet.com/mgk/mgk032001.html>,

(Erişim tarihi: 20. 10. 2011).

Moubayed, Sami, “Turkish-Syrian Relations: The Erdoğan Legacy,” *SETA Policy Brief*, (Ekim/ 2008), s. 1–8,

<http://www.setav.org/Ups/dosya/7448.pdf>,

(Erişim tarihi: 05.09. 2010).

Muhlhausen, David B. ve Mcneill, Jena Baker, “Terror Trends: 40 Years’ Data on International and Domestic Terrorism,” *Heritage Special Report*, (20 Mayıs 2011),

http://thf_media.s3.amazonaws.com/2011/pdf/sr0093.pdf,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

Mufti, Malik, “Turkish-Syrian Rapprochement: Causes and Consequences,” *The Washington Institute for NearEast Policy*, 21 Haziran 2002,

<http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1508>,

(Erişim tarihi: 18.12.2010).

Murray, Williamson, “Thinking About Revolutions in Military Affairs,”

http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/1416pgs.pdf,

(Erişim tarihi: 12.11.2011).

National Security Concept of Russian Federation,

<http://www.mid.ru/bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d90029867>

[6/36aba64ac09f737fc32575d9002bbf31!OpenDocument](http://www.mid.ru/bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d90029867/6/36aba64ac09f737fc32575d9002bbf31!OpenDocument),

(Erişim tarihi: 17.12.2010).

“National Security Strategy of the United States,”

<http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

National Security Council of Israel,

<http://www.nsc.gov.il/NSCWeb/TemplatesEnglish/HomePageEN.aspx>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

OECD, “Foreign Direct Investment (FDI) Inflows,”

http://www.oecd.org/document/8,0,3746,en_2649_33763_40,930,184_1_1_1_1,00.html,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

OYAK, *2010 Faaliyet Raporu*,

<http://www.oyak.com.tr/TR/kurumsal/yayinlar/2009-faaliyet-raporu.html>,

(Erişim Tarihi: 21.10.2011).

Öniş, Ziya ve şenses, Fikret, “Rethinking the Emerging Post Washington Consensus: A Critical Appraisal,” 2003, s.1–36,

<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series03/0309.pdf>.,

(Erişim tarihi: 12.04. 2009).

Özcan, Ali Nihat, *İran Sorununun Geleceği*, TEPAV Ortadoğu alışmaları/I, Ankara, 2006,

http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf.,

(Erişim tarihi: 21.11.2009).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye 'de Özelleştirmeler*,

http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm,

(Erişim tarihi:10.07.2011).

Özertem, Hasan Selim, *USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu*,
(Ağustos/2008),

<http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/tAN1vx8M96fa0KRSuxTSIHF9aC4HvU.pdf>,

(Erişim tarihi: 15.12. 2010).

“Pakistan National Security Council,”

<http://www.infopak.gov.pk/nationalsecurity.aspx>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency, “National Security Council: A Comparative Study of Pakistan and Other Selected Countries,”
2005,

<http://www.fespk.org/publications/969-558-015-7.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.10.2011).

Paul, T.V. “States, Security Function and the New Global Forces,”

<https://depot.erudit.org/bitstream/000858dd/1/000265pp.pdf>, 2000,

(Erişim tarihi: 15. 10. 2008).

Putin, Vladimir, “Vladimir Putin’in 43. Münih Güvenlik Konferansı’nda Yaptığı Konuşma,”(10 Şubat 2007),

http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?menu_2007=&menu_konferenzen=&sprache=en&id=179&,

(Erişim tarihi: 12.10.2009).

“Records of the National Security Council,”

<http://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/273.html>,

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

Republic of Armenia National Security Strategy, 2007,

[http://www.mil.am/eng/index.php?page=49,](http://www.mil.am/eng/index.php?page=49)

(Erişim tarihi: 11.10.2010).

Rieker, Pernille, “Security, Integration and Identity Change,” *NUPI Working Paper,*

(Aralık/2000),

[http://www.nup5.no/np/filestore/nup1wp611.pdf,](http://www.nup5.no/np/filestore/nup1wp611.pdf)

(Erişim tarihi: 21.11. 2008).

“Russia’s National Security Strategy to 2020,”

[http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020,](http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020)

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

Schreier Fred ve Caparini, Marina, *Privatising Security: Law, Practice and*

Governance of Private Military and Security Companies, Geneva Centre for

the Democratic Control of Armed Forces, Occasional Paper-No: 6, Geneva,

(Mart/2005),

[http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18346&nav1=4,](http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18346&nav1=4)

(Erişim tarihi: 21.04.2009).

“Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran,”

[http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm,](http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm)

(Erişim tarihi: 22.11.2010).

“Security Council of the Russian Federation,”

[http://www.agentura.ru/english/dossier/sovbez/,](http://www.agentura.ru/english/dossier/sovbez/)

(Erişim tarihi: 21.10.2011).

SIPRI, *Yearbook 1994,*

[http://www.sipri.org/yearbook/1994/02,](http://www.sipri.org/yearbook/1994/02)

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

SIPRI, *Yearbook 2001*,

<http://www.sipri.org/yearbook/2001/01>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

SIPRI *Yearbook 2011*,

<http://www.sipri.org/yearbook/2011/02/02A>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

SIPRI, “World and Regional Military Expenditure: 1988–2010,”

<http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2011>,

(Erişim tarihi: 14.10.2011).

SIPRI, “Military Expenditure of Turkey,”

<http://milexdata.sipri.org/result.php4>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

SIPRI, “Recent Trends in Military Expenditure,”

<http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/trends>,

(Erişim tarihi: 15.11.2011).

Stamnes, Eli ve Jones, Richard Wyn, “Burundi: A Critical Security Perspective,”

<http://www.gmu.edu/academic/pcs/WJonesSt72PCS.htm>,

(Erişim tarihi: 11. 07. 2008).

TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1 Mart 2003,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>,

(Erişim tarihi: 14.11. 2010).

TBMM, *Tutanak Dergisi*, 7 Ekim 2003,

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil2/bas/b003m.htm>,

(Erişim tarihi: 14.11. 2010).

TBMM, *Tutanak Dergisi*, 21 Aralık 2001,

<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss791m.htm>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

T.C. 58. *Hükümet Acil Eylem Planı*, 03 Ocak 2003,

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.doc>,

(Erişim tarihi: 21. 07. 2009).

“The Foreign Policy Concept of the Russian Federation,”

<http://www.mid.ru/bdomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>,

(Erişim tarihi: 10.12. 2010).

The French White Paper on Defence and National Security,

http://www.ambafranceca.org/IMG/pdf/Livre_blan_Press_kit_english_version.pdf,

(Erişim tarihi: 20.10.2011).

“The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation,”

<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>,

(Erişim tarihi: 17.10.2011).

Torbakov, Igor, “The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations,” 2008, s. 1–33,

<http://www.jamestown.org/uploads/media/GeorgiaCrisisTorbakov.pdf>,

(Erişim tarihi: 11.12.2010).

“Turkish PM Exposes Nuclear Rift in NATO,”

<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/26/turkey-iran>;

(Erişim Tarihi: 29.11.2010).

“Türkiye ile Ermenistan Arasında 10 Ekim 2009 Tarihinde İmzalanan Protokoller,”

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?154f9f6d-10d8-444a-b81c-3d28e6f3a92f>,

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

“Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi,”

<http://www.turkishgreeknews.org/tr/turkiye-yunanistan-yukse-duceyli-isbirligi-konseyi-2251.html>,

(Erişim tarihi: 11.10.2010).

“Türkiye ile Yunanistan Arasında Kabul Edilmiş Bulunan Güven Artırıcı Önlemler,”

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Yunanistan_Guven_arterici_onlemler.pdf, (Erişim tarihi: 21.11.2010).

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2001,

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf,

(Erişim tarihi: 22.07.2009).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge,”

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?bcd81ae7-127a-4ffc-92fb-6c402d148686>,

(Erişim Tarihi: 17.09.2010).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması”,

http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/UluslararasıKurulusDb/suriye/Ortaklık_anlasmasi_metni.doc,

(Erim tarihi: 11. 10. 2010).

“Türkiye-Rusya Federasyonu Siyasi İlişkileri,”

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa>,

(Erişim tarihi: 07. 12. 2010).

TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar*, 2007,

[http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/6D847C95BF75C66DC225733E0047B86B/\\$FILE/komsuluk.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/6D847C95BF75C66DC225733E0047B86B/$FILE/komsuluk.pdf),

(Erişim tarihi: 21.11.2010).

UNCTAD, *World Investment Report 2011*,

http://www.unctad.org/en/docs/diaeia20098_en.pdf,

(Erişim tarihi: 22.09.2011).

United Nations, *List of Peacekeeping Operations: 1948–2011*,

<http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/operationslist.pdf>,

(Erişim tarihi: 18.11.2011).

United Nations, *Report of The International Conference on The Relationship Between Disarmament and Development*, 1987,

<http://www.disarmament.un.org/cab/docs/aconf13039.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.12.2008).

United Nations Security Council, *Resolution 1373*,

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

United Nations Security Council, *Resolution 688*,

<http://daccessdny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf?OpenElement>,

(Erişim tarihi: 11.09.2010).

United Nations Security Council, *Resolution 1559*,

<http://daccessny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/498/92/PDF/N0449892.pdf?>

[OpenElement](#), (Erişim tarihi: 18.10.2010).

United Nations Security Council, *Resolution 1701*,

<http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8808.doc.htm>,

(Erişim tarihi: 27.11.2010).

United Nations, “International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism,”

<http://www.un.org/law/cod/finterr.htm>,

(Erişim tarihi: 16.11.2011);

“USA PATRIOT Act”

<http://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.pdf>,

(Erişim tarihi: 17.10. 2011)

U. S. Department of State, “Patterns of Global Terrorism 2003,”

<http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2003/>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011);

U. S. Department of State National Counterterrorism Center, “Country Reports on Terrorism 2010,”

<http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2010/170266.htm>,

(Erişim tarihi: 17.11.2011).

Waeber, Ole, “Securitization and Desecuritization,” Ronnie D. Lipschutz, der., *On Security*, 1995,

<http://www.ciaonet.org/book/lipschutz/lipschutz13.html>,

(Erişim tarihi: 21.12.2008).

Whitaker, Randall, “The Revolution in Military Affairs,”

<http://www.enolagaia.com/UMUArchive/RMA.html>,

(Erişimtarihi: 12.11.2011).

Williamson, John, “A Short History of the Washington Consensus,” 2005,

<http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>,

(Erişim tarihi: 22.03. 2009).

World Bank, *The IBRD Articles of Agreement*,

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20049557~menuPK:63000601~pagePK:34542~piPK:36600~theSitePK:29708,00.html>,

(Erişim tarihi: 22. 10. 2010).

World Bank, *Governance: The World Bank's Experience*, 1994,

http://wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1994/05/01/000009265_3970716142854/Rendered/PDF/multi0page.pdf,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

World Bank, *The State in a Changing World*, 1997,

http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1997/01/000009265_3980217141148/Rendered/PDF/multi0page.pdf,

(Erişim tarihi: 22.04.2009).

WTO, “Agreement Establishing The World Trade Organization,”

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

WTO, “Agreement on Trade-Related Investment Measures,”

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims.pdf,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

WTO, “TRIPs General Provisions and Basic Principles,”

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_03_e.htm,

(Erişim tarihi: 11.10.2011).

“17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu,”

<http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa>,

(Erişim tarihi: 25.11.2010).

Gazeteler

“AB Halkın Mücahitleri Örgütünü Terör Örgütleri Listesinden Çıkardı,” *Milliyet*, 26 Ocak 2009.

“ABD’den İran Anlaşmasına Ret,” *Hürriyet*, 18 Mayıs 2010.

“ABD Suriye’ye Bastırın,” *Radikal*, 15 Mart 2005.

“Ara Rejim Yok Kriz Geçici,” *Milliyet*, 31 Mart 2001.

“Atina’dan Ankara’ya Stratejik Ortaklık Önerisi,” *Hürriyet*, 7 Mayıs 2004.

“Atina ile İstikşafı Temas Başladı,” *Hürriyet*, 13 Mart 2002

Balbay, Mustafa, “İşte Siyaset Belgesi,” *Cumhuriyet*, 14 Kasım 2005.

Berkan, İsmet, “AKP Siyasal İslamcı mı?,” *Radikal*, 20 Mayıs 2003.

Bila, Fikret, “Yeni Siyaset Belgesi,” *Milliyet*, 6 Kasım 1997.

Bila, Fikret, “Erdoğan Rusya’yı göz ardı edemeyiz,” *Milliyet*, 2 Eylül 2008.

“Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti” *Radikal*, 13 Nisan 2007.

“Büyükanıt’ın 16 Mart’ta Harp Akademileri’nde Yaptığı Konuşma,” *Radikal*, 30 Mart 2007.

“Davutoğlu Obama ile Yüzde Yüz Uyum İçindeyiz,” *Akşam*, 19 Eylül 2009.

Demir, Metehan, “O Gizli Belge hazır,” *Hürriyet*, 4 Ekim 2010.

“Demirel’den Uyarı,” *Milliyet*, 11 Haziran 1996.

“Demokrasi Muhtırası,” *Hürriyet*, 31 Mart 2001.

Dünder, Can, “Kırmızı Kitap,” *Milliyet*, 7 Ağustos 2001.

Dünder, Can, “12 Yıl Gizlenen Görüşme–2,” *Milliyet*, 26 Nisan 2005.

Dünder, Can, “12 Yıl Gizlenen Görüşme–3,” *Milliyet*, 27 Nisan 2005.

“Düşman Çatlattılar,” *Hürriyet*, 17 Aralık 1997.

“Doğalgaz AGİT Sonrasına,” *Milliyet*, 6 Kasım 1999.

“Ege İçin 48’inci Adım,” *Sabah*, 6 Aralık 2010.

Elekdağ, Şükrü, “Ege’de Kriz Belgeleri,” *Milliyet*, 11 Şubat 1996.

“Erbakan’a Kaddafi Şoku,” *Milliyet*, 6 Ekim 1996.

“Erbakan’dan 4 Güvence,” *Milliyet*, 6 Haziran 1996.

“Erdoğan: Nükleer İnsani Amaçlı,” *Radikal*, 28 Ekim 2009.

“Erivan’da Kırmızı Kitap Memnuniyeti,” *Hürriyet*, 4 Kasım 2010.

“Geri Adım ve Jest Mutabakatı,” *Hürriyet*, 26 Ocak 2008.

“Hükümet Uyarılara Rağmen Lübnan’a Asker Gönderiyor,” *Radikal*, 29 Ağustos 2006.

“İnat Gezisi Başladı,” *Milliyet*, 3 Ekim 1996.

“İran Elçisi Gidici,” 7 Şubat 1997.

“İran Nükleer Görüşmesi Ankara’da başladı,” *Hürriyet*, 25 Nisan 2007.

“İran: PKK Terörist,” *Hürriyet*, 30 Temmuz 2004.

“İran’ın Uranyumu Türkiye’ye Emanet Olsun,” *Radikal*, 9 Kasım 2009.

“İrtica PKK’dan Tehlikeli,” *Milliyet*, 25 Şubat 1997.

“İrtica Tehlikesi Kamufle Ediliyor,” *Milliyet*, 12 Haziran 1997.

“İrticanın Kaynakları Açıklandı,” *Milliyet*, 11 Haziran 1997.

“İşte Mektup,” *Milliyet*, 28 Şubat 1997.

“İşte O Belge,” *Hürriyet*, 9 Ağustos 2001.

“İşte Stratejik Vizyon Belgesi,” *Hürriyet*, 5 Temmuz 2006.

“İşte Tarihi Değişiklikler,” *Hürriyet*, 4 Kasım 1997.

“Kalkan Kalkarken AKKA Tepetaklak,” *Radikal*, 8 Kasım 2007.

Keyman, E. Fuat, “Etnik Çatışmayı Önlemek,” *Radikal* 2, 11 Eylül 2005.

“Kırmızı Kitap Tartışması,” *Milliyet*, 25 Nisan 2006.

“Kışladan Siyasi Çıkış,” *Milliyet*, 8 Ağustos 2001.

“Komşularda Risk” *Hürriyet*, 5 Kasım 2005.

“Light Tezkere 40 Fireyle,” *Radikal*, 21 Mart 2003.

“Liman ve Üsleri Açtık,” *Hürriyet*, 25 Haziran 2003.

“Mahkeme İddianameyi Kabul Etti,” *Milliyet*, 26 Temmuz 2008.

“MGK Gölge Hükümetti,” *Milliyet*, 29 Eylül 2004.

“MGK’dan ‘Kırmızı Kitap’a Onay Çıktı,” *Hürriyet*, 28 Ekim 2010.

“Milleti Tehdit Olarak Gören Anlayış Artık Bitti,” *Milliyet*, 23 Kasım 2010.

“Mutabakatın Tam Metni” *Radikal*, 21 Ekim 1998.

“Obama’yla 15 Dakika Yerine 45 Dakika,” *Radikal*, 19 Nisan 2011.

“Onurlu Cumhurbaşkanı Hoşgeldiniz” *Hürriyet*, 13 Nisan 2005.

“Orgeneral Kılınç: Avrupa Bize Uymaz,” *Radikal*, 8 Mart 2002.

“Parada Tarihi Karar,” *Hürriyet*, 10 Aralık 1999.

“Parçalatmayız,” *Hürriyet*, 7 Ocak 2004.

“Paşalara Darbe Soruşturması,” *Hürriyet*, 6 Nisan 2007.

“Putin’den Sert Veda,” *Radikal*, 27 Nisan 2007.

“Rice Göre Vizyon Belgesi Evlilik Akdi” *Radikal*, 27 Nisan 2006.

“RP’ye Şok Dava,” *Milliyet*, 22 Mayıs 1997.

“Rus Riyakarlığı,” *Hürriyet*, 5 Kasım 1998.

“Rusya ile İşbirliği Temelleri,” *Hürriyet*, 8 Haziran 2001.

“Rusya ile PKK Rahatsızlığı,” *Sabah*, 20 Temmuz 2006.

“Rusya’ya ‘Sürpriz’ Destek,” *Milliyet*, 19 Aralık 1996.

“Saltanat Gezisi,” *Milliyet*, 6 Ağustos 1996.

“Sabrımız Taşmak Üzere,” *Hürriyet*, 20 Ekim 1998.

Sincan’a DGM İncelemesi,” *Milliyet*, 3 Şubat 1997.

“Sincan Manevrası İktidarı Sarstı,” *Milliyet*, 5 Şubat 1997.

“Sonra Konuşsa Daha İyi Olur,” *Milliyet*, 26 Ağustos 2003.

“Suriye ile Vize Kalktı,” *Hürriyet*, 17 Eylül 2009.

“Suriye’ye Sabrımız Kalmadı,” *Hürriyet*, 17 Eylül 1998.

“Tarihi Gün,” *Hürriyet*, 6 Eylül 2009.

“Tarikat Şeyhleri Başbakanlık’ta,” *Milliyet*, 12 Ocak 1997.

Taşpınar, Ömer, “Kimlik Sorunu Depreşiyor,” *Radikal*, 6 Eylül 2005.

“Tezkere Geçti Asker Irak’a Gidiyor,” *Hürriyet*, 07 Ekim 2003.

Tunaya, Tarık Zafer “Milli Güvenlik Kurulu ve Gerçekler,” *Milliyet*, 4 Nisan 1970.

“Türkiye-Suriye Tatbikatı İsrail’de Endişe Yarattı,” *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.

“TÜSİAD: Sorumluluk Hükümetin,” *Milliyet*, 9 Ağustos 2001.

“Ulusal Güvenlik Tartışılmalı” *Radikal*, 5 Ağustos 2001.

“Ülkemi Pazarlamakla Mükellefim,” *Milliyet*, 16 Ekim 2005.

“Yargıtay’dan AKP’ye Kapatma Davası,” *Hürriyet*, 15 Mart 2008.

“Yılmaz: Bu bir Kabus Senaryosu,” *Sabah*, 8 Mart 2002.

“2. Bagheri Skandalı,” *Milliyet*, 6 Şubat 1997.

“88 Yıl Sonra Tarihi İmza,” *Hürriyet*, 10 Ekim 2009.

“1923’te Kuruldu 2008’de Aranıyor,” *Taraf*, 26 Temmuz 2008.

Kanunlar ve Diğer Resmi Belgeler

“Anayasa Mahkemesi’nin E: 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K: 2008/2 Sayılı Kararı”, *Resmi Gazete*, 24 Ekim 2008.

“Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”, *Resmi Gazete*, 9 Ağustos 2002.

“Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun,” *Resmi Gazete*, 7 Ağustos 2003.

“Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu,” *Resmi Gazete*, 17 Haziran 2003.

“Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu,” *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949.

“Milli Güvenlik Kurulu Kanunu,” *Resmi Gazete*, 19 Aralık 1962.

“Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu,” *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961.

“Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 18 Ekim 2006.

Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 17 Ekim 2001.

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin Lübnan’a Gönderilmesi Hususunda Anayasanın 92nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar,” *Resmi Gazete*, 7 Eylül 2006

“Ulusal Program 2008,” *Resmi Gazete*, 31 Aralık 2008.

“2945 Sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Sekreterliği Kanunu,” *Resmi Gazete*, 11 Kasım 1983.

ÖZET

Tarihsel süreç boyunca içinde bulunulan ortamın tehdit ve risk algılamalarına göre sürekli değişen güvenlik, küreselleşme olgusu ile kaçınılmaz şekilde yakından ilişkili bir kavramdır.

21. yüzyılda toplumların ve devletlerin sosyo-ekonomik ve politik tüm dönüşüm süreçlerinde etkin olan küreselleşme olgusu, ulus-devletlerin ulusal güvenlik algı ve politikalarının değişiminde de önemli parametrelere sahiptir. Küresel kapitalizmin son evresini oluşturan küreselleşmenin dinamiklerinden kaynaklanan risk ve tehditler, ulus-devletleri yeni güvenlik stratejileri geliştirmeye ve yeni arayışlara yönelmeye zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, geleneksel anlamıyla egemen bir devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik dış askeri tehditleri ifade eden ulusal güvenlik kavramının, neoliberal küreselleşmenin tümüyle egemen olduğu günümüz dünyasında daha geniş yorumlanması gerektiği bir zorunluluk haline gelmiştir. Ulusal güvenlik askeri boyutu dışında bir devletin siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenliğini tanımlayan bir kavram haline dönüşmüştür.

Türkiye ideolojik yapısı, jeopolitik konumu ve tarihsel mirası nedeniyle sürekli biçimde güvensizlik duygusu yaşayan bir ülkedir. Dolayısıyla, bu üç unsur Türkiye'nin geleneksel ulusal güvenlik algılamasında belirleyici faktörler olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca ulusal güvenliğini NATO ve diğer Batılı örgütler aracılığıyla sağlamaya çalışan Türkiye, diğer devletler gibi küreselleşmeden

kaynaklanan yeni risk ve tehditlerle yüz yüze kalmıştır. Neoliberal küreselleşme sürecinin dayattığı baskılar Türkiye'nin geleneksel ulusal güvenlik algılamasında belirleyici olan; ideolojik, jeopolitik ve tarihsel faktörlerin ikincil konumda yer almasına neden olmuş, neoliberal küreselleşme projesinin Türkiye ve bölge üzerindeki çıkarları Türkiye'nin yeni ulusal güvenlik algılamasında etkin unsurlar olmaya başlamıştır.

SUMMARY

During historical process, continuously changing security concept according within environment perceptions of threat and risk is concept an inevitable closely related with globalization phenomenon.

The globalization fact, which has influence in all socio-economic and political transformation processes of societies and states in the 21th century, has also significant parameters in the change of national security perception and politics of nation-states. Risk and threats that arise from the dynamics of globalization that comprises the last phase of global capitalism force nation-states to improve new security strategies and lead to new searches. In this context, the national security concept that expresses external military threats intended for the independence of a sovereign state and territorial integrity with traditional sense has become an obligation that should be commented broader way in today's world that dominates entirely neoliberal globalization. Except for the military dimensions of the national security, it has become a concept that describes political, economic, social and environmental security.

Turkey is a country that lives permanently feeling of insecurity because of its ideological structure, geopolitical position and historical heritage. Consequently, these three elements have become determinative factors in perceiving Turkey's traditional national security. Turkey that provides its national security with NATO and other Western organizations during Cold War era faced to new risk and threats

caused globalization like other states. Constraints of which neoliberal globalization process imposes caused ideological, geopolitical and historical factors determining in perception of Turkey's traditional national security to participate secondary position, and Turkey and the region on interests of neoliberal globalization project began to be effective elements in perception of Turkey's new national security.